This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Digitized by Google

L.Soc 3076.6

Harvard College Library

BOUGHT FROM
THE GIFT OF THE
SATURDAY CLUB
OF
BOSTON

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Maatschappij der Nederlandsche [illegible] te Leiden.

Digitized by Google

WERKEN
VAN DE
MAETSCHAPPY
DER
NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEYDEN.

ZEVENDE DEEL.

TE LEYDEN,
BY P. VAN DER EYK EN D. VYGH,
MDCCLXXXVIII.

Digitized by Google

L Soc 3076.6

Saturday Club

Digitized by Google

VOORBERICHT.

De Verhandeling, over den grond onzer tale uit het Moesogottisch, waar mede dit zevende Deel geopend wordt, is die, welke, in de Vergadering van den jaare 1780., om haare verdienſten waardig gekeurd is, in de Werken der Maatſchappy vertaald te worden uitgegeven, en, als zodanig; ook reeds in het zesde Deel zoude geplaatst zijn, indien men niet gevreesd hadde, dat Deel hier door tot eene onmatige dikte te brengen.

De twee volgende Stukken zijn de best gekeurde antwoorden op de gewichtige vrage, in den jaare 1782. opgegeven,

„ Welke zijn de kenmerken van waar en valsch vernuft, en „ welke zijn de behoedmiddelen tegen het laatſte ".

De Schryver van het eerſte dier Stukken is de Hooggeleerde Heer JEAN JAQUES HOTTINGER, *Hoogleeraar in de Welſprekendheid en Geſchiedenisſen, te Zurich in Zwitſerland, Honorair Lid van het Caſſelſche Genootſchap van Oudheidkunde*, aan wien op het zelve, in de Jaarlijkſche Vergadering van 1785. de gewoone Gouden Eerepenning is toegewezen.

De tweede Verhandeling, ter zelvde Vergadering waardig geoordeeld, om nevens de bekroonde gedrukt te worden, is het werk van den Wel-Edelen Geſtrengen Heer Mr. HIERONYMUS VAN ALPHEN, *Procureur Generaal 's Lands van Utrecht enz. enz.*

Eindelyk bevat dit Deel nog twee Verhandelingen, als eene, getiteld: *Toets van nieuwerwetſche Taalkunde*, en eene andere, *over de voorzetzels te, ten, ter*, beiden vervaardigd door den Heere Mr. Z. H. ALEWYN, van wiens kunde en on-

Digitized by Google

vermoeiden iever de Werken der Maatſchappye reeds verſcheidene proeven hebben opgeleverd.

De Prijsverhandeling van den Heere HOTTINGER, oorſprongelijk in het Latijn geſchreven, is ook in die Tale gedrukt, ingevolge van een beſluit der Algemeene Vergadering van den jaare 1785., waarby het 36ſte Artikel der Wetten, volgens welke de Maatſchappy naar eenen prijs laat ſchryven, veranderd is, en de twee volgende Artikelen in deszelvs plaatſe geſteld zijn.

L.

De Verhandelingen, in de Latijnſche Tale geſchreven, zullen, indien de Maatſchappy zulks goedvinde, in dezelve Taal gedrukt worden.

I I.

By dezelve zal eene Nederduitſche Vertaling gevoegd worden, by aldien de aart der Verhandeling zodanige Vertaling toelaat, en dezelve maar eenigzints in goede orde te bekomen is.

Overeenkomſtig dit laatſte Artikel, zal de Maatſchappy misſchien nog eene Vertaling van het bekroonde werk des Heeren HOTTINGER in het licht brengen; althans, zy vleit zich, hier toe eene bekwame penne gevonden te hebben, en keurt het onderwerp zo wel als deszelvs behandeling belangrijk genoeg, om 'er haare Landgenooten meer en meer mede bekend te maaken.

De volgende, door geboorte, rang of letterkundige verdienſten aanzienelyke Leden zijn, ſints de uitgave des voorigen Deels, der Maatſchappije afgeſtorven:

De Hoog-Welgeb. Heer, JONKHEER GEORG FREDERIK BA-

Digitized by Google

BARON THOE SCHWARTZENBERG EN HOHENLANDSBERG, *Grietman over Menaldumadeel, enz. enz.* te Leeuwaarden, overleden in Oogstmaand 1783.

De Wel-Ed. Geſtr. Heer Mr. LUCAS TRIP, *Burgermeeſter der Stad Groningen*, overleden in Oogstmaand 1783.

De Wel-Ed. Geſtr. Heer Mr. MARINUS JOHANNES DE JONGE, *Raad en Oud Burgermeeſter der Stad Zierickzee*, overleden in Oogstmaand 1784.

De Hoog-Eerw Hooggeleerde Heer HERMANUS SCHOLTEN, *S. S. Theol. Doct. en Profeſſor, en Predikant te Leyden*, overleden in Wijnmaand 1784.

De Wel-Ed. Heer Mr. D. F. VAN HALSEMA, *Richter van Ooſter Wirdum en Lopperſum*, overleden in Grasmaand 1784.

De Wel-Eerw. Heer RUTGER SCHUTTE, *Predikant te Amſterdam*, overleden in Wintermaand 1784.

De Wel-Ed. Heer Mr. CAROLUS BOERS, *Advocaat te Leyden*, overleden in Grasmaand 1785.

De Wel-Eerw. Heer CORNELIS NOZEMAN, *Predikant der Remonſtranten te Rotterdam, enz. enz.* overleden in Hooimaand 1786.

De Wel Ed Heer BERNARDUS DE BOSCH, *te Amſterdam*, overleden in Wijnmaand 1786.

De Wel-Ed. Geſtr. Heer Mr. JAN FREDERIK PARVÉ, *Raad in de Vroedſchap, en Burgermeeſter der Stad Haarlem, Rentmeeſter van Rhynland, enz. enz.* overleden in Lentemaand 1787.

De Hoog-Ed. Geb. Heer, Jonkheer W. J. T. VAN DER DOES, *Vryheer van beide de Noordwyken, enz. enz.* overleden in Lentemaand 1787.

De Hoog-Welgeb. Heer, WILLEM BARON VAN LYNDEN, *Heer tot Hemmen, enz. enz.* overleden in Wiedemaand 1787.

Digitized by Google

By deeze namen, alomme genoeg bekend, en naar waarde op prijs geſteld, moet de Maatſchappy tot haare byzondere ſmarte nog voegen dien van den Wel-Ed. Heer FRANS VAN LELYVELD, in Lentemaand des jaars 1785. overleden; een naam, Haar in verſchillende betrekkingen dierbaar, daar zy welgemelden Heere niet ſlegts als een onvermoeid, en, in de onderſcheidene takken der Nederduitſche Letterkunde verdienſtelyk, Medelid hoog waardeerde, maar tevens in denzelven eenen haarer eerſte Grondleggers betreurt, van wiens hartelyken iever voor haare belangen, en gelukkige werkzaamheid haare gedenkſchriften, als 't ware op iedere bladzyde, getuigenis dragen.

Daar tegen heeft de Maatſchappy tot nieuwe Leden verkozen:

Den Wel-Ed. Heer Mr. RHYNVIS FEITH, *Ontvanger der Convoyen en Licenten, enz. enz. te Zwolle*, verkozen den 8. van Hooimaand 1783.

Den Wel-Ed. Heer EVERHARD VAN DRIEL, *Hiſt. & Eloq. Lector, en Rector der Latynſche Scholen te ter Goes*, verkozen den 29. van Zomermaand 1784.

Den Hoog-Eerw. Hooggel. Heer BROËRIUS BROES, *S. S. Theol. Doct. en Profeſſor aan 's Lands Hooge Schoole te Leyden*, verkozen den 1. van Grasmaand 1785.

Den Wel-Ed. Heer GERRIT BRENDER A BRANDIS, *Leermeeſter in de Wis- en Sterrekunde, Examinator van Stads Maten en Gewichten, enz. enz. te Amſterdam*, verkozen den 27. van Zomermaand 1786.

Den Wel-Eerw. Heer CORNELIS NOZEMAN, *Leeraar by de Remonſtranten, te Leyden*, verkozen den 17. van Herſtmaand 1787.

Uit naam der Maatſchappije,
JAN DE KRUYFF,
Thans derzelver SECRETARIS.

LIJST

Digitized by Google

LIJST DER STUKKEN.

Antwoord op de Prijsvraag: „ In hoe verre „ kan men, uit de overblijfzels van het Moesogottisch en Angelsaxisch tot opheldering „ der oudheid van het Nederduitsch, aantoonen, dat de Grond onzer Tale in bovengemelde te vinden is "? . . . Bladz. I.

Responsio ad quaestionem: „ De Veris atque „ falsis luminibus Eloquentiae, sive, de recto „ Poetarum judicio "? Auctore JOHANNE JACOBO HOTTINGERO. . . LXIX

Antwoord op de Prysvraag: „ Over de kenmerken van waar en valsch Vernuft: als „ ook over de behoedmiddelen tegen het „ laatste ", door MR. HIERONYMUS VAN ALPHEN. CLXIII

Toets van Nieuwerwetsche Taalkunde, door MR. ZACHARIAS HENRIC ALEWYN. CCCI

Vertoog over de Voortzetsels *Te*, *Ten*, *Ter*, door MR. ZACHARIAS HENRIC ALEWYN. CCCXXVII

Digitized by Google

Digitized by Google

ANTWOORD

OP DE

VRAAG,

VAN DE MAATSCHAPPY DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE TE LEYDEN:

IN HOE VERRE KAN MEN UIT DE OVERBLIJFSELS VAN HET MOESOGOTTHISCH EN ANGELSAXISCH, TOT OPHELDERING DER OUDHEID VAN HET NEDERDUITSCH, AANTOONEN, DAT DE GROND ONZER TALE IN DE BOVENGEMELDE TE VINDEN IS.

Digitized by Google

Digitized by Google

ANTWOORD

OP DE

VRAAG,

VAN DE MAATSCHAPPY DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE TE LEYDEN:

IN HOE VERRE KAN MEN UIT DE OVERBLIJFSELS VAN HET MOESOGOTTHISCH EN ANGELSAXISCH, TOT OPHELDERING DER OUDHEID VAN HET NEDERDUITSCH, AANTOONEN, DAT DE GROND ONZER TALE IN DE BOVENGEMELDE TE VINDEN IS.

Onder de Zinſpreuk:

Terque novas circum felix eat hoſtia fruges.
VIRG. *Georg.*

§. I.

De voortreflyke Maatſchappy der Nederlandſche Letterkunde te Leyden heeft tot eene vrage opgegeven. „ In hoe verre kan „ men uit de overblijffels van het Moeſogotthisch en Angelſaxisch, „ tot opheldering der oudheid van het Nederduitsch, aantoonen, „ dat de grond onzer Tale in de bovengemelde te vinden is. Of in „ hoe verre kan men de waarheid van het algemeen gevoelen, dat „ de Nederduitſche Taal haren oorſprong grootendeels verſchuldigd „ is aan de Moeſogotthiſche en Angelſaxiſche Talen, zo uit de Hi-

Digitized by Google

„ ſtorien, als uit de vergelyking dier beide Talen met de Nederduit-
„ ſche bevestigen ".

De laaſte dezer vragen ſtrekt zich van zelfs uit tot eene andere: of naamlijk de eene Spraakvorme eener Tale van eene andere of meer Spraakvormen derzelfde Tale afgeleid kunne worden; en de eene Taal van eene andere vermaagſchapte Tale moete worden afgeleid? Even als men ziet, dat de bladeren uit de takken, en de takken uit den ſtam voortſpruiten. En wat de eerſte vrage belangt, nooit wyken de Spraakvormen eener Tale, nog de onderling vermaagſchapte Talen, door afſtand, het zij van tijd, het zy van plaats, zoo verre van elkander af, of men kan zich van de eene, ter naſpeuring der andere, met vrucht bedienen. En dit is het, 't welk men in deze verhandeling kortlijk zal trachten aantetoonen.

§. II.

Al het land dat van den Tanais of Don af (want het is onnoodig verder opwaards te gaan) tot aan de Morava, in eene onzekere, altijd afgebroken, en verbasterde lijn, en van de Morava tot den mond der Oder, langs de beide oevers van de Sueviſche of het westelijk gedeelte van de Oost-zee, tuſschen de Noord-zee, den Rhijn en den Donau, tot aan den Tanais of Don gelegen is, behoort, volgens het eenparig getuigenis aller Oude Schryveren, tot het gewest der Germanen, en werd aldaar de Germaanſche Taal geſproken.

Langs deeze onzekere lijn van den Tanais of Don tot aan de Morava, en den rechter oever der Oder, tot aan den mond dier rivier, ſtrekte zich de Sarmatiſche Taal uit, die naderhand de Slavoenſche ge-

Digitized by Google

genoemd is. Deze is, in oude tyden, zelfs verder doorgebroken, dan de bekende overtocht der Jazygers, Metanasten bygenaamd, naar de Morava zich uitſtrekte, en heeft zich langs den rechter oever des Donaus, door Illyrië, Pannonië, Noricum, Vindelicië, (Dalmatië, Croatie, Hongaryë, Ooſtenrijk, Beieren enz.) uitgebreid; alwaar zy ook de Venediſche Taal genoemd werdt.

Ten Noorden grensden de Finnen aan de Germanen: aan de Noordzee en langs den Rhijn ſtieten de Celten tegens hen aan.

De gedenkſtukken zelfs der Slaven, Finnen en Celten zijn van veel nuts, zo ter opheldering der Germaanſche Tale in 't algemeen, als van alle de onderſcheiden Spraakvormen der Germanen, ieder in 't byzonder.

Het aantal immers van woorden, van eene en dezelfde beteekenis, vooral van zoodanigen, waarmeede men zaken, die ieder gewoon is te zien, of dingen, die van dagelijkſche behoefte of gebruik zijn, benoemt, toonen eeniglijk aan, in hoe verre Talen met Talen en Spraakvormen, en deeze laatſten met elkanderen vermaagſchapt zijn of niet; terwijl het alleen de woordgronding, buiging en woordvoeging zijn, die Talen tot onderſcheide Talen maken, en dezelfde Taal in onderſcheiden ſpraakvormen verdeelen.

§. III.

De Germaanſche Taal, binnen de zoo even beſchreeven grenzen beſloten, heeft tot haren grondſlag wortels of wortelwoorden, die ſlechts uit eene lettergreep beſtaan; en wordt op eene natuurlyke en

Digitized by Google

allereenvoudigſte wyze gevormd. De oorſpronglyke wortelwoorden beſtaan uit eenen enkelen klinker, die reeds van zich zelven een' klank heeft, of uit eenen enkelen medeklinker, welke door behulp eens volgenden klinkers wordt uitgeſproken. De wortelwoorden van de tweede orde nemen een' medeklinker achter zich; en die van de derde worden, alhoewel zy eenſylbig blyven, met een nieuwen medeklinker, in 't begin, of op 't einde, ook wel ter wederzyde, bezet. Het wortelwoord beteekent altijd of eene zaak zelve, of eene hoedanigheid der zaak, en is derhalven beſtendiglijk, of een zelfſtandig, of een byvoeglijk naamwoord; want ook die woordjes, welke men gewoon is tegen de naamwoorden overteſtellen, (*particulae*) zijn in hunnen eerſten oorſprong eigenlijk wortelwoorden, ware naamwoorden, doch die deze hunne waardigheid en toon verloren hebben. De afgeleide naamwoorden voegen by hunnen wortel eene lettergreep, of eenen klinker aan het einde, veeltijds naderhand verzacht (het welk wy hier eens vooral aanmerken) of door *e*, of door meedeklinkers, waar voor een klinker gaat - *el* - *er* - *em* - *en* - *ig* - *es* - *et*; dus worden zy *Trochaei*. Zy nemen ook de lettergrepen *be* en *ge* voorop, en worden dan *Jambi*. De byvoeglyke naamwoorden dezer Tale, die uit zich zelven geen wortelwoorden zijn, worden gevormd door op 't einde de lettergrepen, - *ig* - *is* - *isf* en - *en*, in den middeltrap - *er*, in den overſchrydenden - *est* aantenemen. De Naamwoorden declineert zy op tweederlei wyze; op zich zelven ſtaande, door *es* in den teeler van het eenvoudige; in verbinding met andere woorden, in den zelfden en de overige naamvallen, door *en*. Zy conjugeert haar naamwoord door de perſoonlyke woordjes *ik*, *tu*, *he*, *wi*, *ge*, *the of ſi*; of

Digitized by Google

of verandert het zelve in een werkwoord door op het einde lettergrepen aantevoegen, en wel, in den eerſten perſoon des tegenwoordige tijds der aantoonende wyze, door den klinker *e*; (door welken ook de derde perſoon in het eenvoudige der aanvoegende wyze wordt gevormd) in den tweeden perſoon, door *es*, of, zoo als het laater gebruik medebrengt *eſt*; in den derden door *et*; in den eerſte perſoon van het meervoud, door *em*, naderhand verandert in *en*; (dit zelfde heeft plaats in den gever van het meervoud der naamwoorden) en in de onbepaalde wyze, door *en*. Deze woordbuiging is tweevoudig, de eerſte der oorſpronglyke woorden, welke een woord van maar eene lettergreep ten onderwerp heeft, geſchiedt in den onvolmaakten tijd, door den wortel zelven, of ten minſten den klinker des wortels te verbuigen; en in het deelwoord door *en*; de andere, zoo der oorſpronglyke als der afgeleide woorden, heeft in den onvolmaakten tijd op het einde *te*; en in het deelwoord *et*. De helpwoorden in de Germaanſche Tale aan de eene zijde, en hare deelwoorden, en onbepaalde wijze, aan de andere, bevatten al het overige wat tot de woordvorming en voordracht behoort; zy ſtelt de ontkenning achter het werkwoord, en volgt voorts in de woordenſchikking geheel en al de natuurlijke orde.

§. IV.

Deze Taal verdeelt zich in drie takken, naamlijk in de Zweedſche of Noordſche Tale, welke by de Zweeden, Deenen, Noorwegers en Yslanders in gebruik is; de Theotiskiſche, Theotiſche, Duitſche of Middeltale; en de Moeſogotiſche of Zuidelyke tale.

De

Digitized by Google

De Theotiſche of Duitſche Taal, tuſſchen den Donau, de Morava, den Oder, de Oost- en Noord-zee, en den Rhijn beſloten, wordt door de Rivieren de Main, de beide Salen, de Elbe, tot daar de Havel in de Elbe valt, en van daar door een lijn, naar den Oder Ooſtzeewaarts aan getrokken, in twee Hoofdſpraakvormen verdeelt. De Oostelyke noemt men de Opper-Teutoniſche Taal, welke, zoo als men het uitdrukt, eene ſtootende, harde, hoogklinkende en ſisſende ſpraakvorme is. De Westlyke, die den naam van Neder-Teutoniſche Tale voert, is effen, zachtvloeiende, niet hoogklinkende, en, in de Duitſche Tale, het geen de Atheenſche ſpraakvorme in de Griekſche geweest is. Het zy ons, die over geen woorden willen twisten, geoorloofd, de eerſte, de Theotiskiſche, en de laaſte de Teutoonſche Taal te noemen.

De Teutoonſche Taal bevat derhalven al wat tuſſchen den Rhijn, de Main, de Salen, de Elbe tot aan de Havel, en eene lijn, van daar tot aan de zee getrokken, en de Ooſt- en Noord-zee inligt.

§. V.

De Teutoonſche Taal ſtapelt hare medeklinkers niet op een, of zy moet zich daartoe door den aart der Germaanſche Tale genoodzaakt vinden, als zy naamlijk moet afleiden, declineren en conjugeren. Van dezen dwang ontſlagen, vermijdt zy al wat hard van uitſpraak is, en verkiest, zoo menigmaal als zy haar eigen meeſtres is, het lichte, zachte en vloeiende.

In het vormen van den uitgang harer woorden, is zy ten aanzien van het byeenvoegen der medeklinkers *lk*, - *kalk*, - *walg*, - *rk*, - *mark* - *ſorg*;

Digitized by Google

ſorg - *ls hals*, - *rs* - *bors*, *rv korv*, zo ſpaarzaam, dat zy nauwlijks toereikende woorden heeft om het algemeen karakter der Germaanſche taal, in dezen opzichte, ook ten haren aanzien aan den dag te leggen. Die meedeklinkers zelve, welke men reeds zeldzaam ſamengevoegd vindt, als *rl* en *rn kerl*, *nirn* ſpreekt zy niet anders dan in twee lettergreepen uit. Zelf vindt men de *ng* - *fang*, waar door de enkelvouwdige keelletter, op het einde, gemeenlijk verzacht wordt, zeldzaamer by haar, dan de wortel en oorſpronglyke keelletter zelve, *fak*. - In plaatſe der harde *w* op het einde, welke de Theotisken in *b* veranderen, gebruikt de Teutoonſche taal *v*: *gruv*, *lof*, *ſtaf*, voor *gruw*, *lob*, *ſtab*; *ſilver* voor *ſilber*; *ſterven* voor *ſterben*; vooral achter *r* en *l*: *kerv* voor *kerb*; en *erv* voor *erb*; *kalv* voor *kalb*. En by nog meer verharding, verkiest zy de min harde *p* voor de Theotiſche *f*: *up*, in plaatſe van *uf*; *tiep*, in plaatſe van *tief*; *hopen*, in plaatſe van *hoffen*; *ſtipt*, voor *ſtift*; *ſcherp* in plaatſe van *ſcharf*; *werpen* voor *werffen*, *wolp* voor *wolf*. Voorts blijven in vele woorden de harde lipletters wel gemeen, als: *alber* - *warf*, bezigheid; *oft*, *heftig*, - doch ook hier verkiest de Teutoonſche taal, ten minſte voor zich, of *v*, *oven* voor *ofen*; *oever* voor *ufer*; *kijven* voor *kiefen*; of de zachtere *e*, *leppe* voor *lippe*; *ſchelf* voor *ſchilf*. Dus tracht zij ten minſte het allerhardſte te verzachten, *gruvt* voor *gruft*. Ja zelf de kieſchere Teutonen ſchuwen de Germaanſche woorden *kraft*, *luft*, *ſaft*, en veranderen dezelven in *kracht*, *locht*, *ſacht*. *Hervt*, de *herfst*, een woord, het welk TACITUS *van de zeden der Germaanen* C. 26. wil, dat de Germaanen zoo in deszelfs beteekenis als in deszelfs voordeelen, onbekend was, is nader by den oorſprong dan *herbst*. De Teutonist ſpreekt

Digitized by Google

niet zelden zijn *ch* uit, doch houdt meer van de eenvouwdige *k*; *wak* voor *wach*; *koker* voor *kocher*; *koken* voor *kechen*. Een zachter' klank verkiezende neemt hij de vryheid van de *ch* wegtewerpen, op plaatſen, daar zy tot den wortel behoort, en hem komen *ch* en *chſt* al te hard voor *aſ* voor *achs*; *waſ* voor *wachs*; *vlas* voor *flachs*; *wiſſelen* voor *wechſelen*. In zijn mond hoort men duidelijk het onderſcheid en de opklimminge tuſſchen de halfſiſſende *d* en *t*; ook heeft die zelfde mond, reeds vol genoeg door het ſamenlopen der medeklinkers *mp*, een' afkeer zo wel van het oude *kamf* van ſommigen, als van het nieuwe *kampf*. De *p* blijſt by hem aan het begin en aan het einde, het welk in later tijd in *pf* is veranderd, en hy meent dat het volſtaan kan deze letter, door ze ſcherper te maken, te verdubbelen, *huppen*, *hupfen*; *dapper*, *tapfer*; Hy ſchuuwt daarom, het welk hem echter geenszins zoude vryſtaan, *nvt* voortgekomen uit *mpt*; *vernunvt*, *uit vernumt*, *vernimmt* — (*verneemt*), *zukunft*, *zukumt* - (*hij komt aan*, *uitkomst*, *toekomst*;) en willende liever tegen den regel der tale, dan tegen dien der uitſpraak zondigen, zegt hy *vernuvt*; *vijv* voor *funf*. Onder de medeklinkers op het einde eens wortelwoords verkiest hy, waar hy kan, den ligtſten, *ſmad* in plaats van *ſmach*; zo ook een enkelen, *fade* voor *fagte*; *geſſet*, voor *geſſiſet*, *geſſust*; *ſtod* voor *ſtund*; en hy zoekt altijd, waer hy kan of mag, met verwerping van het harde, hoewel nog zo goed, naar het geen het gemaklijkst van uitſpraak is, *ſſilt*, nooit *tartſſe*.

Tegenwoordig zijn in de Teutoonſche tale, in de medeklinkers, die aan het hoofd der ware wortelwoorden geſteld worden, of in het ſamenloopen der medeklinkers in het begin der woorden, in gebruik *wr*, vooral in de Hollandſche *wraak*, *wrak*, *wreet* — en *dw*. *dwaal*, *dwaas*, welk

welken de Theotisk in later tijd geheel is kwijt geraakt. Zy maken insgelijks een zeer zacht geblaas voor de *w*, *l*, *m*, *n*, voor welken de Theotisk nu met een' vollen mond hard sist. By den Teutonist zo wel als by alle de overige Germaanen is de *sch* in gebruik, en wel voor een klinker, als in *schar;* voor de *r*, als in *schruv*, en vooral aen het einde der woorden; maar deze letteren zijn gedeeltelijk zoo verzacht, en gedeeltelijk in den mond der Hollanders zoo zorgvuldiglijk, als de oorsprong vordert, onderscheiden, dat de *s* van de *ch*, en de *ch* van de oude gemeene Germaansche, en nog bij de Zweden in wezen zijnde *k*, duidelijk kunnen onderscheiden worden. In plaatze van de meeste *sch*, met welke de Theotisken sluiten, heeftde Teutoonschen Taal *z*, en *s*, en *t: gutsse, cotse, knitsen, knitsen, zwisen, tusen, zischen, tsischen, fraiss, vred, kreisch, kret.*

Alle de Germaansche Spraakvormen hebben gepoogd de wanschiklyke tweeklanken, haar van hare oude moeder nagelaaten, te vernietigen, het welk haar voor het grootste gedeelte gelukt is; echter heeft ieder gewest, als 't ware, eenige lievelingen behouden: de platste Spraakvormen hebben haar *au* en *eu*, terwijl zij echter stipt by den oorsprong en by de eenvouwdigheid blyven in *o*, *kop*, *kauf;* en *u*, *hus*, *haus;* en deze twee klinkers nooit met elkander verwarren. De Teutonen buigen de *a* zachter dan by de gantsche oudheid, en by de Sueven door *ai* geschiedt, in *aï*, *raeken* van *ragen.* De tweeklank *ei*, wiens toon op de *e* valt, is in de Teutoonsche taale, eene verlengde of verdubbelde *e*, *weis*, *wais*, orphanus, *wees; main*, perjurus *meen;* *ein*, unus, *een;* *eid*, juramentum, *ed;* *geist geeft; bleich, bleek;* De Teutonen behouden vooral die zuivere *i*, welke, de andere Spraakvormen in *ei*, met den toon op de *i*, veranderd heb-

Digitized by Google

ben, *in* intra, voor *ein*; *yfer* voor *eifer*; *ys* voor *eis*, *win* voor *wein*; *blyven* voor *bleiben*. De *ie*, welke de verbogen *u* en de *ü* is, laten zij in weinige woorden blyven, voornamlijk de Hollanders; *thier*, *tiep*, *priem*, *nieſen*, *lief*, — maar in de meeſten veranderen zy dezelve, en de verlengde *i* der Theotisken in een verlengde of verdubbelde *e*, *neder* voor *nider*; *ſeg* voor *ſig*; *veh*, voor *vieh*; *vel* voor *viel*; *preſter* voor *priſter*. — byzonderlijk in de onvolmaakte tyden der oorſprongelyke werkwoorden, de *ie*, welke, in plaats van de *a*, in *ia* en *ai* gebogen, gekomen zijn, *blaib* en *bliab*, in *bleev*, *ſchreev*, *ſneed*. —

De uitſpraak der Teutonen is traag, bedaard, langzaam, met den aart der zake en den wortel der tale overeenkomſtig; daar die der Theotisken overylend en vyand aller vertoeving is: *heer* in plaats van *herr*; *ſnaren* voor *ſchnarren*; *ſomer* voor *ſommer* van ſom; *ſamen*, *zaad*; *open*, *ſopen* in plaats van *offen*, *ſuffen*, *ſauffen*; *vader*, *moeder*, *water*, *nat*, *eten*, in plaats van *wasſer*, *nasſ*, *esſen*.

Het eigenlijk kenmerk van den Theotisk is, dat hy, als 't ware met een gedurig geblaas ſist, en, even als een grimmende hond, knarst. De Germaanſche taal heeft dit met alle menſchlyke talen, van wegens de natuur en de geſteldheid des ſpraaktuigs, gemeen, dat zy ſist; het volkomen en het onvolkomen of halve geſis, dienen beiden, om de beteekenisſen te onderſcheiden, waar bij de gewoonte reeds overlang bepaald heeft, welke woorden en welke letters der woorden met een *d* of *t*, en welke met een *s* moeten ſisſen. De *r* wil de *d* of *t* voor zich hebben *druk*, *treken*; de *w* neemt de *d* voorop (*b*) *dwal*, *was*;

(*b*) Ook de *d* als in *twee*, *twijfelen*, *twijnen*, *twente*, *twernen*, *twaelf*, *twintig*, *twiſt*, alle van *twee* afſtammende.

Digitized by Google

was; — en de *s ſwak*, *tſwin*; ook willen de *ch*, *l*, *m*, *n*, de *s* voor zig hebben, *ſchall*, *ſlap*, *ſmak*, *ſned*. Aan het einde vormt niet alleen de *d* en *t* een deelwoord, en de *s* en *ſch* een byvoeglijk naamwoord, maar zelfs volgens een reeds zeer oud gebruik, hebben onderſcheiden beteekenisſen, zich in onderſcheiden trappen van geblaas verdeeld: *hut*, tectum, pileus, en *hus* domus; *wat* quid, *was* erat, *bat* vas, *bas* bonus; *red* dictum, *res* magnus; *mut* animus, *mus* olus. Dit alles is allen Germanen, den Teutonen zo wel als de Theotisken gemeen. Doch de Teutoonſche Taal wil meeſten tijds, dat men een half geblaas gebruike, waar het ook haar geöorloofd zou zijn met den geheelen tand te ſisſen of blazen; dus noemt zy het werktuig van geſis zelve *tan*, *tant*; zoo ook *tek* ſignum, *ton* ſonus, *tonge*, *zunge*.

De neiging tot zachtheid en lichtheid veroorzaakt veeltijds letter verzettingen, *dertig*; en afwykingen van den waren wortel en oorſprong, gelijk reeds gezegd is, *ſoeſter* in plaats van *ſweſter*; *ſwiſtar* van *ſwy*, ſoraria, *ſwaſar*.

In het geen, waar in de Theotisk, door zijn te ſterk hondsch gegrim, de maat te buiten gaat, veranderende by voorbeeld, de perſoonlyke lidwoorden. *he*, *the*, *wi*, *gy*, of *hi*; *hiu* in *her*; *er* in *der*; *wir*, *ſir*, *ihr*, daar in is misſchien de Teutoon wederom al te ſpaarzaam, als hy het op zich zelve ſtaande, met geen ander woord verbonden manlyke des byvoeglyken naamwoords *guter*, en zoo ook *uer*, *uwer*, *euer*, *onſer*, *welker*, vermijdt; als hy de *r* des gevers, *mir*, *dir*, en de *m* des gevers in het eenvoud der byvoeglyke naamwoorden, wegwerpt, en dus den gever en aanklager, *my* of *mig*, (*mihi* en *me*), met elkander verwart. — Singt den Heere een nieuw lied.

Digitized by Google

§. VI.

Indien men deze zeer weinige zaken, welke men der al te groote zachtheid wyten moet, uitzondert, houdt zich de Teutonist in alles het allernaast aan den aart, den oorſprong en de oudheid der Germaanſche Moedertale, en het blijkt uit het geen tot hier toe gezegd is, en zal nog verder blyken uit het verhaal der afwykingen, welke men anderen, vooral den Theotisk, met recht, te laſte legt, dat de Teutoonſche Spraakvorm, als 't ware, een ſpruit is, welke in eene rechte lijn, uit den eerſten tronk voortgeſproten, recht opwaards gaat; daar alle de andere Germaanſche Spraakvormen en Talen, aanwasſen, bywasſen en uitwasſen zijn. Men kan den Theotisk als van eeuw tot eeuw, duidelijk aantoonen, wanneer, op welke wijze, en waar in hy van de ſtam en rechte lijn is afgedwaald. Want de gedenkſtukken toonen aan, dat zelf de Aleman, de aller hardſte in uitſpraake van de Theotisken, zeer veele woorden nog niet met een vol, maar ſlechts met een half geſis heeft uitgeſproken; dat hij nevens den Teutoon nog de uitgang in *f* behouden heeft, en *gaf*, *lijf*, *of* in plaats van *gab*, *lib*, *leib*, *ob*, — gezegd heeft; dat hy meer heeft gehouden van de enkele klinkers dan van de tweeklanken, welke meest allen naderhand zijn ontſtaan *urlob*, *us*, *uch*, *wil*, *zit*, — waar voor men in later tijd *urlaub*, *aus*, *auch*, *weil*, *zeit*, heeft begonnen te zeggen; dat hy nog veele woorden heeft uitgeſproken, zonder dezelve door geweldigheid van uitſpraak te verſcherpen, *vader*, *muder*; dat hy veele woorden nog niet met een krakend, en naar het geknars eens honds zweemend geluid heeft doen uitgaan, *unſa*, *hiu*, - *unſer*, *hier*.

Uit

Digitized by Google

Uit het aangemerkte blijkt ten allerklaarſten, dat, indien men de eene Spraakvorme van de andere zal afleiden, de effen, lage Teutoonſche Spraakvorme geenzins kan worden afgeleid van de ſtootende hooge Theotiskiſche, noch van dezelve zyn voortgeſprooten; noch dat haar oorſprong in eenige andere afwykende Germaanſche Spraakvormen kan gevonden worden; en dat eene Spraakvorme der Germaanſche tale, welke den grondſlag en aart harer taal trouwlijk bewaart, en zich naar dezelven regelt, niet kan worden afgeleid van eene Spraakvorme derzelfde tale, welke van den grondſlag en aart harer tale is afgeweken.

§. VII.

Men heeft, wel is waar, geene uitdruklijke, ten minſte geene volledige bewyzen, tot den tijd der Romeinen opklimmende, welke ons het verſchil der twee Spraakvormen in het land der Germaanen, in eene enge beteekenis dus genoemd, kunnen aentoonen; en wy kunnen dezelven ook van de Romeinen, trotſche verachters van alle andere talen, welke barbaarsch by hen heten, niet vorderen; doch TACITUS onderſcheidt het Sueviſche volk, zoo zorgvuldiglijk en met zoo veel vertrouwen, van de andere Germanen, met opzicht op deszelfs landpalen, inwendige geſteldheid, levenswyze, eenheid en betrekking tot alle andere volken, hoewel mede Germanen zijnde, dat het ten allerklaarſten blijkt, dat hy eene zekere, groote en gewichtige verſcheidenheid heeft willen aanduiden.

De Sueven werden van de andere Germanen, in eene enge beteekenis dus genoemd, gelijk boven reeds gezegd is, geſcheiden, aan den kant des Rhijns, door de Main, welke in de gemelde rivier valt,

Digitized by Google

valt, en door de beide Salen: dus worden twee rivieren genoemd, waer van de eene in de Main vloeit, en tusschen Hennenberg en Coburg zich naar de andere Sale uitstrekt: deeze andere Sale, welke grooter is, loopt in de Elve. *Sal* is by de Germanen een woonplaats, verblijfplaats, omheinde bezitting, grondslag, grens. By ULPHILAS vindt men het werkwoord *saljan* woonen, of verblyven, verblijf houden: Joh X. 40. *jah salida jainar*, ende hy bleef aldaar: Luc XIX. 7. *thatei du frauwaurthan mans galaith in gard usfaljan.* Hy is tot eenen sondigen man ingegaan om te herbergen. *Salithwa* een afgezonderde woning. Joh. XIV. 2. *in garda attins meinis salithwos managos sind.* In 't huis mijns Vaders zijn veele woningen. In dezelfde beteekenis is *sal* eene afgeheinde plaats gelijk *Palz*, (de Palts,) eene met palen afgeheinde plaats, PROCOPIUS *H. G.* 4. De Schijthen noemden de Tanais *silin*, dat is, grondslag, veste. (*a*) Doch *syle*, *sulle*, is ook by KILIAAN, en *sijl*, in het *Idioticon Hamburgense* van RICHEIJ, eenvoudiglijk een beek, waterleiding. Eene lijn van de Elve, daar de Havel in dezelve valt, zeewaarts getrokken, maakte, met den Oder aan de Oost-zee, een hoek, en deed aldaar den naam der Sueven van eene bekrompen uitgestrektheid zijn, ten oosten bepaald door de Slavovenedische volken, en ten westen door die Germaansche volken, welken by PLINIUS, Vindili, en Vandali genoemd worden. Boven deezen hoek aen de andere zyde van de Oost-zee loopt de naam der Seuven in duistere

(*a*) By PROCOPIUS is deeze plaats niet gevonden; doch wel by PLINIUS *Hist. Natur Lib.* VI. 7. *Tanain ipsum Scythae Silin vocant.*

(VERTALER.)

Digitized by Google

ſtere gewesten, en in het, den Romeinen, byna onbekende Sueonië, of Zweden. Voorts ſtrekken zich de Sueven uit langs de rivier de Oder, ook Sueve genoemd, langs de Morava, en van daar, in eene groote uitgeſtrektheid, langs den Donau, tot aan de oorſprongen van den Donau en den Rhijn, en van daar, langs den Rhijn, tot daar de Main in die rivier valt.

Deze ganſche landſtreek beſlaan de eigenlyke Sueven eenigſlijk en alleen. De Markomannen zijn Sueven, die aan de grenzen woonden, by de oorſprongen van Donau en Rhijn; van waar hun naam Mark of Grensmannen. Ten tyde van Augustus zijn zy naar andere uiterſte grenzen der Sueven, aan de Morava, tot de Sueven, die men Kwaden noemde, verhuisd, en hebben, deze woonplaats beſlaande, toen ook aan de beteekenis van hunnen naam beäntwoord: insgelijks hebben zy naderhand, nevens anderen naar vreemde landen, vooral naar Spanje, verhuizende, zich vertoond als Sueven, en volgens al wat men uit hunne hooge taal kan afnemen, als Theotisken, of broeders der Sueven, die in hun land de Theotiskiſche taal ſpraken. De Harudes aan de oorſprongen van Donau en Rhijn zijn Harders, hunnen naam hebbende van hunne woonplaats op de hoogten van het gebergte Hard of Harzwald, het zwarte woud der Sueven (tot dit ſoort van Harudes behooren die van Ludovicus in 't jaar 852.) gaande door het land der Angren, Haruden, Suaben en Holſingen. De Cheruſcen, de Harzgers in Brunswijk, op het gebergte der Teutonen, den Harz, zijn om gelyke reden Harders. Tot aan de bovengemelde eerſte woonplaats der Marcomannen toe, ſtrekten zich naderhand uit de Hermunduren, mede Sueven, hier ter

Digitized by Google

plaatſe bekend onder den naam van Alemannen, bewoners der hooge plaatſen, vooral van 't gebergte Alba. Dat Altimannia meermalen, als een woord van later tijd, voorkomt, getuigt WALAFRID. De Alemannen zijn de echtſte en tot op dezen tijd in hunne ſpraak de grootſte en ſterkſte Theotisken. De Hermunduren maken, als 't ware, het lichaam der Sueven uit, en de Semnonen, indien ik my dus mag uitdrukken, het hart; boven welken, in een' hoek aan de Oostzee, de Anglen, mede Sueven, de uiterſte bewoners van den Germaanſchen grond, byzonderlijk zoo genoemd, hunnen zetel moeten gehad hebben, zoo als lager zal moeten aangetoond worden

Indien men deze noordelyke gewesten uitzondert, welke de Sueven door verhuizing verlaten, en den Slaven hunnen nabuuren, die over de Sueve [den Oder] woonden, hebben ingeruimd, wien dezelven naderhand door de Saxen zijn ontnomen, indien men deze gewesten, zeg ik, uitzondert, hebben de Sueven altijd hunne beſchreven voorvaderlyke woonplaatſen, als oorſpronglyke inwoners, beſlagen, en zy zijn nog dezelfde, welken de allereerſte beginſelen der Hiſtorie aldaar hebben aangetroffen, d. i. zy zijn, waren en zijn altijd geweest die Theotisken, welker ſpraakvorme van de ſpraakvorme der Teutonen onderſcheiden was; en de beide ſpraakvormen en het Sueviſche volk hebben nog en hebben altijd dezelfde landpalen gehad, waaruit blijkt, dat het een en het zelfde is, een Sueef en Theotisk of een Theotisk en Sueef te zijn; en gevolglijk dat het een en het zelfde is, wanneer men zegt, dat die tuſſchen den Rhijn, de Noord- en Oostzee, de Salen en de Main woont, geen Sueef maar een Teutoon is; of, dat de Teutoon zich van de oudſte tyden af, waarvan

Digitized by Google

van eenige gedenkſtukken voorhanden zijn, en zelfs vroeger, van de lage en effene ſpraakvorme heeft bediend.

§. VIII.

En dit is het niet alleen, waardoor de Sueven en Teutonen, ten allen tyde, onderſcheiden zijn geweest. TACITUS, *van de Zeden der Germanen Hoofdſt.* 38. zegt „ De Sueven beſtaan niet uit een eenig „ volk, gelijk de Katten en Tenkteren; want zy beſlaan het groot„ſte gedeelte van Germanie, onderſcheidende zich nog in verſchei„ den volken en namen, hoewel zy in het gemeen Sueven genoemd „ worden". De Sueven zijn derhalven, volgens hun eigen oordeel, geen van elkander' afgezonderde, en het een ten aanzien van het ander vreemde volken, gelijk de Katten en Tenkteren afgezonderde volken zijn, ten aanzien der overige Teutonen. Dit groote volk wordt wel verdeeld in verſcheiden volken, verdeelingen, ſoorten en namen, maar deze alle maken ſlechts een eenig ligchaam, eene natie uit, en hunne geſchiedenis levert niets op, het welk ons aanleiding geeft om te gelooven, dat een eenig Suevisch volk van een ander Suevisch volk voor vyand gehouden is. MAROBODUUS verdrijft het nitheemſche Galliſche volk der Boien (Boschbewoners). Een hevige en gehate tyranny doet de Semnonen en Longobarden tot ARMINIUS afvallen. Het zelfde is omtrent zynen vyand KATUALDA, GOTHO en VANNIUS geſchied. Men leest van vele vyandſchappen tusſchen onderſcheiden Sueven en de Burgundiers, Vandalen enz. maar men vindt niet, dat zy ooit eenige vyandſchap onder elkander' hebben gehad. Alle de Sueviſche volken waren aan elkander' verbonden, en

Digitized by Google

hielden een algemeenen landsdag en een feest, in het heilige woud der Semnonen, welken TACITUS, *van de Zeden der Germanen Hoofdst.* 39. „ de oudſten en edelſten der Sueven " noemt. „ Op een' gezet- „ ten tijd komen alle de volken, die van het zelfde bloed zijn, door „ gezanten te ſamen, in een woud, het welk door de wichelaryen „ der vaderen en eene overoude ontzaglijkheid geheiligd is. — Al „ dit bygeloof ziet hier op, dat het volk zynen oorſprong van daar „ hebbe; dat de God, die over alles regeert, daar zy, en dat alle „ andere dingen aan hem onderworpen zijn, en hem moeten gehoor- „ zamen — hunne groote lichaams geſtalte maakt, dat zy meenen „ het hoofd aller Sueven te zijn ".

De Sueven alleen waren deelgenoten van deze vergadering en dit plechtig feest. De overige Teutoonſche volken (de Teutonen) waren noch door dezen band, noch door eenigen anderen, aan elkander verbonden. Alle Teutoonſche volken, welke men buiten Suevië vindt, zijn van elkanderen onafhanglyke, en niet zelden, vyandige volken. De Sikamberen zoeken, in het jaar 743. na de bouwing der Stad Rome, hulp by hunne naburen tegen DRUSUS, en worden van hunne vyanden de Katten verlaten. De vrees, verwekt door de ſtraffe, den Sikamberen, die in het jaar 745. na de bouwing van Rome, uitgeroeid werden, aangedaan, deed de overigen, door een gemeen verbond, zich aan TIBERIUS onderwerpen. De droevige lotgevallen van ARMINIUS moeten niet aan de macht der Romeinen, maar aan den nijd en nayver der Vorſten, zyne vrienden en bloedverwanten, worden toegeſchreven; dikwijls is hy van zijn Schoonvader verraden en van zijn Ooms Zoon verlaten, en door den Vorst der Katten

Digitized by Google

ten byna door vergift omgebracht. De Amſibaren van de Kauchen verdreven en overal uit geweerd zijnde, zijn geheel en al omgekomen: TACITUS *Jaarb.* 12. *B. laatſte Hoofddeel.* Dezelfde TACITUS gewaagt, *in het* 33. *Hoofdſt. van de Zeden der Germanen*, met roem van de nederlaag, die den Brukteren, in het jaar 850. na 't bouwen van Rome, door hunne naburen de Chemaven en Angrivarien was toegebracht. „ De Kauchen, zegt hy in het 2de *Boek zyner Jaarboeken*, „ liggen altijd met de Cheruſcen overhoop ". En van de Cheruſcen, *zeden der Germ. Hoofdſt.* 36. „ Onder geweldigen en „ ſterken kan men niet wel gerust zijn. Het verderf der Cheruſcen „ heeft ook dat der Foſen naar zich geſleept, een naburig volk, dee„ lende nu gelykelijk in hunnen ramp, daar zy in hunnen voorſpoed „ voor hen moeſten onderdoen ".

Op de grenzen der Sueven (Theotisken) en Katten (Teutonen) beneden en by den ſamenloop des Rhijns en der Main, is mede een gedenkwaardige overtocht, vooral voor de Romeinen tot het land der Germanen, hoedanig 'er aan den ſamenloop der Morava en des Donaus, op de grenzen der Sueven en Jazygers (Slaven) een is, vooral voor de Noordſche volken, de Rugien, Vandalen en anderen, tot de wingewesten der Romeinen.

De Sueven hebben, ten alle tyde, allen rondom hun liggende volken een vyandig hart toegedragen, en hen geduriglijk met oorlog gekweld. Niet alleen zijn de Rhijn en Donau door hunne onophoudelyke ſtrooperyen beroerd en de overzyde dier beide rivieren eindelijk voor altoos Suevisch en eene vaste woonplaats der Theotiskiſche hooge ſpraak geworden, maar ook de Main, de beide Salen en

Digitized by Google

Elve hebben dezelfde gedurige ſtrooperyen ondergaan, en de overzyden van alle deze rivieren hebben de Sueven reeds voor die tyden, waarvan ons eenige geheugenis bewaard is, veroverd en bezeten. CAESAR maakt *in 't 6de Boek des Galliſche krijgs* reeds gewag van de Sueven die over de Salen woonden, zeggende „ dat het bosch Bace„ nis, als een natuurlyke muur de Cheruſcen voor de verongelykingen „ en ſtrooperyen der Sueven, en de Sueven voor die der Cheruſcen „ dekt". En TACITUS *van de zeden der Germanen Hoofdſt.* 30. zegt: „ Het land der Katten heeft zijn begin aan het Herciniſche woud". Dus hebben ook de Longobarden, volgens Ptolomaeus, de overzyde der Elve bezeten. De Ubien, de Uſipien en Tenkteren hebben eerst gewoond boven aan den Main, maar zijn door de Sueven van daar verdreven. De Ubien zijn den Rhijn overgetrokken en eene volkplanting der Romeinen in Gallië geworden. De Uſipien en Tenkteren vonden eene bekwaame plaats om zich neder te ſlaan, recht tegen over hen aan deze zyde des Rhijns, ledig door het uitroeien der Sikamberen. Van de Sueven en Katten verhaalt TACITUS *in 't 13de Boek zyner Jaarb. 't laatſte Hoofdſt.* dat zy heviglijk geſtreden hebben om eene rivier, die, op hunne grenzen, veel zout uitleverde en die elk met geweld aan zich wilde trekken. TACITUS duidt de Sale aan, die langs hunne grenzen vloeit, maar hy dwaalt, indien hy meent, dat deze rivier dus van *Sal* Zout, genoemd wordt, hoewel men voor 't overige niet kan ontkennen, dat zy om de Zoutgroeven, die mede in de nabuurſchap liggen, hebben geſtreden. Die zelfde landpalen, over de Main, de Salen en de Elve, bezitten heden ten dage nog Theotiskiſche volken, doch welker ſpraak wat verzacht is door

Digitized by Google

door de ſpraakvorme der Teutonen, naamlijk de bewoners van de Palts, de Frankenlanders, en, voor een gedeelte, de Heſſen èn Thuringers.

§. IX.

De volken, die wy Teutonen noemen, by welken de effene en lage Germaanſche ſpraakvorme in gebruik is, verdeelt TACITUS, door het Herciniſche woud, *den Harz*, en een gedeelte van den Wezer, in twee deelen. Het eene of Westelyke deel, binnen de gemelde grenspalen en den Rhijn gelegen, ziet men lichtlijk, dat genoegzaam het zelfde, als nog heden ten dage, is; naamlijk, aan den Benedenrhijn, de Batavieren, Uſipeten en Tenkteren; aan den Bovenrijn de Katten of Kaſſen, eindigende by de Kattuarien of Chaſſuarien, en Dulgibinen, deze benaming, komende van *Dolg*, nederlaag, en *Bini*, inwoners, hebbende, van wegens de nederlaag van VARUS; en de Chamaven, van ons Westphalen, komende dit woord van *Ham*, overſtrooming; en de Angrivarien, van *Anger*, weide. Tot hier toe, zegt TACITUS, kennen wy Germanië ten Westen. PLINIUS noemt alle deze volken Isthaevonen.

Het andere of Noordelyke deel boven het Herciniſche woud en de Wezer, volgens TACITUS *van de zeden der Germanen Hoofdſt.* 35. keert, met een grooten draai, naar 't Noorden. Deszelfs volken geeft PLINIUS den bynaam van Ingaevonen. Het zijn de Kauchen („Het volk der Kauchen", zegt TACITUS, „begint by de Friezen „en beſlaat een gedeelte van het ſtrand: het ſtrekt zich ter zyde „van de tot hier toe aangewezen volken uit, waarna het zwaait tot

„aan

Digitized by Google

„ aan de Katten toe ") de Cheruſcen, *Harzſers*, met de Foſen, omtrent de beek Fuſa in het Bisdom Hildesheim; en de Cimbren; allen te ſamen, en ieder in 't byzonder, bewoners van Neder-Germanië, en zonen der Neder-Germaanſche taal.

§. X.

Het intrekken van andere volken, waar van wy bericht vinden, in dit Vaderland van Neder-Germanië en der Neder-Germaanſche tale, heeft geen nadeel toegebracht. Want, in 't midden der derde eeuwe, komt de naam van Franken in 't land der Chamaven op. Dus vindt men in de Kaart van PEUTINGER: „ de Chamaven, die ook „ Franken heten ". Zy woonen tusſchen de ſtroomen Lippe en Siga, en vervullen kort daarna 't ganſche land, dat tusſchen den Rhijn, de Zee en de Wezer ligt. De oude namen ſchynen geheelijk te niet gegaan; byna ook die der Katten; daar en tegen herleven de oude namen der Amſibaren en Brukteren, die verſtorven waren, omdat dezelve hunnen grond hebben in de namen der rivier de *Ems*, en van *Bruk*, moeras. De grenzen van Neder-Germanië zijn ook de grenzen der Franken; de Franken en Neder-Germanen ſmelten in een, en tusſchen hen en de Sueven zijn dezelve grenzen en twisten als te voren. Hoe wel daar uit nog niet volgt, dat het latere *Salageve*, aan de Frankenlandſche Sale, in een gedenkſtuk van den tijd van Koning PEPIJN, by het welke KAREL *de Groote* een Kasteel heeft gehad nu *Königshofen* genoemd, het zelfde *Salagev* zy, het welk in de voorrede der Saliſche Wetten voorkomt. Dewijl de verdeeling in drie deelen, die daar geſchiedt, *Salagev*; *Bodogev* en *Windogev*, op alle land-

Digitized by Google

landſtreeken past, welke, aan de eene zyde, door eene zekere rivier, en, aan de andere, door eene zekere grenspaal, *Wende*, bepaald worden, en welker vast land, *Boden*, het derde deel uitmaakt.

§. XI.

Wende is een landpaal, ſcheidpaal, en *Wendel* is een bewoner van een gewest, op de grenzen liggende. In dezen zin, is het vijfde Deel van Germanië het land der Vindilen, (Vandalen) of Vandalië; en *Wende* of landpaal is een allergevoeglijkſte naam, dien alle omliggende volken geven konden aan 't Noordelijke Strand der Oostzee, want dit was eene landpaal der Ingaevonen, op eene wyze, den Romeinen, en dus ook ons onbekend. Dit was de ſcheidpaal der twee Hoofdſpraakvormen van Germanië, en mengde dezelven misſchien onder een. Dit ſcheidde de Sueven Theotisken van de Sueven Suonen, en de Sueven van de Slaven, welker twee talen, gelijk wy uit verſcheiden merkteekenen opmaken, eene vermenging ondergingen. Deze Slaven hebben den naam en de hoedanigheid van *Wende* met zich gevoerd en tot aan de Adriatiſche Zee uitgebreid.

In dit Vandalië, aan de linkerzyde der rivier de Sueve, [den Oder] in die geheele ſtreek, welke, aan de eene zyde, door de Oostzee, en, aan de andere, door de rivier de Elve bepaald wordt, woonde 't verbond der volken; of liever de Vindilen (Vandalen) waren zeven verbonden volken, eerende *Hertha*, in het eiland Rugen, dus genoemd naar de Rugien, die op de Slaven gevolgd zijn.

In dit verbond zijn de Angilen alleen Sueven, volgens PTOLOMAEUS. Deze naam, welke zich ten Zuiden en Noorden, in eene

 rech-

Digitized by Google

rechte lijn, uitstrekt, plaatst de Anglen onder de bondgenooten in het Oostelijkste gedeelte, aan den linker oever van de rivier de Sueve in een' hoek, zoodanig dat zy ten Zuiden door de Sueven, Semnonen, ten Noorden, door de aan de Sueven verwaagschapte Sueonen, ten Oosten, door de Slaven, en ten Westen, door de zes volken, met hun verbonden, zijnde Teutonen, als blyken zal, worden ingesloten, en misschien worden zy, naar deze hunne woonplaats, *Anglen* genoemd, van *Angl* een hoek, punt. — Waarschijnlyker dan van *anga*, *anger*, akker, bezitting, waarvan de Angren, Engren, meestentijds midden tusschen Oosterschen en Westerschen ingelegen (zoo als de Oostphalen, Angren en Westphalen) hunnen naam hebben.

§. XII.

Deze verbonden Volken strekken zich uit tot aan de Cimbren. Zie TACITUS *van de zeden der Germanen Hoofdst.* 37. Deze Schryver zwijgt van de Teutonen, welke echter van andere Schrijveren in deze Gewesten overvloediglijk genoemd worden. PLINIUS telt onder zyne Vindilen ook de Varinen (welke TACITUS by de verbonden volken voegt) en verdeelt zyne Ingaevonen in drie groote volken, de Cimbren, Teutonen en Chauchen. Wie kan zich verbeelden, dat TACITUS de Teutonen niet gekend of vergeten zoude hebben? Onder zyne volken, welke PLINIUS Ingaevonen noemt, zijn de volken der Chauchen; de Cheruscen en Fozen; en de Cimbren. Wie kan zich overreden, dat TACITUS onder de Cheruscen en Fozen de Teutonen verstaet? daar de Cheruscen ook anderen

Hi-

Digitized by Google

Hiſtorieſchryveren bekend zijn. Onderſtel, dat 'er eene letter bedorven, en dat eene r in plaatſe van eene t gezet zy, in het woord *Reudingen*, en dan zal TACITUS in het zelfde gewest *Teudingen* hebben, bezitters der Eilanden in de Sueviſche Zee, naburen der oude Cimbren en hunne medegenooten in hunnen uittocht naar andere landen. Hier tegen ſchijnt dit alleen te ſtryden, dat de Reudingen, in Teutonen veranderd, een onbekend en klein volkje is, en met andere volken ſamen gevoegd wordt; daar de Teutonen van PLINIUS een groot volk zijn. De Teutonaren van PTOLOMAEUS met de Virunen, en de Teutonen met de Avarpen hebben, ongetwyfeld, hun woonplaats in deze landen; en dus bezitten de Chauchen, Cimbren en Teutonen dit gewest.

De Teutonen hebben misſchien hunnen naam, die den ganſchen ſtam der Germanen toekomt, hier van, omdat zy de echte Neder-Germaanſche taal ſpreken, en zijn daarom van de Sueonen hunne buren, met den naam van alle anderen, die deze zelfde taal ſpreken, als hun naast by zijnde, dus genoemd.

§. XIII.

Het is blaarblijklijk, dat de Franken hier en wel onder de Teutonen, in 't land der verbonden volken, voortgeſproten zijn. De Aardrijksbeſchryver RAVENNAS, van de zevende eeuw, zegt: *B. I. Hoofdſt. II.* „ Het is zeer zeker, dat de Elve, by haren uitloop „ naar Zee, van de ouden Maurungavia *(Meergau)* genaamd werd, „ in welk Vaderland de Elve, geduurende zeer vele jaren, het ge„ ſlacht der Franken geſtuit heeft". En ERMOLDUS NIGELLUS

Digitized by Google

ſpreekt van de rivier Daena, zijnde de oude naam van den Eyder, „ van waar het gerucht medebrengt, dat de Franken zouden zijn „ voortgeſproten". Het Maeotiſche Meir of de zwarte Zee, van waar men gezegd heeft, dat de Franken naar den Rhijn gekomen zouden zijn, is zekerlijk geene andere dan de Oost-zee. Hier toe behoort ook, het geene men verhaalt van 't verdryven der Franken door GALLERIUS in het jaar 300., „ niet reeds van die plaatſen, welken de „ Romeinen eertijds ingenomen hadden, maar uit hunne eigen lan„ den, die zy van den beginne aan bezeten hadden, en van de uiter„ ſte ſtranden van 't land der Barbaren". De beteekenis van het woord *frank*, vrank of vry, komt niet over een met den toeſtand en de betrekking, waarin Neder-Germanië toen nog was. De aankomst der Franken ſchijnt, zo die niet geheel en al vyandig is geweest, ten minſte met overmacht en geweld verzeld gegaan te hebben. De geaartheid, welke, volgens 't eenparig getuigenis aller Schryveren, hun kenmerk uitmaakt, komt hier meede zo wel overeen, dat het waarſchijnlijk is, dat men hun den naam van *vrangh*, ſcherp, wreed, woest, waarvan 't woord *vrenghen*, haten, afkeerig zijn, afſtamt, gegeven hebbe, en zy zich dien tot eere hebben gerekend.

Deze oude Franken zijn, voor zo veel men kan afnemen, uit alle blyken, die in hunnen woorden, eerſte wetten, ligging, oorſprong, zich opdoen, niet ſlechts de tot hier toe zoogenaamde, maar de oprechte en echte Teutonen geweest, welke kort daarna zich van den Neder-Rhijn hebben meeſter gemaakt en dien tot op den huidigen dag bezitten.

Deze oude Franken moet men wel degelijk onderſcheiden van an-

de-

Digitized by Google

deren, die ſlechts met eenen gemeenen naam Franken genoemd worden, hoedanigen 'er voor al veten in Gallië waren, die, hoewel Sueven zijnde, welken zich aan de Franken overgegeven hadden, onder den naam der laatſten begrepen werden en doorgingen. Reeds lang voor den tijd van CAESAR, hadden de Sueven een en andermaal woonplaatſen over den Rhijn gezocht en bekomen. Dusdanige Sueviſche volkplantingen, ontzaglyke broeders der Franken, hebben noodzaaklijk hun Gemeenebest, hun voorrecht en hunne heldhaftige taal, hoewel zy in naam Franken waren, moeten behouden. SCHILTER geeft ons, in zyne aanteekeningen op de Kronijk van KOENIGSHOFF, een geſlachtregister van de Kaerlingen in Latijnſche verzen geſchreven, en de taal der Kaerlingen, naderhand de Lotharingſche genoemd, is de heldhaftige taal der Theotisken. In dit geſlachtregister wordt gezegd, dat de eerſte Stamvader van dit geſlacht FERREOLUS de Schoonzoon van SIAGRIUS, den Romeinſchen Bevelhebber over Gallië, in 't jaar 464, uit hoofde zyner vrouw PAPIANILLE is geweest. INDUSTRIA, de vrouw van den kleinzoon en naamgenoot van dezen FERREOLUS, maakt men op, dat eene dochter van KLOVIS den I. is geweest, en dat hun zoon de Raadsheer ANSBERTUS, door zijn huwlijk met vrouw BLITHILDIS, ſchoonzoon van KLOTARIS den I. geworden is. Waaruit de grondſlag gelegt is tot die macht, welke 't gebied der oude Franken en der Teutoonſche taal reeds in zijn' kleinzoon, *den Hofmeier Sint* ARNULF, eerſten Hertog aan de Moezel, en in zijn' achterkleinzoon ANSEGISUS, ſchoonzoon en erfgenaam van PIPIJN *van Landen*, Markgraaf aan de Schelde, ondermijnd en aan-

Digitized by Google

't wankelen gebracht, en onder den zoon van dezen, PIPIJN van *Herſtal*, deszelfs kleinzoon KAREL MARTEL, en achterkleinzoon, Koning PIPIJN, geheel om verre geworpen en te gronde gebracht heeft.

§. XIV.

Deze Franken Teutonen, bezitters van gansch Neder-Germanië, van de Main en de Salen af tot aan den mond des Rhijns en de Noord-zee, worden zeer dra door de Saxen gevolgd. PTOLOMAEUS is de eerſte, welke hen met dezen hunnen naam noemt. Zij moeten over den Eyder in Cimbrië hebben gewoond, uit hoofde van de oorſpronglyke woonplaats, die men den Franken toeſchrijft. Zij hebben zich terſtond langs het ganſche ſtrand der Noordzee verſpreid, en zijn, reeds in het jaar 286, tot in Armorika vyandlijk doorgedrongen. Even als de Franken over den Nederrhijn naar Gallië zijn verhuisd, zo vielen de Saxen dezen, als vyanden, in Neder-Germanië, in den rug. Want de Saliſche Franken hebben zy in den jaare 358, naar Batavië verdreven, en hebben hun vast verblijf in Westfalen genomen, zoo verre als zich tegenwoordig de Saxiſche Wetten nog uitſtrekken; en zy maken nog heden ten dage de helfte van het tegenwoordige Germanië of Duitschland uit. De Aardrijksbeſchryver RAVENNAS V. *Hoofdſt.* XVII. doet dit Weſtfaalſche Vaderland der Saxen, aan den Eyderkant, eindigen by de Deenen. Doch dat men dit niet ten ſtrengſten noch naar de letter te nemen hebbe, blijkt hier uit, dat de Eyder, na den inval der Saxen in Weſtfalen, een landpaal der Friezen is, van welken wy zo terſtond

bree-

Digitized by Google

breeder zullen ſpreeken. HENRIK de *trotſche*, en HENRIK de *Leeuw* hebben de Saxen over 't ganſche oude Vandalië of langs de kust der Oostzee uitgebreid, door het onderbrengen en allengskens uitroeien der Wenedifche Slaven, die de Teutoonſche volken, deze gewesten verlatende, van den Oder af opgevolgd waren. De Saxen deelden het oude Sueviſche Rijk der Thuringen met de Franken, en vermengden hunne platte taal hier ter plaatſe met de Sueviſche, en deze hunne aangeboren, platte, oorſpronglyke, lage ſpraakvorme heeft zich uit Westfalen en Brunswijk verſpreid over Lunenburg, Holſtein, Meklenburg, Brandenburg en Pomerem.

Voor het overige is dit alleroudſte Neder-Germanie of Teutonie, heden ten dage wederom, als ten allen tyde, tegen de Sueven aanliggende, nog het zelfde. De zelfde verdeeling in Westelijk en Oostelijk houdt ſtand, met verandering alleenlijk van benaming. Het Westelijk gedeelte wordt nu het Frankiſche, het Oostelijk het Neder-Saxiſche genoemd. De beide ſpraakvormen zijn in zich zelven eene en dezelfde Teutoniſche taal.

§. XV.

De Frankiſche of Nederrhijnſche taal verdeelt zich in twee ſpraakvormen, naamlijk in de boven- en beneden taal. Dat dezelve, van de oudſte tyden af, op gelyke wyze, tweeledig is geweest, is zeer waarſchijnlijk. De Ubien (*obere*, opperſten) waren zekerlijk de bovenſten aan den Mainkant: de Batavieren daartegen worden dus genoemd van *bat* laag en *aw* ſtreek. Tot den Nederrhijnſchen boventak behooren derhalven de Hesſen, (tegenwoordig nog, volgens hunnen

Digitized by Google

nen ouden naam, Katten, voor zo veel zy de Teutoonſche of platte taal ſpreken) en het tot het Rijk behoorende Nederrhijnſche, het Bergſche, de Mark, Keulen, Gulik, Kleef. De beneden taal heeft haar' zetel in de Nederlanden, zoo het Brabantſche als het vereenigde Staatſche, aan welk laatſte de naam van Holland in 't gemeen pleegt gegeven te worden.

Gelijk 'er geen plekjen lands ter wereld is, hoe klein en gering het ook mag zijn, 't welke zich niet door een zekere byzondere vorme zyner taal, uitſpraak der gemeene woorden en de byzondere ſchikking van de gemeene regelen, zo der woordgronding als ſpraakkunſte, en byzonder gebruik in toepaſſinge van de betekenis der woorden op de gevallen, zaken, en byzondere onderwerpen, zo ondergeſchikte als ondeelbare, en dus als 't ware, met zich eigen woorden en betekenisſen kenmerkt en van anderen onderſcheidt, zo beſpeurt men ook tusſchen deze Teutoonſche talen, byzonderlijk tusſchen de Neder-Saxiſche en Nederlandſche, een magtig groot onderſcheid, het welk eindlijk hierop uitkomt, dat het Nederrhijnſche Keizerlyke, en zo ook het effen, onvermengde, of ten minſte weinig vermengde, Saxisch, natuurlijk en oorſpronglijk is, en de gronden der Teutoonſche taal naast bykomt of volkomen met dezelven overeenſtemt.

Het is bekend dat zelfs het Brabantsch en het Hollandsch eenigermate verſchillen.

§. XVI.

De Belgiſche (*Nederlandſche*) taal, alzo genoemd van *Balg* Zee, baar, golf, verheft zich boven de rondomheenliggende ſpraakvormen,

aan

Digitized by Google

aan den Rhijn en in Westphalen geſproken wordende, door eene volkomener en krachtiger uitſpraak en mindere vloeiendheid. Zy houdt voor al veel van den hooger klinker *o*, voornaamlijk in het conjugeren, hij *bond*, waarvoor de anderen en ook de Angelſaxen *band* zeggen. Zy is een liefhebſter van verſcheiden tweeklanken, als van *ie*, *dienst*, *vrieslandt*, *lief*, *liedt*, en van zoodanige *ei's* welke by de andere Teutonen niet in gebruik zijn, *meijneidig* — *eijnd* voor *end* —; en van *uy*, *uit*, *huijs* —, en *oi*, *oey*, *uijtroeien*, *uitroit* —; *ieu*, *nieuw* —, vooral houdt zy van *ou*, *vrouwe* —, waarin de Nederlanders *alt* gaarne veranderen, *oud* voor *alt*, *koud* voor *kalt*, *houd* voor *holz* —. Zy ſisſen ook ſterker *gantsch* —; *zeve*, *zege*, *zuiver*, *zoeken*, *zeg*, *zagt* *zold* —.

Men zwyge, dat deze taal 't Fransch navolgt, hare klinkers op zijn Fransch ſchrijft *eu* voor *ö*, *oe* voor *u*; dat zy deelwoorden formeert, die by de Germanen of Hoogduitſchers in geen gebruik zijn, *doen hooren*, *overſien zijnde*, *gehadt hebbende*; dat zy de meervoudige getalen op het einde met een Franſche *s* teekent, *liefhebbers*, *meeſters*, en rechtsſtreeks tegens den aart der ganſche Germaanſche taal, en van al wat Germaansch ſpreekt, de toonloze of korte lettergreep *er* op het einde, de beteekenis van eenen dader of bezitter met zich brengende, uitrekt, en, op de wyze van lettergrepen, met een *circumflex* geteekend, ſlepen doet, *leeraer*, *leugenaer*, *wisſelaers*, *achtbaer*.

Deze Nederlandſche taal behoorde, daar zy door eene groote tusſchenwijdte van het Theotiskiſche afgeſcheiden is, allerzachtst, allereffenst en zeer vloeiend te zijn, en zy bevat integendeel zo veel

Digitized by Google

ſteilheid, hardigheid en ſtijfheid in zich, dat het der moeite wel waardig is nauwkeurig te onderzoeken, van waar dit alles in dezelve is ingevoerd: want dat het 'er van buiten is ingevoerd, is klaarblijklijk.

De hedendaagſche Belgen (Nederlanders) zijn niet meer die Belgen, welke het derde deel van Gallië vervulden, en van welken CAESAR zegt, dat de meeſte Belgen oorſpronglijk Germanen zijn, die, in oude tyden, den Rhijn overgetrokken zijnde, de Gallen verdreven hebben. De beide Belgen kunnen wel afkomelingen zijn van dezelfde voorouders, maar hunne lotgevallen, vooral die der Galliſche Belgen, zijn zoo verſchillende geweest, dat de hedendaagſche Belgen van de oude Belgen geenszins, in eene rechte lijn, kunnen worden afgeleid: waarby komt, dat het klaarblijklijk is, dat de Sueven zo veel toegebracht hebben om de Germaanſche taal in Gallië te planten als de Teutonen. Wie nu zal onderſcheiden of de Tongeren, by welker overtocht de naam van Germanen in de wereld gekomen is, of de Treviren, Nervien, Menapien, Morinen en welke namen 'er meer mogen voorkomen, Theotisken, dan of zy Teutonen van afkomst zijn? En wat wy gemeens hebben met die Germanen, die uit hun vaderland getrokken zijn; Wy, die zuivere Germanen zijn, met die vermengden.

§. XVII.

Het is overeenkomſtig met de rede en met de natuur der zake, dat de Katten, op de grenzen der Sueven woonende, een hooger ſpraakvorme gehad, en eene eenigzins met het Suevisch vermengde taal

Digitized by Google

taal geſproken hebben; dat zy derhalven van het echte en zuivere Teutoonsch zijn afgeweken. De Batavieren zijn, volgens TACITUS *van de zeden der Germaanen. Hoofdſt.* 29. een volk, eertijds tot de Katten behoord hebbende, en door een' inlandſchen oorlog, naar deze ſtreek verhuisd, in welke zy een gedeelte van 't Roomſche gebied werden. Het is ook daarentegen mogelijk, dat de Franken, die Teutonen waren, deze Sueviſche verwe, weder uitgewischt of verminderd hebben. Het Theotiskiſche gaat in de Nederlandſche taal voort by opklimming, en wordt het hoogst in de Hollandſche ſpraakvorm. En wat kan 'er zekerder zijn, dan dat deze zeer naauw aan de Frieſche verknocht is.

De Friezen, het woord als eene gemeene benaming aangemerkt, zijn *rand* — *boord* — *ſtrandbewooners*. *Fris* is rand, boord. En de Chauchen zijn, tot zoo lange men het tegendeel bewijst, Friezen, de zuivere effen Teutoonſche taal ſpreekende, even als alle hunne nabuuren. Zo lange de Saxen naderhand dit ſtrand bezeten hebben, is 'er, dewijl zy Zeerovers waren, en de Franken tot voorby de Noordelyke Rhijnmonden gedreven hebben, zekerlijk in de zuiverheid der beneden taal ook geene verandering gemaakt; maar het is kennelijk, dat de hedendaagſche Friezen de oorſpronglyke Teutoonſche taal met de Theotiskiſche vermengd hebben.

De Anglen zijn, gelijk wy weten, echte Sueven, in eene rechte lijn, van de Sueven afſtammende, alhoewel hun verbond met de zes Teutoonſche volken, en hunne noordlyke ligging zelve hunne ſpraakvorme eenige verzachting ſchijnt aangebracht te hebben. De Anglen moeten noodzaaklijk van den Oder en den oever der Oostzee

Digitized by Google

naar den oever der Noordzee verhuisd zijn, om naar Brittannië te hebben kunnen overſteken. Dit is des te zekerder, om dat alle hunne bondgenoten den zelfden weg naar 't westen hebben genomen, en onder den naam van Franken over de Elve geheel Neder-Germanië overſtroomd hebben. De Anglen de achterſten, uit hoofde hunner ligging, zijnde, hebben ook de uiterſte deelen ingenomen, en zijn rand — of ſtrandbewooners, Friezen, geworden. Het doet niets ter zake, of hunne verhuizing voor of na de Saxen geſchied zy. Is zy de Saxen voorgegaan, dan zijn zy, door den inval van dezen, op hun ſtrand in het nauw gebracht, gedrongen en naar Batavie gedreven geworden, maar hebben, na dat de Saxen zich in Westphalen, Angrie en Oostphalen ſtil hielden, en gevestigd hadden, hun ſtrand weder bekomen. Is daar tegen de verhuizing der Anglen eerst na de Saxen voorgevallen, dan hebben zy zich eene woonplaats aan het ſtrand verworven, in welke zy niet zijn ontrust geworden.

Niemand ontkent, dat de Friezen met de Anglen in Brittannië, door een' nauwen band van maagſchap, aan malkander' zijn verbonden. EMMIUS heeft in zyne Frieſche geſchiedenisſen dit klaarlijk bewezen, en de afkomst der Engelſchen van de Friezen bevestigd met het getuigenis van BEDA, „ de volken, van welke de Anglen „ of Saxen in Brittannië afſtammen zijn de Freſoren, de Rugien (eer„ tijds naburen der Anglen) — de oude Saxen, de Boruktuarien", en met het getuigenis van MARCELLINUS „ Suidbert dorstte naar „ de zaligheid der Friezen en Saxen, omdat de Anglen uit hen zijn „ voortgeſproten". En hieruit leidt EMMIUS af, dat het om deze re-

Digitized by Google

reden is, dat de Frieſche landtaal nader aan de Engelſche komt dan aan de haar nabuurige Germaanſche talen.

De Fries ook, ſchoon een gewest bewonende, dat tot de effen, niet opeenſtapelende Neder-Teutoonſche ſprake behoort, voegt, volgens EMMIUS, de klinkers gaarne byeen, en vormt eene groote verſcheidenheid van tweeklanken: *uus*, *uiz*, *oes*, *oeiz*, *ijes*, ons; *joe*, *joea*, *joed*, heden; *oeunk* kwaad; *brieng*; *kooniengdom*; *jewiegheit*; *riocht*, recht; hy knarst met de hondſche letter, en verſcherpt of verkort de uitſpraak, tegen den aart en gewoonte aller Teutonen: *Swerren* in plaats van *Zweren*; *Kerren* voor *keeren*; *Betallen* voor *betalen*; *hollig* heilig, *wezze*, weten — en, iets dat zonderling is, hy heeft het mannelyke lidwoord van den noemer in het eenvouwdige, *der*, die, het welk men anders nergens in geheel Nederduitschland aantreft.

Zie daar de oorzaken van alles, welk alles echter weinig is, het welk uit het Theotiskiſche in de Hollandſche taal is ingeſlopen.

§. XVIII.

De Angelſaxiſche taal is, gelijk zy zich in ſchriften van de achtſte eeuw eerst vertoont, zekerlijk eene Germaanſche taal, die der Teutoonſche taal allernaast by komt, doch reeds zoodanig met het geen van deze vreemd is vermengd en verbogen, dat de Nederſax in Germanië de oude Saxiſche taal in Britannië niet meer voor de zyne erkent.

Doch anderszins blijft deze taal een achtens-waardig gedenkteeken der Germaanſche taal, als komende over een in het gebruik van dezelfde letteren, en vooral van dezelfde medeklinkers op het einde, *b*,

Digitized by Google

v en f; *c*, *g* en *k*; *m* en *n*, *v* en *p* —; in 't oude lidwoord *fe*, *feo*, 't welk reeds alle naamwoorden, ja zelfs eigennamen en de benamingen van zaken, op zich zelven beſtaande, verzelt; in de voornaamwoorden *me* mij, *wit* wij, *unk* ons, *gyt* gy beiden; in de declinatie door alle de gevallen *he*, *his*, *hem*, *heo*, *hira*, *hi*; — in andere woordjens, *bu*, beiden; in de voorzetſels *bi*, *big* rondsom —; in de bywoorden *an* altijd, *ſnude* ras —; in de conjugatie der hulpwoorden *beo* en *ſi* worden en zijn; in het menigvuldig ſtellen van 't woordje *ge*, voor de werkwoorden, en vooral voor deelwoorden van den voorleden tijd in *ath*, *eth*, *oth*, *et*, *en*, *un*; in het formeeren van den volmaakten tijd door *hebbein*; den toekomenden door *ſcal*, *will*; in het lydende werkwoord *eom gelufod*, ik word geliefd of bemind, *beo gelufod* ik zal geliefd of bemind worden, *weſon gelufod* geliefd of bemind wezen of zijn; en in de wenſchende wyze *gif*, *ſi*, geef, ſtel; in het byzonder gebruik van vele wortelwoorden en hunne beteekenisſen, en van vele koppelingen en overdragtige ſpreekwyze b. v. *forliggan* kwalijk liggen voor echtbreken —. De tweeklanken, aan deze taal eigen, zijn *ea* en *eo*, welke driederlei ſoorten van werkwoorden of conjugatien maken, in *jan*, *een* en *an*; zy heeft eene haar eigen wyze van 't lydend werkwoord te vormen door *beo* worden; zy heeft eene gewoonte, die in andere Germaanſche talen byna geheel onbekend is, van een' klinker voor de woorden te ſtellen *adune*, *dune* naar beneden; by haar is de ontkennende *a*, die by anderen zeer zeldſaam is, gemeen; de afwerping der blazende letters is haar byna eigen, *eo* van *geo*, ook *ed* van *wed* tegen —; de ſamentrekkingen en uitwerpingen van letteren zijn haar eigen; en vooral heeft zy byzonder den uitgang *as* in den noe-

mer

Digitized by Google

mer van het meervoud der zelfſtandige naamwoorden, *Smidas*, 't welk de voornaamſte onder de zeven dus onderſcheiden declinatien is. — Dit alles en nog meer andere dingen maaken van de Angelſaxiſche eene eigenlyke Germaanſche taal, alleen door haare lotgevallen van de overigen afgeſcheiden, welke de onderſcheiden talſchen van haren oorſprong, of de deelen, uit welken zy is ſamengevloeid, geenszins vergeten is of verloochent, en ten hoogſte dienſtig is om allerleië gedenkſtukken van alle haare broederen en bloedverwanten, de Germaanſche talen en ſpraakvormen, hoe verre of naby zy haar ook beſtaan mogen, op te ſpeuren en op te helderen; maar zy belijdt ook teffens, dat zy geenszins waardig en gansch onbekwaam is om de moeder van eenige ſpraakvorme of tale in 't Land der Germanen, waaruit zy oudtijds is vertrokken, genoemd te worden. Zij heeft ook daarenboven haare *ar* ik ben, *eart*, *arth*, *aran* —; gelijk ook *til*, en haar geliefde *ä* — zonder twijfel van de Deenen. Tot bewijs zy, by voorbeeld, genoeg, dat het gebed onzes Heeren van URSINUS: *ure*, *eart en heafenum*, *eorthan* — geenszins met eenige andere Germaanſche taal overeenkomt.

§. XIX.

Uit de droomen en verdichtſelen der Zweden is een oud en ingeworteld vooroordeel voortgeſproten, en heeft als een nevel byna geheel Germanië bedekt, dat wy Germanen onze taal, onzen oorſprong, onze voorouders den Scandinaven verſchuldigd zijn, dewijl, zoo als men zegt, de Gothen overal volkplantingen hebben aangelegd.

Wy

Digitized by Google

Wy hebben gezien, hoe de ganſche kust der Oostzee, en de daar omtrent liggende Eilanden zich langs den Oder tot de Morava en door geheel Neder-Germanië hebben uitgeſtort en ontledigd. Zeg voor *Scandie* (het woord, naar waarheid, afleidende van *kant*, boord, rand, ſtrand) rand, zeeoever. Het zal de ware baarmoeder der volken van JORNANDES zijn, mids gy 'er niets anders door verſtaat dan het Germaanſche ſtrand, Vandalie. De namen veler plaatſen, *Goth* en *Gothland*, bewyzen niets ten voordeele der Zweedſche Gothen. Wat zijn de Guten van PTOLOMAEUS een klein hoopje volks onder de zeven volken van een klein gewest, vooral by de Hilleviönen, de Hallanders, van PLINIUS, die in vijfhonderd dorpen woonden. Meestal, wat men ons verhaalt van de krijgstochten der Sueonen, is gedeeltelijk verkeerd toegepast, gedeeltlijk onzeker, gedeeltlijk van de dichters verſierd. Maar waartoe meer woorden? laat hunne taal zelve ſpreken.

Zy zouden waarlijk geene Germaanen zijn, indien hunne taal niet zeer veele, en, wel voornaamlijk, wezenlyke dingen met de andere Germaanſche talen gemeen had. Wy ontkennen ook niet dat zy van zeer veel nut is. De Zweedſche taal bezit eenen grooten overvloed van zuivere wortelwoorden. Zy ſtelt nog eene *s* voor de keelletter *ſkuld*, *friſk*; zy houdt zich voor 't grootſte gedeelte by de harde eenvoudige keelletter naderhand in — *ng* verzacht: — *gik*. *gieng*, *tak*, *dank* —. Zy is een liefhebſter van den ouden ſcherpen klinker, op het einde door ons verzacht in *e*; zy heeft den ouden algemenen gever in *m* in den eerſten perſoon van 't meervoud des werkwoords behouden; zy houdt nevens den Teutoon van de *f* in plaats van

de

Digitized by Google

de *b*, *ärf* — *p* in plaats van *f*, *ſkiepp* — en op het einde van zachte medeklinkers *ſade*, ſagte, *ſmäd*, ſchmach —; zy verkiest de oude zuivere klinkers voor de tweeklanken, *ok* ook, *op* naar boven, *hus* huis, *tru* trouw —, *en*, *weed*, *ſteg*, *dref*, *lik*, *rich*; en zy ruischt niet met den tand by het lidwoord *then*, en voornaamwoord *wi*, *wilken* —; zy is mede achtloos in den gever van den aanklager te onderſcheiden; zy volgt de Attiſche ſpraakvorme na, als *guta*, uitſtorten. Zy behoudt den wortel in *chs*, *waxa*, *oxa* ——, maar des te vryer wijkt zy 'er van af in 't wegwerpen der voorſte wortelkeel- en lipletter, — *i* voor *gy*, *egnd* voor *gegend*; *ung* voor *jung*, *emot* voor *gemot*; *ort* in plaats van *wort*, *orm* in plaats van *wurm*, *onska* in plaats van *wunsſen*, *äggia* in plaats van *bewegen* —, *om*, *von* —; dus heeft zy ook de *n* der onbepaalde wyze weggeworpen; zy heeft ook hare eigen tweeklanken *iä*, *ſiäl* —, *ie*, *bieg*, *io*, *hiord* — *iö*, *kiött*, *iu*, *diur* — *iü ſiük* —, *iy begitjnnelſe*.

Maar zy verſchilt van alle de andere talen in 't gebruik des lidwoords — *en* en in het onbepaalde *et* aan het einde der woorden geſteld, *fadren* — *quinnan* ——, *barnet* ——; in het uitdrukken van den werker of bezitter van iets door *er*, *halur* van *häl* held, *hiudr* van *hild* gevecht, *magr* van *mäg* zoon. Zy bindt zich, in de groote verſcheidenheid van declinatien, welke zy heeft, aan de *s* op het einde des telers, en de *r* in 't meervoud: *herras*, *herrar*; *himmels*, *himlar*; in den meervoudigen teler *herrars*, *himmlars*; en aan de lidwoordlyke declinatie *herrans*, in 't meervoud *herrarnas*; *himmelens*, *himlarnas* —. Dezelfde harde *r* geeft eene ruwheid aan de werkwoorden, *jag*, *tu*, *han*, *hörer*, in 't vrouwelyke *hon*, *hörar*. De aantoonende wyze van

Digitized by Google

't lydende en onzydige werkwoord -- *as, uppenbaras*, hy wordt geopenbaard, *uppenbaradas* hy wierdt geopenbaard —, *rädens* verblijd u, zijt blyde, worden nergens elders gevonden; en de hulpwoorden *blifwa* en *fä*, zijn, worden, zijn hare lievelingen. De Yslander alleen heeft *fier*, zich, behouden by het *mier*, my, en *thier*, u, welke laatsten ook by anderen in gebruik zijn.

Van alle deze dingen, die veel ouder zijn, dan alle gedenkstukken, den uitvaartzang van Koning LODBROG, de Yslandsche gedenkstukken en steenen, is in 't Germaansche gewest, bepaaldelijk dus genoemd, geene de minste blijk immer te vinden, welke 'er echter gevonden zoude moeten worden, indien eene volkplanting van de overzyde der Oostzee hare taal in Germanie hadde ingevoerd. Dit oordeelen wy dat de allerbeste wederlegging van dat vooroordeel is. Indien de Sueoon de vader was van den Batawier, den Frank, den Sax, of van een eenig volk van Neder-Germanië en van de Thuringers, zoude hy, of door zichzelven, of door 't geen de Angelsaxen van hem geleerd hebben, ten minsten eenige teekenen van zich by die volken hebben ingevoerd; doch zy worden nergens gevonden.

Met den aanvang der gedenkstukken, in welken de Angelsaxen voorkomen, beginnen ook die van Neder- en Opper-Germanië, en ABRAHAM VAN DER MYLE heeft, in zyne oude Hollandsche Psalmen, niet alleen den zuiveren en onbevlekten aart der taal van Neder-Germanië aangetoond, maar hy heeft ook bewezen dat dezelve, tot op dezen huidigen dag, altijd dezelfde en zich gelijkvormig geweest is.

§. XX.

Digitized by Google

§. XX.

Het oarecht, het welk den Germanen of Duitſchers van den Sueoon of Zweed overkomt, is geringer dan 't geen den Moeſogoth word aangedaan. Nog tegenwoordig neemt de Zweed kwalijk, dat men hem beroove van 't recht van den naam van vader te dragen, van de taal van ULPHILAS, of ten minſte van zich, met uitſluiting van anderen, het naastbeſtaande bloedverwandſchap met dezelve toetekennen. „ Alle komen hierin overeen ", zegt de Verhandeling over den oorſprong der Latijnſche taal, welke onlangs met de ſchriften van IHRE is uitgegeven, „ alle komen hierin overeen, dat ODIJN „ de Scythiſche taal in Germanië en ons Noorden heeft ingevoerd. „ Dit getuigt de Schryver van *de Edde* ". Zie daar een getuigenis, duizend jaren later dan Christus geboorte, uit *de Edda* genomen, tot bewijs eener verhuizing, welke duizend jaren voor Christus geſchied zoude zijn. Nu eens is ODIJN van den Donau naar Scandinavië vertrokken; dan weder heeft Scandinavië 't volk der Gothen aan den Donau geplant. Zie HEUPELIUS Verhandeling over ULPHILAS. Niemand mag in twyfel trekken of de Oſtrogothen en Viſigothen in Moeſië dezelfde zijn met de Ostro- en Westrogothen in Scandinavië; de Gothen zijn immers Gothen, en wat is 'er gemeener dan deze ſpreekwyzen, onze voorouders de Gothen, en de Gothiſche bouwkunst?

Indien TOLAND en andere geleerden Gothisch noemen, het welk wy in het algemeen Germaansch heeten, willen wy over geen woorden twisten. Doch uit den naam van Goth kan men niets beſluiten.

Digitized by Google

Men vindt dikwils eene en dezelfde namen van zeer verre van elkander gelegen en geheel verſchillende volken. De Germanen zijn by HERODOOT een Perſisch volk. De Cauconen zijn volkeren in Pontus, in Peloponneſus, en in Germanië. De Marcomannen woonen, volgens RHABANUS aan den oever der Oostzee; andere Marcomannen huisvesten aan den oever des Donaus. De Moesogothiſche Theruingen, de Germaanſche Thuringen, de Illyriſche Taurinen en die van verſcheiden andere plaatſen zijn berglieden, van *tor* hoog, berg, zonder dat zy malkander eenigzins beſtaan; de Virtungen zijn bewooners van de toppen der bergen, van *wur* top eens bergs, 't zy zy woonen in Moesië, of in Alba in het Hertogdom Wirtemberg. De Longobarden bewoonen de vlakke velden (*lange börde*) onder de Sueven aan de Elve, en onder de Moesogothen.

Got is ene hoeve. TACITUS *van de zeden der Germanen Hoofdſt. 46.* zegt: „De Peucinen, die van ſommigen Bastarnen (*verbasterde*, on„ zuivere, bedorvene door vermenging met vreemden, de Slaven „ naamlijk en de Scythen, in de lijn, waarvan wy boven ſpraken) „ genoemd worden. hebben, ten aanzien van taal, kleeding, woon„ plaats en huizingen, de houding van Germanen". En de Veneden worden gevoeglijkst onder de Germanen gerekend, omdat zy hunne huizen in den grond vast maken; *cot*, hut, *gad*, kraam, ligt opgeſlagen woning. — Ook duidt hy aan dat de Gothen geene omzwervende volken, noch Scythen, noch Sarmaten zijn, maar dat zy vaste woonplaatſen, bebouwde landen, en omheinde hoeven hadden. — *Got* beteekent ook goed, *Gotland* vruchtbaar land, gelijk *Ysland*, met ys bezet land, *Groenland*, grasachtig land —. *Goth*, *gaut* kan

ook

Digitized by Google

ook zijn een bewooner van een dorp, *gauw*, *gŏw*, in de vlakke landſtreek aan den Donau, van wiens groote bocht (*beugung* buiging) de bewooners, zonder twyfel, den naam van Peucinen hebben.

De Moeſogoth kan geen afkomeling van den Scandinaviſchen Goth, noch een bloedverwant van den Yslander of Dalekarler zijn. Zyne naam- en werkwoorden ruiſchen niet met een hondſchen tand; zijn *baurgs* van de ſtad, de ſteden, ſtrijdt recht-ſtreeks tegen het *borgar* van de ſtad, *borger* de ſteden, van RUDOLF JONAS. De Moeſogoth ULPHILAS, die zegt: *rums wigs, ſa brigganda in fraluſtai, jah managai ſind, thai inngaleithandans thaith thata*, breet is de wegh, die leijt tot het verderf, en veleu zijn 'er die ingaen door dezelve, *Matth.* VII, 13, heeft geene de minſte kennis aan die opeengeſtapelde hondſche *r*, welke voorkomen in de Yslandſche vertaling, die STIERNHIELM bybrengt tot een bewijs, dat men de Moeſogothiſche taal van de Yslandſche moet afleiden, of ten minſten, dat deze twee talen zeer na aan elkander vermaagſchapt zijn. Vergelijkt de bygebrachte plaats, *ſa wegur er breidur, ſemleider, nidur, til fortŏpunar, og their eru mangur* — De wegh is breet, die legt neder tot verderf, en 'er zijn velen.

Niemand neemt het den Zweed kwalijk, dat hy, in de onbepaalde wyze, van het algemeene gebruik der Germanen afwijkt, door 't wegwerpen der *n*, *läkna*, *bota*, *läge*, *bote* genezen. De dichters der oude Franken, 't Sueviſche gemeene volk, de Fries en anderen, gaan hierin even los te werk. Op deze uitzondering na, houden zich de Pers, Moeſogoth, Angelſax en alle Germanen, hoezeer zy het ook met verſcheidenheid van klinker doen mogen, aan *en*, *le-*

Digitized by Google

kan, *lekinon*, genezen, *botan*, beteren, verbeteren, herſtellen. Het lydende en onzydige *as*, *es*, *aſt*, *eſt*, is den Zweed, en hem in het byzonder en alleen eigen, even als den Moeſogoth zijn *Jada*, *Matth.* V: 25. *in karkara galegjaza* gy in de gevangeniſe gezet wort. het welk den Yslander even zoo vreemd en onbekend is als den Moeſogoth het Yslandſche *i dyplyzu verder thu kaſtadr* of *kaſſalt*, geworpen wordt, in het Zweedsch *kaſtas*, in het Deensch *kaſtes*. Nooit hoorde of wist de Moeſogoth of iemand van alle de overige Germanen van een lidwoord achter de naamwoorden te plaatſen, en van eene nieuwe declinatie daaruit voorgeſproten, *meniskian*, *meniskionr* —. De onzydige woordſchikking van ULPHILAS, *Marc.* III: 31, *aithei is*, *jah brothrjus is'* — *ſtandandona* — *haitandona*, welke twee laatſte woorden, *ſtaande*, *roepende*, hier in het onzydige voorkomen, *ſtantia*, *vocantia*; *Luc.* I: 6. Zacharias en Eliſabeth *weſun garaitha ba*, waren rechtvaardigen beiden; *rechtvaardigen*, in het onzydige, *juſta*; *Luc.* II, 33, *Joſef jah aithei is ſildaleikjandona*, verwonderende, *mirantia*; 44. *hugjandona*, meenende, *putantia*; 45. *ni bigitandona* niet vindende, *non invenientia*; *ſokjandona*, zoekende, *quaerentia* — is by den Raadsheer IHRE van zoo veel gewicht; dat hy zegt „dat van „ dit taaleigen geene ſporen te vinden zijn, noch in de Angelſaxiſche „ noch in de Alemanſche Spraakvormen, zo dat het een allervol„ doenends getuigenis oplevere, ten bewyze van de overeenkomst „ der Moeſogothiſche taal met de Zweedſche". Maar de ware reden is, dat de Alemannen, de Teutonen en de Angelſaxen overtollig achten hunne onzydige byvoeglyke naamwoorden in den meervoudigen noemer van de manlyke te onderſcheiden. Voorts is die

woor-

Digitized by Google

woordſchikking volkomen dezelfde met de volgende, welke alomme by de Germanen in gebruik is: *thata iſt ſa timrja*, dit is de timmerman, *Marc.* VI: 3. *thata iſt ſo gajuke*, dit is de gelykenisſe, *Luc.* VIII: 11; en LUTHER *das ſind die Büke*, dat zijn de dingen, *Matth.* XV: 20. *Das ſind die es hören*, dat zijn zy die hooren, *Luc.* VIII: 12.

§. XXI.

Aan den anderen kant, zijn 'er ook zeer vele redenen, die aantoonen, dat de Moeſogoth geen recht heeft om zich vader der Zweden, en van alle andere Germaanſche volken en talen te noemen.

Alle deze talen en ſpreekvormen zouden in 't gemeen niet Germaansch zijn, indien zy niet in wortels en woorden, en in de wyze van woordgronding en ſpraakkunſtige vorming van dezen, ten minſten in de hoofdregels, overeenſtemden. Eene groote woordenrijkheid, zoo als die der Germaanſche taal is, en daaruit ontſtane ruimte om eene en dezelfde zaak met verſchillende namen te benoemen, maakt geene verſcheidenheid tusſchen de deelen en ſpraakvormen eener zelfde tale. Men doet kwalijk, hoewel het zeer dikwils geſchiedt, dat men 't eene woord tegen het andere overſtelt, en daarin eene tegenoverſtelling van de eene ſpraakvorm met de andere zoekt. *Vater*, *adde* en *daide* worden, in eene kleine ſtreek, eendrachtelijk by elkanderen gevonden, of ſchoon eenig Schryver, die voor het publiek ſchrijft, ſlechts een van deze woorden voor den dag brengt, en het eene, alleen hier, het andere, elders, openbaar bekend wordt. Laat de Dalekarliſche ſpraakvormen haar *fad* en *falla*, de Frieſche haar *feer*, *aayt*, *haita*, de Moeſogoth zijn *atta*, de overigen hun *fä-*

der,

der, *fater*, *vader*, *vatter* in gebruik hebben, ieder van deze benamingen van *vader* in het byzonder, en alle te ſamen, zijn en blyven Germaanſche en elkanderen als broeders beſtaande woorden, terwijl al het verſchil ſlechts hierop uitkomt, dat men in ieder gewest, en iederen leeftijd moet nagaan, welk woord 'er onder zo velen eener zelfde beteekenis heerſche, of geheerscht hebbe, en onder welke gedaante het in gebruik zy, of geweest zy. Want de woorden en bekleedſelen der woorden zijn even het zelfde noodlot onderworpen, waaraan de menſchen en hunne kleeding onderhevig zijn; zy leven, zy heerſchen en ſterven. *Het een geſlachte gaet, ende het ander geſlachte komt, maer de aerde ſtaet in der eeuwigheyt, Pred.* I, 4.

Indien 'er eene taal of ſpraakvorme, van welke de voor het algemeen kennelyke bewijsſtukken in loutere brokken beſtaan, hoedanigen men overal, zoo ten aanzien van levende als doode talen, vindt, eenig woord, of in het geheel niet, of, anders dan men 'er kennis aan heeft, gekleed gevonden wordt, zo zoude men daar uit ligtlijk, maar niet min verkeerdelijk, opmaken, dat het een uitheemsch en van elders ingevoerd woord is. Indien dit waar was, zoude men zeer lichtlijk kunnen bewyzen, dat 'er geene tale ter wereld is, die den Germaan niet ten minſten eenig woord heeft geſchonken, of op hare beurt van hem niet met het een of ander woord begiftigd is geworden. Men moet eerst rond zien, en de verouderde ſpreekwyze eener tale, hare onderſcheiden ſpraakvormen, en de byzondere taaleigens, met welke zy, buiten het hoofdgewest, in de overige landſchappen van den zelfden ſtaat geſproken wordt, welke dingen inderdaad eene onuitputlyke bron zijn, doorzoeken, voor dat men

Digitized by Google

men een woord, als tot eene zekere taal niet behoorende, verwerpe, of voor van elders in dezelve ingevoerd houde, ten zy een geheel en al uitheemsch kleed, of de geschiedenis van 't woord, of deszelfs beteekenis, of de beteekende zaak door zichzelven een zoo sterk bewijs van die verwerpelijkheid of bastaardye leveren, dat zy de zaak afdoen. Maar dit heeft niet altijd plaats, want in alle de Germaansche talen vinden wy echte Germaansche woorden in eene uitheemsche kleeding; dus zijn wy den Franschen oneindig veele woorden verschuldigd, welken zy met de ruwe voortbrengselen van ons land van ons hebben ontvangen, en welke wy wederom gekleed en door eene zekere kunst beschaafd, van hun te rug gekregen hebben.

Het *Aggilus* van ULPHILAS, *Apaustaulus*, *Aiwaggeljon*, *Praitoriaun*, *Joh.* XVIII: 28. *Spaikulatur*, *Marc.* VI: 27. *Atomata*, *Marc.* XVI: 1. zijn onbetwistbaar vreemde woorden, gelijk ook waarschijnlijk *Militondans*, *Luc.* III: 14. Maar indien de geleerden, met WACHTER in de *Acta Berolin.* 1723. eene groote menigte van Griekſche, Scythiſche, Sarmatiſche, Burgundiſche, Deenſche woorden in ULPHILAS vinden, welke men meent dat by geene Germaanſche volken in gebruik waren, zoo dwalen zy grootelijks, en doen den Moesogoth geen gering ongelijk aan. Buiten de hoogſte noodzaaklijkheid moet men zich niet begeven buiten de palen eener tot nog toe onuitgeputte en onuitputbare taal. Laat ons van zeer weinige woorden eens eene proeve, ten voorbeelde, nemen. *Meiza*, grooter, meent men dat een woord is, het welk den Grieken ontleend zy, doch het is eene den Moesogoth aangeboren en eigene verge-

Digitized by Google

lyking van *mais*, in het Theotiskisch *mai*, meer, *ma'z'*, het *mair* des Alemannen; dus is *misdô*, loon, een ſterker en hooger woord, doch voor 't overige een en het zelfde als der Germanen *mido*, *miedo*, *miete*, loon, *mietan*, huren. *Dauht*, maaltijd, zoekt men verder dan men moet; *tauh*, *toht*, in het Alemansch *zuht*, is brood, voedſel. *Gagrefts*, openbaar bevelſchrift, is van *grefan*, rechter zijn. *Aihtron*, bedelen, is *ächtern*, klagen, *achtſal*, elende. *Snaga*, een kleed, eigenlijk ſamengenaaid, is nader vermaagſchapt met het Alemanſche *ginagalten ſkuohen*, genaaide laarzen of ſchoenen, dan met het Boheemſche *ſukne*, tabbaard. *Kindins*, voorzitter, heeft noch het Burgundiſche *Kindinos*, Koning, noodig (De Burgundiër is een Slaaf of half Germaanſche Veneed) noch het Celtiſche *hen*, oud, en *dijn*, mensch; het noordſche *henidd* en Saxiſche *hüne*, heer, zijn geene vreemde woorden; *Kindus*, een ſtuiver, kon gekomen zijn van *quadrans*, een oort; misſchien is *quintken* gekomen van *quinta pars* het vijfde deel; doch de Belg of Nederlander heeft *ſkinderling*, eene ſcheidmunt of kleine munt, van *ſkindan*, ſnyden, kort, klein maken; *kind*, een ſtukjen, iets dat kort, klein gemaakt, van iets anders afgeſcheiden is. Met wat recht kan men *bimaminjan*, verachten, voor een uitheemsch en basterdwoord uitmaken, daar het *farmamen* van KERO het zelfde betekend? — Maar wy ſtappen hier van af. Vooronderſtel dat *aba* een getrouwd man, *abrs*, groot, van het algemene *ob* groot, *baujan*, vegen, *ei*, gelijk, als, *manwi*, kosten, *nota* achterſteven — hun Germaansch burgerrecht, en afkomst niet kunnen bewyzen; zo volgt daar uit echter nog niet, dat zy uitheemſche en basterdwoorden zijn.

§. XXII.

Digitized by Google

§. XXII.

Het zelfde heeft plaets ten aanzien van de wyzen van verandering welke de naam- en werkwoorden der onderscheiden spraakvormen ondergaan in de woordgronding en spraakkunstige verbuiging, blyvende dezelven zo lang Germaansch, als de gronden der Germaansche taal niet worden om ver geworpen.

Het is klaar dat ULPHILAS zijn alphabeth heeft samengesteld, wel meest, uit het groote Griekſche; gedeeltelijk ook uit het kleine, als uit welk laastgenoemde δ, ε, λ genomen zijn, en uit het Romeinsche, van waar hy F, G, H gehaald heeft. Vijf letters heeft hy zelf uitgedacht. De Ψ nam hij uit de T en H. De ϐ uit de V genomen, bekleedt de plaats van de W, zoo als in *wein*, wijn —; van de V, zoo als in *Daveid* —; en van de Y, zoo als in *spyreida* of *spureida*, korf, mand: *Marc.* VIII: 8. N is de omgekeerde U, en daarom omgekeerd, omdat zy van de vierde, de U, onderscheiden zoude worden. Geen van beiden heeft het Runische van noode. Men vraagt maar, hoe de laastgenoemde letter wordt uitgesproken en van de Θ verschilt. Spreekt men de U als *hw* uit, het is mijns oordeels te zagt, omdat alle Germanen zeggen *quitha*, ik zegge —; en spreekt men de Θ als *kh* uit, het is te hard, omdat Θ*a*, Θ*as*, Θ*arjis*, wat, wie, welke, by alle de Germanen een keelletter voor de *w* heeft, *hwa*, *hwas*, *hwar* —, en Θ*airn*, Molensteen, is *qwärn*.

De *ai* van ULPHILAS wordt of als een tweeklank uitgesproken, of veiliger neemt men dezelve voor de *ä*; *ain* een, *aith* eed, *hail* heil, *mai* meer, *garaid* gereed — kan men op zijn Suevisch uitspreken;

Digitized by Google

maar *gaiainna*, gehenna, *habaith*, hij heeft, *airtha*, aarde, *aiz*, koper, *bairg*, berg, *bairan*, dragen, — moeten zekerlijk worden uitgeſproken *gäänna*, *hebäth*, *ärtha*, *äz*, *bärg*, *bäran*.

De *au* is zeer dikwils niet anders dan de lange *o*, *praufeteis* profeet, of de *u* der Grieken, de *u* der Duitſchers en de *oe* der Nederlanders *rabbaunei*, Rabboeni. ULPHILAS houdt veel van eene letter te veranderen in eene andere tot welker uitſpraak het zelfde werktuig, [of keel, of lippen, of verhemelte of tong of tanden] byzonderlijk wordt aangewend, voornaamlijk als 't woord aan 't einde vermeerderd en gedeclineerd of geconjugeerd wordt. Zoo geeft de onverbogen *th*, *Goth* God, door declinatie en door ſamenſtelling, *Godis* Gods, *gudhus* godhuis; — de onverbogen *f*, *gaf*, verandert in *b*, *giban* geven; *groef*, groef, in *graban* graven; — *hlaif*, brood, *hlaibs* broods; — *af* af, van, *abu* van; *p* in *f*, *ſkapan*, ſcheppen, *gaskaft*, ſchepping — *b* in *p* *biwaihjan*, omrollen, *waips*, *wipja* kroon, krans —; *p* in *w*, *afqwapjan*, *Marc.* IV: 7, *afqwawjan* v. 19, verſtikken; *ſlepan* ſlapen, *ſlawan* verſtommen. Van de ſisſende *s* in *z* zijn voorbeelden, *this*, dezes, *thizei*, wiens; *antharis* eens anders, *antharizuh*, eens anders; *riquis* en *riquiz* duiſternis. Dus is de vergelijkende trap voortgekomen: *bat* winst, goed, *batiz* beter, *batist* best. Dus is ook het halve ſisſen in een volkomen ſisſen veranderd, *wlit*, *wlits*, *wleizns*, aengezicht; *ut* en *us*, uit, *us* en *uzuh*, uit, buiten, *witan*, weten, *wiſſa*, ik heb geweten.

§. XXIII.

Digitized by Google

§. XXIII.

De Moesogothische taal is eene echte Germaansche taal, maar welke op zichzelve, en met Grieksch vermengd is. Alle de naamwoorden, de onzydige uitgezonderd, gaan uit in *s*. Zoo zijn *stains* steen, *fugls* vogel, *maurgins* de morgen, *laisæris* lezer, *sunus* zoon, manlijk. — *Marks*, merk, scheidpaal, *misfadeds*, *handus*, zijn vrouwlijk —; voorbeelden van manlyke afgetrokkene byvoeglyke naamwoorden en deelwoorden heeft men in *blinds*, *ubils*, *mahteigs*, *raupjands*, rovende, *raupiths*, geroofd, *greipands*, grypende, *gripans*, gegrepen. Door 't aannemen dezer *s* vindt het aangeboren Germaansch dezer taal zich overal belemmerd. De Moesogoth kan zynen teeler niet langer naar willekeur, gelijk anderen, formeeren, zoo als blijkt in *figgrs*, *aiths*, *ubils*, enz. omdat dit reeds de noemer is, maar hy is gebonden aan *figgris*, *aithis*, *ubilis* —, of hy onderscheidt den teeler niet meer van den noemer *baurgs*, de stad, der stad, de noemer reeds uitgaande in *s*; *fidurraginis*, de viervorst, des viervorsts; *gamaidis* de zwakke, des zwakken —; zoo kan hy ook het meervoud niet van het enkelvoud onderscheiden, *reiks* vorst, vorsten, *baurgs* stad, steden —. En niettegenstaande dit alles behoudt hy nog woorden, onder welken vooral zijn, die hunne eerste beteekenis nog hebben, en zonder twyfel ouder zijn dan deze *s*, welke deze woorden niet hebben willen aannemen, zoo als zijn *aiw* eeuw, *gabaurth* geboorte, *brothar*, *dauhtar*, *swistar*, *guth*, deur, — benevens zulke, die de *s* reeds te voren tot eene wortelletter hadden, *hus*, huis, *afstaſt (abstos)* verstooting —. Het is zeer moeilijk de wortelletter *s*

Digitized by Google

van deze aangenomen *s* te onderſcheiden; by voorbeeld, in *andawleizns*, aangezicht, ſchijnt de *z* een wortelletter, en het wortelwoord *wletz* te zijn, een woord van hooger uitſpraak, gelijk het Alemanſche woord *antlez*, doch die *z* is geen wortelletter, dewijl zy in den aanklager, welke het zuivere wortelwoord oplevert, ontbreekt, *Marc.* XIV: 65. Men zoude daarentegen dwalen, indien men de *s* in *urruns*, uitgang, uittocht, aan ULPHILAS wilde toeſchryven, dewijl het de wortelletter is, en zy in den aanklager blijft, *Luc.* IX: 31. en *runs*, pad, uit het Monſeenſche Glosſarium, is een Germaansch woord, *runs* vloed, heeft in den aanklager, *run*, en *run* is het rechte wortelwoord; aan *weichs* vlek, *Marc.* VIII: 26. is het vergeten dat het onzydig is.

HERODOTUS verzekert, Hoofdſtuk 139. van zijn eerſte boek, als eene zaak, *welke hy met zekerheid wist, en welke aan een iegelijk by onderzoek blyken zoude, dat de namen der Perſianen, niet eenige; maar alle, uitgingen op de letter, welke de Doriers* ſan *de Joniers* ſigma *noemden.* Volgens dit verhaal is deze *s* op het einde den Moeſogothen (zoo ook den Grieken en Romeinen) gemeen met de oude Perſen, zoonen der Scythen en broeders der Parthen; het is, ongetwyfeld, eene bygevoegde of aangenomen letter. De gemeenſchap met de Perſen maakt de Moeſogothiſche taal hoog oud, doch dit de overige weſtelyke Germaanſche taal hier van zuiver is, maakt deze taal nog veel ouder dan 't Moeſogothiſch. Want deze *s* is den Moeſogoth overal in den weg, en is, buiten twyfel, gedeeltlijk ook de oorzaak, dat de naamwoorden, vooral in den meervoudigen noemer aan zoo veele verſchillende buigingen onderhevig zijn.

§. XXIV.

Digitized by Google

§. XXIV.

De zelfſtandige naamwoorden worden van alle de Germanen eenparig-lijk gedeclineerd, gedeeltlijk naar eenen vasten regelmaat, gedeeltlijk op eene vrye wyze. Regelmatiglijk declineert men, of het woord op zichzelven, of in verbinding met een ander woord: 'er zijn derhalve drie algemene voorſchriften van Germaanſche declinatien. De declinatie van het woord op zichzelven, welker aanklager het echte en rechte naamwoord doet zien, eindigt den enkelvoudigen teeler in *s*, den gever in een' klinker. De declinatie in verbinding voegt — *en* achter het naamwoord in alle de verbogen naamvallen. De vrye declinatie is onbuigbaar. In deze drie declinatien wordt de meervoudige teeler geformeerd door een' klinker, verſchillende van dien des noemers, en de gever gaat uit op *m*.

De bepaling of aanvoeging van den declinerenden klinker is aan iedere byzondere Germaanſche taal of ſpraakvorme overgelaten, vooral de vaſtſtelling der geſlachten, welken de Perſiſche taal natuurlijk ook nu noch niet heeft, en de oorſpronglyke Germaanſche taal, buiten twyfel, niet gehad heeft. De declinatie der woorden, wanneer zy op zichzelven verbogen worden, verſchilt niets in de wortel- of eenlettergreepige woorden, en in de woorden, die uitgaan in *el*, *er*, *en* en een' klinker; dus zijn de Teutoonſche woorden *himmel*, *aker*, *wagen*, *weg* en *ſangari*, zanger, van eene dezelfde declinatie. Waar omtrent wy aanmerken; dat de hedendaagſche Nederlander van alle oude en nieuwe ſpraakvormen hier in afwijkt, dat hy den meervoudigen noemer der zelfſtandige naamwoorden eindigt in *en*,

en

Digitized by Google

en der byvoeglyke naamwoorden in *e*, gelijk zedert ko·ten tijd de Theotiskiſche hoofd·of geleerde ſpraakvorme, integendeel, de zelfſtandige naamwoorden in *e* en de byvoeglyke in *en* begint te eindigen.

De Hoogleeraar en Raadsheer IHRE telt zesendertig voorbeelden van declinatien by ULPHILAS, op, en nog heeft hy alle de wyzen van declineren niet uitgeput. De declinatie van woorden op zichzelven verdeelt zich by ULPHILAS in die van woorden, die geſlachten hebben en van geſlachtlooze of onzydige woorden. Het voorſchrift van de declinatie der woorden, die een geſlacht hebben, is onderſcheiden van derzelver vrye verbuiging, vooral in de vrouwlyke woorden. 'Er zijn dan drie verbuigingen of declinatien der opzichzelven verbogen wordende woorden. De eerſte is de algemeene der Germanen, als *weg*, in 't meervoud *wege*. De tweede is, welke by de Alemannen, Angelſaxen, en overige Volken, door behulp eens klinkers, welke de buiging maakt, als in *gest*, meervoud *geste*, hare wyziging erlangt. De derde is die der onzydige woorden, welke by de Alemannen, Angelſaxen en anderen in 't meervoud geformeerd wordt in *r*, *kalf*, *kalfr*.

Deze declinatien dan vertoont ULPHILAS in de volgende Formulieren, welken wy optellen zullen, ſtellende de getallen van IHRE, tuſſchen twee haakjens, daar by. De *eerſte* declinatie is (1) *wigs* teeler *wiges*, gever *wigs*. Meervoud noemer *wigos*, gever *wigam*, aanklager *wigans*, derhalven ook *laiſaris* (2) meervoud *laiſarjas* De *tweede*, die hare wyziging by ULPHILAS heeft, is manlijk en vrouwlijk; de manlijke heeft vijfderlei verſcheidenheid, van wegen de

Digitized by Google

de natuurlyke en de dan dit dan dat kiezende vryheid des monds in het plaatſen van den werkenden of toongevenden klinker, welke naderhand, volgens het oordeel der Grieken en Geleerden, eene fyne en nauwkeurige fraaiheid veroorzaakt heeft. *Siponeis* (26) gever *ſiponi*, meervoud *ſiponjos*, gever *ſiponjam*. *Gards* (2) teeler *gardis*, gever *garda*, meervoud *gardeis*, gever *gardim*, aanklager *gardins*. *Aiv* (16) meervoud *aiveis*, gever *aivan*, aanklager *aivins*. *Sunus* (35) teeler *ſunaus*, meervoud *ſunjus*, *ſunjos*, teeler *ſunive*, gever *ſunum*. *Brothar* (21) meervoud *brothrjus*. De vrouwlyke woorden van ULPHILAS worden op tweederlei wyze geteekend en door *ai* in den gever, derhalven ook door *ais* in den teeler, — en door *o*, vooral in den meervoudigen teeler, met eene zesvoudige verſcheidenheid: *Magath* (22) Meervoud *magathos*, teeler *magatho*, gever *magathom*. *Fravaurhts* (5) teeler *fravaurhtais*, meervoud *fravaurhteis*, teeler *fravaurhto*, gever *fravaurhtim*. *Galaubeins* (25) teeler *galaubeinais*, meervoud *galaubeinos*, teeler *galaubeino*, gever *galaubeinim*. *Mitons* (33) teeler *mitonais*, meervoud *mitoneis*, teeler *mitoneino*, gever *mitonim*. Voorts *thiudangardi* (10) teeler *thiudangardjos*, gever *thiudangardjai*, meervoud *thiudangardjos*, en *ſtava* (9) teeler *ſtavos*, gever *ſtavai*, meervoud *ſtavos*. De *derde* of die der onzydigen is *waurd* (7) teeler *waurdis*, gever *waurda*, meervoud *waurda*, teeler *waurde*, gever *waurdam*; en *akran* (18) en *gavairthi* (11) meervoud *gavairthja*. De declinatie in verbinding van ULPHILAS, bevat de manlyke naamwoorden *ahma* (8) teeler *ahmins*, meervoud *ahmans*; en *midja*; de vrouwlyke naamwoorden *gajuko* (12) teeler *gajukons*, meervoud *gajukons*, en *managei* (24) teeler *manageins*,

geins, meervoud *manageins*; de onzydige, *hairto* (13) teeler *hairtins*, aanklager *hairto*, meervoud *hairtona*; en *fon* (32) teeler *funins*, aanklager *fon*. De vrye onverbuiglyke declinatie is, by ons hedendaagsche Germanen, verouderd, onze vrouwlyke, wordt insgelijks by ULPHILAS niet gebogen, indien men den enkelvoudigen teeler uitzondert, en heeft het meervoud, even als in woorden, die op zichzelve verbogen worden, waarvan in het mannelyke ten voorbeelde zy *man* (17) teeler *mans*, meervoud *mans*, teeler *manne*, gever *mannam*; in het vrouwlyke, *baurgs* (6) teeler *baurgs*, meervoud *baurgs*, teeler *baurge*, gever *baurgim*.

De verouderde en gemeene volks spreekwyzen eener taal kan men niet beteugelen. De schryvers en onderwyzers van uitheemsche talen, hunne kunst willende toonen, verdeelen en scheiden 't geen op zichzelve niet gescheiden is, en veroorzaken op het laatst uitzonderingen en onregelmatigheden.

De byvoeglyke naamwoorden der Germanen zijn meestendeels wortelwoorden, *alds*, oud —; andere zijn geformeerd door *et*, *naquaths* naakt, *ahtuds* de achtste, *kaurids* zwaar —; door *an*, *haithns* heidensch, *fulgins* verborgen, *aiweins* eeuwig —; door *el*, *mikils* klein —; door *er*, *aldrs* oud, bejaard —; door *ig*, *gabigs* rijk —; door *isk*, *mannisks* menschlijk —; of door een' klinker, *ainhs* eenig, *airzja* dwalend —; *fairni* oud, *gawiljis* eenparig, *hardus* hard —. Het byvoeglyke naamwoord wordt by ULPHILAS, op zichzelve, dus gedeclineerd, mannlijk — *Gods*, teeler *godis*, gever *godamma*, aanklager *godana*, meervoud *godai*, teeler *godaizo*, gever *godaim*, aanklager *godans*. Vrouwlijk: *Goda*, teeler *godaizos*, gever *godai*, aanklager *goda*, meervoud

vond *godos*, teeler *godaize*, gever *godaim*, aanklager *godos*. Onzydig: *God* en *godata*, meervond *goda* in den noemer en aanklager, voorts als het manlyke. Het byvoeglijk naamwoord wordt, in verbinding, gedeclineerd, manlijk *goda*, als *alma*; vrouwlijk *godo*, als *gajuko*; onzydig *godo* als *hairto*. De trappen van vergelyking zijn dezelfde als by alle de Germanen, *bats* goed, nuttig; *batiza* beter; *batiſts* best.

Alle de Germanen hebben twee conjugatien der werkwoorden, de eene verandert den klinker niet, formeert den voorleden tijd in *te*, en het deelwoord in *et*, waarenboven de onbepaalde wyze van ULPHILAS op driederlei wyze gevormd wordt, in *an*, *haban*, *habaida*; in *an* en *jan*, *ſokjan*, *ſokida*; in *on*, *ſpillon*, *ſpilloda*. De andere conjugatie verandert den klinker, heeft een wortelwoord van maar eene lettergreep tot haren voorleden tijd, en haar deelwoord op *en*; [zy heeft twee ſoorten onder zich]. de eene ſoort behoudt, in het deelwoord, den klinker der onbepaalde wyze, en wel op driederlei wys; of de klinker der onbepaaalde wyze ondergaat, in den voorleden tijd, niet meer dan eene verbuiging, *ſpeiwan* ſpuwen, *ſpaiw* hy ſpoog, *ſpiwans* geſpoogen; hiertoe behoort ook de herhaling der eerſte letter, by ULPHILAS, in navolging der Grieken, in gebruik, *fagan* nemen, *faifah* hy heeft genomen. Of de klinker der onbepaalde wyze is in den voorleden tijd *o*, *hafjan* heffen, *hof* hy hief of heeft geheven; en 't Griekſche *tekto* aanraken, *taitok* hy raakte of heeft aangeraakt. Of de klinker der onbepaalde wyze is in den voorleden tijd *a*, *bidjan* bidden, *bath* hy bad of heeft gebeden. De andere ſoort verandert den klinker der onbepaalde wyze in het deelwoord op tweederlei wyze, en heeft den voorleden tijd in *a*, *bindan* binden, *band* hy

Digitized by Google

bondt of heeft gebonden; of in *o*, maar by ULPHILAS in *aü*, *biudan* gebieden, *bauth* hy geboodt, of heeft geboden. De Moesogothiſche taal heeſt een zich eigen lydend werkwoord geformeerd uit het onzydige geſlacht van het lijdlyke deelwoord, als *ſokjatha*, in 't Latijn *quaeſitum*, gezocht, der eerſte conjugatie; daarvan manlijk *ſokjada*; vrouwlijk *ſokjoda*; onz. *ſokjuda*, ik word gezocht, hy wordt gezocht, ik zal, hy zal gezocht worden; *ſokjaza* gy wordt gezocht, *ſokjanda* wy worden, gylieden wordt, zy worden gezocht, wy zullen, gylieden zult, zy zullen worden gezocht. *Sokjaide* laat ik, laat hy gezocht worden, het moet gezocht worden; *ſokjaiza* laat gy gezocht worden, gy moet gezocht worden; *ſokjainda* laten wy gezocht worden, laat gylieden, laten zy gezocht worden, wy moeten, gylieden moet, zy moeten gezocht worden.

§. XXV.

De ſpraakvorme eener tale, welke men de hooge, opper- en heldhaftige noemt, heeft de volgende kenmerken: zy ſtapelt de medeklinkers buiten noodzaaklijkheid op een; zy houdt meer van harde dan van zachte medeklinkers; zy bemint holle en hooge, dat is, ruwe en onbehaaglyke klinkers, en alle tweeklanken; zy ſpreekt de woorden, die eigenaartiglijk ſlepen, haastlijk en driftig uit; zy maakt een hondsch geknars, en ſist, zonder dat het woord het een of ander vereischt. De opeengeſtapelde medeklinkers, welke men by ULPHILAS vindt, *auhsn*, een os; *fulhsni*, een ſchuilhoek; *milhma*, een wolk; *aithtro*, bedelarij; *jumjo*, een hoop, bende, troep —; de

by

Digitized by Google

by hem voorkomende harde klinkers, *bundun*, zy bonden; *immuh*, zy —; zyne tweeklanken, *friathwa*, liefde —; *gakiufan* uitkiezen —; *faura*, voor, boven; *waurd* woord; *hauhs* hoog —; *kweila* een uur, *bleiths* zacht —; de drift, met welke hy de afgetrokken byvoeglyke naamwoorden, in den teeler, uitſpreekt, *godamma*; ook andere woorden, als *wamw*, een vlek; *afſtasz*, verſtoting; *ſpillon* verhalen; *blotinasſus* (*blotnis*) eerdienst —; de keelletter *j*, welke men zyne ganſche taal door hoort, vooral in de werkwoorden, *wilja* de wil, ik wil; *hudzdjan* ſchatten verzamelen —; de tandletter, welke men, ſchoon zeldzaam, by hem aantreft, *unſar*, onze; *izwar* ulieder; *hwathar*, wie van beiden; *hwarjis*, alwie —; alsmede enige tſisſing, *razn*, een huis, vergeleken met *hrot*, een dak; *razda* de ſpraek, vergeleken met *reden*; en *misdo* met *miedo* —; alle deze dingen heeft ULPHILAS met de Sueven en de op hunne uiterſte grenzen, zo aen den Rhijn, als in Scandinavië, woonende Volken gemeen; maer het blijkt ook, dat hy dat alles van zich zelven en uit den aert zyner eigen taal, of uitſpraak gehad heeft, zonder dat hy in deze eenigszins van hen of zy van hem hebben afgehangen. De Alemannen zelven, die de hoogſte ſpraak van alle de Sueven hebben, houden zich niet zo vast aan hun allerhoogſten toon, of men vindt by hen ook zeer veele blyken eener zachter ſpraak, welke des te menigvuldiger zijn, naar mate dat zy hunne verouderde taal nader bij komen, gelijk reeds is aangemerkt; ja hunne taal ſchijnt zachter te worden, naar dat hunne woonplaats meer in 't gebergte of op de grenzen is.

Evenmin heeft eenige andere taal het zachte en mollige, dat zij

Digitized by Google

heeft, van eenigen Teutoonſchen broeder behoeven te leeren. Dus verzacht de Moeſogoth zelve zyne ſpraakvorme, en tempert zynen klinker en medeklinker; *letan*, laten, toelaten; *ſlep*, de ſlaap, hy ſliep of heeft geſlapen: hy houdt zich, in de verbuiging, aan de trapsgewyze verſchepping der medeklinkers, *giban*, *gaf*, *ut* en *us*; zoo ook ten aanzien van het geſis *wita* ik weet, *wiſſa* ik wist of heb geweten —: hy volgt de Attiſche Spraakvorme vry wel na, *ſat* hy zat, hy heeft gezeten; *guitan*, gieten; *hatan*, haten; *haitan*, heeten; *itan*, eten; *nat*, nat, vochtig: ja zelfs ſchuwt hy de *r* daer alle andere Germanen dezelve gebruiken; in het wortelwoord *ror*, riet, heeft hy *raus*; in *or* oor heeft hy *aus* —; hy vermijdt met de Teutonen de *r* in *wi*, *weis*, wy, ons; *mis*, *thas*, my, u; *is*, hy; *hwar*, wie. Maar alle Germanen, in alle landen, gebruiken de *r* in den enkelvouwdigen teeler van de vrouwlyke byvoeglyke naamwoorden en in den meervoudigen teeler van alle geſlachten, *guter* der goede, der goeden, *bonae*, *bonorum*, *bonarum*; (Dat de Zweed zulks niet doet, is, om dat hy zich anderszins van die wanſchiklyke *r*, tot misbruikens toe, bedient) De Moeſogoth alleen verandert deeze *r* in *s*, *godaizos* en *godaize* der goede, der goeden, *bonae*, *bonorum*, *bonarum*; en *batiza* voor *beter*, *beſſer*, het welk als eene nieuwigheid, welke men in de Moeſogothiſche taal had ingevoerd, ſchijnt te moeten worden aangemerkt, omdat de Pers mede met de *r* den vergrootenden of middeltrap van vergelyking maakt, *beheter* beter, 't welk, zonder twyfel uit den oorſprong der taal, welke den Scythen gemeen was, voortkomt.

§. XXVI.

Digitized by Google

§. XXVI.

Iedere Germaanſche taal, ja zelfs iedere Germaanſche Spraakvorme heeft haar kenmerk en byzonder taaleigen, (eenige geringe en kleine afwykingen ter zyde geſteld zijnde,) waardoor zy voornaamlijk van de overigen wordt onderſcheiden. Den Moeſogoth is byzonder eigen de *s* op het einde der naamwoorden, met de zo even genoemde *s*, in het lydende werkwoord — *jada*, en in het bywoord, *aba*; want dewijl hy gewoon is met een' vollen mond te ſpreken, heeft hy den uitgang *s* van het bywoord, welke uitgang lichtlijk verwandelt in *au*, *aw*, *awa*, eindelijk veranderd in — *aba*.

De talen, die het voorſchrift aan andere talen geven, leveren hare naamwoorden, reeds gekleed, en geſchikt naar haren aart, gewoonte, en uitſpraak, aan hare leerlingen over; de taal derhalve, die dochter en leerling eener andere taal is, zal ieder kenmerk, door welke de moeder en leermeeſteresſe onderſcheiden is, ook hebben.

De Moeſogotiſche taal, die door geheel Germanië kinderloos is, heeft, voor zo veel ons bekend is, geen ander gedenkſtuk van hare letteren in Italië overgebracht dan dat van GUDILUS; in Spanje niet een; en is in haar Vaderland zelve, na BUSBEEK, geheel te niet gegaan.

De ſchriften van ULPHILAS zijn veel ouder dan alle gedenkſtukken der ganſche Germaanſche Wereld, en zeer oud: Doch wij meten den ouderdom eeniger taal niet af naar den tijd, in welken zy ons voorkomt, maar naar inwendige kenteekenen van ouderdom of jeugd,

Digitized by Google

jeugd, dat is, van eenvoudigheid van haren aart en natuur, ouder dan alle byvoegſelen, trek naar nieuwigheid en wat dies meer zij. De Moeſogotiſche taal, intusſchen, is naar den vorm der Griekſche taal, en dat wel van hare vroegſte tyden reeds af, voor zoo ver dat, namenlijk, in eene taal van dien ouden tijd plaats hebben kan, opgeſierd en geblanket.

De Moeſogothen zijn, zo als uit hunne met Grieksch vermengde taal en het getuigenis der Schryveren, vooral van AMMIAEN, blijkt, afſtammelingen der Geten, de oorſpronglyke bewooners van Moeſië en Thracië, waarvan de Daciërs mede afſtammen. De Germanen beſtaan, voor een vijfde gedeelte, uit de Peucinen, een zeer groot Volk, by welke Gothen de andere Volken, Gothen, Guten, Gothinen, Gothonen zo veel zijn in aanmerking gekomen, als de druppels aan een emmer, of de doorſlag aan een weegſchaal.

ERMANARIK heeft zijn gebied uitgebreid over de Aeſtyen, en de grootſprekers zeggen dat hy geheerst heeft over een gedeelte van Germanië; zoo men wil, ja een gedeelte van Germanië, als het welk zich ook over den rechter oever des Oders uitſtrekte, omtrent de Weisſel. En genomen hy had zelfs ook ons Germanië aan zijn gebied onderworpen gehad, wat nut of nadeel zoude zyne taal onze Germaanſche hebben aangebracht?

§. XXVII.

Alle de Germanen ſpanden alle hunne krachten in om met gemeene bewilliging hunne grenzen uit te breiden, terwijl de Moeſo-

Digitized by Google

ſogothen nog binnen hunne palen bleven, tegen welke de Marcomannen en Kwaden den overigen Germanen tot eene allerſterkſte voormuur zouden geſtrekt hebben, indien de nood zulks gevorderd hadde.

Zy waren door gemeene ſtam en taal aan elkanderen verbonden, maar niet anders dan zydelings. Niet een der Germaanſche Volken had zijn afkomst van het ander, zo dat de betrekking van Vader en Zoon tuſſchen hen geene plaats had.

Volkplantingen der oude Europeërs naar het Oosten te ſtellen, loopt rechtsſtreeks aan tegens den aart der zake, dewijl Azië hun eerſte Vaderland is. En het dus met de zaak gelegen zijnde, moeten, wat de eerſte bezitneming van Germanië aangaat, de Teutonen, die de uiterſte woonplaatſen, aan de verst afgeleegen, de Noord — Zee, beſlagen hebben, de voorſten en eerſten van allen op den Germaanſche grond, van dien tijd af hun Geboorte — en Vaderland, geweest zijn. Om dezelfde reden moesten zy, zo als zy inderdaad zijn, de allerzuiverſte, de minst vermengde, de echtſte Germanen van allen zijn. De Sueven of Theotisken volgden op hen, zijnde ook wel Teutonen, doch, door gelegenheid van plaats en gedurige oorlogen, in hnnne Spraakvorm naderhand verbasterd. De Moeſogothen minst van het land hunner aloude herkomst verwyderd, waren de laatſten. Zo moet, in het beſtaan van Europa, de Celt de eerſte, de Germaan de tweede en de Sarmaat de laatſte geweest zijn.

Overeenkomſtig met dit alles leert ons de ondervinding, dat de Teutoonſche taal overeenſtemt met natuurlyke taalgronden, dat zy

Digitized by Google

door geene te verheven heldhaftigheid opgeblazen, maar effen, zuiver, met vreemde Spraakvormen in 't geheel niet, en met de aan haar vermaagſchapte, zo min mogelijk, vermengd is.

Men beſpeurt, dat dat gedeelte van een Volk, 't welk diep in 't land woont, zuiverder in zyne taal bevonden wordt, dan die de uiterſte ſtreken des lands bewoonen, vooral aan den zeekant. Om deze reden oordeelen wij, dat aan de Nederfrankiſche taal aan den Rhijn, en aan de Saxiſche in Weſtfalen omtrent de Brunswijkſche Landen, de voorrang ten aanzien der effenheid, vloeiëndheid, zuiverheid en oorſpronglijkheid toekomt.

§. XXVIII.

Het gezegde, meenen wy dat voldoende is, om te bewyzen, dat de Hollandſche taal, als zijnde eene Teutoonſche taal, altijd op zich zelve beſtaan heeft; dat 'er, noch in de taal zelve, noch in de geſchiedenisſen zich iets voordoet om ons te doen gelooven, dat 'er ooit tusſchen deze en de Moeſogotiſche taal eenige gemeenzaamheid heeft plaats gehad, en dat de eerſte iets van de laatſte zoude hebben onfangen, of kunnen ontfangen. Dat echter iets van het Sueevsch of Theotiskisch deze taal is bygezet geworden door den Angelfries, uit wiens taal benevens andere talen het Angelſaxisch in Britannië is voortgeſproten, en wel zo, dat de Hollandſche taal, als zijnde ook, voor een gedeelte Friesch, het hare tot het Angelſaxisch heeft toegebracht. Dat men dus geenszins zeggen kan, dat het Hollandsch uit deze oude Moeſogotiſche en Angelſaxiſche ta-

Digitized by Google

talen is voortgeſprooten, hoe groot ook het nut zijn moge, dat de Hollandſche taal, nevens alle andere Germaanſche talen of Spraakvormen uit de oude, ryke, en hoog te ſchatten gedenkſtukken dier beide talen, tot opheldering van zich zelve, trekken kan.

Digitized by Google

Digitized by Google

ANTWOORDEN

OP DE

VRAAG:

WELKE ZIJN DE KENMERKEN VAN WAAR EN VALSCH VERNUFT? EN WELKE ZIJN DE BEHOEDMIDDELEN TEGEN HET LAATSTE?

DOOR

JEAN JAQUES HOTTINGER,

Hoogleeraar in de Welsprekendheid en Geschiedenissen te Zurich in Zwitserland, en Honorair Lid van het Genootschap van Oudheidkunde te Cassel.

Wien de Gouden Eerpenning is toegewezen.

EN

HIERONYMUS VAN ALPHEN,

Procureur Generaal 's Lands van Utrecht, Directeur van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen en van het Provinciaal Utrechts Genootschap; en Lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leyden.

Digitized by Google

Digitized by Google

DISSERTATIO

JOHANNIS JACOBI HOTTINGERI,

DE

VERIS ATQUE FALSIS LUMINIBUS ELOQUENTIAE,

SIVE

DE RECTO POETARUM JUDICIO.

Scribendi recte ſapere eſt & principium & fons

HORATIUS.

Veterum recentiorumque poetas maxime inluſtres apud animum rerecenſentibus multis mirabile forſan videatur, quod in omni populo atque aetate tam ſit eximia eorum paucitas, in quibus non ſani incorruptique judicii vis plurimum deſideretur. Nam ut omittam illos, qui, vergentibus jam ad interitum litteris, communi temporis ſui ruina ſunt collapſi, vel optima quavis aetate multi ingenio praeſtantes, & ad gloriam veris artibus rectaque via, quantum poterant nixi, ſaepiſſime tamen aberrantes ab ſemet ipſis velut deſciverunt, atque adfinia ſingulis virtutibus vitia captantes, pro magnitudine tumorem, pro acumine putidum argutiarum frigus, pro copia divitiisque inertem quandam luxuriam ſunt ſecuti, perinde quaſi multo facilior eſſet rerum praeclara-

Digitized by Google

rum inventio quam dilectus. Ejus calamitatis cauſſas ego in ſingulis plures atque diverſas, plerorumque autem communes eſſe potiſſimum arbitror ſequentes. Scilicet id, quo poeta plurimum valet, vim illam dico viſa rerum atque imagines concipiendi major atque vehementior, quam in plerisque obtinet, ſive phantaſiam ſive quocumque alio nomine adpellare lubet, ea igitur cum certi acrisque judicii ſubtilitate in paucis omnino hominibus eſt conjuncta. Non equidem iſtas res, velut quae natura ſunt contraria, ab ſe invicem abhorrere, atque omne in uno homine quaſi contubernium recuſare exiſtimaverim. Nam & ſummos philoſophos phantaſia plurimum valuiſſe conſtat velut Platonem atque Leibnitium, in divinis autem poetis Homero Virgilioque non magis ingenium, quam rationis lumen atque judicii vim quamdam immenſam admiramur. Verumtamen, cum iſtis virtutibus ſingulis eminere paucos videamus, tum utrasque ſimul eximio quodam modo in eodem homine junctas multo rarius inveniri poſſe, facile quidem per ſe intelligitur. Atque illud porro adfirmare minime dubitabo, ferventis phantaſiae vi atque animi concitati vigore, mentis aciem facillime obtundi, judicium-que etiam praeclarum vel opprimi vel debilitari. Idque vel inprimis in poetis ita fieri, tanto magis propemodum eſt neceſſe, quod iſtae vires non eodem evolvuntur tenore, neque una adoleſcunt, verum effulgente eodem velut impetu phantaſia, judicium paullatim matureſcit, longoque rerum uſu, atque adſidua demum varii diverſique cultus perficitur ſollicitudine. Itaque plerique ea aetate, quae fere nihil ſimplex, nihil tranquillum aut ſedatum amat, ingenio efflóreſcentes, & jam carminibus clari, ubi defervente juventutis aeſtu, & acutius cernere, & rectius ſentire atque judicare incipiunt, has ipſas nacti virtutes, ſine quibus carmen perfectum nullum exiſtit, iis uti poſſe omnino deſinunt. Atque etiam ſi fortaſſe nonnulli, ſupra aetatem ſapientes, erroris ſui levi-

Digitized by Google

vitatem maturius perſpexerunt, tamen laudis vel ſic partae tenaces, plerumque meliora ſequi non audent, atque infirmioris aetatis aberrationem in conſultum vitiorum convertunt patrocinium. Quorum ingenium ſi ſapientis magiſtri voce ac praeceptione fuiſſet temperatum, neque profecto ipſi ab his artibus gloriam peterent, quibus peſſima quaeque defenduntur, neque tam multos ad ſpecioſi exempli infauſtam poſt ſe traherent imitationem. Ex quo apparet ſane, quantopere litterarum interſit, & praecepta recte ſcribendi ſaepius vulgari, & indicia illa exponi diligentius, quibus & ſana eloquentia, & inanis fucus pueriliaque verborum pigmenta aperto diſcrimine teneantur. Quod quamquam egregie a veteribus recentioribusque ſcriptoribus factum eſt ſaepe multis, tamen omnem, qui iisdem hiſce rebus ingeminandis inculcandisque inſumitur, laborem nos quidem cenſemus longe utiliſſimum. Quamobrem ſimulatque ab illuſtri doctiſſimorum virorum conſeſſu iſthanc quaeſtionem publice propoſitam legiſſemus, juſſit nos animus, vires in hac re noſtras experiri, atque videre, num forte ex iis, quae in veterum recentiorumque auctorum lectione paſſim a nobis ſunt obſervata, lucem huc aliquam afferre poſſemus. Quo quidem in negotio, quemadmodum doctiſſimorum virorum judicio operam iſthanc noſtram probari, valde glorioſum cenſebimus, ita nos vinci a praeſtantiore, litterarum cauſa vel gaudebimus, vel animo certe feremus aequiori.

Habet autem haec quaeſtio duas partes. Altera de veris falſisque luminibus eloquentiae, ſive de recto atque perverſo ejus, quod in poeſi eminet, judicio, affuſa ex antiquorum recentiorumque poetarum carminibus exemplorum luce, erit diſputandum: Altera oſtendemus artes illas, quibus omnis in hoc genere judicii pravitas optime caveri poſſe videatur.

Digitized by Google

Lumina eloquentiae, quae ſunt eadem ipſa poeſeos; neque enim hoc nomen formae verum generis eſſe volumus, quoniam & poetae quaedam eſt eloquentia, & cum hoc habet orator cum hanc partem tum alia plura communia, itaque lumina eloquentiae dicimus, quidquid e caeteris ita eminet, ut ſpecie quadam praeclara atque inſigni legentis animum percellat. Quare non quidquid bene rectеque poeta dixerit, illud lumen eſt; quin adeo magna pulcritudinis pars ab hoc genere, removetur. Neque enim vel orationis elegantia atque venuſtas, neque verborum vel dignitas vel pondus, neque decus illud per omne carmen aequabiliter fuſum, neque ipſa phantaſiae vis ſedatior tranquilliorque, & quidquid ab ulla carminis univerſi parte abeſſe ſine reprehenſione non poteſt, hoc nomen recipit; quod quidem iis demum recte tribuitur, quae legentium animum in ſe cogunt morari, mentemque non leni perfuſam voluptate, in majorem ſuae vel magnitudinis vel qualiscunque praeſtantiae rapiunt admirationem. E quo genere ſunt egregiae rerum imagines, ſententiarum ſublimitas aut acumen, poſtremo quidquid ita vel dicitur, vel fingitur, ut ingenii humani modum prope excedere videatur. Quarum rerum omnium ita demum juſta erit admiratio, uti diligenter excuſſae atque in omnem partem verſae, eamdem, quam primum obtulerunt, veritatis pulchritudinisque ſpeciem retinebunt.

Atque hoc quidem examen judiciumque quomodo ſit inſtituendum, jam dicemus. Et quoniam omni in re error vitiorum notatione, quam virtutum commemoratione, multo facilius cavetur, in hacce omni diſputatione nos rationem tenebimus illam, ut inprimis quae & quot ſint genera falſorum eloquentiae luminum, laudatis clarorum poetarum exemplis oſtendamus, tum his, quantum opus videbitur, iisdem in cauſſis, alia aliorum ſcriptorum loca probabilia opponamus, unde & ſingulis vitiis contrariae virtutes, eorumque inter ſe diſcrimen facile intelligatur.

Tri-

Digitized by Google

Triplici autem modo in hoc negotio peccari ſolet, vel materia, vel forma, vel loco. Materiam dico rem ipſam, eorumque, quae dicuntur, naturam atque rationem internam, quae ubi reprehenſione non caret, tum in luminibus exiſtit illud, propter quod probari per ſe minime poſſunt. Cujus generis quatuor ſunt cauſae. Nam quae ſic improbantur, vel falſitate diſplicent, vel, quod, etiamſi praecipua ſui parte vera, modum tamen excedunt, vel quia a rebus minutis juſtamque admirationem nullam habentibus ſunt repetita, in quibus omnis quo ambitioſior diligentia, eo ineptior eſt. Quarta cauſa ineſt in imprudenti rerum dilectu, ubi in ornandis illis labor fruſtra conſumitur, quae vel omne ornamentum refugiunt, vel quantumvis ornata, non illam in animos vim habent, neque habere poſſunt, quam poetae conſilium ſequebatur. Porro, quorum forma reprehenditur, ea duplici ratione dividuntur. Aut enim ſpeciem habent nimis vulgarem, aut affectata difficultate habituque parum naturali offendunt; quorum alterum ex infirmitate languorem adfert, alterum irrito conamine exſpectationem fruſtratur. Tandem, quae & in ſe vera rectaque ſunt, neque in forma ulla ex parte deficiunt, tamen loco non ſuo dicta in maximam incurrunt reprehenſionem.

Veritas quidem ipſa quamvis per ſe parum ad pulchritudinem valeat, tamen profecto, niſi quod verum ſit, pulcrum eſſe nihil omnino poteſt. Itaque falſa omnia nonniſi tantisper placent, quoad errore quidem aliquo pro veris habentur; aperto autem illo, cum fide ſimul amittunt ſpeciem pulchritudinis. Idque fieri aliter ſane non poteſt. Quod enim falſum, idem inane atque nihil eſt. Earum autem affectionum, quibus aliquid eſſe ponitur, nulla locum habere poteſt, niſi in eo, quod ipſum eſt aliquid. Unde efficitur, ut pulcrum cenſeri, niſi quod verum ſit, nihil poſſit. Neque ego nunc falſa dico, quorum ſimile nihil in rebus illis, quae exiſtunt, deprehenditur, qualia poetis licet quidem illis effingere

Digitized by Google

gere multa; quin potius existimo illa, quae falsitatem habent internam, ita, ut neque phantasia ea tueri, neque mens cogitatione comprehendere possit.

Hujusmodi vero res, & qui dicunt, & qui probant, certe id faciunt veritatis quadam specie atque similitudine decepti. Atque hoc turpius in eo genere est vitium, quo levior est similitudinis species, quoque longius petita ratio ejus, quod dicitur aut fingitur. Inest autem omnis similitudo vel in rebus vel in verbis. Prius illud genus prae posteriori tanto paratiorem habere videtur excusationem, quanto facilior esse debet rerum etiam diffimillimarum, ob similitudinis quandam speciem, quam propter inanem verborum sonum, inter se permutatio. Sed quamquam omnis circa verba aberratio habet permultum sane levitatis, tamen & in illa parte interdum tanta est peccandi impudentia, ut vel maxime puerilem verborum lusum facile possit aequiparare. Quod quidem, ut opinor, exemplorum, quae ad utrumque genus proferemus, contentione satis intelligetur.

Veritatem multi desiderarunt in Lucani versibus illis, quibus, Caesaris Pompejique causas inter se conferens, Deorum numini atque majestati unius Catonis auctoritatem opponit:

—— —— Quis justius induit arma,
Scire nefas: magno se judice quisque tuetur:
Victrix causa Deis placuit, sed victa Catoni.

Quamquam meo quidem judicio Lucanus, multis aliis in locis justius fortasse reprehensus, in hoc certe habet aliquam sive defensionem, sive excusationem in veterum religione: quippe quos constat, de Deorum sapientia atque justitia longe aliter sensisse quam nostram aetatem; neque

Digitized by Google

que omnino illorum eam animo informaſſe notionem, quae una praeſtantiſſimae naturae conveniebat. Quod cum antiquitas omnis docet, tum inprimis carminum Homericorum ratio innumerabilibus oſtendit exemplis. Equidem hanc ob cauſſam Lucanum alio loco, ad reprehenſionem magis etiam aperto, lenius tamen culpandum cenſuerim. Illa dico, quae *L.* II. *vſ.* 91. *ſeqq.* hunc in modum leguntur:

——— ——— ——— *Solatia fati*
Carthago Mariusque tulit, pariterque jacentes
Ignovere Deis. ———

In promtu enim eſſent multa veterum auctorum loca, quibus ex communi hominum opinione, Diis crudelitas, injuſtitia, atque erga homines invidentia tribuitur, niſi inutilis eſſet labor meus in re ſatis per ſe cognita.

At certe longe ſeverior in hoc genere Chriſtiani poetae Lex eſt. Neque ego profecto habeo, quo Hallerum praeſtantiſſimum poetam illo verſu,

Den Caeſar Schützte Gott, und Cato die Beſiegten,

Lucani veſtigia prementem, vel defendendum vel excuſandum putem, niſi hoc unum, quod iſthoc aetatis nondum maturae vitium, firmato poſtea judicio, ſic abolevit:

Den Caeſar ſchutzt das glück, und Cato die Beſiegten.

Digitized by Google

Superiori autem illa ſententia cogitari falſius nihil poteſt: quoniam nefas mori prorſus a natura divina abhorret. Quod ſi vero quis poetam ita defendi poſſe exiſtimat, ut Deum pejorem Caeſaris cauſam ita plane tuitum dixerit, quemadmodum mala multa atque ſcelera fieri ſapientiſſimo patitur conſilio, quanquam non eſt obſcurum, quid de verſu ſentiendum ſit, quem poeta ipſe cenſuit mutandum: ſed ſi quis ita accipiat, tum & ſenſus frangitur, & vis oppoſitionis diluitur, adeoque nec lumen erit.

Illud autem quaeri poſſit, quantum vulgi opinio, communisve temporum hominumque religio poetae in his rebus concedat licentiam; ſitne illa nullis circumſcripta finibus, an certis regulis terminanda coercendaque videatur. Atque ego quidem, quidquid a fide non prorſus abhorreat, aut tale ſit, ut cogitari plane non poſſit, liberum cuivis fingendi dicendive puto arbitrium: contra vero, quae, etſi veriſſima divinaeque religionis myſteriis conſecrata, mens tamen aſſequi cogitatione non poteſt, ab iis utique abſtinendum poetae cenſeo. Itaque quidquid veteres ſuis religionibus cóvenienter finxerunt, quamvis & falſa in ſe & abſurda eſſe non ignorem, iis tamen offendor minime; modo ne aberrent vel a vulgari hominum judicio, vel ab ſenſuum aut phantaſiae probabilitate. Neque enim philoſophamur, dum poetas legimus, verumque illud, quod in carminibus requiritur, non ratione metimur magis, quam ſenſu. Plurimum vero offendor poetarum quorumdam Chriſtianorum licentia, qui e religione ſua, cujus partim divina ſimplicitas, partim auguſtae venerandae obſcuritatis ſpecies, ornamenta poetica fere recuſat, interdum ea depromunt, quae tacita fide credenda ſuſpiciundaque, a communi hominum judicio & intelligentia pariter atque a philoſophorum ſubtilitate ſunt remota. Cujus generis multa occurrunt in Klopſtockii divini ſpiritus, atque rerum ſententiarumque ſublimitate omnium tempo-

Digitized by Google

porum poetae nemini ſecundi, egregio Chriſtiados carmine, in quo, ut hoc obiter moneam, argumenti delectus poemati epico parum convenientis, non extrema fortaſſe ſit reprehenſio. In hoc igitur, ut e multis unum attingam, quis probare poſſit, coram Deo patre Chriſtum, ipſum Deum, in genua prolapſum, flentem, orantem, atque imminentis ſibi mortis cogitatione cohorrentem? Sed feramus hoc in Chriſto, cum humana carne aliquam humanae imbecillitatis partem induto. An etiam ferri poſſit, quod patri narrat propter humanum genus lacrymas olim ab ſe nondum homine profuſas?

—— —— Ach unſre geſchöpfe; wie elend
Waren ſie, ſonſt unſterblich, nun Staub, von der Sünde verſtellet!
Vater, ich ſah ihr Elend, by meine Thränen. ——

ut taceam illa:

—— —— —— Hier lieg ich, göttlicher Vater,
Noch mit den Zügen der Menſchheit nach deinem Bilde gezieret,
Betend vor dir: bald aber wird mich dein tödtend Gerichte
Blutig entſtellen, und unter den Staub der Todten begraben.

Atque poſt paullo:

—— —— —— Schon ſink ich vor dir in niedrigen Staub hin,
Lieg', und bet' und winde mich Vater, im Todesſchweiſſe.

Ab iſthac autem animi adflicti & proſtrati humilitate quantopere abhorret finis!

Digitized by Google

Weiter ſagt' er und ſprach: Ich habe gen Himmel mein Haupt auf,
Meine Hand in die Wolken, und ſchwöre dir bey mir ſelber,
Der ich Gott bin, wie du: ich will die Menſchen erlöſen.

Quae poſtrema habent illa ſane magnam ſublimitatis ſpeciem: eam vero inanem eſſe, inde fit clarum, quod in illis veritas nulla ineſt ab ratione, & ne a communi quidem hominum ſenſu judicioque, ſed ab una religione, cujus in hujuscemodi rebus decernendis auctoritatem nullam eſſe debere, ut quisque eſt perſpicaciſſimus, ita maxime intelligit. Religionem dico? At ne illa quidem judex Klopſtockium abſolvat. Nam certe Deum unum ſtatuens, nullo ejusmodi diſcrimine a patre filium diſtinguit, quo alterius ad alterum talis ſermo excuſari poſſit. Alia longe res eſt in veterum religione. In qua ingens Deorum numerus neminem niſi philoſophum offendit, cum eorundem in unitate multitudo per ſe plurimum habent offenſionis. Atque ut rem paucis abſolvam, quaecunque communem hominum fugiunt intelligentiam, ea etiamſi vera, tamen in poeſi cum iis, quae ſunt falſa, in eadem cenſentur claſſe. Sed pergo ad alia.

Ineptiſſimi ſunt Theophili, veteris cujusdam Francogalli poetae verſus, ab ejus gentis criticis merito ſaepe reprehenſi, quibus Thisben inducit, ad exanimum Pyrami corpus ita loquentem:

Ha! voicy le poignard, qui du ſang de ſon maiſtre,
S'eſt fouille laſchemant, il en rougit le traiſtre.

Nam ut omittam effrenatam illam licentiam, qua pugioni ſenſus tribuitur, ecquid turpius erat, quam partim in hunc crimen conferri, quod totum erat Pyrami, partim ruborem ex adſperſo ſanguine natum con-

Digitized by Google

confundi cum illo, quem criminis pudendi adfert conſcientia! Eadem paullo ante fingit rivum culpae, qua Pyramo ſuo mortem adſciviſſet, atrocitate fugientem:

Ce ruiſſau fuit d'horreur, qu'il a de mon injure.

Nempe ut puto, ante Pyrami caedem, ſtagnaverat. Haec & talia magis poetarum ſunt flagitia, quam errores. Adeo enim veritatis ne ullam quidem umbram habent, ut vel imperitiſſimi cujusque ſenſum ſtatim offendant. Sed ſunt alia non minus falſa, quae tamen ſpecie ſua nonnumquam etiam viris imponant. Equidem memini Buhurſium elegantiae judicem ſatis ſubtilem inter pulcherrima Graecorum epigrammata referre illud Antipatri Sidonii in Venerem Anadyomenen, quod eſt ab Auſonio ita latine redditum:

Emerſam pelagi nuper genitalibus undis
Cyprin, Apellei cerne laboris opus:
Ut complexa manu madidos ſalis aequore crines
Humidulis ſpumas ſtringit utraque comis.
Jam tibi nos, Cypri, Juno inquit, & innuba Pallas,
Cedimus & formae praemia deferimus.

In hoc tamen a Graeco diſcrepat Auſonius, quod, quae hic Junonem atque Pallada, velut jam viſo Veneris ſigno, dicentes inducit, ille, ſi quid intelligo, ait dicturas, eſſe, ſi viderint. Quid autem dicturas? Victas, ſe formae pretium Veneri ultro deferre? At illa quidem valde ineptae fuerint, ſi hoc dixerint. Quid enim? Voluitne poeta hoc ſignificare, Apellis ſignum forma Deam ipſam vincere? Id quidem fieri nequit,

Digitized by Google

quit, quandoquidem in Venere pulchritudinis exemplar est consummatum. An aequiparare? Itaque, quod ipsius Veneris adspectus in Deabus non valuit, ut sese faterentur victas, id apud easdem imago simillima Veneris valebit? Quare poeta consilio suo excidens, magnificas, quas artifici parabat, laudes sententiae falsitate ipsemet corrupit.

Insigniori autem quadam ratione reprehenduntur lumina illa, in quibus, praeter veritatem, etiam desideratur honestas, quae ipsa est veritas in rebus ad vitam atque mores pertinentibus. Nam falsitas omnis eo magis in vitiis ponitur, quo gravior perniciosiorque fuerit error, a quo sit profecta. Ergo de rebus recte judicans nemo sane laudabit illa, quae Lucanus satis tristi bellorum civilium deplorationi subjunxit:

Quod si non aliam venturo fata Neroni
Invenere viam, magnoque aeterna parantur
Regna Deis, coelumque suo servire Tonanti
Nonnisi saevorum potuit post bella Gigantum;
Jam nihil, o Superi, querimur: scelera ipsa nefasque
Hac mercede placent: diros Pharsalia campos
Impleat; & Poeni saturentur sanguine manes.

Nam, ut detestabilem adulationis turpitudinem praeteream, quid omnino indignius sapienti viro, quam scelerum qualicunque de causa adprobatio? Etsi enim video, unde huic loco defensionem petere Lucani admiratores possint, tamen & inanem illam esse intelligo, propterea quod scelerum cogitationem vir bonus bonorum inde profectorum magnitudine quidem solari, sed illa probare non magis possit, quam eadem ipse similem propter causam patrare. Carminis quidem epici gravitas, meo certe sensu judicioque, hujuscemodi sententiam omnem respuit. Major

vel

Digitized by Google

vel in his quoque, dum tamen modus aliquis ſervetur, eſt licentia in carminum genere illo ludicro aut leviori, in quibus, quae in illo atrocia viderentur, nonnumquam poſſunt vel excuſari, vel etiam placere. Cujus rei cauſa, ut puto, haec eſt, quod poeta in loco diſipiens, interdum ea dicere videri poſſit, quae non videatur facturus. Itaque me non offendunt poetae cujusdam Germani verſus, quibus Horatii donec gratus eram imitatus, Phylida inducit iſto modo loquentem:

Jetzt könt' ich mich an Thyrſis Lieb' ergetzen,
Der meinen Gram zu lindern längſt begehrt.
Ja Thyrſis will mir Damis Lieb' erſetzen,
Und ach! ſein Kuſs wär einer Sünde werth.

Poſtremus itaque verſus, quamquam magnam habet cum Lucani illa ſententia adfinitatem, tamen ita prorſus placet, quemadmodum ſaepe in vita multorum laſcivius aut nequius dictorum petulantiae arridemus, eadem ſerio dicta numquam adprobaturi.

Sed in luminum iſthoc genere, cujus falſitas ineſt in rebus ipſis, nullum frequentius neque abſurdius vitium eſt illo, quod oritur ex corporis cum animo rerumque corporearum, cum iis, quae ad ſenſus non pertinent, confuſione. Ita ſemel certe ineptus fuit ipſe Cicero, ſanae eloquentiae & exemplum & magiſter ſummus. Nam in oratione pro Roſcio Amerino, locutus de parricidarum ſupplicio, quos majores inſui in culeum vivos, atque ita in flumen abjici voluiſſent, ejus poenae ſapientiam extollens ita pergit. " O ſingularem ſapientiam judicis! Nonne videntur hunc hominem ex rerum natura ſuſtuliſſe, & eripuiſſe, cui repente caelum, ſolem, aquam, terramque ademerunt? ut, qui eum necaſſet, unde ipſe natus eſſet, careret iis rebus omnibus, ex quibus omnia

Digitized by Google

omnia nata esse dicuntur. Noluerunt feris corpus objicere, ne bestiis quoque, quae tantum scelus attigissent, immanioribus uteremur: non sic nudos in flumen dejicere, ne, cum delati essent in mare, ipsum polluerent, quo cetera, quae violata sunt, expiari putantur." Isthic quidem omnia frigent, sed posteriora inprimis & falsa sunt & inepta, cum scelus omne in mente atque animo insit, adeoque neque ipsum per se, neque corporis contagio ullum corpus possit inquinare. Sed ignoscenda haec summi oratoris pueritiae sunt tanto magis, quod vana populi admiratione minime deceptus, eadem isthaec aetate maturior ipse castigavit (*). Ex hoc genere quoque est illud Plutarchi in vita Alexandri Magni. Ubi, cum retulisset, dictum aliquod Hegesiae Magnesii, nec meo judicio valde ingeniosum, videlicet mirandum non esse, quod, qua nocte Alexander nasceretur, templum Dianae Ephesiae deflagravisset, quod nimirum Dea domo absens, in eo partu obstetricis munere esset functa, addit; „tantum frigus in hac sententia inesse, ut ipsum incendium restinguere potuisset. Quo dici ineptius pueriliusque nihil poterat.

Verum addamus hisce adhuc nonnulla poetarum exempla. Absurdus est apud Senecam tragicum Hercules, ab Jove recipi in caelum his verbis postulans:

—— —— Quid tamen nectis moras?
Numquid timemur? numquid impositum sibi
Non poterit Atlas ferre cum caelo Herculem?

Plumbeum vero Herculem, a cujus unius pondere Atlanti mutuendum videatur! At non metuit Hercules. Recte, nisi quod metum tam inanem

(*) In Oratore Cap. XXX.

Digitized by Google

nem vel ſuſpicatus in Jove ipſe maxime eſt ridiculus. Da enim Herculi corporis molem quantumvis immanem. Quantula haec erit laboris acceſſio illi, qui ceteris omnibus ſuſtinendis par fuerit! Sed nimirum ponduś non corporis, verum virtutis rerumque geſtarum intelligit, quod vel maxime eſt abſurdum. Eodem plane modo in eadem re ineptus fuit Ovidius, Met. L. IX. de Hercule Diis inlato haec referens:

Quem pater omnipotens inter cava nubila raptum
Quadrijugo curru radiantibus intulit aſtris.
Senſit Atlas pondus.

Idem Lucano accidit, qui in Pharſaliae principio Georgicon aemulatus initium, ſecumque deliberans, ecquam Nero coeli partem olim eſſet occupaturus, praeter alia hoc habet:

Aetheris immenſi partem ſi preſſeris unam,
Sentiet axis onus: librati pondera coeli
Orbe tene medio.

Praetereo ſimiles aliorum ineptias. Magna enim eſt labendi in hoc genere facilitas, praeſertim judicio nondum ſatis firmato, neque ingenio diſciplinis philoſophicis ſubacto. In poetarum quidem vulgo talia nemini accident inexpectata: illud miror, Leſſingium, quo in rebus criticis virum ſubtiliorem acutioremque Germanorum natio habuit nullum, ad hos ipſos ſcopulos haeſiſſe. Illos puto verſus, quibus Horatii illud, dulcia barbare laedentem oſcula, ſatis ridicule ſic eſt imitatus:

Digitized by Google

Dann fühl ich sie, die süssen Küsse,
Die ein barbarscher Biss verletzt,
Sie, welche Venus, nebst dem bisse,
Ins Fünftheil ihres Nectars netzt.

Haec, qui intellexerit, aut explicaverit, quo modo oscula vel dentehaedi, vel Nectare imbui possint, nae is mihi magnus erit Apollo. Sed nimirum Horatii oscula basia esse putavit, eaque viro magno errandi causa extitit. Quamquam erroris pars haec quidem est minima, multoque lenius ferrem Horatium immerito castigantem quam sic imitatum. Verum & hujus vitii veniam dabimus Lessingio adolescentulo, qui vir postea pluribus praestantissimisque scriptis de literis Germanorum elegantioribus immortaliter est promeritus.

Alteram generis hujus, quod veritate caret, formam lumina illa constituunt, quorum falsitas inani verborum lusu continetur. Addo inanem, quia non omnem per se puto talem esse, cum sit aliquis & ingeniosus, & qui vel doctis auribus placere admodum possit. Omnis autem verborum lusus vel circa vocabulorum sensum versatur, vel sonum. In priori genere poeta alium sensum ostendit, alium premit. Atque verus & probabilis lusus is est, ubi eruto intellectoque eo, quod premebatur, simul etiam sententiae, quae primum aut obscura erat, aut falsa videbatur, intelligetur veritas. Vnde ex dispulsa falsitatis opinione grata nascitur admiratio. Cujusmodi est poetae veteris Graeci in Nearchum quemdam nobile epigramma.

Digitized by Google

Εἴη σοι κατὰ γῆς κέφη κόνις, οἴωτε Νεάρχε,
Ὄφρα σε ῥηϊδίως ἐξερύσωσι κύνες.

Nimirum hic eſt aliqua unius vocabuli ambiguitas, qua efficitur, ut prior verſus aliam ſententiam oſtendat, aliam exhibeat poſterior. Nam qui initium legent, iis, cum formula inſcriptionum ſolemni, is primum ſenſus occurret, ut poetam oſſibus mali hominis placidam quitem precari exiſtiment. Sed quo conſilio terram levem precetur, ex ſequentibus demum intelligitur. Qui talis exitus animum ferit tanto magis, quanto acerbior eſt irriſio mali hominis, pro exſpectato beneficio meritum malum ferentis.

At diverſa eſt ratio in vocabulorum illo luſu, qui veritate caret. Ibi poeta falſum vocabulorum ſenſum non oſtendit magis, quam in veri locum ſufficit, hunc autem non premere modo ſtudet, verum abſcondere, quod illo perſpecto ſimul omnis ſententiae inanitas intelligeretur. Itaque ejusmodi luſum imperita quidem hominum amat multitudo, cui pro rebus verba dare eſt facillimum, doctiſſimus autem quisque maxime abjicit & faſtidit. Quanquam & in poetis plures reperio & ingenio praeſtantes & doctrina claros, quibus ita ludere non ſe indignum videretur. Extat in Venerem armatam graecum epigramma, quod Anthologiae L. IV. ſic legitur:

Παλλὰς τὰν Κυθέρειαν ἔνοπλον εἶπεν ἰδοῦσα,
Κύπρι θέλεις ὅτως ἐς κρίσιν ἐρχόμεθα;
Ἡ δ' ἀπαλὸν γελάσασα, τί μοι σάκος ἀντίον αἴρειν
Εἰ γυμνὴ νικῶ, πῶς ὅταν ὅπλα λάβω;

Digitized by Google

Quae ſic ſunt converſa ab Auſonio:

Armatam vidit Venerem Lacedaemone Pallas.
Nunc certemus, ait, judice vel Paride.
Cui Venus: armatam tu me, temeraria, temnis,
Quae, quo te vici tempore, nuda fui?

Hic ſibi placeat, licebit Cytherea, vel potius poeta reſponſo, quod mihi quidem ut naſatuli cujusdam effugio ſimillimum videtur, rationem, quia ratione convellere non poteſt, facetiis eludentis. Excutiamus igitur illam unam vocem vici, in qua latet ambiguitas: ecquae tum erit ſententia? Nempe nuda te forma vici. Num ideo armis armatam? Ita ipſum Dejanira Herculem, Briſeis Archillen, atque Helena una omnem Graecorum exercitum vincat. Sed illum ſenſum, qui unus verus eſt, ſuppreſſa voce forma, tegere voluit poeta, abſcondere non potuit: quo perſpecto, quid relinquitur, quod admiratione dignum videatur? Quaſi vero, inquis, non hoc ipſum Venus ſentiret, aut quaſi illud potius ageret, ut armis ſeſe Palladi praeſtare ſerio contendat, quam ut laceſſita illius in ſe dicacitatem joci non illepidi facetiis repellat. Equidem fateor, ita intellectum poetam culpa liberari, quamvis carminis ipſius ſpecies haud parum imminuatur. Nam pro ſententia gravi atque magna habebimus joci non infaceti levitatem, qui riſum fortaſſe, ſed admirationem certe nullam moveat. Neque ego ſane negaverim, in carminum genere leviori illo & joculari ipſam interdum falſitatem placere poſſe, veritatis ſpecie oblatam. Modo ſentiamus, neque poetam pro vero ſpeciem amplexum eſſe, neque legentibus dare velle.

Quid autem de illo Voltaerii in Detuſchium eprigrammate judicabimus?

Digitized by Google

Auteur ſolide, ingenieux,
Qui du theatre êtes le maître;
Vous qui ſîtes le glorieux,
Il ne tiendroit qu'à vous de l'être.

Quos ego verſus Voltaerii eſſe vix cuiquam crediderim niſi & gentis ſuae criticis, & haec ipſa velut ingenioſa laudantibus (*) Adeo in illis non acumen modo, verum & judicium omne deſidero. Nempe quid dicit Tu, qui glorioſum feciſti, ipſe, ſi modo velis, eſſe poteris. Fecerat autem Detuſchius fabulam, cui inſcriptum eſt nomen glorioſi. In qua voce ludens Voltaerius, modo jactatorem, modo gloria famaque inclytum intelligit. Quae, quis tam eſt imperitus aut ſimplex, ut inter ſe poſſit confundere? Omnis autem luſus verborum eo ineptior eſt, quo magis faciliusque falſitas pateſcit. Atque hic quidem, quam ſit inanis, tum intelligetur maxime, ſi iſthaec cum ſuperioribus contendamus. Tum nimirum reperiemus, Graecum priorem vera dixiſſe falſi ſpeciem habentia, alteram falſa quidem, ſed quae pauliſper certe vera viderentur, cum haec, ut ſunt, falſa ſtatim apparcant. Et tanto melius, hercle, quod apparent. Nam ſi vox glorioſi vel tantiſper in poſtremo verſu eodem ſenſu, quo in priori poſita videri poſſet, Detuſchius hujuſcemodi laudem, ut puto, maximopere deprecaretur. Quod ſi porro velimus Graeci in Venerem epigrammatis comparatione diſpicere, unde haec major & apertior falſitas nata fuerit, videbimus Graecum res forma quidem diverſas, ſed tamen genere conjuctas permutaſſe,

(*) *Dictionaire littéraire extrait des meilleurs Auteurs anciens & modernes à Liege* 1768. *Tom.* I *pag.* 434.

Digitized by Google

ſe, victoriam puto armorum & pulcritudinis, cum in hoc noſtro jactatio atque gloria non forma modo, ſed etiam genere diſcrepent, neque communi quodam nomine poſſint conjungi. Sed neque iſthaec eſt ambiguitatis in his verſibus turpitudo omnis. Nam illa,

Vous qui ſîtes le Glorieux,

duplicem ſenſum habere non modo poſſunt, ſed vel debent, ſi velimus poetae rationem eorum, quae dicit aut ſignificat, conſtare. Proprie quidem accipienda ſunt, quatenus ad fabulam editam a Detuſchio reſpicitur: aliter vero ſi antitheton illud ſpectet, quod cum hoc verſu efficit ſequens, quodque tale eſt: tu quidem faciebas, id eſt, agebas glorioſum: quo quid tibi opus eſt, cum eſſe, modo velis, poſſis? Quid autem eſt pueriliter ludere, niſi hoc eſt? Jam enim haec verborum non modo ambiguitas eſt, ſed duplicatio, idemque enunciatum, quaſi bis legeretur, bis certe eſt diverſo ſenſu cogitandum. Itane Voltaerium labi potuiſſe, & eſſe quibus vel ita Voltaerius placeat? Ego vero operum ejus illud, quod praeſtantiſſimum habetur, non meream, ut hoſce verſiculos ſcripſerim.

Peſſimus autem ſine dubio verborum luſus is eſt, qui circa vocabulorum verſatur ſonum. Quae res tam per ſe eſt clara, ut explicatione fere non egeat. Nam quae major eſt levitas, quam rerum propter nominum, quae hominum libido rebus impoſuit, ſimilitudinem confuſio? Omnis quidem verborum luſus nititur ille quodammodo vocabulorum ſono, ſed alius tamen notionum atque rerum ex parte ſimilitudine juvatur: Ille vero, quem nunc dicimus, rebus diſſimillimis, propter commune nomen eandem tribuit naturam. Unde fit, ut, quoniam in di-

ver-

Digitized by Google

verſis linguis res diſſimiles eaedem eadem nomina rariſſime ſunt ſortita, ejusmodi luſus eſt ex alia in aliam lingua transferri vix unquam poſſit. Quod ipſum per ſe mali ominis eſſe, quivis ſtatim intelliget. Hujuscemodi vero ineptiis etiam viros interdum potuiſſe oblectari, quis crederet, niſi ejus rei plurima extarent luculentiſſimaque exempla? Cujus generis plura ſunt a Cicerone perquam frigide in Verrem dicta: ut, cum jus Verrinum diceret, & futurum, ut omnia verreret, & Herculi, quem expilaverat, moleſtiorem apro Erymanthio fuiſſe, & malum Sacerdotem, qui tam nequam Verrem reliquiſſet, quod Sacerdoti Verres ſucceſſerat. Ineptius etiam luſit Sannazarius illo in Jocondum quemdam ſacerdotem epigrammate:

Jocondus geminum impoſuit tibi, Sequana, pontem;
Hunc tu jure potes dicere pontificem.

Bene vero factum, quod, qui pontem fecerat, idem ſacerdos erat: aliter enim poetae epigrammatis tam faceti cauſſa perierat: niſi quod parum intelligimus, quid pontifici cum ponte commune ſit praeter ſonum. Pontifex certe, quatenus nomen eſt ſacerdotis, ſive ejus ea origo fuit, quam Varro tradit, ſive quaecunque alia, tam jure dicitur, qui pontem nullum fecit, quam qui aliquem fecit; ſin pontis conditorem intelligis, certe is demum ſeu ſacerdos, ſeu alius quisque pontifex erit, qui pontem fecerit. Idque per ſe tam planum eſt atque apertum, ut dicere prorſus ineptum ſit. Ita, quomodocunque acceperis, ſententia erit inanis atque inficeta. Inſulſus quoque eſt luſus apud Horatium Perſii cujusdam, in Rupilium cognomine Regem parum ingenioſe dicacis:

—— *Per*

Digitized by Google

—— —— —— Per magnos, Brute, Deos te
Oro, qui Reges consueris tollere; cur non
Hunc Regem jugulas? operum hoc, mihi crede, tuorum est.

Haec absurdissima esse, quis non sentit? Quanquam quis ferat Homium ipsum ideo Horatium reprehendentem? Quasi vero obscurum esset, poetam toto isthoc carmine aliud nihil agere, quam ut ineptissimorum hominum par legentibus exponat deridendum. Quorum igitur alterius, qui inanissimus est lusus, cum Horatio tribui, nonne est iniquissimum? nisi quod tanta hujus joci est insulsitas, ut ne satis quidem dignus risu videatur. Plura & hujus & superioris generis exempla, qui quaerat, is in Schaekspirio poeta, ut ingenio summo, ita omnium minime castigato singulis fere paginis reperiet.

Altera falsorum eloquentiae luminum, quae a materia reprehenduntur, classis est eorum, quae modum omnem excedunt. Quamvis igitur poetae res augere atque supra veritatem attollere aliquantum licet, tamen profecto servandi sunt illi fines, quos natura singulis rebus constituit. Istorum autem finium aestimatio pendet ex eorum, quae in quaque re necessario insunt intelligentia, qua perspicitur, quid de rebus ipsis, salva illarum vi & natura possit praedicari. Itaque vitiosum est omne, quod cum rei, de qua dicitur, natura pugnat, seu quo posito, res, cui illud tribuitur, ea ipsa non esset, quam suo nomine significatam poeta intelligi voluit. Loquor autem de pugnantia illa, quae non ex qualitate, sed ex quantitate sive modo oritur, ut cum res tanta vel bonitate, vel qualicunque praestantia fingitur, quanta in ejus naturam minime cadit. Quamvis & in qualitate modus excedi potest, non quidem in se, sed quatenus poeta aperto res ingentes atque inauditas fingendi

Digitized by Google

gendi dicendive ſtudio, quos per naturam protendere fines non poteſt, transgreditur, atque pro magnis portentoſa captans, vitiorum ſingulis virtutibus proximorum ſequitur adfinitatem.

Primum itaque modum excedunt, qui de rebus exiguis atque tenuibus dicunt ea, quae nonniſi locum habent in magnis. Quod abſurdiſſimum eſſe ſtatim intelligitur: quoniam in parvis magna jactans eadem ipſe profitetur eſſe magna, ſiquidem res omnis ex qualitate ſua cenſetur, neque id quod efficitur, cauſa ſua majus eſſe ullo modo poteſt. Itaque nolit femina conjugem lugens lacrymis ſuis terrarum orbem inundare (*), neque poeta male ſanus eumdem terrarum orbem, unius hominis corpuſculo poſcat tumulum, aut funeri ſtellas pro facibus, pro lacrymis maria adhibeat. Quae fuit poetae cujusdam Hiſpani inſania, cujus extant in mortem Caroli quinti illi verſus:

Pro tumulo ponas orbem, pro tegmine caelum,
Sidera pro facibus, pro lacrymis maria.

Similis priori verſui eſt Lucani ſententia, qui libro octavo in tumulo Pompeji perquam pueriliter ſic luſit:

——— *Situs eſt, qua terra extrema refuſo*
Pendet in Oceano. Romanum nomen, & omne

Im-

(*) *All ſprings reduce their currents to mine eyes,*
That I, being governed by the watery moon,
May ſend forth plenteous tears to drown the world.
Ah, for my husband, for my dear Lord Edward!
Shakeſpirius in Richard. III. act. II. ſc. 5.

Digitized by Google

Imperium Magno tumuli eſt modus. —— ——
—— —— —— —— —— Si tota eſt Herculis Oete,
Et juga tota vacant Bromio Nyſeïa; quare
Vnus in Aegypto Magni eſt Lapis? omne Lagi
Rura tenere poteſt, ſi nullo ceſpite nomen
Haeſerit. Erremus populi, cinerumque tuorum,
Magne, metu nullas Nili calcemus arenas.

At hercle tumulo modus eſt corporis, quod conditur, magnitudo. Encelado quidem ſatis fuit una inſula Sicilia. Caroli autem corpori tantillo, qui orbem terrarum poſcat, perinde mihi ſapere videtur, ac ſi vivo gladium daret, quo lunam tangeret, aut, quidquid terra, ſilvae atque maria alimentorum habent, una coena adponeret. Quid opus eſt gladio, quo non poſſit uti, aut coena, quantam ſi devoraret, poſtridie fame perire ſibi fuerit neceſſe? Enimvero tumulus eſt, quidquid humi excluditur corpore defoſſo: idque poetae furor ne tantillum quidem augebit. Superimponat licet urbes atque montes, haec omnia tumulus non magis erunt, quam viventis Imperatoris Palatium veſtis fuerat. Tegmen vero caelum non invidebimus, modo eodem & ceterae res omnes tegantur. Eodemque modo & ſidera luceant funeri, dum adſunt; nam illa hunc in finem creari, ut puto ineptum eſſet, cum impenſa multo minori funebris pompa illuſtrari poſſet. Tandem, quod pro lacrymis maria ponit, ſi maria haec dicit, quae ſunt, parum vidit, pro lacrymis hancce aquam non magis quam pro vino poni poſſe; ſin lacrymis pro Carolo effuſis nova vult maria exiſtere, oculorum, quibus hoc erat efficiendum, magnitudinem, ut opinor, animo metitus non eſt.

Verum in rebus etiam magnis facile excedituſ modus, vel per ſe, vel illa-

Digitized by Google

illarum cum longe majoribus comparatione. Magna esse potest singulorum, in magno quodam exercitu militum fortitudo. Sed omnes Herculis dicere similes, insanire potius est, quam verbis eorum virtutem extollere. Quod facit Boilavius, in carmine illo, quo Namurci expugnationem celebravit. Vbi, postquam arcem & praeruptis saxis, & duplici flumine inaccessam ostendisset, ita pergit:

Dix mille vaillans Alcides
Les bordants de toutes parts,
D'éclairs au loin homicides
Font petiller leurs remparts.

Haec, quaeso, an hyperbole, an dementia est? Vnum quidem exercitus imperatorem, aut e ducibus aliquem Herculis ferri similem, facile patiar: at exercitum decem milibus Herculea virtute militum constantem quis non rideat? Antiquitas quidem sapientior illa unum habebat Herculem, ut quae sciret, vel in iis, quae essent summa, si vulgarentur, admirationem remitti. Boilavius vero decem millia fingens, militum, quos laudat, virtutem non magis extollit, quam deprimit Herculem. Nam neque is sibi nimium placeat, qui tot alios similes sibi atque pares esse sciat, & tot talium bellatorum, aequato Marte in nullo hoste non ignobilis erit victoria. Sed, quod mireris, isthaec decem Herculum millia ne tenent quidem arcem natura munitissimam. Quantus igitur erit, qui illam expugnaverit!

Digitized by Google

Quelle effroiable Puiſſance
Aujourd'hui pourtant s'avance
Preſte à foudroyer tes monts!
Quel bruit, quel feu l'environne!
C'eſt Jupiter en perſonne,
Ou c'eſt le Vainqueur de Mons.

Hoc, per ipſum Jovem, qui hic in auxilium vocatur, an eſt laudare? At certe, niſi tu magne Boilavi, ſalſius hominum vitia ineptiasque rideres, Satyris tuis opere prorſus divino careremus. Superiora autem illa, quantopere modum excederent, videntur ſenſiſſe, qui hoc carmen latinum reddiderunt, Langletus & Blandellus viri clariſſimi, quorum alter ſic vertens,

Delecta ſummis turribus inſidet,
Enſes coruſcans, mille virum manus,
Dextraque fatales rubente
Deſuper ejaculatur ignes,

Alter illos ſubſtituens verſus,

At, qui moenibus arduis
Stant lecti juvenes, horrificant diem
Funeſtis procul ignibus:
Muri fulminea grandine perſonant,

Boilavii ſententiam inani tumore liberaverunt.

Mi-

Digitized by Google

Mihi quidem etiam ſolet diſplicere illa poetae cum imperatore contentio a Dionyſio poeta quodam Germano non ignobili facta. (*).

Hub dein Herſcher den Spieſs, habſt du dein Harfenſpiel;
Schlug er ſchlachten der Held, ſchlugſt du die Sayten an;
Kehrt' er Sieger Zuruck, kehrteſt du Sieger auch,
Er vom Felde, vom Liede du.

Non ego profecto poeſeos, quam maximi equidem facio, laudem extenuabo, neque omnino dicam, poetae praeclari gloriam minorem eſſe, quam ducis aut imperatoris, illud autem aſſerere minime dubito, iſthanc talem poetae cum imperatore contentionem & inanem eſſe, & modum plane excedere. Inanem dico, quia, quae utrique communia referuntur, non ex interna rei natura depromta ſunt, ſed ab ejusdem ſpecie atque forma petita. In hoc enim convenit poetae cum imperatore, quod uterque aliquid tollunt, pellunt, & ab opere perfecto revertuntur. Atqui ſic ignobili cuivis opifici cum imperatore conveniet. Sed vel mutemus ſigna cum rebus, tamen poetae longe majora tribui, quam oportebat, facile, ut opinor, reperiet, quicunque recte judicabit. Quid enim? imperatorem praelium parare, poetam carmen meditari, tantumdemne aeſtimabimus? Hic quidem ingreditur opus tranquillum & quietum, neque permagni in ſe momenti, neque labore admodum difficile. At ibi, quae ſunt moleſtiae, quae jactationes, quae pericula, quam ſubitae rerum converſiones, quantae machinationes, quae denique corporis animique intentio atque agitatio! Ipſa autem victoria ad multorum

(*) An Friedrichs Barden (Ramler) von Denis.

Digitized by Google

rum hominum vel calamitatem vel salutem permagnum sane habet momentum; cui sive epinicium cantaverit poeta, sive minus, nulla certe insignis inde existet rerum permutatio. Itaque neque puto Gleimium, ob tot ejusdem regis victorias carmine celebratas, in laudum ejus societatem venire umquam voluisse. Longinus quidem etiam reprehendit Timaeum, quod Alexandrum Magnum laudaturus dixisset, illum paucioribus annis Asiam imperio suo subjecisse, quam panegyricum scripsisset Isocrates. Admirabilem vero, inquit, Alexandri Magni cum oratore comparationem! Ita fiet, ut minor Lacedaemoniorum, qui triginta annis urbem Messenam oppugnaverunt, censenda sit gloria, quam ejusdem Isocratis decimo anno panegyricum suum absolventis.

Diximus supra non quantitate solum, verum & qualitate modum posse excedi. Id quoniam mirabile multis videri possit, paulo enucleatius est differendum. Enimvero modus, quia nonnisi inest in quantitate, qualitate proprie excedi non potest. Atqui nimirum tum exceditur, cum res tanta dicitur, quanta non potest esse. Qui autem talem dicit, qualis non est, falsa potius quam nimia dicit. Quae quum ita sint, tamen & falsa nonnulla sunt ejusmodi, ut eadem nimia rite possint vocari. Idque tum fit, ubi res permutantur, genere quidem sive qualitate discrepantes, sed quarum qualitas ipsa continentur quantitate. Quae res potissimum locum habet in diversis animi motibus atque adfectionibus, quae certum modum excedentes, genus ipsum cum nomine mutant: ut cum fingimus pro forti temerarium, dissolutum pro clemente, furentem pro irato, adfinia singulis virtutibus vitia amplectentes. In quibus omnibus, quatenus genere censentur diversa, exceditur modus qualitate: quae ipsa tamen, ut paulo ante diximus, a quantitate non differt. Nam quod proprium est fortitudinis, periculorum puta contemtio-

Digitized by Google

tionem, hoc ipso, si nimium est, efficitur temeritas. Eademque & ceterarum virtutum est ratio.

Hujus autem vitii causae omnino sunt repetendae ab rerum magnarum ignorantia. Neque profecto de illis judicium est tam facile, quam multi fortasse existimaverint. Etenim animum magnum gerat oportet, qui magna vel in aliis intelligere velit, vel eadem ipse invenire. At qui necesse habet magnitudinis indicia petere ab rerum habitu atque forma externa, in illo omnia sunt proclivia ad errorem. Nam quae modum excedunt, in illis species est plurima, cum vera magnitudo plus abditorum ignium quam splendoris habeat, multoque efficiat plura, quam profiteatur. Quemadmodum qui corporis robore plurimum valent, sine magno virium nisu expediunt ea, quae ab aliis & vultu nitentium, & intentis omnibus nervis, & ingenti corporis membrorumque jactatione aegre perficiuntur. At haec ipsa vulgus maxime observat, roborisque putat esse, quae sunt infirmitatis. Ita juvenes plerique aut puerili levitate viri pro fortibus indomita probant, neque magna fere habent, nisi quae sunt portentosa. Quae causa inprimis hac nostra aetate tot peperit indoctas ineptasque veterum scriptorum versiones, quorum simplicitatem tranquillamque majestatem parum sentientes interpretes, eaque ipsa, quorum non adsequebantur magnitudinem, vel emendare, vel attollere, vel quocunque modo exornare conati, praestantissima antiquae artis & ingenii opera turpissime contaminaverunt. Quod sapiens nemo mirabitur. Nam magnorum virorum imitari mores & orationem, nonnisi est ejus, qui magnas res atque altas ipse pectore possit concipere.

Verum & haec pars nonnullis videtur illustranda exemplis. Praetereo recentiores, in quibus nihil est hoc vitio frequentius. Malo haec ibi legere, ubi sunt quaerenda evestigandaque, & apud illos, qui tot ni-

tent

Digitized by Google

tent virtutibus, ut, qui unam maculam viderit & caſtigaverit, acuminis atque audentiae propemodum laudem habiturus videatur. Talis eſt ſine dubio Virgilius, poeta judicio excellens, & ut rerum magnarum altarumque inventione praeſtans, ita vel inprimis ſobrius, prudens atque caſtigatus. Qui tamen Aeneidos libro ſecundo, ubi Trojanorum arma Graeca indutorum ſucceſſum deſcribit, mihi quidem excesſiſe modum videtur ſequentibus verſibus:

Vadimus immixti Danais, haud Numine noſtro,
Multaque per caecam congreſſi praelia noctem
Conſerimus: multos Danaum demittimus Orco.
Diffugiunt alii ad naves, & littora curſu
Fida petunt: pars ingentem formidine turpi
Scandunt rurſus equum, & nota conduntur in alvo.

Hic quidem, niſi omnia me fallunt, ut quisque ſenſus atque judicii ſubtilitate plurimum valebit, ita poſtrema illa probabit minime. Ego certe fateor, me illis non parum offendi. Cujus rei, puto, cauſa haec eſt, quod poeta in iſthac Graecorum trepidatione modum plane exceſſit, pro metu prorſus ridiculam fingens amentiam, qua latibula quaerunt, neque expedita ad fugam, & omnium fortaſſe minime tuta. Quamvis enim metus ingens mentem praecipitat, tamen ea animi perturbatio nonniſi eo valet, ut trepidantes proximum quodvis & maxime patens effugium quaerant, cum Graeci iſti hoc pene videantur meditati, ut locum & difficilem occupatu & ad occultandos tuendosve ſe parum aptum ſeligerent. Vidit hoc doctiſſimus atque elegantiſſimus Virgilii interpres Heynius, nimisque haec portentoſa eſſe fatetur, aliquam tamen inde petens

Digitized by Google

tens poetae excusationem, quod turpem ipse formidinem dixisset. Mihi vero ne sic quidem absolvendus Virgilius videtur, quoniam ut modo dicebamus, haec non est amentia illa, quae in formidine locum habet.

Neque modum tenuit Ovidius in describenda patientia, qua Hercules ad Deos excedens rogoque impositus, flammarum dolores pertulisset. Patientiam dico? Ita quidem decebat. At haec potius est hilaritas. Nam quid dicit?

Congeriem silvae Nemaeo vellere summam
Sternis: & impositā clavae cervice recumbes,
Haud alio vultu, quam si conviva jaceres,
Inter plena meri redimitus pocula sertis.

Hicne idem ille est Hercules, qui paulo ante tunica Nessi Centauri sanguine infecta excruciatus, & in rabiem actus, gemitum atque lamentationem tenere non potuit,

Implevitque suis nemorosum vocibus Oeten?

Nimis quidem hic impatienter. Alterum autem illum nec fortem dicam, nec sapientem, sed insanum atque dementem. Nam quae hic est laetandi causa? Fortiter ferat dolorem, neque animo frangatur: hoc summum est. Oblectari vero cruciatu nemini conceditur, nisi uni Epicuri Sapienti.

Verum in hoc genere omnes facile vincat Lucanus. Qui tanta habet imprimis bellicae fortitudinis monstra, ut interdum in re maxime seria risum videatur velle captare. Cujusmodi praeter alia est illud, quod

Digitized by Google

libro tertio de Tyrrheno refert. Quem fingit, Balearis fundae plumbo effractis ſibi temporibus, oculisque excuſſis, ab ſociis recto corpore tormenti inſtar compoſitum, nihilo ſecius certa in hoſtes tela miſiſſe. Cui lubet adclamare illud Arioſti:

El pover' huomo che non s'en era accorto
Andava combattendo, & era morto.

Huic addemus e libro ſexto Scaevam. Qui poſt multa virtutis edita miracula, tandem abjecto ſcuto, nudum corpus hoſtibus objicit;

— — — *denſamque ferens in pectore ſilvam,*

hoſtile praeterea telum oculo recipit. Quo facto,

Ille moras ferri, nervorum & vincula rumpit,
Adfixam vellens, oculo pendente, ſagittam
Intrepidus, telumque ſuo cum lumine calcat.

Poſtremo deditionem ſimulans, Aulum ejus recipiendi cauſa accedentem obtruncat. Haec igitur, rogo, an virtus eſt? Mihi quidem vero nomine rabies videtur adpellanda: adeo nihil plane geritur, quod non ſit bellua potius quam viro dignum.

Sequitur tertia claſſis, eorum, quae a rebus minutis juſtamque admirationem nullam habentibus ſunt repetita. Quo vitio haud ſcio an nullum aliud ſit eloquentiae, quae dicimus, luminum vi atque naturae magis contrarium. Cum enim lumen nihil dicatur, niſi quod e ceteris emi-

Digitized by Google

emineat, eorumque, quae sunt vulgaria modum excedat, quidquid parvum atque exiguum in se est, quoniam vel specie magni caret, luminis nomen ne per errorem quidem sibi videtur posse vindicare. Verum enimvero in hoc negotio illud inprimis est animadvertendum, aliam esse rerum ipsarum magnitudinem, aliam intentionis operaeque a poeta rebus accommodatae. Earum qui alteram cum altera confundunt, lumina illa esse putant, quae nulla sunt, ea videlicet ipsa magna existimantes, quae poetam in parvis ambitiosum magno constiterunt. Ita quidem vulgus. At doctorum cuique maxime sordet diligentia omnis in rebus tenuibus posita. Inepta est enim virium intentio, major eo, quod inde efficitur; nec nisi stulte quaeritur, quidquid repertum excussumque illum, cogitationis, quo constitit, motum compensare non videatur. Eam ob causam omnes illae parvae ludicraeque circulatorum artes levem fortasse oblectationem, admirationem autem certe nullam habent. Quod ipsum significavit Alexander, illum, qui fixis in acus cuspide, certo manus conjectu, lentibus solertiam suam probasset, modium lenticularum admensum ferre jubens, quo haberet scilicet, unde artem exerceret.

Illud quidem in hac causa intelligitur, non omnem rerum exiguarum dilectum in vitio poni. Multa enim, minimi per se momenti, plurimum tamen ad res magnas illustrandas valent, a quarum adeo conjunctione eam, quam in sua natura non habent, gravitatem consequuntur. Cujus generis quae sunt, omnia isthac castigatione censuraque eximuntur. Sed qui haec per se, nulloque vel usu inducti vel necessitate captant, illi profecto ab judicii imbecillitate in magnam incurrunt reprehensionem. Atque nimirum juventus pleraque in hoc vitium est proclivis, cui ambitiosior circa res minimas cura ingenium videtur, quique ea,

Digitized by Google

quae vero nomine difficiles nugas adpellaveris, permagna putant esse ornamenta. Inprimis autem in rerum descriptionibus turpiter labuntur multi, qui praeter modum luxuriantes, tum demum res sese pingere putant, si minima quaevis momenta persequantur. At neque pictoris est, omnia pingere, multo autem minus poetae. Illi vero ad quisquilias saepe delapsi pueris magni licet videantur, viris certe quam maxime fiunt ridiculi.

Etenim quis risum teneat, quum verbi causa Sanctum Amandum poetam Francogallum veterem legerit, Israëlitarum per mare rubrum transitum describentem? Qui non pisces modo illo spectaculo fingit attonitos (*), verum etiam infantulum inducit, huc illuc discurrentem, inventumque silicem vel forma singularem, vel coloribus varium ostendentem matri. At, credo, hoc festivo commento rei ipsius miraculum valde augetur. Quod si ita foret, tamen & viri erat, nonnisi ea fingere atque referre, quae viros moverent. In maris autem fundo lapillos nemo leget, nisi infans, nemo id mirabitur, nisi homo simillimus infantis. Quid autem in fundo maris? Huc an opus erat descendere, ut lapilli quaererentur, quorum infinitam copiam non littus modo, sed & rivulus quisque offerebat? Nisi forte admodum ingeniosum videatur, in omni itinere infantes induci, & flosculos legentes, & papiliones captantes, eaque facientes omnia, quae fieri ab infantibus solent. At hoc quidem nec pingere est, neque poetam agere, verum repuerascere. Itaque haec merito a Boilavio rectissimi judicii poeta, sequentibus versibus sunt derisa:

Nimitez

(*) *Les poissons ébahis les regardent passer.* Moyse Sauve de St. Amand.

Digitized by Google

N'imitez pas ce fou, qui décrivant les mers
Et peignant au milieu de leurs flots entr'ouverts
L'hebreu ſauvé du joug de ſes injuſtes maiſtres,
Met pour le voir paſſer les poiſſons aux feneſtres,
Peint le petit enfant, qui va, ſaute, revient,
Et joyeux à ſa mere offre un caillou, qu'il tient.

Hujuſcemodi ſplendidis ineptiis e latinis plenus eſt maxime Lucanus. Ex cujus Pharſalia nonniſi libri tertii finem commemorabo. Ibi nimirum Homeri, ut puto diligentiam aemulatus, diverſa ſingulorum in praeliis virorum vulnera atque mortes accuratiſſime deſcribentis, navalis pugnae ad Maſſiliam narrationem ſimili caſuum varietate diſtinguere plurimis deinceps verſibus eſt conatus. Quam partem omnem, ſi cum Homericis illis conferas, tum demum videbis, quomodo res minime per ſe improbanda, ingenii inopportuna oſtentatione inepta fieri atque nugatoria poſſit. Homerus quidem quorumdam vulnerum omnem exponens rationem, admirabilem corporis humani ſingularumque ejus partium oſtendit ſcientiam; ceterum nihil habet, quamvis ſingulare mirandumque, quod ab rerum fortuitarum curſu abhorreat. In Lucano nihil non ſit praeter opinionem. Tantam ille injicit, tamque incredibilem caſuum varietatem, tot reperit tamque portentoſas pereundi vias, ut ſummo ſtudio hoc videatur meditatus, quomodo poſſet in iſthac praelii atrocitate legentium animos jocoſa levitate avocare ad riſum. Primi omnium ſingularis ſors eſt Cati, qui

Digitized by Google

Terga ſimul pariter miſſis & pectora telis
Tranſigitur: medio concurrit pectore ferrum,
Et ſtetit incertus, flueret quo vulnere ſanguis;
Donec utrasque ſimul largus cruor expulit haſtas,
Diviſitque animam, ſparſitque in vulnera letum.

Magnam hercle poetae audaciam! qua telorum utrinque eodem temporis momento miſſorum, perque tergum & pectus adactorum cuſpides finguntur adverſae concurriſſe. Quis hoc non miretur? Immo vero quis miretur? Nam etiamſi ſors tantum valuerit, nihil in hoc erit notabile, praeter rei inſolentiam, quae una per ſe parum digna eſt admiratione: quemadmodum monſtroſos animalium partus, ut quisque naturae maxime eſt peritus, ita minime miratur. Illud unum in hac re mirabile accidit, poetam tam levi inventiuncula adeo ſibi placuiſſe, ut illam geminaret. Jam enim alius etiam natans adverſis duarum navium roſtris transfigitur. Sed fecundus eſt omnino dies iſte hujus generis miraculorum. Ecce enim Gyareus in ſociam puppim erepere cupiens, ſuae navis lateri adfigitur indeque pendet telo illum retinente. Lepidum vero ſpectaculum, atque dignum prorſus puerorum plauſu! Aliud autem repente exoritur monſtrum. Nam Lycidas ab altera parte manu ferrea, ſeu harpagone adprehenſus, ab altera vero cruribus retentus ab ſociis ita diſtrahitur, donec miſeri corpus medium ſcindatur. Hoc nimirum eſt magno conamine magnas nugas agere, ingeniumque exercere in rebus parum per ſe contemplatione dignis.

Haec autem quo magis non modo ludum in re gravi atque ſeria faciunt intempeſtivum, ſed vel animum avocant ab iis, quorum tamen cauſa dicuntur, eo magis ſunt vitioſa. Quo in genere vix quidquam ne-

Digitized by Google

memini me legere levius aut magis infacetum Graeci cujusdam figmento, qui saxi a Polyphemo in fugientis Vlyssis navim missi describens magnitudinem, nobis ostendit capras in illo, dum per aërem fertur, pascentes. Sapientius nunc quidem aliquanto Ovidius, cujus in simili causa Metam. L. XIII. illi leguntur versus:

Insequitur Cyclops: partemque e monte revulsam
Mittit; & extremus quamvis pervenit ad illum
Angulus e saxo, totum tamen obruit Acin.

Ego autem non dubito, fore, qui Graecum putent haud paulo melius dixisse. Mihi nec bene nec probabiliter dixit. Quid enim est, cur majus hoc aut praestantius illo videatur. An quod melius declaratur isthac imagine saxi magnitudo? Atqui Ovidius partem montis dixit, quod ipsum, ut opinor, sustinendis capris abunde suffecerit. Ergo qui Graecum magis probant, iis per se placeat, necesse est, isthoc volantium caprarum phantasma. Quae res ipsa maximo est argumento, isthac spectaculi festivitate legentis animum ab eo, quod est praecipuum avocari.

Equidem parum verear, illis quoque accedere, qui ipsum Horatium, castigatissimum poetam, eo reprehendunt, quod gravi inundationis Deucalioneae descriptioni illa immiscuisset:

Piscium & summa genus haesit ulmo,
Nota quae sedes fuerat columbis.

Quamquam hic quidem non illud magis, quod dicitur, quam modum &

Digitized by Google

rationem, qua dicitur, puto improbandum. Ego nolim in maxima calamitate mihi oſtendi piſces in ſummis arboribus haerentes, earumque frondibus impeditos: nolim etiam me admoneri, eam quam tenent ſedem olim fuiſſe columbarum. Quorum minutulum eſt alterum, alterum pene ridiculum. Ergo tollamus haec, quae offendunt: cetera & graviter & ſine riſu dici poſſe Ovidii exemplum oſtendet. Illa puto:

— — ſilvasque tenent delphines & altis,
Incurſant ramis, agitataque robora pulſant.

Ipſe vero Ovidius paulo ante Horatii luſum non amplexus modo eſt, verum etiam pueriliter ſic auxit:

Ille ſupra ſegetes, aut merſae culmina villae,
Navigat: hic ſumma piſcem deprendit in ulmo.

At piſcem hic non captavit, ſed arborem conſcendens forte una cum ramo apprehendit. Quid, ſi etiam captaſſet? Nonne enim res vel caſu oblata ſatis eſt ridicula? Eſt autem poetae judicio valentis, non modo non ſequi in re ſeria ea quae ſunt ridicula, ſed vel maxime etiam illa evitare. At magnum eſt magnae calamitatis documentum. Certe. Etiam in ſuperiori illo exemplo magnitudinis documentum erant caprae in ſaxo miſſo paſcentes, & ingentis ſubitaeque inundationis multa alia colligi poſſent indicia, velut quae ludens cecinit poeta quidam Germanus:

Non

Digitized by Google

Kontuſchen, Strümpfe, Mieder,
Und Hauben ſonder Zahl;
Des Pfarrers Prieſtermäntel,
Und Kragen allzumal,
Durchtaumelten die Fluthen
Nebſt einem halben Schoe.

Zerriſſner blauer Hoſen
Und manchem Unterrok.
Des Küſters Feſtperrükke
Hing, jämmerlich durchnäſſt,
Am Wetterhahn des Thurnes,
Wie man berichtet, veſt (*).

Ha ec autem carminum genus grave illud ſeriumque reſpuere, atque omnino etiam in hiſce rerum aliquem dilectum eſſe faciendum, quis non videt?

Talibus vero, quatenus finem aliquem extra ſe habent, ad quem referantur, paratior tamen eſt venia, omni autem excuſatione carent illa, quae & in ſe parva ſunt atque inania, & per ſe nihilominus quaeſita. Quo nomine culpa vacare mihi non videntur illa Virgilii Aeneidos libro decimo:

Te deciſa ſuum, Laride dextera quaerit,
Semanimesque micant digiti, ferrumque retractant.

Hic

(*) Töffel und Käthe, eine Ballade, von Hölty.

Digitized by Google

Hic quo consilio & micare digitos & ferrum retractare dicam, non reperio, nisi forte oblectandi lectoris caussa. Ad horrorem certe ista non valent. Atque eo quidem respectu Virgilius cum Ennio minime est conferendus: cujus sequentes ab Servio laudantur versus:

Oscitat in campis caput a cervice revulsum,
Semanimesque micant oculi, lucemque requirunt.

Mihi certe isthaec imago & grandis videtur, &, ut dixi, efficax ad horrorem. Quanquam non nego, in capite abscisso per se plus esse terroris, quam in manu. Verumtamen & de manu talia potuisse dici, quae simplici placerent magnitudine, docuit, qui nil molitur inepte, Homerus iis, quae Iliados libro quinto hunc in modum leguntur:

— — ἀπὸ δ' ἔξεσε χεῖρα βαρεῖαν,
Ἀιματόεσσα δὲ χεὶρ πεδίῳ πέσε. — —

Cum his confer Virgiliana. Isthaec viri esse dices, illa adolescentuli ingenio lascivientis. Attamen eadem & Virgilii sunt dormitantis.

Nihil autem frequentius apud Ovidium, qui hic quoque reperit, quod inepte imitaretur. Nam Metamorphoseon libro quinto citharoedus mucrone percussus

Corcidit & digitis morientibus ille retentat
Fila lyrae, casuque canit miserabile carmen.

Idem libro septimo ineptius adhuc lusit in lingua Philomelae a Tereo excisa.

— com-

Digitized by Google

— — — compreſſam forcipe linguam
Abſtulit enſe fero: radix micat ultima linguae.
Ipſa jacet, terraeque trémens immurmurat atrae.
Utque ſalire ſolet mutilatae cauda colubrae,
Palpitat, & moriens dominae veſtigia quaerit.

Quae omnia talia ſunt, ut exponenda modo neque excutienda videantur. Tanta enim in illis eſt tamque puerilis levitas, ut qui hanc ſua ſponte non ſentiat, in eo quoque omnis admonitio irrita ſit futura.

Reſtat quarta claſſis eorum, quorum reprehenditur dilectus. Itaque poetae eſt, non ſolum ſcire, quomodo res quaeque recte dicatur, verum etiam intelligere, quid dici minus oporteat, & a quibus rebus melius abſtineatur. Sunt enim nonnulla ejus naturae, ut vel ornamenta poeſeos plane refugiant, vel quantumvis ornata, doctorum tamen atque intelligentium exiſtimatorum auribus commendari nullo modo poſſint. Non jam illa dico, quae per ſe humilia, ſordida, abjecta atque infra poeſeos dignitatem ſunt conſtituta: quibus omnibus aditus non modo ad luminum vim ac notionem, ſed omnino ad poeſin praecluditur. Sed ſunt nimirum quaedam in ſe licet pulcherrima, quorum tamen pulcritudinem nulla poetae ars imitari poſſit. Quo pertinent inprimis rerum quarumdam corporearum oculisque ſubjectarum deſcriptiones, in quibus tota tamen videtur poeſis regnare. Egregie hunc locum tractavit Leſſingius in illo libro, quem Laocoonta inſcripſit, & in quo omne poeſeos atque picturae diſcrimen docte ſubtiliterque, ut ſolet, expoſuit. Ibi multa tradit nemini ante ſe dicta, quamvis ab ſummis poetis diligenter obſervata. Quae qui plenius velit cognoſcere, adeat ipſum: nos inde, quantum ſatis videbitur noſtro judicio, hauriemus.

Digitized by Google

Itaque hoc ab illo praecipitur, res corporeas a poeta nonnisi pingi vel posse vel oportere, quatenus sunt in motu & actione positae. Quatenus vero in spatio propter se collocatae existunt, quoniam non possunt nisi per singulas partes lentaque verborum progressione describi, neque uno simul obtutu conjungi, singulis ille poetae velut lineamentis tangendas, plenam autem & adcuratam earum descriptionem existimat concedendam pictori. Eaque res illustratur Homeri summi omnium poetae exemplo constantique usu ac consuetudine. Qui de navibus loquens, modo atras dicit, modo cavas, modo veloces, modo remis egregie instructas, plenam illarum negligens descriptionem. Idem vero earum solutionem, appulsum motumque omnem adcuratissime persequitur.

Sed dicat aliquis, an illud, quia est ab Homero neglectum, ideo sequitur fieri aut nunquam debere, aut omnino non posse? Aut navim verbis copiosius describi, quid impedit? Nihil equidem, nisi quod hujusmodi descriptionem plenam accuratamque vix quisquam intelliget, nisi qui navim saepe viderit. Quod docet veterum scriptorum lectio. In quibus nulla sane loca magis sunt impedita atque difficiliora intellectu iis, quae exhibent instrumentorum aliarumque rerum a nobis nunquam visarum descriptiones. Quae ita saepe varie a doctissimis viris intelliguntur, ut nullum aliud majus argumentum desiderari possit, orationem vel maxime distertam artificis eadem isthaec pingentis summa inopia atque jejunitate longe tamen superari.

Ex his igitur, etsi quis Lessingio liberalior, non omnem tollat corporum in loco positorum descriptionem, tamen consequitur primum illud, nullam esse poetae propter se expetendam corporum legentibus non visorum picturam. Deinde hoc etiam intelligitur, ad non visa quoque

que

Digitized by Google

que pertinere, quidquid vel corpora illa, quae genere quidem nobis ſunt nota, proprium habent atque ſingulare. Hoc igitur, quoniam verbis ita reddi non poteſt, ut, qui legerit, veram rei ſpeciem animo tueatur, ſapiens poeta propter ſe nullaque inductus neceſſitate nolit deſcribere, neque incaſſum laborars operam effundet in argumenti prorſus ingrati exornatione. Sed haec abſtruſiora exemplorum quorumdam lumine videntur indigere.

Multos ſaepe vidimus poetas in deſcribenda locorum regionumque amoenitate luxuriantes. Qui velut in tabula picta ſingulas nobis illarum oſtendentes partes, illud ſe ſperant conſecuturos, ut legentes earum univerſam velut picturam atque imaginem animo tueantur. At illi egregie falluntur. Nam dum ex aliis alia nobis offerunt, nihil ſane efficiunt aliud, niſi ut haec omnia fruſtatim ſpectemus, non vero contexta inter ſe unaque juncta imagine, unde tamen omnis exiſtit ſingulorum locorum propria atque ſingularis pulcritudo. Unum ex omni copia nobis ſufficiat exemplum Kleiſtii poetae Germani haud unius e multis. Qui in carmine illo, quo ver celebravit, regionis cujusdam ſingularis ita nititur pingere proſpectum.

Hier wo der gelehnete Fels mit immergrünenden Tannen
Bewachſen, den bläulichen ſtrom zur Hälfte mit Schatten bedecket,
Hier will ich ins Grüne mich ſetzen. — O welch ein Gelächter der Freude
Belebt rund um mich das Land! Friedfertige Dörfer und Heerden
Und Hügel und Wälder! wo ſoll mein irrendes Auge ſich ausruhn?
Hier unter der grünenden Saat, die ſich in ſchmälernden Beten,
Mit bunten Blumen durchwirkt, in weiter Ferne verlieret?
Dort unter den Teichen, bekränzt mit Roſenhecken und Schlehdorn?

Digitized by Google

Auf einmal reißet mein Auge der allgewaltige Belt fort;
Ein blauer Abgrund voll tanzender wellen. Die ſtralende Sonne
Wirft einen Himmel voll Sterne darauf. Die Rieſen des Waſſers
Durchtaumeln aufs neue belebt, die unabſehbare Fläche.

In his itaque grata pulchraque occurrere non nego, illud autem pernego, iſtarum rerum enumeratione imaginem effici ſimilem illi regioni, quam haec ſcibens Kleiſtius vel oculis vel certe animo fuit contemplatus. Nam quod nos legentes res ſingulas illi objectas, velut vicos, greges, colles, ſilvas, ſata, flores, lacus atque flumen mente contuemur, ea omnia ad univerſi ſpectaculi ſimilitudinem non pertinent. Quid enim horum eſt, quod pulchra regio unaquaeque non habeat? Ita omnium tandem nonniſi una erit deſcriptio. Quis autem non videt, id quod ſingulis proprium eſt locis, non ſingularum, quibus conſtant, partium numero, ſed earundem diverſa mixtura ac velut temperamento contineri? Quam ſi nulla poetae ars poteſt imitari, quin tandem abjicimus inania iſthaec inutilis atque intempeſtivae ſedulitatis ornamenta.

Placetne igitur poetam ab omni locorum deſcriptione abſtinere? Non equidem iſthoc praecipio, ut qui ſciam, incidere nonnumquam res atque tempora, ob quae neceſſe ſit illo munere defungi. Sed hoc dico, ineptos eſſe, magnamque prodere judicii imbecillitatem, qui haec aucupantur, & quidquid in ſolum venerit, illico ſibi putant pingendum. Itaque ubi rerum ceterarum conjunctio id poſtulat, paucis quidem erit etiam hac parte fungendum: per ſe autem quaeſita, & delectationis cauſa oblata, nec non tractata ambitioſius, mihi certe frigent iſthaec artificia, atque fateor, de illorum judicio me non optime ſentire, qui legendis contemplandisque illis magnopere oblectantur.

Por-

Digitized by Google

Porro vel in brevioribus iſtis regionum deſcriptionibus non magis ſingularum partium enumerationem ſequi debet poeta, quam totius velut tabulae formam, habitum atque colorem: e ſingulis autem tamquam lineamentis nonniſi ducenda ſunt ea quae e ceteris eminent, animoque ſpeciem afferunt imprimis vividam, qua impulſa & concitata legentium phantaſia reliqua minora ſuo quaeque modo ſupplebit ſponte. Quod, quomodo efficiendum ſit, docebit optime Geſneri poetae & ingenio ſummi, & judicii praeſtantia cum pauciſſimis conferendi diligens contemplatio. E cujus carminibus, quin nonnulla illuſtrationis cauſa proferam exempla, mihi non poſſum temperare. Primum ex eo petam idyllio, quod Daphnin inſcripſit. Ibi regionis paſtoris hujus oculis objectae hiemalis pulcritudo ita deſcribitur. „An einem hellen Wintermorgen ſaſs „ Daphnis in ſeiner Hütte. Die lodernden Flammen angebrannter dürrer Reiſer ſtreuten „ angenehme Wärme in der Hütte umher, indeſs daſs der herbe Winter ſein Stroh„ dach mit tiefem Schnee bedeckt hielt. Er ſah vergnügt durch das enge Fenſter über „ die wintrichte Gegend hin. Du herber Winter, ſo ſprach er, doch biſt du ſchön! „ Lieblich lächelt itzt die Sonne durch die dünnbenebelte Luft, über die Schneebedeckten „ Hügel hin: ſtimmernder Schneeſtaub flattert umher, wie in Sommertagen über dem „ Teich kleine Mücken in Sonnenſchein tanzen. Lieblich iſts, wie aus dem Weiſſen em„ por die ſchwarzen Stämme der Bäume zerſtreut ſtehn, mit ihren krumgeſchwungenen „ unbelaubten Aeſten; oder seine braune Hütte mit dem Schneebedeckten Dach, oder wenn „ die ſchwarzen Zäune von Dornſtauden die weiſſe Ebene durchkreutzen. Schön iſts wie „ die grüne Saat dort über das Feld hin die zarten Spitzen aus dem Schnee empor „ hebt, und das Weiſs mit ſanftem Grün vermiſchet. Schön glänzen die nahen Sträu„ che, ihre dünnen Aeſte ſind mit Duft geſchmückt, und die dünnen umherflattern„ den Fäden, & q. ſ." Dixi poetam regionem deſcribere: ſed neque hoc facit. Nam quae adfert, pleraque ſunt ab hieme deſumta, neque ullius

Digitized by Google

lius propria regionis. Hanc vero effingendam legentium permittit phantaſiae, paucis ſed praeclaris lineamentis excitatae. Qualia ſunt illa, quae de nigris arborum truncis, tuguriisque e nivibus ſeſe adtollentibus dicuntur.

Idem eamdem tenet rationem in deſcribenda alia regione, ſeu potius pulchritudine ejus autumnali. „ Die frühe Morgenſonne flimmerte ſchon hinter „ dem Berg hinauf, und verkündigte den ſchönſten Herbſttag, als Micon ans Git„ terfenſter ſeiner Hütte trat. Schon glänzte die Sonne durch das purpurgeſtreifte, „ grün und gelb gemiſchte Reblaub, das, von ſanften Morgenwinden bewegt, am „ Fenſter ſich wölbte. Hell war der Himmel, Nebel lag wie ein See im Thal, und die „ höheſten Hügel ſtunden, Inſeln gleich, draus empor, mit ihren rauchenden Hüt„ ten, und ihrem bunten herbſtlichen Schmuck, im Sonnenglanz; gelb und purpurn, „ wenige noch grün, ſtunden die Bäume, mit reifen Früchten überhangen in ſchön„ ſten Gemiſche.". In his quam divina ſunt illa, quae de collibus fumantia tuguria ſuſtinentibus eque nebula circumfuſa proſtantibus referuntur! Quae quidem animo intuens, qui plura deſideret, ejus profecto mihi phantaſia nullam per ſe umquam conceptura imaginem videtur. Sed & haec, ut dixi, magis pertinent ad autumni, quam regionis cujusdam ſingularis deſcriptionem.

Quid? cum alicubi poeta ſeſe fingit ſubito ad praecipitem locum delatum, ibi an operoſe pingit, vel latum variumque, vel deformem & terribilem proſpectum? Ita quidem poeta de populo: a Gesnero autem aliquo id fruſtra exſpectaveris. Audiamus ejus verba. „ Himmel! welche „ Ausſicht breitet ſich vor meinem Aug aus! Hier ſteh' ich an dem Saum einer Felſen„ wand und ſeh' ins niedere Thal; hier will ich mich auf das Zerriſſene überhangen„ de Felſenſtück ſetzen, wo der Bach ſtäubend in den dunkeln Tannenwald herunter ſich „ ſtürzt, und rauſchet, wie wenn es fernher donnert. Dürres Geſträuch hängt von dem

Digitized by Google

„ dem Felsenstück traurig herunter, wie das wilde Haar über die menschenfeindliche „ Stirne des Timons hängt, der noch kein Mädchen geküsst hat." Haec & pauca sunt & praeclara, quibus facile quisque per se adstruat plura, quorum copiosa descriptio minime juvaret illa legentium phantasiam, sed confunderet.

Quae autem de locorum regionumque diximus amoenitate, eadem omnino valent de corporis humani forma atque pulcritudine. Quae quidem verbis ideo describi non potest, quia non magis inest in singulorum membrorum ratione, quam in eorumdem concinnitate aptaque lineamentorum conformatione, & oris atque corporis habitu universo. Vnde existit illa sive dignitas, sive venustas, quae visa sentiri facilius potest, quam verbis explicari. Itaque etiam sapientissimi poetae ab hac parte semper se abstinuerunt. Velut Homerus, quemadmodum opportune est observatum a Lessingio, in omni Iliados opere nusquam Helenae conatus est describere pulchritudinem; neque Didonis Virgilius. Quid enim dicerent? Luminum vigorem, genasque rubore leniter perfusas, & aureas comas, & os dulce subridens, & dentium albedinem, & teretes digitos, parvumque pedem ostenderent, & quae sunt aliae hujus generis ineptiae? Haec igitur omnia, ut a pulcro corpore abesse minime possint, tamen per se non efficiunt pulcritudinem: quae quidem est posita in admirabili omnium corporis partium concentu: unde emergit illud, nescio quid, animale potius quam corporeum, cujus contemplatio rapit extra se animum, atque inenarrabili perfundit voluptate. Hoc qui singulorum membrorum descriptione se comprehensurum sperat, nae ille nihil efficiens sudabit plurimum. Vel intueamur illam Alcinae imaginem ab Arioſto summa elaboratam industria. Imaginem dico? At haec potius sunt pulcri corporis dispersa membra. Quid enim dicit?

Digitized by Google

Di perſona era tanto ben formata,
Quanto mai finger ſan Pittori induſtri:
Con bionda chioma, lunga e annodata,
Oro non è, che piu riſplenda, e luſtri,
Spargeaſi per la guancia delicata
Miſto color di roſe e di liguſtri.
Di terſo avorio era la fronte lieta,
Che lo ſpazio finia con giuſta meta.

Sotto due negri, e ſottiliſſimi archi
Son due negri occhi, anzi due chiari ſoli,
Pietoſi à riguardar, à mover parchi,
Intorno à cui per ch' Amor ſcherzi, e voli
E ch' indi tuta la faretra ſcarchi,
E che viſibilmente i cori involi.
Quindi il naſo par mezo il viſo ſcende
Che non trova l'invidia ove l'emende.

Sotto quel ſta, quaſi fra due vallette,
La bocca ſparſa di natio cinabro,
Quivi due filze ſon di perle elette,
Que chiude, ed apre un bello e dolce labro;
Quindi eſcon le corteſi parolette,
Da render molle ogni cor rozo e ſcabro;
Quivi ſi forma quel ſoave riſo,
Ch' apre a ſua poſta in terra il paradiſo.

Bian-

Digitized by Google

Bianca neve è il bell collo, e'l petto latte,
Il collo è tondo, il petto colmo e largo;
Due pome acerbe, e pur d'avorio fatte,
Vengono e van, come onda al primo margo,
Quando piacevole aura il mar combatte.
Non patria l'altre parti veder Argo,
Ben ſi può giudicat, che corriſponde,
A quel ch' appar di fuor, quel che ſ' aſconde.

Monſtran le braccia ſua miſura giuſta,
Et la candida man ſpeſſo ſi vide,
Lungbetta al quanto, e di largbezza anguſta,
Dove nè nodo appar, nè vena eccede.
Si vede al fin de la perſona auguſta
Il breve, aſciutto, e ritondetto piede.
Gli angelici ſembianti nati in cielo
Non ſi ponno celar ſotto alcun velo.

Hanc ego an dicam imaginem eſſe Alcinae? At ne eſt quidem ulla imago, & poetae, ſi hoc eſt ſecutus, multorum verſuum opera periit. Nam velut quibus Veneris Mediceae ſignum ita oſtenderetur, ut reliquo corpore omni obvelato, nunc pedem, tum manum, tum brachium, deinde pectus, poſtea nares, & oculum, & aurem, denique cetera omnia ſpectarent ſingulatim, Venerem, quamvis omni ejus parte viſa, ipſam tamen ſeſe minime putarent ſpectaſſe; ita mihi certe iſta legenti nulla obverſatur imago, quamvis illa oblata ſint omnia, e quibus effici imago poſſit.

Digitized by Google

Nonne autem vel haec ſingula per ſe juvat contemplari? Non equidem nego, etiam ſingularum corporis partium quamdam eſſe pulcritudinem, qua poſſint contemplantibus placere; ſed hoc qualecunque eſt, tale certe non eſt, ut poſſit cum voluptate illa conferri, quae naſcitur ex corporis univerſi adſpectu. Neque enim illa ſingularum partium voluptas tandem coaleſcit in unum, ſed ad legentium ſatietatem atque faſtidium iteratur. Atque ego tametſi fortaſſe partes nonnullae vel in carmine me delectabunt expoſitae, non ſine maximo taedio legam omnium a vertice ad pedem membrorum deſcriptionem. Recte quidem Homerus a candidis ulnis Junonem laudat, a caeſiis oculis Minervam, Helenae pulchram comam, ceteraque dat ſingula ſingulis. Cui non etiam placebunt illa Wielandi, poetarum Germanorum omnium & ingenio & doctrina ſummi?

— — das Aug, in deſſen Feuerblicken
Ein feuchtes Wölkgen ſchwimmt, die kleine weiche Hand,
Die Lippen, die dem Kuſs entgegenſchwellen,
Das runde Knie, der Hüften ſchöne Wellen,
Und unter ſanftem Druck der füſſe Widerſtand.

Et grata ſunt iſthaec per ſe, & quia pauca ſunt, ſine ſatietate leguntur. Sed fac eumdem Wielandum longa omnium membrorum deſcriptione certantem cum Arioſto, & profecto ipſe Wielandus frigebit.

Quare equidem tantum abeſt, ut iſthaec videlicet ornamenta luminum genere atque loco habenda cenſeam, ut meo certe ſenſu nihil illis ſit magis inſipidum. Atque ego poetam quemvis jubebo diligenter ſibi ab iis cavere: aliud autem genus ſive deſcriptionis, ſeu quocunque alio nomine

Digitized by Google

mine dicere placet, commendabo, ſummorum ingeniorum uſu frequentatum: quo] illud quodammodo ipſum efficiunt, quod orationi videtur negatum, ut non magis ſingulorum membrorum formam, quam corporis univerſi pingat habitum. Quod fit partim per ſe, partim cum praeſtantiſſimis corporum formis comparatione. Prioris generis ſunt ſequentes Virgilii verſus, quibus Aeneae non ſingula membra orisve lineamenta, ſed quae in omni corpore inerat dignitatem deſcribit:

Reſtitit Aeneas, claraque in luce refulſit,
Os humeroque deo ſimilis: namque ipſa decoram
Caeſariem nato genetrix, lumenque juventae
Purpureum, & laetos oculis adflarat honores.

Praeclare etiam Wielandus:

Denk dir ein Weib im reinſten Jugendlicht,
Nach einem Urbild von dort oben
Aus Roſenglut und Lilienſchnee gewoben;
Gieb ihrem Bau das feinſte Gleichgewicht;
Ein ſtilles Lächeln ſchweb auf ihrem Angeſicht,
Und ieder Reiz, von Majeſtät erhoben,
Erweck und ſchrecke zugleich die lüſterne Begier:
Denk alles das, du haſt den Schatten kaum von ihr.

Idem quam praeclare pingit obtutum illum, quo uno Muſarion Phaniae philoſophi faſtum penitus dejecit!

Digitized by Google

— das war ein Blick! nur jenem zu vergleichen,
Den Coppel seinem Amor gab;
Der, euer Herz gewisser zu beschleichen,
Euch schalkhaft warnt, als sprach' er: seht ihr mich?
Ihr denkt, ich sey ein Kind voll süsser Unschuld ich?
Verlasst euch drauf! Seht ihr an meiner Seite
Den Köcher hier? Wenn euch zu rathen ist,
So flieht — und doch, was hilft die kleine Frist?
Es sey nun morgen oder heute,
Ihr habt ein Herz, und das ist meine Beute.

Quae descriptio, quoniam proprie est ejus obtutus, quem dedit artifex Amori, ad Musarion autem nonnisi pertinet comparatione, ipsa me sponte adducit ad alterum genus, quo nihil est apud poetas veteres frequentius. Idque eo minus est mirandum, quod erant antiquis Deorum signa, ceteraque summorum artificum manibus perfecta monumenta in adspectu posita. Qualia quamquam videre nostris quidem hominibus rarius contingit, tamen & recentiores poetas uti hoc artificio velim, tanto magis, quod verum illorum existimatorem decet in nullo genere pulcritudinis esse alienum, neque doctas tantum aures, verum & oculos habere exercitatos. Sed ut nonnulla ad hanc partem exempla adferamus, tale est, quod de Adonide dicit Ovidius Metamorphoseon libro decimo:

Laudaret faciem Liver quoque: qualia namque
Corpora nudorum tabula pinguntur Amorum,
Talis erat.

Ni-

Digitized by Google

Nihil porro dici magnificentius poſſit illis Virgilii verſibus:

Regina ad templum, forma pulcherrima, Dido
Inceſſit, magna juvenum ſtipante caterva.
Qualis in Eurotae ripis aut per juga Cynthi
Exercet Diana choros; quam mille ſecutae.
Hinc atque hinc glomerantur Oreades; illa pharetram
Fert humero, gradiensque Deas ſupereminet omnis:
Latonae tacitum pertentant gaudia pectus.
Talis erat Dido, talem ſe laeta ferebat
Per medios. ——

Haec quaeſo nonne omni deſcriptione ſunt efficaciora? Mihi quidem iſta legenti ob oculos pene verſatur Didonis imago atque ſpecies auguſtiſſima: neque ego habeo, quod cum horum verſuum fulgore ac majeſtate conferam, niſi ſimilem Aeneae mentionem ab eodem poeta libro quarto factam:

—— *Ipſe ante alios pulcherrimus omnis*
Infert ſe ſocium Aeneas, atque agmina jungit.
Qualis, ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta
Deſerit, ac Delum maternam inviſit Apollo
Inſtauratque choros: mixtique altaria circum
Cretesque Dryopesque fremunt, pictique Agathyrſi:
Ipſe jugis Cynthi graditur, mollique fluentem
Fronde premit crinem fingens, atque implicat auro:
Tela ſonant humeris. Haud illo ſegnior ibat
Aeneas: tantum egregio decus enitet ore.

Prae-

Digitized by Google

Praetereo alia: nam apud veteres exemplorum copia eſt infinita. Sed e recentioribus etiam in hac parte mihi laudanda ſunt illa Wielandi:

Nie wird die Bildnerin Natur
Ein göttlicher Modell zu einer Venus bauen
Als dieſen Leib. — — —
Es war in jedem Theil, was je die Phantaſie
Der Alkamenen und Lyſippen
Sich als das Schönſte dacht', und ihren Bildern lieh:
Es war Helenens Bruſt, und Atalantens Knie,
Und Ledas Arm, und Erigonens Lippen.

Idemque ad antiquas pulchritudinis formas adludens alibi:

Mehr werth als alles, was zum Farren oder Schwan
Den Jupiter der Griechen umgeſtaltet.

Quae poſtrema eximia ſenſus fecunditate me admonent ejus artificii, quod Leſſingius deſcriptionum inanitati potiſſimum cenſet ſubſtituendum. Is nempe, quanta cujusque formae ſit pulchritudo optime iri putat intellectum, ſi, quantam viſa in hominum animos vim habeat, oſtendatur. Velut Sappho divino illo carmine, objectae ſibi formae adſpectu ipſa ſeſe fingit ita perculſam atque attonitam, ut oculorum auriumque ſenſum amittens prorſus deficeret. Quo pertinet etiam illud Homeri, qui Trojanorum principes, triſtes atque decrepitas ſenes, viſa ſubito Helena, inducit iſto modo loquentes:

Digitized by Google

Οὐ νέμεσις, Τρῶας καὶ ἐυκνήμιδας Ἀχαιοὺς
Τοιῇδ' ἀμφὶ γυναικὶ πολὺν χρόνον ἄλγεα πάσχειν.
Αἰνῶς ἀθανάτῃσι θεῇς εἰς ὦπα ἐοικεν.

Nam quae res alia, inquit Leſſingius, vividiorem poterat afferre pulchritudinis imaginem, quam quod ipſa lenta in amore ſenectus dignam illam judicat bello tam lacrymabili atque cruento? Quod ſi magnum hoc diceret pulchritudinis argumentum, facile illi adſentirem: imaginem autem id plane nullam adfert, neque adferre omnino poteſt. Imaginem nempe dico ſpeciem phantaſiae objectam, in qua ipſa animus Helenae formam velut praeſentem ſibi contueatur. Quae una pulcritudinis vel deſcribendae vel qualicunque modo declarandae ratio eſt poetica. Ex ſenum Homericorum admiratione Helenae pulchritudo intelligitur quidem illa, minime vero ſentitur. In Sapphus autem carmine illo, quis non videt omnia magis pertinere ad amoris vim ac vehementiam, quam ad formae pulcritudinem ſignificandam? Si vero loqui adcurate velimus, non quae ſed quanta ſit pulcritudo ejus oſtendunt effecta hocque adeo conſilio iſthoc artificio poeta recte utitur. Sed maximopere fallatur, qui, quod ſingulorum membrorum non poſſe effici deſcriptione ſupra oſtendimus, ut corporis formam animo tueamur, illud ſe ſperaverit hac via conſecuturum, falſumque & inane eſt illud, quod Leſſingius dicit, qui amorem atque admirationem pinxerit, ipſam pinxiſſe pulcritudinem.

Paullo longiores fuimus in iſthoc argumento, quia haud inutiliter nos operam conſumturos arbitrabamur, in confutanda erroris levitate, qui non ſatis adhuc cognitus nedum ſublatus nobis videtur. Pergimus ad alterum genus falſorum eloquentiae luminum, quod diximus eſſe il-

Digitized by Google

lorum, quorum reprehenditur forma. Cujus generis partem efficiunt priorem ea, quae ſpeciem habent nimium vulgarem.

Vulgare autem eſt omne illud, quod infra communem plerorumque ſentiendi aut cogitandi modum ſubſiſtit, adeoque videtur ab homine minime ingenioſo facile potuiſſe dici. Jam nos, qui ſupra monuimus, luminum vim, in ejus, quod dicitur aut fingitur, excellentia eſſe poſitam, nunc quidem poſſemus exiſtimari tenere reprehenſari vitium in hoc genus non cadens, ſiquidem, quae ſunt vulgaria, ab luminum par ſe abhorrent natura, neque ad illorum laudem vel adſpirare poſſe videntur. Quemadmodum in homine ſimplicem ſine omni ornamento veſtem induto, ornamenta poſſunt quidem illa deſiderari, non item reprehendi. Verum enimvero in hac cauſa vel inprimis tenendum eſt illud, non omnia, quae ſunt vulgaria, a nobis inter falſa eloquentiae lumina referri, verum ex toto iſthoc genere ad noſtram reprehenſionem tantum illa pertinere, quae ſpeciem quamdam prae ſe ferunt excellentiae, & in quibus tamquam minime vulgaribus poetam ſibi valde placuiſſe, clare intelligitur. Nam & quaedam ornamenta vilia ſunt atque vulgaria, velut ſi quis aurum orichalco aut lapillos vitro imitaretur, & quae ſunt alia ſimilia.

Quemadmodum autem in veſtitu, quae ſint ornamenta, ex eorum uſu &, quem in ceteris tenent loco, facile patet, ita in carminibus quoque, quae a poeta tamquam lumina ſint dicta, certis colligi poteſt indiciis, quae ita varia ſunt, ut ſentiri atque intelligi multo facilius poſſint, quam praeceptione univerſa comprehendi. Omnium quidem minime fallax ibi eſt judicium, ubi vulgare nihil per ſe poterat dici, velut in epigrammate atque inſcriptionum genere univerſo. Ejus enim natura nihil fert medium, nullumque epigramma poteſt probari,

niſi

Digitized by Google

nisi cujus sententia illa, quae est praecipua, lumen fuerit. Lumen dico, non modo sententiam, acumine aures forientem, sine quo nu lum hodie Francogallis placet epigramma, sed sensum vel virilem & magnum, vel exquisitum & delicatum, quamvis simplicem, comprehensum, cujusmodi sunt, quae praestantissima habentur Graecorum in hoc genere carmina.

Sed ut haec declaremus exemplis, quis dubitet eosdem Francogallos Franklini illius statuae, si vera ephemerides retulerunt, unam vocem NOMO insculpentes, eam inscriptionem praeclaram existimasse? Atqui vulgarius dici aut fieri nihil poterat. Quid enim? cum tu simpliciter hominem dices, qui inter omnes homines pauciffimos sui habeat similes? Magnificas vero laudes! At neque Alexandri bucephalum laudaturus quisquam equum dixisset. Quid ita? Quoniam generis nomen nullam habet excellentiam, verum res sibi subjectas amplectitur omnes, neque pessimas quasque minus quam optimas. Unde fit, ut, quem dixeris hominem, illum neque laudaveris sane, neque vituperaveris: nihil enim de illo praedicas, nisi quod commune sit quam plurimis, interque eos etiam his, cum quibus Fraenklinus minime sese velit confundi. Quanto melius Itali, qui in Torquati Tassoni tumulo nil praeter haec verba posuerant, OSSA TASSONI? illud videlicet significantes, ipsum viri nomen omni elogio esse majus (*). Quasi vero, inquis obscurum esset, in superiori illa inscriptione Fraenklinum eo plane modo

(*) Quanquam, si verum dicendum sit, in hac re Italorum minus ingenium laudandum est, quam delectus. Nam & in vett. inscript. pluribus occurrit haec formula: — — — OSSA. HEIC. SITA. SVNT. Vid. Gruter. p. DLXXV: 8. DCCCLXII: 2. DCCCCIII: 2. cet. Atque prorsus similis Tassoni exstat titulus pag. DCCCCIX: 1. OSSA. COSMI. FVBLICI. quem ut ineditum dat Muratorius, p. 1806: 4. Adde Gruter. DCCCCXIV: 6.

Digitized by Google

do hominem dici, quo veteres Homerum poetam, Platonem philoſophum dixerunt, hoc nimirum volentes indicare, ceteros omnes poetas & philoſophos, ſi cum his conferantur, parum eſſe iſthoc nomine dignos. At videant illi, ne ſint in hominum genus iniquiores, ſi, quod huic tribuunt nomen, ceteris eunt ereptum. Sed mittamus hoc; an ideo minus erit illud vulgare? Veteres quidem Homerum poetam dicentes certe nil dignum admiratione ſe dicere ſunt arbitrati. Virum vero ſapientem atque praeclarum hominem dicere, id eſt, iſto nomine vere dignum, hoc quaeſo quid eſt vulgarius? Et tamen iſthaec inſcriptio ingenii atque acuminis laudem, neſcio quomodo videtur ipſa ſibi arrogare, haud meo ſenſu ingenioſior illa, quam ſi quis pro ea, qua continetur, voce iſthaec verba, VIR EGREGIUS, potuiſſet.

Mihi quidem etiam vehementer languent illi Beſſeri poetae cujusdam Germani in nobilem feminam verſus:

Dieſs iſt das ſittſame Geſicht;
Dieſs iſt die Doris, die Geliebte,
Die ihren Caniz eher nicht
Als nur durch ihren Tod betrübte.

Quos verſiculos ego ne ſatis quidem dignos cenſura exiſtimarem, niſi laudatos reperirem ab Sulzero haud tenui auctoritate viro, in opere illo, quo omnem elegantioris diſciplinae ambitum eſt amplexus (*). Quid enim in his eſt laudabile? Nimirum conjugem ab ſe uno ipſius funere eſſe

(*) Allgemeine Theorie der ſchönen Künſte etc. von Johann George Sulzer cet. Art. Sinngedicht.

Digitized by Google

esse contristatum, si verum est, tam magnum est certe in conjuge concordiae, quam id dixisse, ingenii prorsus nullum argumentum. Nam quis in simili causa isthoc non dixit, vel dicentes audivit? Adeo id quidem solemni parentantium usu tritum est atque pervulgatum, ut a poeta nollem omnino dictum, nedum luminis loco expositum possim probare.

Neque aliter ego me fateor effici, Kleistii poetae multo quidem praestantioris illud epigramma legentem:

Mit welcher Landschaft hat dein Pinsel Leanders Saal gezieret?
Sie starret, wie der Winter selber, ich seh sie an, mich friert.

Haec quidem multis placere, nihil est cur dubitem, atque ipse vidi, qui nihil dici posse magnificentius judicarent. Mihi nihil videtur vulgarius. Etenim adduc quamlibet femellam in tabulae regionem gelu nivibusque rigentem referentis & vel mediocriter pictae adspectum, & dic esse quod miretur, neque audies modo eadem ipsa dicentem; quae poeta dixit, sed videbis quoque toto corpore eleganter cohorrentem. Et mirabimur poetam propter laudem, quam ipse artifex dedignaretur: aut quod homo inelegans quisque atque inficetus facillime dixerit, idem in carmine dictum an videbitur ingeniosum?

Nonne autem vel maxima laus est, artificem imitatione tam prope accessisse ad naturae similitudinem, ut opus ejus contemplantes nobis videamur, non imaginem, sed res ipsas spectare? Omnino id quidem summum est, praesertim si tale fuerit oculorum intelligentium atque exercitatorum judicium vel potius error. At haec ipsa laus verbis simpliciter comprehensa, ut vera sit, certe neque exquisita est, neque inge-

Digitized by Google

niosa. Est enim ita in promtu, ut, qui hoc dixerit, nihilo plus dicat, quam qui opus dixerit esse praeclarum atque egregium. Atque nimirum, quomodo trita isthaec atque pervulgata ita possint tractari, ut ad luminum vim atque excellentiam adtollantur, optime nos docebunt Graeci, optimi profecto etiam hujus artific i auctores.

Quid vulgarius est, quam si dixeris, signum aliquod tanquam vivum tibi videri spirare? Vide autem, quantopere simplicem isthanc sententiam in una Myronis bove Graecorum poetarum ingenium exornaverit. Alius quidem ostendit vitulum illius vaccae ubera appetentem. Illud dico Antipatri Sidonii nobile epigramma:

Μόσχε, τί μοι λαγόνεσσι προσέρχεαι; τίπτε δὲ μυκᾷς;
Ἁ τέχνα μαζοῖς οὐκ ἐνέθηκε γάλα.

Isthaec, quae fingitur, res, nonne ad laudem est exquisita omnique disertior verborum praeconio? Hic quidem vituli est error. At nescio, an gratius adhuc sit, quod Demetrius Bithynus fingit, pastorem illam, velut relictam, lapidibus petentem:

Ὧδε Μύρων μ' ἔστησε βοίδιον οἱ δὲ νομῆες
Βάλλουσί με λίθοις, ὡς ἀπολειπόμενον.

vel quod Julianus eumdem inducit, eam stimulis fodicantem:

Γουπ'λε, ποῖ προθέειν με Βίαζεαι; ἴσχεο νύσσων.
Οὐ γὰρ μοι τέχνη ϗ τόδ' ἔδωκεν ἔχειν.

Ist-

Ifthaec quidem omnia, ſed meo ſenſu optime poſtrema optime imitatione expreſſit Auſonius:

Nec dum caduco ſole, jam ſub veſpere,
Ageret juvencas quum domum paſtor ſuas,
Suam relinquent, me minabat ut ſuam.

Neque male poeta quidam Germanus, neſcio quis;

O Hirte, warum laufeſt du
So weit zurück nach mir?
Stichſt mit dem Stachel auf mich zu,
Und ruffeſt: fort von hier!
Ich bin des Künſtlers Myrons Kuh,
Und gehe nicht mit dir.

Praetereo alia ab aliis non minus fortaſſe probabiliter in idem Myronis ſignum dicta. Nam in iſthoc argumento poetae videntur ſumma inter ſeſe contentione certaſſe.

Quid porro eſt tam vulgare ac tritum, quam formoſi juvenis cum Amore aut mulieris cum Venere comparatio? Et placebit hoc quidem, utcunque dictum, per ſe velut apud Wielandum:

Er glich im Stahl dem Freund der Göttin von Cythere,
Und ohne Rüſtung ſchien's, als ob er Amor wäre.

Ea:

Digitized by Google

Eadem res, nude ſimpliciterque dicta pro lumine, valde languebit. At luminis habet ſplendorem atque dignitatem, ut eſt in illo, ſive Aſclepiadis, ſive Poſidippi epigrammate tractata (*)

Εἰ καθύπερθε λάβοις χρύσεα πτερὰ ἢ σεῦ ἀπ' ὤμων
Γείνοιτ' ἀργυρέη ἰοδόκῳ φαρέτρη,
Καὶ ταίης παρ' ἔρωτα φιλάγλαον, ἢ μὰ τον Ἑρμῆν
Οὐδ' αὐτὴ Κύπρις γνώσεται, ὃν τέτοκε.

Nam quid quaeſo majus dici potuit, quam e duobus non poſſe ipſam Venerem dignoſcere, utrum peperit? Quantum enim hoc eſt, ipſam matrem falli in filio! Tantum profecto, ut, qui ſe ipſum falli fateatur, hoc eſt, qui ſuo quidem judicio illum, quem laudaverit, Amoris dicat eſſe ſimillimum, ſi cum hoc conferas, nihil dixerit. Propius ab hujus epigrammatis laude mihi videntur abeſſe ſequentes Maroti verſiculi, meo ſenſu ſatis illi delicati, quamvis in clauſula, pro ſimplici Graeci ſententia, ſolemni Francogallorum more aculeum habentes:

Amour trouve celle, qui m'eſt amère,
Et j'y eſtois, j'en ſçay bien mieux le conte.
Bon jour, dit il, bon jour Venus ma mere:
Puis tout-à-coup il voit, qu'il ſe méconte;
Dont la couleur au viſage luy monte,
D'avoir failli, honteux, Dieu ſeroit combien:
Non, non, Amour, ce dis je, n'ayez honte;
Plus clair-voyans que vous s'y trompent bien.

Ex

(*) Vid. Stratonis aliorumque veterum poetarum Graecorum Epigrammata nunc primum edita a Chriſt. Adolpho Klotzio. Altenburgi 1764. pag. 69.

Digitized by Google

Ex his omnibus satis, arbitror, patet, qua in re hujus generis artificium sit positum. Nimirum istis poetis omnibus minime satis fuit, dicere, quomodo earum rerum, quas laudant adspectu, ipsi adficerentur. Quin potius nobis ostendunt admirabilem illarum vim & singularia prorsus effecta, e quibus sponte ipsarum quanta sit praestantia, intelligatur. Quae talis laudandi ratio una & poetica est, & ingeniosa.

Altera hujus generis forma illis continetur, quae affectata sunt atque parum naturalia. Inest autem omnis affectatio in nimio res magnas atque inauditas dicendi studio. At neque isthac via, quae magna sunt, reperiuntur, omnisque pulchritudo oblata potius delectat, quam quaesita. Quemadmodum in vita & usu quotidiano, qui mores atque sermonem quam diligentissime componunt, quam maxime fiunt inepti, & quibus placendi summum est studium, illi minime placent. Etenim nihil pulcrum est, nisi naturale, neque magnitudo ab simplicitate, aut a facilitate venustas separari ullo modo potest. Itaque etiam lumen in dicendo unumquodvis ultro nasci debet ab animo ejus rei, de qua dicitur, sensu ac cogitatione aut suaviter perfuso aut vehementer commoto, qui quidem ipsa resplendens in oratione, omnis verae pulchritudinis unus & fons est & origo. At qui ipse minime incalescens magna tamen & praeclara conetur dicere, neque id quod velit adsequatur, atque praeterea, conamine omni ad irritum cadente, plurimum displicebit. Neque enim isthoc studium, ubicunque adest, vel tegi potest vel dissimulari, sed ipso labore fit manifestum, inanisque contentionis molestia ex ingrata quadam elucet operis difficultate. Quae, quoniam exempla optime docebunt, verbis copiosius differenda non puto.

Digitized by Google

Lumen eſt ſine dubio illud, quod de exciſa Troja dicitur a Lucano:

— — — — tota teguntur
Pergama dumetis: etiam periere ruinae.

Neque fortaſſe erat, quod in his vel deſiderarem vel reprehenderem, niſi ſimul recordarer egregiam illam, atque vel brevitate, vel magnitudine, vel inprimis ſimplicitate inimitabilem Virgilii ſententiam:

Littora quum patriae lacrimans portusque relinquo
Et campos, ubi Troja fuit —

Magnum eſt, fateor, vaſtationis argumentum, ne ſupereſſe quidem ruinas; ut, qui hoc dixit, illud nimirum dixerit, quod erat ſummum: neque ego contendo, Lucanum ſententiae magnitudine a Virgilio eſſe ſuperatum. Qui enim poterat? Illam vero ſimplicitatem, quam in altero miramur, quis alteri auſit vindicare? Virgilius quidem, perinde atque Lucanus, ut Macrobii verbis utar, pauciſſimis verbis maximam civitatem hauſit & abſorpſit: non reliquit illi nec ruinam. Neque vero ipſe hoc dixit, ſed intelligi voluit a legentibus. Quod ita prorſus gratum eſt, velut ea, quibus intellectis Quinctilianus dicit audientes acumine ſuo delectari, atque gaudere, non quaſi audiverint, ſed quaſi invenerint. Lucanus vero, neſcias an diffiſus lectorum ingenio, certe acuminis laudem noluit amittere, illamque ita tenuit, ut clarum ſit, eum minus quid diceret, quam, ut optime illud diceret, cogitaſſe.

Sed tamen iſthaec ſunt leviora. Gravius autem caſtigandi ſunt illi, qui adfectatione ſententiam prorſus corrumpunt, nimioque bene dicendi ſtudio efficiunt, ut nec bene nec probabiliter ullo modo videantur dixiſſe. In praeſtantioribus Graecorum epigrammatis a me illud habetur, quod eſt ab incerto

Digitized by Google

certo auctore in Veneris Gnidiae signum confectum. In quo miratur Venus, ubi nudam se viderit Praxiteles. Sed carmen ipsum potius hic adscribam.

Ἀ Κύπρις τὰν Κύπριν ἐν Κνίδῳ εἶπεν ἰδοῦσα,
Φεῦ, φεῦ· πᾶ γυμνὰν εἶδέ με Πραξιτέλης;

Nihil, mea sententia, praestantius est his versibus, neque simplicius. Quidquid porro addideris, & nimium erit, illorumque deteret fulgorem. Aliter quidem visum Platoni illi, cujus in idem signum sequentes leguntur versus.

Ἡ Παφίη Κυθέρεια δι οἴδματος ἐς Κνίδον ἦλθε,
Βυλομένη κατιδεῖν εἰκόνα τὴν ἰδίην.
Πάντη δ' ἀθρήσασα περισκέπτῳ ἐν χώρῳ
Φθέγξατο, πᾶ γυμνὰν εἶδέ με Πραξιτέλης;
Πραξιτέλης οὐκ εἶδεν ἃ μὴ θέμις ἀλλ' ὁ σίδηρος
Ἔξεσ', Ἄρης οἵαν ἤθελε τὴν Παφίην.

In hoc, quidquid est boni, priori surreptum est: & tamen Ausonius, quo erat judicio, deteriora fere melioribus anteferens, superiora praeteriit, haec vero ita reddidit latine:

Vera Venus Gnidiam quum vidit Cyprida, dixit:
Vidisti nudam me, puto, Praxitele.
Non vidi, nec fas: sed ferro opus omne polimus.
Ferrum Gradivi Martis in arbitrio.
Qualem igitur domino scierant placuisse Cytheren,
Talem fecerunt ferrea caela Deam.

Digitized by Google

Ain' vero? Ferreum caelum hoc ſciviſſe, &, ut ſciverit, ita ſponte feciſſe? At vel poetae quidlibet potius, quam hoc credam. Enimvero quam durum eſt, quam quaeſitum, quam affectatum, quam minime naturale! ut mihi quidem, cui id placeat, nihil videatur probaturus, niſi quod longiſſime fuerit petitum. Atque iſthoc vel ipſum Auſonium obſcuro quodam animi ſenſu intellexiſſe, certiſſimum illud eſt argumentum, quod Graeci verba aliquo interpretationis lumine indigere judicavit. Vnde natus eſt ille verſus:

Ferrum Gradivi Martis in arbitrio,

qui ſane nihil eſt illud, niſi ſententiae obſcurioris quoddam gloſſema. Atqui ſimplex & naturalis nulla res dici poteſt, niſi quae ſuo quodam interno lumine ſplendeat, ipſaque per ſe ſine omni additamento facile intelligatur. Verum haec minima pars eſt erroris. Neque enim hoc ipſum, quod tam longo itinere quaeſivit, eſt omnino a poeta repertum. Illud nempe quid eſſe dicam? Vt artificem laudaret. Egregiam vero Praxitelis laudem, ſi, quidquid in ſigno illo & laudabile erat, & divinum, & ſimillimum Veneris, non eſt ab ipſo, ſed ab eo, quo uſus fuit, inſtrumento profectum. Ita ne Praxitelis quidem opera deſiderabatur, & viliſſimus quisque opifex idem praeſtitiſſet. Quin ne opus quidem fuit ulla hominis manu. Fortaſſe autem ipſum per ſe artificium laudatur? At hoc laudari non poterat ſine artificis reſpectu. Nam admirationem habebat nullam, niſi ab homine profectum. Dei autem arbitrio atque numine ſi erat factum, nihil in illo accidit mirabile neque laudandum. Quod ipſum alio loco declaravit Auſonius hoc verſu:

Non ſunt facta Dei mira, ſed artificis.

Sed

Digitized by Google

Sed nulla major in hoc genere peſtis eſt illa, quae verſatur in diverſis animi motibus atque perturbationibus. Nam in ceteris fere omnibus rebus, ſi quid ab hac parte fuerit peccatum, illud & modice fertur, & ſimpliciter diſplicet. In his autem ſi quid parum eſt naturale, aut ab humanae mentis indole alienum, vehementer nauſeamus, ſaepiſſimeque inde animi commotiones illis, quae quaeruntur, exiſtunt contrariae. Nam pro terrore indignatio, pro miſericordia faſtidium, pro lacrimis riſus ita facillime movetur. Quo vitium nullum frequentius eſt in poetis Francogallis; quorum in ſcena heroes ingenio certant, amantes antithetis ingemiſcunt, atque moribundi in acumine aliquo exſpirant. Atque haec quidem, ne quis nimia dici a nobis exſtimet, exemplis, quantum ſatis videbitur declarabimus.

Hujusmodi plura nobis ſuppeditabit Petrus ille Cornelius, quem Magnum Francogalli ſolent appellare. Qui quum Surena Parthorum dux ob Euridicis amores regis filiam in matrimonium ducere recuſaſſet, ideoque ab rege eſſet interfectus, ejus ſororem ita inducit cum Erudice colloquentem:

Et vous, Madame, vous, dont l'amour inutile,
Dont l'intrepide orgueil paroit encor tranquille,
Vous, qui brulant pour lui, ſans vous determiner,
Ne l'avez tant aimé, que pour l'aſſaſſiner;
Allez d'un tel amour, allez voir tout l'ouvrage,
En recueillir le fruit, en goûter l'avantage.
Quoi! vous cauſez ſa mort, & n'avez point de pleurs?

Digitized by Google

Ad haec Euridice ita reſpondet:

Non, je ne pleure point, Madame, mais je meurs!

Atque ne quis fruſtra hoc dici putet, in ſcena ſubito collapſa exſpirat. Haec & videntes & audientes plaudant licet, alii velut in vero funere vehementer perterreantur: ego tranquillus ſpectabo omnia atque minime commotus, ut qui ſciam, eorum, qui ingenti dolore oppreſſi moriuntur, neminem tam ſublime mori, neque tam ingenioſe. Minime equidem ignoro, multos ſaepe conſtanter, multos hilariter mortem obiiſſe, nonnullos etiam jocoſe, in ipſo ejus articulo ludentes. Sed longe diverſa eſt ratio ejus, quam terribilis nuntii ingens ac repentinus dolor ſuffocat potius quam extinguit. Huic cum ſit ad gemitus atque lamentationem vocis iter praecluſum, an ſatis animi credamus ſuperesſe, ut, terrore muta & doloris ponderi ſuccumbens, a quoquam lacesſita hoc audiat, nedum linguae convicia reſponſi compeſcat amaritudine? Id quidem prorſus abhorret a natura mentis humanae. Quodſi Cornelius Euridicem induxiſſet, nuntio de ſponſi caede accepto, ſtatim collapſam atque morientem, hoc & praeclare inventum dicerem, & haberet ea res apud me fidem: nunc autem cum iſthaec ex Euridice audio, ipſum poetam audio ſublimia adfectantem, atque prorſus mihi conſtat, iſthoc letale vulnus non eſſe, illamque ita mori, ut moriuntur in ſcena.

Ecce vero aliam, quae in eodem Cornelio narrat patris caedem his verbis:

Sire

Digitized by Google

Sire, mon pere eſt mort, mes yeux ont vû ſon ſang
Couler à gros bouillons de ſon genereux flanc,
Ce ſang, qui tant de fois garantit vos murailles,
Ce ſang, qui tant de fois vous gagna des batailles,
Ce ſang, qui tout ſorti, fume encor de courroux,
De ſe voir repandu pour d'autres que pour vous;
Qu'au milieu des hazards n'oſoit verſer la guerre,
Rodrigue en votre cour vient d'en couvrir la terre.

Haec quidem vult videri commiſerans. Ego autem vehementer vereor ut quemquam ad doloris perducat ſocietatem. Nam qualis haec eſt oratio? Itane loquitur verus dolor? Itane eſt difertus, & oratoria captat ornamenta, & jactat figuras, & floſculos delibat, & verborum ſequitur lenocinia? Puerilia quidem ſunt omnia putidaeque adfectationis plena; ſed praecipue immane quoddam frigus ineſt in illis:

Ce ſang, qui tout ſorti, fume encor de courroux,
De ſe voir repandu pour d'autres que pour vous.

Hoc igitur unum erat, quod fumantem patris ſanguinem videns filia cogitaret? Egregiam vero pietatem, quae in hujuscemodi nugis argutiisque ſibi placet, Theophili illi pugioni ſanguine adſperſo erubeſcenti haud praeſtantibus. Huic ne credamus, quod dicit poſtea:

— — — Excuſez, ma douleur
Sire! la voix me manque à ce recit funeſte,
Mes pleurs & mes ſoupirs vous diront mieux le reſte.

Equi-

Digitized by Google

Equidem, quae tu narras de dolore, non audio, vocem te defic.. prius malu'ſſem. Quod autem de lacrimis atque gemitu memoras, ab his utique tibi erat incipiendum: poſt illa quidem, quae antea dixiſti, etiam haec fruſtra ſunt. Sed enim ſatiari ludens non poteſt. Audiamus igitur & ſequentia.

Son flanc étoit ouvert, & pour mieux m'emouvoir,
Son ſang ſur la pouſſiere écrivit mon devoir;
Ou plutôt ſa valeur en cet état réduite
Me parloit par ſa playe, & hâtoit ma pourſuite.

At hercle mira narras de iſthoc ſanguine. In illo vidiſti omnia rerum portenta, illud unum non vidiſti, quod oportebat. Quare tu quidem haud feres indigne, iſtam ſanguinis paulo ante irati, nunc vero etiam officium tuum in pulvere ſcribentis mentionem, nec flebilem nobis neque lamentabilem, ſed prorſus feſtivam atque ridiculam videri.

Et morientes vidimus & lugentes, jam prodeat etiam, quae ſciat iraſci. Hujus quam terribilis eſt comminatio!

La vapeur de mon ſang ira groſſir la foudre,
Que Dieu tient déjà prête à te reduire en poudre.

Haec quidem, ut puto, ea perdidiſſe non vult, quae in phyſicis didicerat. Certe ſatis illa docte loquitur, parum autem irate. Nam iratum neminem ergo umquam ita vel locuturum exiſtimo, vel locutum. Etenim lentum eſt iſthoc poetae, ſententiae quoddam pondus non vulgare affectantis, artificium, non animi commoti atque exaeſtuantis oratio.

Digitized by Google

tio. Tam enim eſt remotum ab uſu communi, tamque longe petitum, ut, qui hoc dicat, illum neceſſe ſit, alia multa prius cogitaſſe, quam in hoc incideret. Quod vel maxime eſt irae contrarium. Ira nempe ſubito excandeſcens non quaerit arma, ſed rapit, neque quid & quomodo vehementiſſime dicat, diligenter conſiderat, verum ex praeſentium cogitationum copia animoſiſſimam quamque propellit. Quare ſi quis morſturus hoſti ſceleris vindictam minetur, ſanguinis effuſi vaporis armare fulmen, nimis eſt longum. Melius haec apud Virgilium Dido:

—— —— —— Sequar atris ignibus abſens:
Et quum frigida mors anima ſeduxerit artus,
Omnibus umbra locis adero. Dabis improbe poenas.
Audiam: & haec manis veniet mihi fama ſub imos.

Haec igitur valent ad terrorem, ſuperiora autem illa ad riſum.

Multa nobis praetereunda ſunt feſtinantibus ad finem. Quamquam, niſi fallor, ex hiſce jam ſatis intelligitur hujus vitii & natura & turpitudo. Quare pergimus tandem ad poſtremum genus falſorum eloquentiae luminum, cujus omnis a loco eſt reprehenſio.

Igitur minime ſufficit egregie aliquid dici aut fingi, idque omni in ſe vitio carere: nam loco non ſuo dictum certe nunquam placebit, ſaepenumero etiam diſplicebit vehementer. Id quoniam per ſe claret, atque multo magis etiam exemplis intelligetur, verbis demonſtrare prorſus ſupervacaneum exiſtimo. Locum vero alienum tenere cenſentur illa, quae cum alicubi recte dici potuerint, ibi certe, ubi ſunt dicta, vel ſimpliciter abundant, vel ceteris quoque, quibuscum ſunt juncta, videntur obficere. Quanquam autem in omni opere pulchro, quidquid

Digitized by Google

usum nullum habet, per se nocet, ejusque perfectioni obest, quidquid abundat, tamen ea, quae hic dicimus officere, insignius quoddam afferunt detrimentum, propterea quod non modo melius abessent, sed praesentia ceterorum & tollunt veritatem, & disturbant concentum. Sed de singulis ordine dicemus.

Prius itaque genus vel inprimis continet rerum descriptiones minime necessarias, quae, ut in se nulla ex parte deficiunt, ibi tamen, ubi instituuntur, neque locum neque usum omnino habent. Est autem non omnium, quae & quare aut describenda, aut simpliciter dicenda, aut etiam omittenda sint, intelligere. Atque malorum ea judicii est imbecillitas, ut res per sese spectent, atque nulla ceterorum habita ratione, illa potissimum sibi putent describenda, quae tractata facillime nitescant, & in quibus minima opera ingenium possint ostentare. Itaque habent illi rerum describendarum quosdam quasi locos, quibus eorum in hac causa judicium semper & ubique regatur. Tempestatis erat facienda mentio. Non illi quaerent, utrum se huic immiscari, rerum ceterarum ratio atque consilium exigat; sed nimirum, quia argumentum isthoc sua natura ornamentorum poeticorum feracissimum atque uberrimum est, statim laxabunt ingenio frena, caelum & terras atque maria miscentes, plurimorum versuum terribili strepitu atque fragore lectoris non jam ad hoc spectaculum accedentis, vel confundent animum, vel patientiam exercebunt. Quo ineptius aut perversius nil potest cogitari. Verum intuemur Virgilium. In hoc quid caussae esse putemus, quod, cum primo Aeneidos libro in describenda tempestate tam sit adcuratus & copiosus, eadem re in libro tertio paucissimis versibus defungatur? Nimirum hoc, quod priorem illam tempestatem Junonis ira immisit, ipsius Aeoli ejus ministerio, atque universae Trojanorum classi exitium inte-

ritura-

ritumque parantis. Itaque alterius numinis vis, alterius furor effectis fuit declarandus, atque ingens illud discrimen ostendendum, in quod Trojanorum reliquiae vixdum solutis navibus adducebantur. Posteriori vero loco nonnisi ad Strophadum insulas deferendus erat Aeneas, quod fieri sine magno strepitu atque tumultu facile & potuit, & debuit.

Idem judicium fuit Wielandi summi poëtae, a quo in divino illo, cui Oberon titulus est, carmine tempestas a Genio, propter dulce Huontis atque Retiae furtum irato, immissa pluribus ita describitur:

Straks schwärzt der Himmel sich, es löschen alle Sterne;
Die Glücklichen! sie werden's nicht gewahr.
Mit sturmbetaubtem Flügel braust von ferne
Der fesselloseu Winde rohe Schaar;
Sie hören's nicht. Umhüllt von finsterm Grimme
Rauscht Oberon vorbey an ihrem Angesicht;
Sie hören's nicht. Schon rollt des Donners drohende Stimme
Zum drittenmal, und ach! sie hören's nicht!

Inzwischen bricht mit fürchterlichem Sausen
Ein unerhörter Sturm von allen Seiten los;
Des Erdballs Axe kracht, der Wolken schwarze Schoos
Giesst Feuerströme aus, das Meer beginnt zu brausen,
Die Wogen thürmen sich, wie Berge, schäumend auf,
Die Pinke treibt in ungewissem Lauf,
Der Bootsmann schreyt umsonst in sturmbetäubte Ohren,
Laut heult's durchs ganze Schiff, weh uns! wir sind verloren!

Digitized by Google

Der ungezähmten Winde Wut,
Der ganze Horizont in einen Höllenrachen
Verwandelt, lauter Glut, des Schiffes stetes Krachen
Das wechselsweis bald von der tiefsten Flut
Verschlungen scheint, bald, himmelan getrieben,
Auf Wogenspitzen schwebt, die unter ihm zerstieben:
Dies alles stark genug, die Todten aufzuschrecken,
Musst endlich unser Paar aus seinem Taumel wecken.

In his omnibus, qui non sua sponte sentiat, nihil inepte, nihil intempestive, nihil inutiliter, denique non suo loco dici, illi frustra hoc explicaremus. Earum autem tempestatum, quibus & libro undecimo Fatme familiaris Retiae puella, & libro duodecimo ipsa Retia, a piratis capta, in eandem oram fuerant deferendae, quam est simplex mentio, & castigata & sobria! ita quidem, ut posteriori loco pauciſſimis versibus & fulminis ictu incendatur navis, & flammis sese eripientem turbam excipiens cymba fluctibus obruatur.

Auf einmal stürzt aus wolkenlosen Höhen
Zikzak ein feu'rger Stral herab,
Und mit dem ersten Stoss, den ihm ein Sturmwind gab,
Sieht man das ganze Schiff in voller Flamme stehen.

An Löschen denkt kein Mensch in solcher Noth.
Das Feuer tobt. Vom fürchterlichsten Tod
Umschlungen, springt aus seinem Flammenrachen
Wer springen kann, und wirft sich in den Nachen.

Der

Digitized by Google

Der Wind macht bald ſie von den Schiffe los,
Treibt ſie dem Ufer zu; doch eine Viertelſtunde
Vom Strand, ergreift den Kahn ein neuer Wirbelſtoff,
Und ſtürzt ihn um, und alles geht zu Grunde.

Sed neque omnium eſt poetarum iſthoc judicium; atque multi ingenio ſatis illi quidem commendabiles neque rerum deſcribendarum ullum habent delectum, neque, ſi quid deſcribere coeperunt, modum tenent, aut finem omnino reperiunt. Inprimis apud Germanos quosdam poetas maxime recentes ea invaluit conſuetudo; qui ita videntur exiſtimare, omnem poeſeos vim in hac facultate eſſe poſitam, &, quidquid oculis fuerit aſpectabile, illud a poeta deſcribi & poſſe & debere.

Verum & paucis eſt dicendum de iis, quae non modo abundant, ſed vel maxime officiunt ceteris. Eo inprimis pertinent ſingulae ſententiae, ut in ſe pulchrae atque egregiae, ita minime illi, quem tenent, loco adcommodatae, neque ceterarum vel rerum vel ſententiarum naturae convenientes. Vnde quaedam naſcitur vel morum vel ſenſus quaſi repugnantia plurimum iis ingrata, qui & mentis humanae indolem perſpectam habent, atque unicuique rei quid ſit conveniens, optime intelligunt. Quo in negotio vel inprimis adtendendum eſt ad carminum genus atque naturam. Ea res ſaepenumero plurimum valet vel ad reprehendendum poetam vel ad excuſandum. Alia enim lex eſt carminis lyrici, alia ſatyrici, & quae in poemate epico ferri non poterant, illa in epigrammate fortaſſe placebunt vehementer. Id adeo niſi quis continue reſpiciat, facillime falletur, & modo vituperanda probabit, modo etiam reprehendet, quae potius videantur laudanda. Hujusmodi errores doctiſſimorum virorum cum poſſim referre innumerabiles,

Digitized by Google

unum commemorabo exemplum Werenfelſii, viri & ſatis eruditi & acumine philoſophico caeteroqui minime carentis. Is in eo libello, quem inſcripſit de meteoris orationis, velut nimis quaeſitum atque adfectata ſublimitate frigens reprehendit ſequens Auſonii in Didonem epigramma, quod ego inter ejus optima facile numeraverim:

Infelix Dido, nulli bene nupta marito:
Hoc pereunte fugis, hoc fugiente peris.

Hoc, inquit Werenfelſius, quisquis legit, non Didonis interitum miſeratur, ſed poetae argutiam miratur. Auguſtinus certe, qui lecto quarto libro Aeneidos Virgilianae mortem Didonis lacrimis proſecutus eſt, ſiccis hoc epigramma oculis, legiſſet. Quaſi vero iſthoc poetae conſilium fuiſſet, aut omnino eſſe debuiſſet, ut legentium oculis lacrimas excuteret: qui certe nihil ſpectavit aliud niſi hoc unum, ut ſingulare illud Didonis infortunium & pauciſſimis verbis & eo declararet modo, qui valeret ad admirationem. Quod partim ſententiae ſimplicitate, partim admirabili antitheti concinnitate ita prorſus eſt adſecutus, ut melius non potuerit. Mirari igitur nos voluit poeta hoc tale Didonis infortunium, Didonem autem miſerari aut lacrimis etiam proſequi non voluit, neque velle potuit, quoniam non eſt hoc ullius epigrammatis munus aut conſilium. Omnino ſi ipſa Dido vel in carmine epico vel in tragoedia induceretur ita loquens: me miſeram! Nulli equidem marito ſum bene nupta: hoc pereunte fugio, pereo illo fugiente, id quam maxime foret abſurdum, quia haec non eſt ipſam ſe miſerantis oratio. Sed a poeta & in epigrammate dictum, idem & praeclare dicitur & ſuo loco.

Sed

Digitized by Google

Sed praeter carminum genera atque diverſitatem inprimis etiam conſideranda eſt ratio perſonarum, a quibus quaeque dicuntur. Neque enim eadem omni tempore aut loco dicta ab iisdem eodem modo aeſtimantur, aliaque ſingulis etiam in ſententiis animi compoſiti & tranquilli eſt oratio, alia vehementiori quodam motu agitati. Quae res tam clara eſt in ſe, ut neque uberius explicanda, neque multorum exemplorum lumine illuſtranda videatur. Vnum afferam e Virgilio, quod neſcio an aliis quoque, mihi certe ſemper diſplicuit. Nobilem illum dico, omniumque ſermone tritam ſententiam:

Vna ſalus victis, nullam ſperare ſalutem.

Hoc, ſi in ſe ſpectes, non fieri modo poſſe, ſed etiam valde placere, minime equidem negaverim. Atque plurimis certe omni fere tempore ita viſum eſſe, patet ex magna ſimilium ſententiarum copia, quae partim a Cerda ad hunc locum partim ad Velleji Paterculi L. II. cap. 5. ab Ruhnkenio viro clariſſimo laudantur. Ego autem, ut ceterorum, qui idem iisdem pene verbis dixerunt, fortaſſe neminem vituperandum exiſtimem, haud tamen verear reprehendere Virgilium, & quo rerum ſtatu, & a quonam iſthaec dicantur, mecum conſiderans. Nempe haec eſt Aeneae oratio, in repertino hoſtium tumultu per ſummam feſtinationem parvam juvenum manum ſibi adglomerantis, quos ad certum exitium ituros hortatur, nec patriae nec ſibi ullam ſalutem ſperantes in media hoſtium arma ruere, atque ſervitutis dedecus pulera morte evitare. Fortiter & viriliter omnia, modo iſthoc epiphonema abeſſet, mihi certe intempeſtivo acumine frigens. Nam profecto eo temporis puncto, quo conclamatum eſt actumque de patria, in fortiſſimi

Digitized by Google

simi etiam ducis ad morituros milites oratione oxymoron aliquod, nemo, ut opinor, exspectat.

Satis videmur nobis exposuisse de falsorum eloquentiae luminum causis & natura. De veris autem eadem opera a nobis est dictum: quoniam omne lumen iis carens vitiis, quae enumeravimus, eo ipso vèrum esse censendum est. Itaque supereſt tandem, ut breviter ostendamus artes illas, quibus omnis in hoc genere judicii perversitas optime caveri posse videatur.

Quoniam autem omne malum antevertere quam tollere multo praestat, saepiusque sera nimis inveteratorum cura est, ante omnia dicendum erit, quaenam non praeceptoris tantum, verum etiam parentum in hoc negotio sint partes, jam illo tempore, quo is, cui consultum volumus, ipse sibi prospicere minime possit. Atque nos quidem rem ultra litterarum rudimenta a primis infantiae annis, & a cunis fere usque repetere, nemo mirabitur intelligens, quae pulchra sint, & in libris & in rebus quotidiano adspectu oculum ferientibus iisdem omnino constare principiis, longaque rerum turpium, foedarum, ineptarumque adsuetudine paullatim etiam sensum judiciumque vel debilitari vel corrumpi. Quod intelligens prudens pater jam a tenerrimis annis, quantumcunque id fieri possit, adsuescat pueri oculum nonnisi pulcris rerum formis, atque ab ejus adspectu removeat, quidquid illi displicere, ad pulcritudinis sensum fuerit optabile. Atque etiam vel crepundiorum aliquem habeat dilectum, ne ille ludendi suavitate deceptus, non ferenda primum ferre discat, deinde probare. Nam quae per se minime placent, si gratam afferunt oblectationem, facillime sese insinuant animis, & quam ab sese non habent commendationem, voluptatis inde profectae consortione nanciscuntur. Levia haec quidem multis

Digitized by Google

tis videbuntur, quibus perinde est, quomodocunque tempus fallant infantes, dum innocuo aliquo ludo detineantur: mihi autem satis grave est, quidquid ad verum pulchri sensum pervertendum potest valere. Neque enim, si quae labes inde concepta est, illa simul tollitur cum ludo, quaeque infantes amare didicimus in crepundiis, iisdem certe adulti in rebus aliis omnibus minus offendemur. Denique nos neque ludum improbamus, neque crepundia volumus sublata; modo ne sint inelegantia, inepta, inficeta, quorum profecto nihil pertinet ad eam, quae huic aetati quaeritur, oblectationem.

Idem omnino intelligi velim de cultu vestituque & universo domus apparatu. A quo absint & inutilia rerum ornamenta, & species atque splendor inanis, omnis denique pulchritudo affectata, ut vel vultum tollens infans ubique & munditias videat & simplicitatem, nihil autem usquam videat, quod ei minus expediat placere. Haec quidem ita a nobis praecipi, multi fortasse mirabuntur, parum intelligentes, quid nobis tam scrupulosa diligentia velimus. Mihi vero inter causas illas, propter quas in tanta doctorum hominum multitudine, tam sit incredibilis eorum paucitas, in quibus judicii elegantia & genuinus pulchri sensus non plane desideretur, haec non videtur esse postrema, quod a prima inde aetate iis videndis audiendisque assuescimus, quorum desuetudine demum aditus paratur ad illam, quam nos quaerimus, facultatem. Quo fit ut judicium, antequam coeperit formari, corrumpatur, vitiaque prius sint evellenda, quam virtutis ulla semina spargenda. Itaque nobis quidem monstri simile videtur legentibus, apud veteres tam subtile aurium vel in plebe infima judicium fuisse, ut & Graecula quaedam in foro femella in Theophrasto Attici sermonis desiderans elegantiam, eum peregrinum esse intelligeret, & Romae numerose in fine

Digitized by Google

periodi cadentibus verbis, tota saepe concio exclamaret. Mihi haec & talia non nimium videntur miranda. Neque enim apud illos elegantiae & pulcritudinis judicium vel scholis erat inclusum, vel paucorum hominum lucubratione continebatur, sed quotidie audiebant summos oratores atque poetas vel in concione verba facientes, vel de eloquentiae aut poeseos palma inter se publice certantes: perfectae autem pulchritudinis formas partim in aedificiorum intuebantur magnificentia atque simplicitate, partim in summorum artificum communi in adspectu positis monumentis, partim in Graecorum corporum admirabili pulchritudine atque venustate: postremo ea omnia, quae nobis vel in scholis, vel in libris, vel in occlusis principum museis porticibusque sunt quaerenda, in oculis, semper habebant. Quibus rebus ab incunabulis fere formatos & innutritos multos ex plebe homines de omni elegantia rectius saepe sensisse, quam qui apud nos de literis judicium audent sibi vindicare, nemini, ut opinor, prorsus incredibile videbitur. Nobis contra pro magnitudine fastus, pro simplicitate inanis pompae ostentatio, pro nativa pulcritudine fucus atque putida quaedam affectatio in vita, moribus omnique apparatu cum publico tum privato sunt quotidiana; multa domi forisque inepta, insulsa, atque inficeta audimus, multa spectamus: per quae tot impedimenta, ad veram elegantiam famamque pulcri judicium, vel nitentibus, quam difficile est iter! Eorum autem summam, si possimus minuere, cur nolimus, equidem parum intelligo.

Quid? quod ne in his quidem puerilis ac domesticae vitae cautionibus nostra subsistit oratio? Neque enim mihi satis est, infantis oculis auribusque omnem caveri corruptelam, nisi simul ab ejus corpore animoque removerim vitae mollioris atque luxuriosae pestem magis illam

ad-

Digitized by Google

adhuc perniciosam. Id quo pertineat, neminem fugiet eorum, qui intellexerit, quanta sit quamque necessaria conspiratio sensus, & quo corporis, & illius, quo animi voluptas judicatur. Quorum in altero quae existet corruptio, ad alterum necessaria quadam serpet contagione. Neque enim fieri aliter profecto potest, quin illi, cui in cultu victuque sordere coepit omnis simplicitas naturalis, nulla quoque vel in artibus vel in eloquentia & poesi placeat & vera & simplex, & naturalis pulcritudo. Nam & affectatio omnis cum in vestibus aut supellectili, tum in libris ab eadem proficiscitur judicii perversitate; & quibus pro cibo sunt condimenta, iis illa demum grata erit oratio, quae sententiarum acumine, & corruptis sensiculis antithetisque aurem sine requie feriat: neque is mihi omnino stylum probabit gravem, simplicem atque virilem, cui in vita nonnisi luxuriosa, delicata, mollia atque enervata placuerint. Id inprimis docent variae apud diversos populos eloquentiae atque poeseos conversiones: quae ubique cum moribus simul & mutari coeperunt, & depravatae sunt, & extinctae. Velut apud Romanos praecipue Neronum aetate, cum morum depravatio extitisset tanta, ut nulla fere nisi monstrosa placeret voluptas, hanc pestem e vita in libros transfuderunt eorum scriptores: unde natae sunt graves illae Quinctiliani querelae. Declamationes, inquit, olim jam ab illa vera imagine orandi recesserunt, atque ad solam compositae voluptatem, nervis carent, non alio medius fidius vitio dicentium, quam quo mancipiorum negotiatores formae puerorum, virilitate exciſa, lenocinantur. Nam ut illi robur atque lacertos, barbamque ante omnia, & alia, quae natura propria maribus dedit, parum existimant decora, quaeque fortia, si liceret, forent, ut dura molliunt; ita nos habitum ipsum orationis virilem, & illam vim stricte robusteque

Digitized by Google

dicendi, tenera quadam elocutionis arte operimus, & dum levia sint ac nitida, quantum valeant, nihil interesse arbitramur. Sed mihi naturam intuenti, nemo non vir spadone formosior erit. Haec Quinctilianus. Quid? Francogalli, nonne in scriptis morum atque vitae quamdam referunt imaginem? Qui argutias pro ingenio, ingenium pro ratione recta atque simplici venditant, quique, quod idem in suis hominibus reprehendit Quinctilianus, nunc illud volunt, ut omnis locus, omnis sensus in fine sermonis feriat aurem. Itaque olim illis periit Graecae illius simplicitatis sensus: siquidem jam Rancanus teste Buhursio Graecorum in epigrammatis ingenium prorsus desideravit. Qui forte in convivio quodam jusculum valde insulsum degustans, amici proxime adsidentis latus vellicans, hoc quidem ferculum, inquit, tam est Graecum, ut magis non possit. Quae quidem atque plura mihi apud animum versanti, nulla profecto circa mores, victumque & cultum corporis omnem nimia in illo diligentia videtur, cujus sperem aliquando & sensum in eloquentia verum atque genuinum, & judicium sanum incorruptumque fore.

Haec autem jam prima pueri educatione partim provisa, partim inchoata sapientiae studium magis etiam perficiet atque firmabit. Quo quidem ad hanc, quam quaerimus, facultatem, quod prius magisve commendem, profecto nihil habeo. Nam velut & ceteris disciplinis omnibus philosophia facem praefert, ita inprimis in hac parte doctrinae est ejus quoddam praecipuum munus, quoniam sane nihil est aliud pulcri scientia, quam philosophia ad eam rerum qualitatem translata. Atque quemadmodum, hoc destitutus praesidio, nemo fere in ullo literarum genere operae pretium fecerit, ita neque poeta carmen ullum perfectum condet; de artibus vero elegantioribus docte subtiliterque nemo umquam

nisi

Digitized by Google

niſi philoſophus judicavit. Illos quidem, quos naturalis quidam mentis ſtupor ad omnem pulcri ſenſum reddidit inertes, neque ars ulla neque ratio ſanabit, ut neque oculum caeco neque aliud quodcunque membrum non habentibus dare ulla medicina poteſt, verum & latentes ingenii igniculos excitabit philoſophia, & vagi incertique ſenſus temeritatem ad certae rationis perducet conſtantiam, neque a vero fine facile patietur aberrare. Enimvero hoc ejus maximum eſt munus atque beneficium, quod illa duce & ubique cernamus acutum, &, quale quidque ſit, multo citius certiusque intelligamus. Neque enim ejus face animus colluſtratus, vel inani ſpecie deludetur, vel pro rebus umbram amplectetur, ſed earum vim naturamque perſcrutatus ſingula vero ſuoque pretio aeſtimabit. Quod ut in unà ſaltem eorum, quae ante diximus, parte declaremus, quis dubitat, quin eorum, quorum primi generis falſa lumina commemoravimus, nemo pro veris falſa fuiſſet amplexus, ſi vel ſatis ingenium philoſophia excoluiſſet, vel illo certe tempore, quo haec ſcribebat, ejus praeceptis obtemperaſſet? Eodemque modo de ceteris omnibus eſt judicandum. Neque enim vel nimia dicet, vel cum parvis magna confundet, vel in re ingrata vires fruſtra exercebit, vel denique aut forma aut loco peccabit is, qui de unaquaque re, quid ſit ſtatuendum intelligat. Inde nimirum eſt, quod Horatius elegantiae ſummus arbiter recte ſcribendi ſapere & principium & fontem eſſe dixit, atque Socraticas chartas inprimis poetarum lectioni commendavit. Eas quidem & nos vehementer cupimus eſſe commendatas illis omnibus, qui de litteris elegantioribus recte ſubtiliterque velint judicare. Illi diligenter pervolvant & veterum philoſophorum optimum quemque, & ſi qui recentiorum hiſce vel judicii acumine vel ingenii venuſtate ac differendi elegantia ſimiles extiterunt. Philoſophiam quidem illam umbraticam

Digitized by Google

atque ſcholaſtica barbarie horridam non eſt, cur cuiquam commendemus. Quae tricis atque argutiis oblectata omnemque ſponte exoſa venuſtatem, ad rectum pulcri ſenſum vel gignendum, vel alendum confirmandumque adeo nihil confert, ut potius judicium pervertat, indolemque quamvis laetam corrumpat. Illa vero, quam dicimus, cum omnino ad animorum cultum, tum ad hanc facultatem conſequendam regendamque nihil eſt ſalutarius, qua prorſus carens vel poeta vel carminum exiſtimator innumerabilibus & locis & modis turpiſſime labetur.

Cum philoſophiae autem ſtudio conjungenda erit frequens ipſorum poetarum lectio. Ad quam partem & qui legendi ſint, & quo modo paucis dicemus. Atque illud quidem ſatis praecipi non poteſt, initio paucos, neque inter hos quemquam niſi optimum eſſe legendum. Nam, quae prima percipiuntur, praeſertim ex illorum genere, quae ad phantaſiam pertinent, altiſſime in animum deſcendunt, atque ibi veſtigia imprimunt, vix ulla melioris cultus ſollicitudine iterum delenda. Idque ita fieri tanto magis eſt neceſſe, quod recentem pueri animum prima quaeque voluptas, ut nova, vehementiſſime concutit, cum poſtea multarum rerum imaginibus obſeſſa & occupata mens nihil fere tanquam inſolitum miretur, atque longo earum fructu velut exſaturata, quamvis eximiae pulcritudinis contemplatione lentius afficiatur. Vnde neceſſario conſequitur illud, ut, quoniam cujusque carminis praeſtantiam, voluptatis inde perceptae metimur magnitudine, per omnem ſaepe vitam illa maxime excellere judicemus, quae ſunt eorum, quorum ſpecie olim animum correptum fuiſſe recordamur, ſimillima. Itaque ſaepe ego vidi viros & doctrina praeſtantes & valentes judicio, qui quum de pleriſque rebus vere accurateque diſſererent, atque eleganter ſentirent, carminibus illis, in quibus pueri poeſin deguſtaviſſent, adulti, etſi vel mala eſſent

vel

Digitized by Google

vel certe mediocria, ita tamen oblectarentur, ut multo melioribus illa praeferrent. Qui si quod in hoc genere judicium ferrent siniſtrius, saepe ejus cauſſam, hacce inveſtigatam via, deprehendi, saepius sine dubio deprehenſurus, si puerilium ſtudiorum rationem omnem tenuiſſem. Atque si velimus quisque ad nos ipſos diligenter adtendere, animique ſenſum excutere severius, nemo fortaſſe noſtrum erit, quin idem ſibi ex parte ſeltem accidiſſe experiatur. Mihi quidem puero poetarum lectionem primus fere commendavit Ovidius. Et quamvis ſapientis magiſtri ad ſingula ejus vitia me admonentis vox minime deeſſet, tamen haec ipſa, ut puto, non magis naturali quadam judicii perverſitate, quam propter virtutum adfinitatem placebant. Itaque illam longo poſt tempore & Virgilio praetuli, & nunc quoque, nulla ejus loca reprehendens, neſcio quomodo illis interdum oblector ipſis, quae tamen minime laudabilia eſſe, certis indubitatisque intelligo rationibus. Ergo hoc ſedulo eſt anticipandum, tenerique puerorum animi illo ſtatim imbuendi ſenſu, ad quem illos expediat poſtea omne pulchritudinis judicium exigere.

Atque qui ſint pauci illi ex omni ſcriptorum numero cum primi tum per omnem vitam maxime legendi, quamquam neminem fugere poteſt literarum elegantiorum non prorſus rudem, tamen, ne quid praetermittere videar, quam breviſſime potero, dicam. Primi omnium & antiquitate & virtute ſunt Graeci, quorum ingenium ut nonnulli fortaſſe ex recentioribus acquaverint, ſimplicem certe magnitudinem, tranquillamque majeſtatem & nativam pulcritudinem nemo umquam eſt adſecutus. E quibus omnibus Homerum nomino, non quod unum, ſed quia ante alios legendum puto, vel potius e manu numquam ponendum. Hunc qui admirari ſemel didicerit, is quantopere contemnet atque faſtidiet

Digitized by Google

diet & omnes ſententiarum argutias, & inanem vel in rebus vel in verbis oſtentationis pompam! Proximi ſunt hiſce Romani, qui Auguſti aetate, paulloque vel ante vel poſt illam floruerunt. In quibus tamen & aliquis commendandus erit dilectus. Neque enim omnia, quae ſcenae atque populo ſervientes dixere comici, (quamquam jam longius illi diſtantes ab Auguſto,) puero velim placere, & majorem inde excludam partem Ovidii, luxurie argutiisque Francogallorum ingenio mirum in modum ſimilis. Eorum autem, qui ſunt legendi, ſine dubio principes habentur Horatius atque Virgilius. Quorum alter in odis vel fortis, ſublimis atque audax, vel mollis, tener, atque delicatus, in ſatyris epiſtolisque terſus, facetus atque urbanus, per omnia Philoſophiae facem ſibi praeferentis ſequitur veſtigia; alter medium quoddam tenens iter inter Graecorum ſimplicitatem ſaepius fere incompoſitam, atque effuſam recentiorum pompam, ſine oſtentatione eſt magnificus, ſine jactatione fortis atque virilis, denique comtus & elegans ſine adfectatione. His autem adjungi, quotumquemque recentiorum dignum exiſtimabimus? Mihi inter eos, quos novi, digni ante alios videntur, e Francogallorum poetis Boilavius, e Germanorum Gesnerus. In quorum alterius ſatyris, excepta illa, quam in urbem Pariſiorum fecit, ut opinor adoleſcens, ineſt nativum quoddam robur atque virilis maturitas. Qui quidquid ſibi ſumſit ridendum, ſententiarum pondere ac veritate non minus conficit, quam acumine, certiſſimo telo, quidquid petit, feriens. Alterius neque ingenium judicio, neque lima ingenio umquam obfuit. Nam per omnia plenus venuſtate atque lepore, & prima lectione rapit in admirationem animum, neque cenſoris ſingula rimantis lentam refugit perveſtigationem, & cum multa oſtendat, plura habet in receſſu. Adeo enim & arte perfectus eſt & natura, ut ſcriptorem magis caſti-

Digitized by Google

caſtigatum aut abſolutum vix ulla tulerit aetas. His & talibus magiſtris imbutus adoleſcens, neque ea profecto diſcet, quae poſtea magno labore ſibi fuerint dediſcenda, atque iis initiis munito ſatis perfectoque judicio, cetera quaelibet facile ſine periculo leget.

Atque hos quidem etiam ſeorſim magno cum fructu verſabit adoleſcens. Ad eorum autem, qui ſibi ſint explicandi, lectionem adeſſe velim liberalis & erectioris ingenii praeceptorem, qui ſciat, ultra vocabulorum copiam & linguarum graecae atque latinae facultatem aliquid eſſe in veteris aevi ſcriptoribus quaerendum; quique & ſuo judicio legat, & quo minus ea, quae ſunt reprehendenda caſtiget, nulla vel antiquitatis vel magnitudinis auctoritate impediatur. Nam qui omnia probaturus ad pervolvendos veterum libros acceſſerit, is profecto inde parum proficiet ad judicium, atque ego quidem lenius feram nonnulla immerito reprehendentem, quam temere laudabilia mirantem. Ergo hoc ſciant & magiſter & diſcipulus, humani ingenii aut induſtriae opus nullum eſſe perfectum, ipſumque adeo bonum aliquando dormitare Homerum: in rebus autem vel mirandis vel reprehendendis neque vago & inſtabili ſenſu ducantur, neque libidine, verum ad certas ſingula cauſas revocent, complicatamque ſtudeant evolvere animi notionem. Inanis quidem eſt, certe perexigui ad judicium emolimenti, nonnullorum labor, qui, dum exiſtimari volunt, omnem perſentire veterum ſcriptorum praeſtantiam, in ſingulis verſibus, quam praeclarum eſt hoc, quam divinum! exclamant, atque modo ornans epitheton, modo pulcram imaginem, modo egregiam comparationem, ſingula velut digito oſtendentes, interpretis elegantioris munere praeclare ſeſe putant defunctos. Atqui nemo fere tam eſt infans, quin haec ſponte ſentiat, quamquam, cur quaevis pulcra ſint, & quam vel a ſua natura, vel a ſcriptoris conſilio, aut, quem in ceteris tenent, loco, habeant praeſtantiam, pauciſſimi omnino intelligunt.

Digitized by Google

Neque ego ſane velim, pueri ſenſum magiſtri, ad omnia ſibi praeeuntis, regi judicio. Quare nil equidem ejus verbis credat, neque fide ducatur, ſed ratione. Quod malum cavere non erit diſcipuli verum praeceptoris. Qui quotiescunque viderit, illum ab ſe tentatum loci cujusdam minus aſſequi vel artificium vel pulcritudinem, nolit antevertere ejus ſive judicium, ſive aetatem, memor, talia minime ediſcenda eſſe, verum cum ſentienda tum intelligenda. In illis autem ipſis, quibus ferendis eum parem eſſe animadvertat, ſaepius illi ſe comitem quam ducem offerat: id eſt, ſuum de rebus premens judicium, alteri quid, & quare ſic videatur, exquirat, atque etiam aberrantem apte interrogando, ita in viam reducat, ut ille, quidquid profecerit, non didiciſſe verum inveniſe ſibi videatur. Neque iſthanc egó invideam laudem, qua nihil magis valet, cum ad incendendum ſtudium, tum ad intentionis vim acuendam. Quo pacto vero ſingulorum luminum, vel verorum ſit virtus explicanda, vel falſorum excutienda inanitas, quoniam in parte ſuperiori quam plurimis oſtendimus, certe oſtendere conniſi ſumus exemplis, hoc loco dicendum non puto. Judicium autem vel ſit ſimplex, modo plenum & adcuratum, vel contineatur ſcriptorum aliorum cum aliis comparatione. Igitur puer velim diſcat in iisdem cauſſis modo Lucanum Ovidiumque e Virgilio, modo Virgilium emendare ex Homero: jam inter plures diſpiciat, qui laudabilius, jam qui deterius eandem rem dixerit: modo expendat, quae cauſſa eadem dicente in alio ſit ad reprehenſionem, in alio vel ad laudem vel ad excuſationem. Quae res tanto erit fructuoſior ad judicium, quanto & expeditior eſt, & luculentior cum virtutum tum vitiorum in contrariis exemplis, quam per ſe intelligentia. Neque inutile fuerit, interdum magiſtrum explorantem diſcipuli profectum, deterioris cauſae patrocinium ſimulare, & aut, quae probet, rationibus impugnare, aut de-

Digitized by Google

defendere ea, quae recte minime defendi poſſe ipſe intelligat. Ita demum ſatis clarum fiet, quantum ille ſuis opibus valeat, quae vel audita leviter arripuerit, vel penitus hauſta perſpectaque in rem ſuam converterit. Denique & illud ſuadeam, ut ſaepius hunc in modum exercitatus, ſubinde omnem ſuam de loco aliquo inſigniore ſententiam ſignet ſtylo, & quid, qua de cauſa ſibi videatur, adcurate & copioſe perſcribat. Quo genere exercitationis, cum ad omnem in litteris profectum nihil ſit utilius, tum praecipue in hac cauſa fieri melius nihil poteſt. Nam quae ſermone tantum differimus, ea neque ordine ſatis, & verbis interdum minime aptis explicamus, unde facile exiſtit rerum notionumque confuſio aut permutatio, judicii vel elegantiae vel ſubtilitati plurimum obſutura. Quae autem ſcribimus, ea & per ſe ponderamus diligentius, propterea quod impenſius diſplicet literis mandata, quam praetervolans aurem diſputandi futilitas, & quia ratione ſaltem dicendum eſt, ipſa mentis varia agitatione cum ad differendi acumen acquirimus, tum ad perſpicuitatem.

Ita vero habitus inſtitutusque adoleſcens, antequam animum ipſe ad ſcribendum appellat, expetat hominum elegantiorum politiorumque conſuetudinem, quorum frequenti uſu & converſatione eorum, quae diſcens legensque adhuc perceperit, partem certe firmabit atque perficiet illam, quae elegantiam urbanitatem, ſolicitumque magis cum ſententiarum tum verborum ſpectat dilectum. Quamquam enim haud ignorem, ſanae eloquentiae & naturalis pulcritudinis arbitros in illa hominum claſſe vulgo minime eſſe quaerendos, multosque ibi inepte ingenioſos, & falſo acumine delectari, & pro luminibus venditare ea, quae ſapiens nemo vellet dixiſſe, nemo dicta probaret, tamen, ut puto, illud negari non poteſt ab iſtis, quos dicimus, hominum utriusque ſexus ingenuorum circulis omnem abeſſe ſermonis ruſticitatem, illosque quidquid

Digitized by Google

in rebus aut verbis humile, ſordidum, abjectum plebejumque eſt, ſummo ſtudio cavere atque averſari. Atqui ſine iſthac laute, urbane eleganterque dicendi cura, nemo umquam ſcriptor opus ullum commendabit aeternitati. Et quanquam haec res non magis ad iſtam de luminibus praeceptionem, quam omnino ad ſtyli elegantiam atque venuſtatem pertinet, tamen, quia vel verbum parum diligenter lectum permultum uniuscujusque luminis deterit ſplendori, eo minus hoc loco nobis viſa eſt praetermittenda, quod & praeter ceteros auctores ea maxime indigent admonitione poetae, atque plurima pars juvenum illorum, qui ex academiis reverſi, ſtatim ad ſcribenda carmina accedunt, ab hac parte in maximam incurrunt reprehenſionem. Quod inprimis valet de Germanorum poetis, in quibus, quos hominum venuſtiorum lectioni commendes, praeter Geſnerum & Wielandum paucos forte reperias, cum contra eorum plurimi in ſordida plebejaque dictorum licentia ingenii videantur laudem quaerere. Atque ut capite cenſos nullaque alia re commendabiles praeteream, duos modo nominabo, quorum alter in ſuo genere parem non habet, alter praeclara quaevis & egregia minatur, Burgerum atque Blumauerum. Quorum prior in carmine ſatis cetera faceto haec habet, elegantiori ut opinor nimine placitura.

Bedenk er' mal, wie ſchön das iſt!
Verleger, wolgezogen,
Bezahlen oft, zu dieſer Friſt,
Mit Louis d'or den Bogen.

Wächſt nun im zehnten ſauren Jahr
Zehn Bogen ſtark ſein Bändchen,
So ſchnapt er ja a Frankgeld baar,
Zehn Blinde, ohne Ränchen.

Und

Und das iſt doch kein Kazendrek,
Wofür man ſich kaſteiet.
Es kömt ja kein gebratner Spek
Umſonſt ins Maul geſchneiet.

Alter in primo ſtatim carmine ita adloquens Muſam parum ſuae apud lectores quosvis faſtidioſos conſuluit exiſtimationi:

Wer Muſe, dein göttliches Angeſicht ſieht,
Dem lodert's im Buſen, dem zittert und glüht
Im Auge die brünſtige Seele,
In dreymal gedoppelten Schlägen geht hoch
Das Herz ihm, pocht höher und mächtiger noch,
Und pochet hinan bis zur Kehle.

In quibus illa cordis ad guttura ſubſilientis, non ridicula modo, ſed parum delicata mihi videtur mentio. Aliquanto turpius lapſus eſt idem, ubi ſequentes ex Aeneidos ſecundo verſus:

Hic primum ex alto delubri culmine telis
Noſtrorum obruimur, oriturque miſerrima caedes,
Armorum facie & Grajarum errore jubarum.

ludicra ſic reddidit imitatione:

Wir packten zwar, als wie ein Hund,
Der Mäuſ' und Ratten beutelt,
Allein das Kniffchen ward zur Stund

Digitized by Google

Uns jammerlich vereitelt:
Denn mancher volle Kammertopf
Flog uns als Gitchen auf den Kopf,
Das ſtank ganz beſtialiſch!

Equidem minime ignoro, magnam eſſe hujus generis licentiam: quae tamen non eo valet, ut talia dicantur, quae feſtiva nemo niſi plebecula judicet, & in quibus ingenuum quemvis nauſeare fuerit neceſſe. Ab hujuscemodi autem dictorum foeditate diligentius ſibi poetae caverent, ſi & mores & orationem ſaepius hominum venuſtiorum polirent conſuetudine, atque omnimo tenerent illud, nemini neque poetae, neque ullius generis auctori quidquam eſſe ſcribendum, quod in ullo eorum, quos diximus, hominum coetu recitaſſe pudori fuerit.

Atque his tandem omnibus, uti praecepimus, ita diligenter peractis; illud unum denique commendabimus ſcripturo, ut ea, quae didicerat fideliter tenens, neque ab ſuomet ipſe ſenſu deſciſcat, neque vanae cujusdam inſtabilisque gloriolae cupidine illectus, pro vera pulcritudine inanem ejus ſpeciem atque umbram ſectetur. Neque profecto ingenii firmam manentemque laudem atque famam quaerentem oportet aut de multitudinis judicio laborare, aut quid ſit placiturum quam plurimis, diligenter ſecum expendere. Eſt autem ſine dubio animi cujusdam magni atque alti, non eodem, qui cetera rapit impetu auferri, atque ultro averſari omnem laudem, facile quidem, ſed non vera via, neque laudabili ratione obtinendam. Tam enim diligens eſt & ſtudioſa ſui uniuscujusque natura, ut, quae in aliis contemnimus, cum iis in gratiam facillime redeamus, ſimulatque nobis ad opes, gloriam atque honorem conducere intelligamus; perinde ac ſi iſtarum rerum non ab ſua natura, ſed ab eorum, qui faciunt, reſpectu proficiſci de-

Digitized by Google

deberet existimatio. A qua labe, quo certius sit cautum nostro, saepius velim hoc cogitet, quam sit aspernabilis atque minime expetenda eorum laus, quorum contemnas singulorum judicia, quantaque sapientum jactura stultorum suffragia captentur. Ergo scribens sibi ob oculos ponat & optimum quemque suae aetatis virum, atque ex omni posteritate illos, quibus placuisse, inprimis sit honorificum, hacque corona rem agat, hos judices ille intueatur, palmam omnem recusans, nisi istorum consensu sibi delatam.

Quod si tandem sese videat, quamvis hoc minime agentem, tamen multitudinis judicio probari, eo magis firmandus erit animus, ne forte in hujus laudis possessione sibi nimium placens, ejusque tuendae cupidus, sensim a vera via deflectat. Quapropter erit necesse, ut tanto diligentius ad se ipse adtendat, penitusque sese pertentet, num forte propter ea placuerit, ob quae multo sibi melius fuerit, reprehendi. Atque tametsi optime sibi per omnia conscius, tamen neque sic nimium gaudeat populari fama, qua nihil est inconstantius, ut forte loco pulsus a deteriore, & molliter hoc ferat, neque ejus recuperandi caussa quidquam faciat, quod parum se dignum videatur. Quae profecto res satis urgeri non potest, quoniam ab hac parte maxima humanae naturae est imbecillitas, multosque parum tempestive sibi plaudentium studia ita perdiderunt, ut ex bonis atque probabilibus facile pessimi redderentur. Neque enim incensum semel gloriae studium, aut modo ullo aut fine potest contineri, sed temere evagatur; eoque animus obsessus ultra vires se jactat, &, quae ut bona vidit probari, dum studet emendare atque in majus adtollere, penitus corrumpit. Etenim in hoc saepe viri simillimi sumus infantum, qui, dum nos vident, eorum alicui dicto arridere, idem toties repetunt, atque in omnem partem versum tam saepe ingeminant, donec tacere jussi multo minus placuerint festivitate, quam di-

Digitized by Google

diſplicuerint garrula ineptaque adfectatione. Ita ego plures vidi ſcriptores ingenio praeſtantes, quos ita infatuaſſet multitudinis admiratio, ut jam propemodum ſenes viderentur repueraſcere, atque in illis ipſis maxime eſſent inepti, ob quae primum fortaſſe non vitioſa erant laudati.

Verum hujus etiam peſtis immunem, ab alia non minus illa pernicioſa jubebo ſibi quam diligentiſſime cavere; qua nempe nonnulli correpti, cum toti & ſingulares & ſui, alteri nemini quidquam videri volunt debere, per omnia & nova & inaudita nullique ante ſe dicta ſummo ſtudio ſectantur. Qui ſi reputarent, eſſe aliquid inter ſervum aliorum imitatorem, eumque, qui cum optimo quoque eosdem veri pulcrique adeat fontes, atque unam omnino eſſe ad veram certamque ingenii laudem viam, ſummorum omnis aetatis ſcriptorum veſtigiis tritam non illi per avia flexusque hoc peterent, quod in promtu poſitum, quo magis in itinere inſtituto procedunt, eo longius poſt ſe relinquunt. Ea fere corruptae vel in populis vel in ſingulis hominibus eloquentiae ſunt initia, dum veterum pertaeſi, nova expetunt, minime quidem intelligentes, in eloquentia neque vetera eſſe, neque alia nova, verumque & rectum elegantiae atque pulcritudinis omnis judicium antiquari non poſſe. Horum igitur veſtigia noſtrum terreant, cum viderit, temporariae cujusdam gloriolae fructum, ſanioris poſteritatis penſandum eſſe contemtu.

Ipſe autem ſeſe minime metiatur illorum comparatione, quos & frequentiſſime legi, & a plurimis ſuſpici, omniumque ſermone celebrari audiverit: quin potius cum illis ſeſe gaudeat conferre, quibus omnis ſapientia doctrinaque cultior aetas per tot ſecula in his litteris detulit principatum. Cum his magis ſibi ducat glorioſum, contemni, quam cum aliis laudari, atque conſtanter ita ſibi perſuadeat, ſe, quanto magis ab horum receſſerit ſimilitudine, tanto magis a vera gloria diſtare.

Digitized by Google

VERHANDELING

OVER

DE KENMERKEN VAN WAAR EN VALSCH VERNUFT,

ALS OOK

OVER DE BEHOEDMIDDELEN TEGEN HET LAATSTE;

Ter beantwoording der Vrage, opgegeven in den Jare 1782. door de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leyden.

DOOR

HIERONYMUS VAN ALPHEN.

Digitized by Google

Digitized by Google

AAN DE HEEREN LEDEN VAN DE MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE.

WEL-EDELE HEEREN!

De vraag, door Nederlands Letterkundige Maatſchappij opgegeven, ſcheen mij van zo veel aanbelang voor de Beminnaars der poëzij, dat ik mij, hoe zeer ik de geringheid mijner kragten gevoele, niet heb kunnen bedwingen, van eenige uuren te beſteden tot het bepeinzen van dezelve. Deze overdenkingen, op het papier, en in eenige ordre gebragt, zijn het, welke ik aan Uwel-Edelheden aanbiede; of er in dezelve iets mogte zijn het geen de aandagt van het gemeen niet geheel onwaardig was; ſchoon ik mij tevens vleie, dat er Verhandelingen zullen inkomen, in welken dit ſtuk volledi-ger en nauwkeuriger behandeld zal zijn, en aan welken ik ook dan met genoegen den eerprijs zal zien toewijzen.

Een ding heb ik in het ſchrijven dezer Verhandeling onder het oog gehouden. Ik heb namelijk gedagt, dat de uitſpraken van het gezond verſtand veel meer ter beantwoording der opgegeven vrage konden bijbrengen, dan eene uitgeſtrekte ge-

Digitized by Google

leerdheid, ſpitsvindige redeneeringen, of nodelooze uitweidingen; en daarom heb ik mijn best gedaan, om eenvoudige beginſels, in een bevattelijken ſtijl en door voorbeelden opgehelderd, optegeven; en daaruit natuurlijke gevolgen te trekken, welken den jongen Kunſtenaar waar en valſch vernuft gemaklijk van elkander kunnen doen onderſcheiden; zonder dat hij, door verveelende geleerdheid, ſchoolſche ſpitsvindigheden, of hairkloverijen, verward of gekweld werd. Kort, eenvoudig en zeyens belangrijk mijn onderwerp te behandelen, is mijn oogmerk geweest.

VER-

Digitized by Google

VERHANDELING

OVER

DE KENMERKEN VAN WAAR EN VALSCH VERNUFT,

ALS OOK

OVER DE BEHOEDMIDDELEN TEGEN HET LAATSTE.

't Is hard to say if greater want of Skill
Appear in writing, or in judging ill.

POPE.

EERSTE AFDEELING.

OVER HET VERNUFT, ZO IN HET ALGEMEEN, ALS MEER BIZONDER, MET OPZIGT TOT DE DICHTKUNST EN WELSPREKENDHEID.

Wat is vernuft? Wat is vernuft in de schoone Wetenschappen? Wat is vernuft in de Poëzij en Welsprekendheid? Zie daar drie vragen, welken ik niet kan onbeantwoord laten, bijaldien ik genoegsame gronden leggen wil, om over het waar en het valsch vernuft bondig te redeneeren; ja waar toe ik zelfs genoodzaakt ben, uit hoofde der veelvuldige en verschillende beteekenisen, welken de Latijnen aan het

Digitized by Google

woord *ingenium*, de Franſchen aan het woord *eſprit*, de Duitſchers aan het woord *witz*, de Engelſchen aan het woord *wit*, en de Nederlanders aan de woorden *geest*, *vernuft*, gewoon zijn te geven; en waardoor men zeer ligt in verwarring zoude geraken, of ten minſten zig duiſter kunnen uitdrukken, bijaldien men alvorens niet ſtellig had opgegeven, wat men door vernuft verſtaat, wanneer men over het waar en valsch vernuft in de Poëzij en Welſprekendheid redeneeren, en omtrend dezelven vaste toetsregulen wil opgeven.

Het is egter zo gemaklijk niet, als men in den eerſten opſlag denken zoude, om eene nauwkeurige, volledige, en teffens klare, als ook in de toepasſing gemaklijke, beſchrijving te geven van het vernuft; zo in de ſchoone Wetenſchappen over het algemeen, als met opzigt tot de Poëzij en Welſprekendheid in het bijzonder (*a*).

Veel heb ik hier over gedagt en gelezen; zonder mij egter volkomen te kunnen voldoen; doch eindelijk, het lezen moede, beſloot ik —— voor eerst opteklimmen tot de eerſte en eenvoudigſte beteekenis van het woord *vernuft*, als een vermogen onzer ziele beſchouwd; —— dan vervolgens te zien, wat ik door eenvoudige redeneering en natuurlijke gevolgtrekking daar uit kon afleiden. —— en eindelijk nateſpeuren, in hoe ver mij dit zoude in ſtaat ſtellen, om, door deze denkbeelden op de Poëzij

(*a*) Het is daarom ook, dat HUME, in zyne Verhandeling, *of qualities immediately agreable to others*, (*Eſſays, and Treatiſes* vol. II. p. 334.) zegt: „What wit is, it „may not be eaſy to define, but 't is eaſy ſurely to determine, that 't is a quality im„mediately agreable to others, and communicating, on its first appearance, a lively „joy and ſatisfaction to every one who has any comprehenſion of it. The moſt „profound metaphyſics indeed might be employed in explaining the various kinds „and ſpecies of wit; and many claſſes of it, which are now received on the ſole te„ſtimony of taſte and ſentiment, might, perhaps, be reſolved into more general prin„ciples."

Digitized by Google

Poëzij en Welſprekendheid toetepaſſen, zulk een naauwkeurig en volledig denkbeeld van het vernuft in de Poëzij en Welſprekendheid te vormen, als ik noodig had om over de kenmerken van waar en valsch vernuft te kunnen oordeelen, en mijne gedagten daar over, op vastgelegde gronden, geregeld te kunnen voorſtellen.

Het vermogen onzer ziele, het welk men bij wijze van onderſcheiding, in den eigenlijken zin *vernuft* noemt, wordt door LOCKE en veele anderen te veel om te noemen, hoofdzakelijk beſchreven; als „ het „ vermogen, waar door men gelijkheden, overeenkomſten en betrek„ kingen tusſchen verſchillende onderwerpen opmerkt (*b*)."

Daar het nu zeker is, dat alle menſchen dit vermogen in eene zekere mate bezitten, kan het niet anders zijn, of men moet door *vernuft* iets meerder verſtaan, wanneer men bij wijze van loffpraak zegt: *Hij heeft vernuft; Hij is een vernuft; Hij is een ſchitterend vernuft* enz.; maar wat kan dit meerdere anders zijn, dan zulk een vermogen, om gelijkheden en betrekkingen tusſchen verſchillende onderwerpen optemerken, hetwelk maar zeldſaam, dat is, by weinige menſchen, in dien trap of mate gevonden wordt. De man van vernuft ziet derhalven meer en fijner gelijkheden en betrekkingen dan een mensch van den gewoonen ſlag — hij ziet dezelve ſneller, en met het opſlag van zijn oog, daar zijn medegenoot dezelve of in 't geheel niet, of ſlegts gebrekkig en na eene langduurige en vermoeide inſpanning ontdekt. De eerſte wijzing van het ver-

(*b*) Ik weet wel, dat SULZER, *Theorie der Schönen Kunſten* art. *wiz* geſchreven heeft, dat deze beſchrijving niet beſtemd en volledig genoeg den aart van het vernuft uitdrukt; maar het is mij egter voorgekomen, dat men 'er alles toe brengen kan, wat tot het vernuft behoort, gelijk uit de volgende opmerkingen nader blijken zal. Ook heeft *Sulzer* 'er geen beter weten optegeven, maar vergenoegt zig, met den invloed van het vernuft op werken van ſmaak aantewijzen.

Digitized by Google

vernuft zoude men de *ſcherpheid*, en de laatſte de *ſnelheid* of *vlugheid* kunnen noemen. Het grootſte, het uitſtekendst vernuft is derhalven, dat, waar in ſcherpheid en ſnelheid beide plaats hebben.

Hier uit nu volgt vrij natuurlijk deze waarheid:

Dat het vernuft, met opzigt tot kunſten en wetenſchappen in het algemeen, dat vermogen der ziele is, waardoor men zulke gelijkheden of betrekkingen tusſchen verſchillende onderwerpen opmerkt, welke anderen onopgemerkt laten voorbijgaan, —— of waardoor men dezelve met eene zekere ſnelheid gewaar wordt; terwijl anderen niet dan met veel moeite en inſpanning tot het ontdekken derzelve geraken. — dit behoort mede tot de *benigna ingenii vena*, waarop zig HORATIUS in zijne armoede beroemde, en welke hem zeggen deed:

—— pauperemque dives
Me petit; nihil ſupra
Deos laceſſo: nec potentem amicum
Largiora flagito
Satis beatus unicis ſabinis.

Daar nu het onderſcheid tusſchen de hooge wetenſchappen en de ſchoone kunſten daarin voornaamelijk beſtaat, dat de eerstgenoemde meer onmiddelijk op het eigenlijk gezegde verſtand, de laatſte meer onmiddelijk op de zinnelijke gewaarwording werken, zo moet dit opgegeven onderſcheid ook in agt genomen worden in de nadere bepaling van het verſchil tusſchen het vernuft in de ſchoone Kunſten, en het vernuft in de hoogere Wetenſchappen. Hier uit nu vloeit wederom zeer natuurlijk:

1.) Dat

Digitized by Google

1.) Dat het vernuft in de hoogere Wetenſchappen dat vermogen des Wijsgeers is, waardoor hij de wezenlijke gelijkheden en betrekkingen tusſchen verſchillende onderwerpen opmerkt, met eene ſcherpheid of ſnelheid, of met beide, welke men zeldſaam bij menſchen aantreft. Zo was het met NEWTON, toen hij den vallenden appel zag.

2.) Dat het vernuft in de ſchoone kunſten dat vermogen des ſchoonen kunſtenaars is, waardoor hij de zinnelijke (dat is die, welke onder het bereik der in- of uitwendige gewaarwording vallen) gelijkheden en betrekkingen opſpeurt, met eene meer dan gemeene ſcherpheid, of vlugheid, of met beide.

De uitwerkingen van dit vermogen zijn insgelijks onderſcheiden, naar den aart der onderwerpen, omtrend dewelke hetzelve zijne kragten oeffent. In de hogere Wetenſchappen zijn de vrugten van het vernuft, nieuwe ontdekkingen, nieuwe gezigtpunten, en dus, in den eigenlijken zin, nieuwe waarheden. In de ſchoone kunſten zijn het nieuwe voorſtellingen, nieuwe touren, treffende, levendige, puntagtige gezegdens — maar alles meer onmiddelijk voor de zinnelijke gewaarwording.

Past men nu deze eenvoudige gronden toe op den redenaar en digter in het bijzonder, dan is het vernuft van den redenaar en digter, dat vermogen zijner ziele, waardoor hij ſcherp en vlug is in het ontdekken van zinnelijke gelijkheden en betrekkingen tusſchen verſchillende onderwerpen: welk vermogen hem in ſtaat ſtelt, om nieuwe, natuurlijke, oirſpronkelijke, treffende beelden, metaphoren, gelijkenisſen, ſamenvoegingen, toeſpelingen, perſonificatien enz. uittevinden, en daar door aan zijne voorſtellingen leven, nadruk en ſieraad bij te zetten; dat is, gelijk POPE zegt:

Digitized by Google

True wit is nature, to advantage dresſ'd,
What oft was thought, but ne'er ſo wel expresſd (c).

De digter, als een uitſtekend vernuft beſchouwd, ziet gelijkheden en betrekkingen tusſchen verſchillende onderwerpen; en wel zulken, die onder de zinnelijke gewaarwording vallen. Hij werkt dus meer onmiddelijk op de verbeelding, en wel op meer dan eene wijze, gelijk wij zulks ſtraks meer in bijzonderheden aantoonen en met voorbeelden zullen bevestigen. Hieruit nu kan men ligtelijk afleiden, wat het vernuft zij, aangemerkt als eene eigenſchap van een digtſtuk, of ſtuk van welſprekendheid. Het kan namelijk niet anders zijn, dan de nieuwheid, het treffend of verraſſend vermogen, en de cierlijkheid van de digterlijke voorſtelling, uit hoofde van opgemerkte gelijkheden, overeenkomſten en betrekkingen.

Ik ſpreek hier met opzet van *betrekkingen*, en daar op geveſtigde ſamenvoegingen, enz. om eene tegenwerping te ontwijken, welke ADDISON aan LOCKE gemaakt heeft: deze namelijk, dat het opmerken van gelijkheden wel eene voorname bron van vernuftige trekken is, maar dat het opmerken van verſcheidenheden insgelijks aanleiding geeft aan het vernuft, om zig in zijn luiſter en vermogen te vertoonen; het geen voornamelijk zigtbaar is in antitheſen, punten enz. (d).

Want, ſchoon ik het in *theſi* met ADDISON eens ben, dunkt mij egter, dat het zien en het voorſtellen van verſcheidenheden door het ver-

(c) *Eſſay on Criticism.* vs. 297. daar om zegt ook L. KAIMES *Elements of Criticism.* ch. XIII. „ Wit is a quality of certain thougts and expresſions; the term is never applied to an action nor to a paſſion, and as little to an external object."
(d) *Spectator* Vol. I. p. 241.

Digitized by Google

vernuft, altoos gepaard gaat met eene voorſtelling van eene zekere overeenkomst, gelijkheid, of onderlinge betrekking, tusſchen deze verſcheidenheden; eene vereeniging in één zeker punt, of de ſamenvoeging derzelve op eene zekere wijze, welke altoos eene zekere gelijkheid, overeenkomst of betrekking vooronderſtelt. —— Zo is het contrast niet anders dan eene ſamenvoeging of vereeniging van twee verſchillende of tegen over elkander ſtaande dingen in één punt —— maar in dit punt is juist dat, wat altoos eenige gelijkheid, overeenkomst, betrekking vooronderſtelt: zo zegt bij voorbeeld HOOFT:

Gemakkelijk is veiligst gaan,
En groote rust kleen onderwinden.

Hier wordt *groot* en *klein* in een zeker opzigt of punt ſamen vereenigd, ſchoon zij anders tegen elkander overſtaan —— en dus is hier ook de vereeniging van twee tegen over elkander ſtaande onderwerpen, gegrond op eene opgemerkte gelijkheid. Zo bij voorbeeld ook, wanneer VOLLENHOVE van den bekeerden moordenaar zegt (*e*);

—— —— —— *Hy raakt binnen*
Bij avontlicht in 't paradys, die ſnel
Den ganſchen dag te post liep naar de hel.

Nu is het zeker, dat, den gantſchen dag den weg des verderfs te bewandelen, en des avonds in het paradijs te komen, iets paradox, tegenſtrijdigs, contraſteerends in zig heeft —— maar het vernuftige egter van dezen trek, wanneer men dezelve nauwkeurig ontleedt, beſtaat hier

(*e*) *Poëzij* bl. 62.

Digitized by Google

hier in, dat deze twee tegen overgeſtelde dingen in één punt vereenigd worden. Zij hadden, hoe contraſteerend in zig zelfs, egter in één mensch, als 't ware *te gelijk* plaats; en, als zodanig voorgeſteld, dienen zij, om de bovennatuurlijke magt van den Zaligmaker zinnelijk te vertoonen. Derhalven, gelijk ik gezegd heb, alles wat voor ſamenvoeging vatbaar is, moet eene zekere zijde, een zeker punt hebben; uit hoofde van welken 'er vereeniging plaats kan hebben; en dit punt, deze zijde, vooronderſtelt eenige gelijkheid, hoe ingewikkeld, hoe diep verborgen voor het gewoone gezigt dezelve ook wezen mag; zonder deze gelijkheid tog zou de ſamenvoeging, in plaats van treffend en behagend, onverſtaanbaar, redeloos, en dus *non ſens* zijn.

Onder deze bepalingen en ophelderingen, dunkt mij, dat men ADDISON en LOCKE kan vereenigen, en zig houden aan de gegevene beſchrijving van het vernuft; namelijk dat hetzelve is eene treffende voorſtelling van opgemerkte gelijkheden, overeenkomſten, betrekkingen, of daaruit vloeiende ſamenvoegingen.

Dus verre gevorderd zijnde, door eene zo ik mij vleie eenvoudige aaneenſchakeling van gedagten, moeten wij deze beſchrijving van het vernuft in de poëzij en welſprekendheid, door voorbeelden, beveſtigen, om dan vervolgens met te meer grond tot andere bijzonderheden, den aart en de uitwerkingen van dit vermogen betreffende, te kunnen overgaan.

Laat ons een begin maken met de ontleding van de volgende paſſage uit VONDELS *klaghte op het verbranden van 't Stadthuis van Amſterdam* (*f*). Deze zal ons aanleiding geven, om mijne beſchrijving van het.

(*f*) *Poëzij* D. II. bl. 145.

Digitized by Google

het digterlijk vernuft, zo veel zulks tot verdere ontwikkeling noodig is, op te helderen en te beveſtigen. Dus zingt hij:

Aelout Stadthuis, verminkt Stêhuis,
Gewoon van ouderdom te bukken,
En onderſtut met jonge krukken,
Hoe ſtortge in 't graf met dit gedruis,
In 't midden van den brant en 't rooken;
Nu 't onvoldragen Raedthuis vast
Zijn leden krijght, en groeit, en wast?
Gij waert verzwakt, verleemt, gebroken,
O afgeleefde Beſtemoêr!
Verdroot u langer dus te ſlaven,
Dat gy u levendt liet begraven
In puin, op uwen ſlegten vloer;
Terwijl uw droeve kinders ſchreeuwen
Op uw geraemte? ô Stut van Stact,
Der Burgren Scheitsvrouw, Hollants Ract,
En toeverlaet van waeze en weeuwen.
Den koopman hebtge, uit uwen ſchoot,
Gezegent, geſtoffeert met ſchijven,
Om handel Oost en West te drijven;
De Stadt en 't Landt geredt in noot.
Gij hebt onbillijkheit geregelt
Door Recht en Wetten, trouw en vroom;
Het quaet gehouden bij den toom;
Den eedt en 't burgerrecht bezegelt.

Digitized by Google

Gy toonde u gastvry, waert gewoon
Den vreemdeling, als ingeboren,
Met min t' ontfangen, en te hooren,
Te dekken met uw wapenkroon.
Gy zijt de Stadt te vroegh ontvallen,
Dus out in 't zachtſte van haer rust,
Van ramp noch ongeval bewust,
O vaste vryburgh van uw wallen,
Gij zaeght den nieuwen gront geleit,
En woudt misſchien, verſuft van jaren
Den last van 't ſloopen ons beſparen
Uit averechtze zuinigheit: enz.

Niemand die eenig gevoel heeft voor digterlijke ſchoonheden, zal ontkennen, dat'er in deze plaats van VONDEL over het algemeen veel vernuft doorſtraalt; maar tot mijn oogmerk is het niet genoeg, dit ſlegts in 't algemeen aantemerken, maar daartoe is het noodig, dat ik in bijzonderheden aanwijze, waar in het vernuftige van deze ſchilderij beſtaat; als ook hoe het vernuft werkſaam is in de bijzondere deelen der voorſtelling; ten einde uit dit voorbeeld de geſchiktheid en de volkomenheid mijner beſchrijving van het digterlijk vernuft te doen opmerken.

Het digterlijk vernuft ontdekt zinnelijke gelijkheden tusſchen verſchillende onderwerpen. VONDELS vernuft zag hier algemeene overeenkomſten tusſchen het nieuwe, doch onvoltooide, Stadhuis, en een onvoldragen kind —— tusſchen het oude en wankelend Stadhuis, en eene bestemoeder van veel verdienſte —— Dit gaf hem aanleiding, om

Digitized by Google

om meer byzondere, en fijner gelijkheden optemerken —— tusſchen het groeien van een onvoldragen kind, en het dagelijks toenemen van het nieuwe gebouw —— tusſchen het gaan van eene oude vrouw op krukken, en het onderſteund worden van het oude Stadhuis, door ſtutſels —— tusſchen het invallen van het oude Stadhuis, terwijl het nog ſtond, eer het was afgebroken, en het zig levendig laten begraven uit verdrietelijkheid —— tusſchen de handelingen van eene rijke bestemoeder, die mild, regtvaardig en herbergſaam is, en het bedrijf van het Stadhuis, met opzigt tot de handhaving van billijkheid, regtvaardigheid, herbergſaamheid enz. —— en eindelijk tusſchen het invallen, zonder na het ſloopen te wagten, of daar toe den benoodigden arbeid en kosten te beſteden, en de averegtſche zuinigheid van eene oude en afgeleefde vrouw.

Hier zijn derhalven gelijkheden; en wel zulken, welke wij ons zinnelijk kunnen voorſtellen; voorwerpen voor onze verbeelding: —— ze zijn egter tusſchen zeer verſchillende onderwerpen, en van dien aart, dat zij, ten minſten in de opgegeven bijzonderheden, niet zouden gezien worden, door elk die een oud en nieuw Stadhuis zag, maar alleen door een vernuft, gelijk aan dat van VONDEL. — Zij zijn bevens van dien aart, dat zij, zo dra ze worden voorgeſteld, begrepen, dat is, door de zinnelijke gewaarwording bevat worden; en hierom zijnze natuurlijk, terwijlze door hunne nieuwheid en onverwagtheid behagen en treffen. Men voldoet zijne weetgierigheid door zulke overeenkomſten tusſchen verſchillende onderwerpen te leeren kennen, welke ons te vooren onbekend waren, of waarop wij ten minſten tot hier toe geen agt geſlagen hadden. Wij verwonderen ons over de mate des vernufts van den ſchrijver, wiens levendige verbeeldings-

Digitized by Google

dingskragt hem zulk eene oirſpronkelyke en fijn uitgedagte gelijkheid deed ontdekken, als 'er is tusſchen de averegtſche zuinigheid eener afgeleefde oude vrouw, die anders veele verdienſten heeft, en het van zelfs invallen van het Stadhuis, zonder dat het noodig was, tijd, arbeid en kosten daar aan te beſteden. Wij worden door het zien van zulke gelijkheden aangenaam bezig gehouden, ook in zo verre ons verſtand of ſcherpzinnigheid oordeelt over de waarheid dezer gelijkheden, en den digter of bewondert of berispt; terwijl verder de nieuwheid dier ontdekkingen, of het onverwagte in de voorſtelling, ons treft, en door de zinnelijke voorſtelling leven en ſieraad ontvangt.

Maar verder; al het bevallige, treffende, verraſſende, onverwagte van deze kunſtige voorſtelling; alle beelden, al het allegoriſche, vergelijkende; al het perſoonsverbeeldende in deze ſchilderij is nergens anders zijn aanwezen aan verſchuldigd, dan aan opgemerkte en voorgeſtelde gelijkheden en betrekkingen; en daarom meene ik, dat uit deze paſſage van VONDEL ten duidelijkſte blijkt, dat mijne beſchrijving van het digterlijk vernuft wettig zij.

Wil men hier van nog nader overtuigd zijn, men ſla ſlegts met mij op, de *Zedeprinten* van onzen Ridder HUIGHENS; waarin zo veele ſpelingen van het vrugtbaarst vernuft te vinden zijn, als men ergens anders zal aantreffen. Alle deze vernuftstrekken, uit elkander gezet, en in haren oorſprong nagegaan, zijn niet anders, dan opgemerkte en zinnelijk voorgeſtelde gelijkheden of betrekkingen tusſchen zeer verſchillende onderwerpen; en wel, nieuwe, onverwagte; ſomtijds koddig en lachverwekkend; ſomtijds meer ernſtig, doch veel al zulken, welken ons overtuigen dat HUIGHENS, zeker een der grootſte vernuften zijner eeuwe, overeenkomſten of gelijkheden ontdekte, aan welken een ander niet zou gedagt hebben. Laat

Digitized by Google

Laat mij 'er eenige voorbeelden van aanhaalen:
Zo zegt hij van eenen *Koning;*

Hij is een menighte beſloten in een kroon,
Een yeders opperknecht, een ſlave zonder loon.
Het hooge dack van 't rijck, dat al den hagel uijtſtaet;
Het groote rekenboek van al dat in en uitgaet,
Een penning van 't metael, daer wij af zijn gemaeckt,
Maer op den rekenrij der duiſenden geraeckt.

Uit hoofde van opgemerkte en voorgeſtelde gelijkheden, noemt hij eenen bedelaar,

—— *Een aerdsch planeet; een ſchildpad zonder dack;*
Een ſchaduw van het Hof; een ſtoepſtijl van de Kerckdeur.

Eene rijke vrijſter is bij hem

Een vrijerwan; een ſchuimſpaen van de jeugd.

en van een gemeen Soldaat, maakt hij

Een ysre ſport in 't heck van 't Vaderland.

Maar wie moet niet lagchen, als HUIGENS al zijn vernuft beſteedt, om eenen onwetenden arts te hekelen, door hem op deze wijze te beſchrijven:

Digitized by Google

Hij is een onderbeul; een buffel met een rinck;
Een vuijst in 't ſweerig oogh; een oorband op een klinck;
Een vroedvrouw met een baard; een konſtig menſchenmoorder;
Een dobble kerckhof-ploeg; een boerenborſenboorder.
Een raetsheer met een P voor 't midden of voor aen;
Een onbetroubaer brugh, daer elck wil overgaen,
En vallen in de gragt daer door hij moghte treden.
Een zeisſem van de dood; een besſem van de ſteden;
Een onbegrijplick vat, dat min begrijpt dan 't geeft,
Een mildmond van een man, die geeft en niet en heeft.

En hoe vernuftig uitgedacht en teffens hekelend is deze trek op een Alchymist;

Hij is ——
Een inbreuck van de ſchrift, die ſoeckt en niet en vindt.

en deze op een algemeen, dat is een ſlegt Poëet;

Hij is een kraeckend wiel, dat ſtadig maelt en knarst
Een windig wangeback van ſemelen en gist.

Maar nu ziet elk, zonder dat het noodig is, dit in bijzonderheden aantewijzen, dat alle deze geestige of vernuftstrekken niet anders zijn, dan nieuwe, oirſpronkelijke, eigenaartige, onverwagte, treffende voorſtellingen van opgemerkte gelijkheden.

Boileau, dat uitſtekend vernuft, begint zijne VIIIe. Satire op deze wijze: *De*

Digitized by Google

De tous les animaux qui s'elevent dans l'air,
Qui marchent ſur la terre, ou nagent dans la mer,
De Paris au Perou, du Japon jusqu'a Rome,
Le plus ſot animal, a mon avis, c'eſt l'homme.

Hoe onderneemt hij nu het vernuftig betoog van deze paradoxe ſtelling? Op deze wijze: Zijn levendig, ſpelend en ſtekelagtig vernuft ontdekt zekere handelwijzen of omſtandigheden van den mensch, tusſchen welke, en ſoortgelijken, aan dieren eigen, eenige gelijkheid of overeenkomst plaats heeft; en zijn geheele betoog is niet anders, dan de voorſtelling dier gelijkheden. —— op deze wijze: In deze en die omſtandigheden, aan menſchen en dieren gemeen, handelen de dieren wijzer dan de mensch; —— derhalven.

Meer ernſtig, maar op denzelfden voet ſchildert HORATIUS (*g*) het dwaze af van zulken, die nimmer te vrede zijn, ten zij ze meer bezitten, dan zij gebruiken kunnen. Hij zoekt door zijn vindingrijk vernuft gelijkheden op, tusſchen deze menſchen, en andere voorwerpen; omtrend welke laatſten het eene uitgemaakte zaak is, dat ze dwaas en belagchelijk zijn. Uit hoofde van deze voorgeſtelde gelijkheden doet hij zijn lezer treffend en onverwagt gevoelen de dwaasheid van dezulken, welken hij als dwaazen wil afſchilderen. —— Men leze uit de geheele Schilderij ſlegts deze volgende regels:

—— —— *vel dic, quid referat intra*
Naturae finis viventi, iugera centum, an
Mille aret?

de

(*g*) Serm. I. 1—49. en volg.

Digitized by Google

De reden, welke hij daar van opgeeft, is deze volgende, welke elk egter terſtond als ongerijmd zal verwerpen:

——— at ſuave eſt de magno tollere acervo.

zo ook verder:

Ut tibi ſi ſit opus liquidi non amplius urnæ
Vel cyatho; ac dicas magno de flumine malim
Quam ex hoc funiculo tantumdem ſumere: eo fit
Plenior ut ſi quos delectet copia juſto,
Cum ripâ ſimul avulſos ferat infidus acer.

Maar ik moet hier het een en ander opmerken over het treffende en onverwagte, als een eigenſchap van het Vernuft beſchouwd. Alles wat oud en daar door zijn treffend vermogen verloren heeft, behoort niet tot het vernuft: dat is, een kunſtenaar, die oude en dikwijls opgemerkte gelijkenisſen of betrekkingen voorſtelt, verdient den naam niet van een man van vernuft; en daarom is het er verre af, dat alle metaphoren, alluſien, gelijkenisſen, perſonificatien enz., de kenmerken van vernuft met zig voeren. Zulks geſchiedt alleen, wanneer zij, of in zig zelf nieuw en treffend, of door hunne plaatſing onverwagt zijn, en eene zekere mate van ontzetting veroorzaken. Om deze reden zelf, zegt ADDISON (*h*), zijn de gelijkenisſen in het Heldendicht, welken meer geſchikt zijn om het gemoed met grote denkbeelden te vervullen, dan

(*h*) *Spectator* nº. 62.

Digitized by Google

dan om hetzelve met nieuwe en vermakelijke bezig te houden, zelden van dien aart, dat zij vernuft in zig bevatten. Ik ſta dit in een zeker opzigt toe, namelijk in zo verre; dat eene metaphore, eene alluſie, eene gelijkenis bij den heldendigter volkomen aan het oogmerk beantwoorden kan, zonder juist in den naauwſten zin vernuftig te zijn; maar ik meen egter te gelijk te kunnen ſtaande houden, dat zij vernuftig wezen kan, en mag, zonder daarom te kunnen gezegd worden de hoofdvoorſtelling te benadeelen. De grootheid en verhevendheid verdraagt zig niet alleen met het onverwagte, maar wordt er zelfs ſomtijds uit geboren, of door vermeerderd: even als in dat bekende zeggen van HORATIUS,

Si fractus illabatur orbis;
Impavidum feriunt ruinae.

alwaar de laatſte uitſpraak zo wel ontzettend en onverwagt als verheven is. Maar dit is zeker, dat *vernuft* alleen niet genoegſaam is, om grootſche en verhevene denkbeelden te verwekken.

Men ziet hier ook uit, dat het nieuwe onverwagte en treffende ſomtijds alleen en geheel het ſchoone van eene voorſtelling uitmaakt; en dan is zulk eene voorſtelling louter *vernuftig*. Dit heeft plaats, wanneer men iets gemeens, een zeer bekend denkbeeld, zo voorſtelt, dat het alleen treft door de wijze van uitdrukking —— of dat zij gepaard gaat met andere hoedanigheden, als grootheid, verhevendheid, lagchverwekkendheid, naïfheid enz.; en dan is zulk eene voorſtelling gemengd.

Schoon nu de meeſte vernuftige voorſtellingen gemengd zijn, zo is het onverwagte en treffende egter in trap en mate zeer onderſcheiden. Lord KAIMES noemt de uitwerking van hetzelve *a ſtatch*, een klap.

Digitized by Google

Doch, wanneer men niets anders vernuft noemt, dan waar in het onverwagte of ontzettende zo ſterk is, dat het gemoed van den lezer of hoorder als 't ware een ſchok krijgt, dan zal men veele voorſtellingen, welke waarlijk vernuftig zijn, moeten uitmonſteren uit het getal der vernuftigen. Wel is waar, dat alles, wat nieuw en onverwagt is, eene zekere ontzetting veroorzaakt, en in eene zekere mate treft; doch ik zoude niet durven ſtaande houden, dat deze ontzetting, dit treffend vermogen, in alle vernuftige voorſtellingen zo groot is, dat men het een ſchok zoude durven noemen. Het vernuft kan zo wel eene zagtere aandoening veroorzaken, zonder daarom optehouden vernuft te zijn. Maar daarenboven, waar zijn de grenzen van dat ontzettende, binnen welke zig het vernuft bepaalt? Daarom komt het mij duidelijker voor, wanneer men meer algemeen ſpreekt en zegt: zal er vernuft zijn in de voorſtelling van gelijkheden, overeenkomſten of betrekkingen, dan moet dezelve nieuw zijn; zij moet door hare nieuwheid verraſſen en zo in meerder of minder trap treffen; welk treffen ſomtijds zo ſterk is, dat het een geheelen ſchok ofte ontzetting in het gemoed van den lezer of hoorder veroorzaakt. —— Dit blijkt ook nog daar uit, dat, het geen Lord KAIMES *a flatch* noemt, geen onderſcheidend kenmerk van het vernuft is. Het *ik* van Medea, ſchoon geen vernuftſtrek, geeft dezelve *flatch*, als de treffendſte voorſtelling van vernuft (*i*).

Eer

(*i*) Na dat ik dit geſchreven heb, zie ik met vermaak, dat de Schrijvers van de Leipſiger Bibliothek der Schönen Wiſſenſchaften vol. X. p. 237. dezelfde aanmerking maken over deze gedagte van Lord KAIMES, zeggende: „Deze vergelijking kan ſom„ tijds zo verre gaan, dat zij ontzetting veroorzaakt; maar moet men daarom de ont„ zetting noodzakelijk tot eene eigenſchap van een vernuftige gedagte maken?

Digitized by Google

Eer ik nu overga, om eenige gevolgen afteleiden uit deze mijne gezegdens, moet ik nog eene bedenking wegnemen, welke men tegens mijne gegevene beſchrijving van het vernuft zoude kunnen inbrengen.

Ik zal dezelve opgeven met de woorden van die Schrijvers, welke mij dezelve geopperd hebben. Zij, de Opſtellers namelijk van het artikel *Eſprit* in den Parijſchen druk der *Encyclopedie*, zeggen: „ *Ce n' eſt „ pas toujours par une metaphore qu'on s'exprime ſpirituellement; c'eſt par „ un tour nouveau; c'eſt en laiſſant deviner ſans peine une partie de ſa „ penſée; c'eſtce quon apelle* fineſſe, delicateſſe; *& cette maniere eſt „ d'autant plus agreable, qu'elle exerce & qu'elle fait valoir l'eſprit „ des autres.*"

Ten voorbeelde hier van brengen zij bij het volgende gezegde van M. DE LA SABLIERE.

Eglé tremble que dans ce jour
l'Hymen plus puiſſant que l'amour
N'enleve ſes threſors ſans qu'elle oſe s'en plaindre.
Elle a negligé mes avis;
Si la belle les eut ſuivis,
Elle n'auroit plus rien a craindre.

En voegen 'er deze aanmerking bij: „ *L'auteur ne pouvoit, ce ſemble, „ ni mieux cacher, ni mieux faire entendre ce qu'il penſoit, & ce qu'il „ craignoit d'exprimer.*"

Een ſoortgelijk voorbeeld levert ons, mijns bedunkens, dit korte en veelbeduidend gezegde van GELLERT op, aan het ſlot van een zijner Fabelen,

Die

Digitized by Google

Die oude booze Generael!

Maar zoo weinig ik genegen ben, om aan ſoortgelijke gedagten of voorſtellingen de ſchoonheid te ontzeggen, zo min ben ik egter overtuigd, dat deze ſoort van ſchoonheid eigenlijk tot dat geen behoort, wat men, in den eigenlijken zin, vernuft noemt. Het ſchijnt mij toe, dat alle ſoortgelijke gedagten en voorſtellingen, wanneer de kunſtenaar met een ſchijnbare nalatigheid meer zegt dan hij ſchijnt te willen zeggen, of wanneer hij door eene eenvoudige voorſtelling egter zijn lezer in ſtaat ſtelt om 'er het overige bij te denken, behoort tot het *naïve*, waarvan men ook verſcheide ſoorten aantreft: ten minſten naar het geen ons MOSES MENDELSZOON, RIEDEL en anderen nopens het *naïve* leeren, kan men alle dusdanige voorſtellingen tot een van de ſoorten van het naïve brengen; zelfs die, welke iets hebben van het grootſche of verhevene, waarmede zig het naïve zeer wel verdraagt.

Daar derhalven het naïve en het vernuftige dingen van verſchillenden aart zijn, zie ik niet, waarom de aanmerking der Schrijvers van de *Encyclopedie* mijne beſchrijving van het *vernuft* zoude om ver ſtooten: ten minſten volgens het oordeel van hun, die niet alle digterlijke ſchoonheden, hoe ook genaamd, onder de clasſe van vernuft brengen; het geen mijns bedunkens al te onbepaald is; hoe gaarne ik erkenne, dat men het woord *vernuft* dikwijls in de gemeene ſamenleving in een wijd uitgeſtrektere beteekenis neemt, dan wanneer men, in eene theoretiſche verhandeling, bepaald over het *vernuft* handelt. Ik heb zelfs gemerkt, dat men, wanneer men over het vernuft in de digtkunst handelt, daartoe wel eens meer brengt, dan 'er eigenlijk toe behoort; en dit waar-

Digitized by Google

waarſchijnlijk om het gebruik, hetwelk men, in de gemeene ſamenleving, van het woord *vernuft* maakt; zo dat men 'er ſomtijds gedagten en voorſtellingen toe brengt, welken veel meer de vrugten zijn van *Genie*, dan van *Vernuft*. Hier door geraakt men dikwijls in verwarring; en om zulks te vermijden, dunkt mij allergeſchiktst te zijn, deze drie eenvoudige denkbeelden altoos levendig te houden, wanneer men over het vernuft ſpreekt.

Schoone, treffende gedagten, van wat aart ook, met de hoogstmogelijke eenvoudigheid voorgeſteld: —— Zie daar de *Genie*.

Schoone, treffende gedagten, kunſtig en ſierlijk, en door deze kunst en ſierlijkheid te meer treffend voorgeſteld —— Zie daar *Genie* en *Vernuft* te ſamen.

Gemeene, bekende gedagten, zo voorgeſteld, dat ze, door de wijze van uitdrukking, behagen en treffen: —— Zie daar het *Vernuft* alleen.

Laat mij deze drie aanmerkingen door eenige voorbeelden opheldren. De volgende paſſages zijn ſchoone gedagten, doch waarin geen eigenlijk vernuft te vinden is:

PALAMEDES zegt bij VONDEL;

Die zorgt, en waekt, en ſlaeft, en ploegt, en zwoegt, en zweet,
Ten oirbaer van het lant een laſtig ampt bekleet,
En waent de menſchen aen zijn vroomheit te verbinden,
Zal zig te jammerlijk in 't endt bedrogen vinden
Van 't wispelturig volk, dat, veel te los van hooft,
Genoten dienſt vergeet, en 't ergſte liefſt gelooft.

Digitized by Google

en in JACOB SIMONSZOON DE RYK zegt MARGARETA tegen HOOFT (*k*):

Dees bange dag zal mij mijn wederhelft doen derven,
Mij ſchiet niets over dan te weenen en te ſterven.

Zo ook wanneer YOUNG zegt (*l*):

Shall I too weep? where then is fortitude?
And fortitude abandon'd, where is man?

In alle deze voorbeelden is de voorſtelling ſchoon en treffend, zonder vernuftig te zijn.

Maar wanneer dezelve YOUNG in de daarop volgende regels zegt:

He that is born, is Ifted; life is war,
Eternal war with woe. Who bears it beſt,
Deſerves it leaſt ——

dan is 'er vernuft bij, in de wijze van uitdrukking; zo ook, wanneer HORATIUS ſchetst, hoe hij zig gedraagt, wanneer het geluk hem verlaat (*m*):

—— Si

(*k*) Bl. 169.
(*l*) *Night-thoughts* N. II.
(*m*) *Carmin.* L. III. Od. 29. vſ. 53. ſeq.

Digitized by Google

—— ſi celeris quatit
Pennas; reſigna quae dedit, & mea
Virtute me involvo, probamque
Pauperiem ſine dote quaero.
Non eſt meum, ſi mugiat Africis
Malus procellis, ad miſeras preces
Decurrere, & votis pacifci,
Ne Cypriae Tyriaeque merces
Addant avaro divitias mari.
Tum me biremis praeſidio ſcaphae
Tutum per Aegaeos tumultus
Aura ferat, geminusque Pollux.

BOILEAU drukt dit kort en geeſtig dus uit:

Qu'à ſon gré deſormais la fortune me joue
On me verra dormir au branle de ſa roue,

Eindelijk geeft men ook aan bekende en gemeene gedagten een zeker vermogen, eene zekere nieuwheid, door het vernuftige van de voorſtelling. Dezelfde HORATIUS wil zeggen, dat men niet onophoudelijk moet treuren, en gebruikt daar toe de volgende uitdrukkingen (*n*):

Non

(*n*) *Carm.* L. II. Od. 9.

Digitized by Google

Non ſemper imbres nubibus hiſpidos
Manant in agros; aut mare Caſpium
Vexant inaequales procellae
Usque; nec Armeniis in oris,
Amice Valgi ſtat glacies iners
Menſis per omnis; aut Aquilonibus
Querceta Gargani laborant,
Et foliis viduantur orni.

Dat de eer, welke wel eens aan boosdoenders te beurt valt, van korten duur is, is eene opmerking, welke zo dikwijls door de ondervinding is bevestigd, dat ze, eenvoudig en onopgeſierd voorgeſteld, niet zeer treffen zou; —— maar zo als MALHERBE (o) deze opmerking voorſtelt, is ze vernuftig, ſchoon en treffend:

La gloire des mechans eſt pareille à cette herbe,
Qui, ſans porter jamais ni javelle, ni gerbe,
Croiſt ſur le toict pourri d'une vieille maiſon:
On la voit ſeche & morte, auſſitoſt qu'elle eſt née;
Et vivre une journée
Eſt reputé pour elle une longue ſaiſon.

Deze voorbeelden, waarbij ik nog een groot aantal had kunnen voegen, zijn genoegſaam, om mijne meening optehelderen.

Nu

(o) *Poëſ.* p. 4.

Digitized by Google

Nu ga ik over tot het afleiden van zulke gevolgen, uit het geene ik tot hier toe gezegd, en met voorbeelden bevestigd heb, als dienen kunnen, om dit ſtuk in meer bijzonderheden aantewijzen, en uit verſchillende oogpunten te vertoonen.

Het eerſte gevolg is: Dat dit vermogen de bron is, niet van gewoone, afgeſletene, maar van nieuwe, oorſpronkelijke, treffende beelden, metaphoren, allegorien, alluſien, perſonificatien enz. In deze allen heeft tog plaats, het geen wij, als het hoofdkenmerk van het vernuft in de poëzij, hebben opgegeven; namelijk de zinnelijke voorſtelling van opgemerkte gelijkheden of betrekkingen, met oogmerk om te behagen en te treffen.

Een digter gebruikt beelden, metaphoren, allegorien, dat is doorlopende metaphoren, enz. Om dezelve te vinden, moet hij gelijkheden zoeken, tuſſchen het eigenlijk onderwerp van zijne voorſtelling, en een ander onderwerp, hetwelk hij, in plaats van zijn eigenlijk onderwerp, zo kan vertegenwoordigen, dat men egter zijn eigenlijk onderwerp niet uit het oog verliest. OSSIAN, bij voorbeeld, noemt de oogen van COLNADONA, *rollende Starren*, hare ziel, *een ſtraal van licht*. De zinnelijke overeenkomst tuſſchen *ſtarren*, *rollen*, en *oogen die zig bewegen* is hier de eenige grond, waarom het een in plaats van het ander genoemd wordt; en zo is het in alle ſoortgelijke overdragtige benoemingen.

Het zou overtollig zijn, dit in meer voorbeelden aantewijzen; daar 'er geen nieuw en treffend digterlijk beeld, metaphore, of allegorie is, waarin men dit niet, met den eerſten opſlag van het oog, ontdekken zal. Men ſla, bij voorbeeld, ſlegts den Reisbrief van POOT op, en men zal van mijne gezegdens overtuigd worden. Maar het

Digitized by Google

geen, waarop het eigenlijk hier aankomt, is dit: dat de digter nieuwe, treffende beelden uitvinden moet; en dit is hem onmogelijk zonder vernuft.

De gelijkenisſen zijn ſchilderijen, waar door de zaak, die voorgeſteld wordt, des te zinnelijker, des te treffender, des te duidelijker wordt voorgehouden aan de verbeelding; en wel eenvoudig om deze oorzaak, om dat de gelijkheid of overeenkomst, welke 'er is tusſchen de zaak, die vergeleken wordt, en het onderwerp, waarmede dezelve vergeleken wordt, een meerder licht doet vallen op het hoofdonderwerp, en daardoor de geheele voorſtelling levendiger, treffender en bevalliger maakt.

Het zoude buiten het beſtek van deze Verhandeling zijn, hier, over alle de bijzonderheden, oogmerken en ſoorten der gelijkenisſen te handelen; het is genoeg, aantemerken, dat het vermogen, om zulke gelijkende onderwerpen te vinden, dezelve levendig en treffend voorteſtellen, en in het regte oogpunt te vertoonen, behoort tot het vernuft; de aart der gelijkenisſen toont dit genoegſaam aan; en het eerſte het beste voorbeeld zal dit klaarblijkelijk bevestigen: zo zegt HOOGVLIET van *Sara* (*p*);

Zij ſmelt in tranen, of berst uit in jammerklaghten;
Gelijk een dikke drang van wolken, t'ſaamgeperst
Door dwarrelwinden, wordt genepen tot hij berst,
En openſcheurt, met ſtorm of harde donderſlagen,
Of uitgewrongen wordt tot felle regenvlagen.

En

(*p*) *Abrah.* II. B. bl. 45.

Digitized by Google

En op eene andere plaats van den Koning van Egijpte (q):

De Nijlvorst is verbaast, en voelt zijn' geest verward
In vaste ſtrikken, die hem klemmen om het hart.
De liefde, droefheit, pijn, en angst, en vrees, en toren,
De heilige eedt, dien hij zo aanſtonts heeft gezworen,
Beſtreden elk om 't felst zijne overwonne ziel,
Tot hij al zwoegende in een dootſche ſlaauwe viel.
Gelijk een hert, dat, door een' pijl geraakt, in 't rennen,
Door dootſchrik, zonder bosch of lomrigh wout te kennen,
Zijn diepe wonden poogt t'ontvluchten, tot het net
Des loozen jagers het elendigh dier bezet;
En hoe het ſterker woelt tot redding van zijn leven,
Hoe eer het, ſlaau van kracht, zich moet verwonnen geven.

Het vernuft van HOOGVLIET was hier de bron der opgemerkte gelijkheden. Hoe fijner nu de gelijkheden zijn, hoe treffender zij wegens hunne nieuwheid zijn; hoe ſterker licht zij terugkaatſen op het hoofdonderwerp, hoe groter het vernuft is dat dezelve opmerkt en voorſtelt.

Hetzelfde heeft plaats in geeſtige of vernuftige toeſpelingen. Deze zijn voorſtellingen van opgemerkte gelijkheden, tuſſchen het geen reeds te voren aanwezig was, of gebeurd is, en dat, hetwelk nu door den digter wordt voorgedragen; dus een ſoort zelfs van gelijkenis: bij voor-

(q) *Abrah.* II. B. bl. 53.

Digitized by Google

voorbeeld: Poot wil zeggen, dat de wijsheid zelve niet beſtand is tegen de verleidingen van den wellust. Deze waarheid bevestigt hij door toeſpelingen uit de geſchiedenis, van Simſon en Salomo ontleend; en draagt dezelve voor aan de zinnelijke gewaarwording. Hier door bewijst hij digtkundig zijne tegenwoordige voorſtelling; om dat 'er tusſchen de gevallen, waarop hij toeſpeelt, en zijne voorſtelling, zulk eene gelijkheid en overeenkomst is, dat de laatſte door de eerſte digtkundig bevestigd, en te gelijk levendiger en treffender voorgeſteld wordt. Dus zingt hij (*r*):

Maar wat gelt hier een bloedvergieter,
Een held of dwingeland,
De wijsheid zelf, de wijsheid liet 'er
Haar voetſtap in het zand,
Men wierd 'er in een beeld de gangen
Van Salomo gewaar,
En zag 'er Simſons lokken hangen
Te pronk aan een pilaar.

Hoe ſchoon en treffend is ook de vernuftige toeſpeling op de gewoonte der menſcheneeters, in de *Ode ſur la guerre preſente* (*s*); wanneer de digter de oorlogende Mogendheden aanſpreekt, en hen, met dezelve, in een punt vergelijkt en ſamenvoegt:

Ces

(*r*) D. II. bl. 60.
(*s*) *Treſor du Parnaſſe* Tome II. p. 34.

Digitized by Google

Ces ſauvages ſanglans, que votre orgueil deteſte,
Sont de foibles rivaux de tant d'exces honteux,
Et je ne vois que l'art de faire un manifeſte,
Qui vous diſtingue d'eux.
Ils mangent les vaincus dans leur cruelle joie,
L'honneur de les tuer ſuffit à vos fureurs,
Qu'importe, à qui n'eſt plus, de devenir la proie
Des vers ou des vainqueurs.

Even zo is het gelegen met de perſonificatien, of perſoonsverbeeldingen; waarin, door zekere opgemerkte gelijkheden tusſchen bezielde en onbezielde voorwerpen, aan de laatſte ook de perſonaliteit wordt toegekend. Zo ſpreken de dichters, rotſen, bergen, boomen aan; en ſchrijven aan dezelve, medegevoel, bewustheid, en dergelijke eigenſchappen toe. Zo wordt de berg Atlas, als een groote reus en van eene verſchrikkelijke gedaante, beſchreven bij VIRGILIUS (*t*):

—— jamque volans apicem & latera ardua cernit
Atlantis duri, caelum qui vertice fulcit;
Atlantis, cinctum adſidue cui nubibus atris
Piniferum caput, & vento pulſatur & imbri:
Nix humeros infuſa tegit: tum flumina mento
Praecipitant ſenis, & glacie riget horrida barba.

Wel-

(*t*) *Æn.* Lib. IV. vſ. 246. ſq.

Digitized by Google

Welke beſchrijving SILIUS ITALICUS heeft nagevolgd (*u*):

Atlas ſubducto tracturus vertice coelum.
Sidera nubiferum fulcit caput, aethereasque
Erigit aeternum compages ardua cervix:
Canet barba gelu, frontemque immanibus umbris
Pinea ſilva premit; vaſtant cava tempora venti,
Nimboſoque ruunt ſpumantia flumina rictu.
Tum geminae laterum cautes maris alta fatigant:
Atque ubi feſſus equos Titan immerſit anhelos,
Flammiferum condunt fumanti gurgite currum.

Offchoon het nu over het algemeen waar is, dat de neiging tot perſonificatien, dat is, om leven aan onbezielde wezens, in de digterlijke voorſtelling, medetedeelen, voornamelijk uit aandoening geboren wordt, is het egter te gelijk waar, dat de beſchrijving der bijzondere deelen van eene perſonificatie niet anders is, dan eene opmerking en voorſtelling van gelijkheden en overeenkomſten, door het vernuft voortgebragt: zo dat men zoude kunnen zeggen: Het gevoel neigt den digter tot perſonificatien. — Het vernuft ſtelt dezelve in detail voor.

En zo kome ik van zelfs tot het tweede gevolg, dat ik, uit mijne gegevene beſchrijving van het vernuft, wilde afleiden: namelijk: Dat het vernuft niet zo zeer de bron is van nieuwe, ſchoone en treffende gedagten, als van eene cierlijke, treffende, nieuwe, onverwag-

(*u*) *Punicor.* Lib. I. vſ. 202.

Digitized by Google

wagte wijze van voorſtellen; even gelijk ik uit POPE reeds heb aangehaald:

True wit is nature to advantage dreſs'd,
What oft' was thought, but ne'er ſo wel expreſs'd.

Het vernuft alleen maakt zeker den digter niet —— Een digtſtuk, waar in niets dan gemeene gedagten voorkomen, louter vernuftig voorgeſteld, kan geen ſmaaklijk voedſel op den duur verſchaffen. De hekeldigter, de koddige ſchrijver zelf, moog eens hier en daar behagen, door louter vernuftige voorſtellingen; zo hij den naam van een goed digter in zijn ſoort wil dragen, moet hij ons ook met belangrijke voorſtellingen bezig houden. HUIGENS heeft hier tegen dikwijls gezondigd, en ons een aantal ſneldichten nagelaten, welke, behoudens den eerbied aan dat groot vernuft verſchuldigd, wel vernuftig, maar tevens al te beuzelagtig zijn. Hoe beſteedde integendeel onze vernuftige Vader CATS, dien ik, als eenen allervernuftigſten ſchrijver, waardeere, altoos deze gave, om door aartige, en kunſtig opgemerkte gelijkheden te leeren of te ſtigten! RABENERS Hekelſchriften zijn insgelijks zo vol vernuft als genie.

Maar hoe zeer deze aanmerking gegrond is, is het egter ook *ten derden* waar:

Dat 'er geen digter of redenaar, geen digtſtuk, of ſtuk van welſprekendheid is, waarin dat geen niet gevonden wordt, of mag plaats hebben, wat men *vernuft* noemt; ſchoon het te gelijk waar is, dat het vernuft in de eene ſoort van poëzij zig ſterker en overvloediger vertoonen kan en moet, dan in eene andere.

Digitized by Google

Men mist zeker het regte denkbeeld van vernuft, of beperkt deszelfs grenzen te naauw, wanneer men hetzelve uit deze of geene ſoorten van poëzij wil uitſluiten. Men zegt wel: *gevoel* en *vernuft* zijn twee vijandinnen, welke elkander allen mogelijken afbreuk doen; maar men ſpeelt dan niet zelden met de termen, en denkt of ſpreekt niet naauwkeurig; waaromme ook, bij het geene de Heer VAN ALPHEN in zijne digtkundige Verhandeling *over het aangeboorne in de poëzij* (*y*), deswegens gezegd heeft, nog veele bepalingen noodig zijn. Laat ons zien, of wij de zaak kortelijk kunnen ontwikkelen.

Elk digter bezigt eenen zinnelijken ſtijl, en tevens ſpreekt hij tot het hart. Naar den aart van zijn onderwerp, en van het genus waarin hij arbeidt, heeft deze zinnelijke ſtijl hare bijzondere wijzingen. De herder gebruikt andere beelden dan de lierdigter, vooral in de hoge Ode. Hij die hekelen en ſchertſen wil, draagt zijne denkbeelden onder koddige en lagchverwekkende beelden voor; en zijne perſonificatien, gelijkenisſen, alluſien, zijn van eenen geheel anderen aart, dan die van den verliefden en treurenden minnaar, die de hardvogtigheid of den dood van zijne minnares aan bomen, velden, rotſen en beeken klaagt. De gelijkenisſen, alluſien, enz. van den heldendigter, treffen allen door hunne deftigheid, grootheid, verhevenheid; die van den minnedigter door hunne tederheid; die van den ſatyricus, door hunne ſtekelagtigheid, buitenſporigheid en belagchelijkheid; en zo in meer andere bijzonderheden: maar uit dit alles blijkt egter, dat in alle deze opgenoemde ſoorten van poëzij, *vernuft*, dat is, nieuw opge-

(*y*) Bl. 95. en verv.

Digitized by Google

gemerkte, onverwagte, treffende, zinnelijk voorgeſtelde, gelijkheden en betrekkingen, plaats kan en moet hebben, doch in verſchillende mate en op zeer onderſcheidene wijzen.

Wanneer men derhalven zig nauwkeurig uitdrukken wil omtrend den ſtrijd tusſchen vernuft, of geest en gevoel, dan behoort men, mijns bedunkens, zulks te doen in dezer voegen:

Alle trekken van vernuft, welke, of door haren aart, of door derzelver menigvuldigheid en opeenſtapeling, de aandagt voornamelijk naar zig trekken, zijn ſtrijdig met den aart van zulke digtkundige voorſtellingen, waar in de hartstogten voornamelijk moeten worden aangedaan.

De herderdigter doet kwalijk, en ſtrijdig met zijn oogmerken, wanneer hij zijne herders gelijkheden doet opmerken en voorſtellen, wanneer hij hun beelden, alluſien, perſonificatien, in den mond legt, welke, ſchoon treffend en verrasſend, egter met de eenvoudigheid van hunne denk en levenswijze ſtrijden —— zulk een vernuft ſtaat overtegen het gevoel —— maar integendeel, wanneer zij beelden ontleenen van hun vee, het veld, boomen, bosſchen, ſtroomen, en dergelijke dingen, welke zij dagelijks rondom zich aanſchouwen, en deze beelden, alluſien, perſonificatien, daarenboven van dien aart zijn, dat de opgemerkte gelijkheden, ſchoon nieuw en treffend, egter niet zijn boven de vermoedelijke vatbaarheid van den herder, dan is het zeker, dat zulke bewijzen en trekken van vernuft niet ſtrijdig zijn met de eenvoudige gewaarwordingen en het gevoel van de herders. Het is egter te gelijk waar, dat dergelijke trekken, in zo ver zij opgemerkte en voorgeſtelde gelijkheden tot hunnen grond hebben, tot het vernuft behooren. Zou het bij voorbeeld ſtrijden

Digitized by Google

tegen de eenvoudigheid van het herdersdicht, wanneer VIRGILIUS zijnen TITIJRUS laat zeggen:

Urbem, quam dicunt Romam, Melibœe, putavi
Stultus ego huic noſtrae ſimilem, quo ſaepe ſolemus
Paſtores ovium teneros depellere foetus.
Sic canibus catulos ſimilis, ſic matribus haedos
Noram: ſic parvis componere magna ſolebam.
Verum haec tantum alias inter caput extulit urbis,
Quantum lenta ſolent inter viburna cupreſſi.

en wanneer GESSNER *Chloë* laat zeggen (*w*):

Froh iſt die kleine ſchwalbe, wen ſie vom winterſchlaf im ſumpf erwachet, und den Schönen Fruhling ſieht; ſie hupft dann auf den weydenbaum, und ſinget ihr entzuken den hugeln und dem Thal, und ruft: geſpielen! wachet auf, der fruhling iſt da! doch viel entzukter bin ich noch, denn Daphnis liebet mich, und ich ruf euch geſpielen zu, viel ſuſſer iſts als der kommende fruhling, wen uns ein tugendhafter jungling liebt.

zo is 'er niets in deze ſpelingen en gelijkenis, dat boven de vatbaarheid, of de gewaarwordingen van *Chloë* gaat, en ook niets dat het tedere van de gewaarwording zelve verhindert. Maar ſtapelt nu ſoortgelijke trekken van vernuft te veel op een, of laat de opgemerkte gelijkheden te ingewikkeld, en boven de vatbaarheid van den her-

(*w*) *Idyllen* bl. 58.

Digitized by Google

herder zijn; laat zij toeſpelingen zijn op de intrigues der ſteden, dan alleen zal het vernuft in het Herdersdicht nadeelig zijn. —— Maar verder:

In die ſoorten van poëzij, waarin het gevoel heerſchend is, zijn alle zodanige trekken van vernuft nadeelig en ſchadelijk, welke, of de hartstogt verdonkeren, de taal der hartstogt vermommen, de aandagt op het vernuft van den ſpreker en de kunſtige wijze van voorſtelling, zo niet geheel, ten minſten voornamelijk, vestigen, en niet zo zeer op het geen hij gevoelt. — In deze gevallen ſtrijdt zeker het vernuft tegen het gevoel: maar wanneer integendeel, de opgemerkte gelijkheden zo niet opeengeſtapeld zijn, dat zij de aandagt te veel aftrekken; wanneer zij het beeld dat de aandoening opwekt, levendiger en onverwagter voor de verbeelding vertegenwoordigen; wanneer zij de grootheid of verhevenheid der voorſtelling vermeerderen, en noch vergezogt, noch onnatuurlijk, noch onduidelijk zijn, maar zonder moeite begrepen kunnen worden, dan zijn alle zulke trekken van vernuft in geenen deele ſchadelijk of ſtrijdig met het gevoel, ten zij men te gelijk zoude willen ſtaande houden, dat in alle ſoortgelijke ſtukken geene nieuwe, treffende, oorſpronkelijke en verraſſende beelden, gelijkenisſen, allufien en perſonificatien te pas kwamen.

Het is derhalven niet het vernuft, maar het misbruik of de verkeerde aanwending van dit vermogen, dat ſtrijdig is met het gevoel; het is het valsch vernuft alleen, het welke in de ſchoone kunſten, voornamelijk in de voordbrengſelen der poëzij en welſprekendheid, zulke verwoeſtingen heeft aangeregt, dat men, bij gebrek van genoegſame onderſcheiding, het vernuft, als ſtrijdig met het gevoel, en ver-

Digitized by Google

vernuftige trekken als onvoeglijk in aandoenlijke voorſtellen heeft willen beſchouwen.

Het is zo: in ſommige ſoorten van poëzij heerscht het vernuft. In de Fabelen voornamelijk, waar het daarop aankomt, om deze of geene waarheid, onder eene andere gedaante te vertoonen, en zo des te treffender en verraſſender voorteſtellen. In het puntdigt is ook doorgaands vernuft; egter niet altoos: wanneer tog het punt, of dat, hetwelk ons treft, eenvoudig is voorgeſteld, en de gedagte alleen ons treft, dan meene ik dat men zegge moet, dat 'er in zulk een puntdigt meer genie dan vernuft doorſtraalt (*x*). In ſpreuken, in raadſelagtige gezegdens, heerscht doorgaands vernuft, maar egter niet altoos. (*y*) Veele van SALOMONS Spreuken, bij voorbeeld, zijn zo eenvoudig voorgedragen, zonder eenige verſiering, zonder dat 'er eenig punt van vergelijking in voorkomt —— nij aldien men deze en ſoortgelijke aanmerkingen uit het oog verliest, dan zal men in veele puntdigten, ſpreuken, enz. vernuft zoeken daar het niet is; en het gevolg zal zijn, dat men in de war geraakt, wanneer men de eigenſchappen van het vernuft nagaat. Waar is, b. v., het vernuft in de voorſtelling van deze volgende waarheid?

Die

(*x*) Daarom zegt ook BATTEUX *Cours de Belles Lettres* P. 1. p. 147. *l'Epigramme eſt une penſée, ce mot ne comprend pas ſeulement les idées, les jugemens, les raiſonnemens, mais encore les ſentimens.*

(*y*) Ik ſpreek niet van ſtellige raadſels, maar van *ingewikkelde* gezegdens, welke daar door duiſter ſchijnen —— raadſels vooronderſtellen altoos veel vernuft — fijne gelijkheden, diepliggende, niet ligt uittevinden, en egter zeer natuurlijk en karakteriſtiek, zo dra men den ſleutel heeft: Zie daar de eigenſchappen van een goed raadſel.

Digitized by Google

Die op eens anders vuyl, niet op ſijn eygen ſiet,
Is wel voor and'ren wijs, maer voor ſich ſelven niet.

DEKKER plaatſte het egter onder zijne puntdigten, en 'er is ook iets treffends in, —— niet in de kunſtige wijze van voorſtelling, of men moet het zoeken in eene dubbelzinnigheid van het woord *wijs* —— maar het ligt eigenlijk in het denkbeeld zelf. Integendeel ziet men iets kunſtigs en puntagtigs in deze volgende voorſtelling van denzelfden Schrijver;

Die traeg tot ouderdom en ſterven tracht te komen,
Mag noch in medecijn noch ſpijs onmatig ſijn:
Want medecijn verſtickt gelijck als ſpijs genomen,
Maer ſpijs verquickt het hert, genut als medecijn.

Maar bijaldien men het vernuft behoorlijk onderſcheidt; en, naar mate van deszelfs verſchillende wijzingen, met den naam van ſtout, verheven, levendig, koddig, ſchertzend enz. beſtempelt, en aan elk ſoort zijn regte plaats aanwijst, dan zal men ook wel aan den eenen kant moeten erkennen, dat alle deze ſoorten, in de hoofdkenmerken, namelijk in de opmerking en voorſtelling van gelijkheden en betrekkingen, overeenkomen; maar teffens kunnen bepalen, welke ſoorten van vernuft in de verſchillende genera van poëzij te pas komen, en ware ſieraden zijn; en welke integendeel altoos als vlekken moeten worden afgekeurd; als ook, in hoe ver de edele eenvoudigheid der gedagten zig verdraagt met trekken van vernuft, en

Digitized by Google

in hoe ver zij in ſommige gevallen daar mede ſtrijdig is; —— in een woord, hoe de man van vernuft denken, ſpreken en ſchrijven moet, zal men hem noch te veel vrijheid geven, noch te veel beperken.

De levendige verbeeldingskragt en teêrgevoeligheid van Ossian was te gelijk gepaard met het vrugtbaarst vernuft. Van hier zijne menigvuldige en oirſpronkelijke beelden, metaphoren, alluſien, perſonificatien. Wel is waar, zijn vernuft is van dat ſoort, het welk met den aart zijner digtſtukken overeenkomſtig is: het beſtaat niet in kunſtige en vergezogte punten, concettis of antitheſen, in geen aartige kwinkſlagen, maar het bepaalt zig tot zulke gelijkheden, welke zo wel de aandoenlijkheid, als de levendigheid zijner voorſtellingen en beelden vermeerderen. Het zij mij geöorloofd, tot een voorbeeld aantehalen Ossians ſchoone aanſpraak aan de Maan, waarmede hij zijn digtſtuk, *Dar-thula* genaamd, aanvangt, en in hetwelk men zo wel het vrugtbaar vernuft, als het gevoelig hart, ontdekt:

„ Dogter des hemels, gij zijt ſchoon! De ſtilte van uw gelaat is „ bekoorlijk. Gij komt voord in lieffelijkheid. De ſtarren wagten „ uwe blaauwe treden in het Ooſten. De wolken verheugen zig in „ uwe tegenwoordigheid, ô Maan! en doen hunne donkerbruine zij„ den blinken. Wie is, gelijk gij aan den hemel, ô dogter van de „ nagt! De ſterren zijn beſchaamd in uwe tegenwoordigheid, en „ wenden hunne bleeke flikkrende oogen zijwaard. —— Waarheen „ volbrengt gij uwen loop, wanneer de duiſterheid van uw voorko„ men toeneemt? Hebt gij uwe woning gelijk Ossian? woont gij „ in

„ in de ſchaduw van verdriet? Zijn uwe zusters uit den hemel ge-
„ vallen? zijn zij, die zig met u in den nagt verblijdden, niet
„ meer? — ja! — zij zijn gevallen, ſchoon licht! en gij vertrekt
„ dikwils om te treuren: (is dit geen vernuft?) —— Maar gij,
„ gij zelf zult eene nagt verdwijnen, en uw blaauw pad in den he-
„ mel verlaten. Dan zullen de ſterren haare bleeke hoofden opheſ-
„ fen: zij die beſchaamd waren in uwe tegenwoordigheid, zullen
„ juichen!

„ Nu zijt gij bekleed met al uwen luiſter: ziet door uwe deu-
„ ren in de wolken. ô Wind! breekt de wolken, opdat de dog-
„ ter van den nagt daardoor zien mag; opdat de ruige bergen
„ mogen blinken, en de zee hare blaauwe golven in het licht
„ voordrolle".

In deze paſage ontdekt men beelden, metaphoren, alluſien en perſonificatien, doch allen zo uitgedagt, zo voorgeſteld, zo geſchikt, dat zij aan de aandoenlijkheid der voorſtelling niet ſchaden.

Even zo is het gelegen met de ſchoone, treffende en ſchilderagtige gelijkenis, welke Mozes ons geeft, wanneer hij ons ſchetſen wil, hoe de God van Iſraël zig omtrend zijne geliefde Israëllers gedroeg; daar hij dus zingt:

Gelijk een arend zijn nest opweckt, over zijne jongen zweeft, zijne vleugelen uitbreyt, neemtſe ende draaghtſe op ſijne vlercken, ſoo leydde hem de Heere alleen: ende daer en was geen vreemt Godt met hem.

Digitized by Google

En behoort de wijze van voorſtelling van het volgende aandoenlijk graffchrift ook niet tot het vernuft?

A ce funebre monument
Le malheureux redemande une mere,
Les beaux arts un appui, le monde un ornement.

't Is waar, dat in alle ſoortgelijke paſſages gevoel en vernuft onderſcheiden is; —— wat vernuft is, is geen gevoel; en omgekeerd. Het gevoel alleen zou gezegd hebben —— Hier ligt eene moeder van ongelukkigen enz. — maar het vernuft perſonificeert het graf, en doet den ongelukkigen, den kunſtenaar, ja het geheele menschdom tot dat graf naderen. Gevoel en vernuft kunnen dus zeer wel met elkander beſtaan, hoe zeer zij van elkander onderſcheiden zijn; mits het vernuft, dat altoos iets toevalligs is, zig ſchikke naar het hoofdkarakter der voorſtelling, en als een knegt zijnen meeſter diene.

Men moet derhalven, of ontkennen, dat 'er in zodanige paſſages eenig vernuft doorſteekt; of toeſtaan, dat vernuft en gevoel, onder de juiſte bepalingen bijeen gevoegd, zeer wel ſamengaan; en dat men zo wel in de verhevendſte en aandoenlijkſte ſtukken, als in de koddigſte en lagchverwekkendſte, vernuft aantreft; zo dat HOMERUS in zijne beelden, gelijkenisſen, karakters enz. zo wel een man van vernuft is, als HORATIUS, ZWIFT, HUIGENS en RABENER.

Men bepaalt zeker het vernuft binnen te enge grenzen, wanneer men hetzelve alleen doet beſtaan uit de opmerking en voorſtelling van

Digitized by Google

van zulke gelijkheden, welke al haar ſchoonheid, en treffend vermogen ontleenen uit de kunſtige uitvinding; zo dat men in dezelve niet zo zeer de voorgeſtelde gedagte, als alleen de geeſtigheid der uitdrukking bewondert. Men bepaalt hetzelve insgelijks te naauw, wanneer men het alleen brengt tot de voorſtellingen van zulke gelijkheden, welke koddig, ſchertſend, hekelend zijn (z).

Alle deze opgenoemde zijn wel ſoorten van vernuft, welke onder behoorlijke bepalingen, en in bijzondere genera, ſchoonheden kunnen zijn; maar zij bevatten niet alles, wat men vernuft noemen kan, en daar onder brengen moet, zal men in het algemeen het vernuft beſchrijven, en 'er onder verſtaan wat HORATIUS 'er onder verſtond, wanneer hij den digter beſchrijft, als een man van *vernuft*, *genie*, en *vaardigheid in de uitdrukking*:

Ingenium *cui ſit, cui mens divinior, atque os*
Magna ſonaturum. ———

Ik heb nu, gelijk ik vertrouwe, genoegſame gronden gelegd, om een aanvang te maken met het beantwoorden der vrage dezer Edele Maatſchappij. Men ziet genoegſaam, uit het geen ik heb aangewezen, hoe

(z) Gelijk L. KAIMES *Elem.* ch. XIII. 't Is waar, dat 'er altoos iets is, dat *vermaakt*, dat (*amuſant*) bezighoudende is, dat het vernuft zig vooral in lugtige en vrolijke voorſtellingen vertoont, en daarin het overvloedigſte is, maar daarom, alleen hetzelve tot zulke voorſtellingen te bepalen, die, gelijk L. KAIMES ze noemt, *ludicrous* zijn, is de zaak te ver getrokken.

Digitized by Google

hoe noodig het was, dit te laten voorafgaan, om niet in het wilde te ſchermen, of de vrage onvolledig te beantwoorden; en ik vertrouwe, Wel-Ed. Heeren! dat deze mijne inleiding, langer dan ik gedagt had, uitgedegen, noch uwe aandagt te veel opgehouden zal hebben, noch als overtollig zal worden aangezien (*a*).

(*a*) Mogelijk verwagtte men hier nog deze en geene aanmerking, over het onderſcheid tusſchen vernuft en genie. Dan, vermits dit onder de vraag, door de Maatſchappij voorgeſteld, niet eigenlijk behoort, zal ik, om nodelooze uitwijdingen te vermijden, hier niets meer bijvoegen.

TWEE-

Digitized by Google

TWEEDE AFDEELING.

OVER DE KENMERKEN VAN WAAR EN VALSCH VERNUFT.

Staat het levendig, vrugtbaar en dartelend vernuft voor geene dwalingen, voor geene buitensporigheden bloot? Zo men deze vraag met neen kon beantwoorden, dan was uwe vraag, Wel-Edele Heeren! zo niet nutteloos, ten minsten overtollig; en dan kon men de grootste vernuften gerustelijk aan zigzelf overlaaten: maar het tegendeel leert ons de ondervinding. De grootste vernuften overtraden niet zelden de palen, door het oordeel voorgeschreven, door den kiesschen smaak goedgekeurd, en door den wijsgeerigen kunstrigter betoogd. Het spelend vernuft vermeent wel eens gelijkheden te zien, waar ze niet te vinden zijn; het merktze zwervend en vlugtig op, en stelde oppervlakkig, of onduidelijk voor; het plaatstze waar men ze niet begeert, waar ze voor ons gevoel nadeelig zijn, of het strooitze in zulk een menigte, of zo verward onder een, dat zij, of doen walgen, of onze gewaarwording verbijsteren. Even als wanneer OVIDIUS te weinig gedagtig aan de spaarzaamheid van zijnen voorganger THEOCRITUS, een der *Cyclopen* tegen *Galatea* laat zeggen:

Can-

Digitized by Google

Candidior nivei folio, Galatea! liguſtri;
Floridior pratis; longa procerior alno;
Splendidior vitro; tenero laſcivior haedo;
Laevior aſſiduo detritis aequore conchis;
Solibus hybernis, aeſtiva gratior umbra;
Nobilior pomis; platano conſpectior alta;
Lucidior glaçie; maturâ dulcior uva;
Mollior & cygni plumis, & lacte coacto;
Et, ſi non fugias, riguo formoſior horto.

Gelijkheden, in zulk eene menigte op elkander geſtapeld, gelijken meer na een Catalogus van hoedanigheden, dan dat zij eene ſchoone beſchrijving zouden uitmaken —— de eene trek verdonkert den anderen, of wischt dien geheel uit. Niets derhalven is voor het dartelend vernuft, dat zig gaarne in zijne levendigheid, vrugtbaarheid en ſcherpheid vertoont, noodiger, dan door het gezond verſtand, en eenen geoeffenden ſmaak geleid, en met zodanig een toetſteen voorzien te worden, waaraan hetzelve zijne vernuftige wijze van voorſtellen, zijne beelden, metaphoren, alluſien, perſonificatien enz. beproeven, en zonder veel moeite en omſlag, beſlisſen kan, of zijne ſpelingen waar, dan of ze valsch zijn, zo op zig zelf, als in derzelver plaatſing.

Alvorens egter de kenmerken van waar en valsch vernuft optegeven, moet ik eene waarſchouwende aanmerking laten voorafgaan. Zij is deze. Ik heb te voren gezegd, dat alle menſchen vernuft bezaten; maar dat men, met opzigt tot kunſten en wetenſchappen, eene grootere mate van dit vermogen vooronderſtelt, wanneer men

aan

Digitized by Google

aan iemand vernuft toeſchrijft. Hieruit nu volgt ook, met opzigt tot het vernuft in de ſchoone kunſten, dat het ontdekken van zulke gelijkheden, overeenkomſten en betrekkingen, als elk opmerkt, die aanſtonds onder het oog vallen, die reeds lang te voren en dikwijls zijn opgemerkt en voorgeſteld, en dus, noch nieuw, noch treffend zijn, den naam van vernuft niet verdienen, in dien zin, waarin wij hier van vernuft ſpreken (*a*); en dat zij derhalven, als niet behorende, noch tot het waare, noch tot het valſche vernuft, ook hier niet in aanmerking komen; waarom ik de kenmerken van nieuwheid, treffend vermogen, oorſpronkelijkheid enz. niet geteld hebbe onder de kenmerken van het waar vernuft; terwijl zulke voorſtellingen, alhoewel zij opgemerkte gelijkheden tot hunnen grond hebben, niet

(*a*) Dit moet men derhalven op alle beelden, metaphoren, alluſien, perſonificatien enz. toepaſſen, welke in den digterlijken ſtijl zo gemeenzaam gebruikt worden, dat ze hun treffend vermogen verloren hebben. Soortgelijke beelden blijven egter daarom met regt in gebruik; en worden door den digter met alle regt gebezigd, in zulke paſſages, waarin men geen vernuft nodig heeft, of waar hetzelve te onpas zoude komen; maar als men van *vernuft* ſpreekt, bedoelt men alleen zulke beelden, metaphoren enz. die ſtellig als trekken van vernuft moeten beſchouwd worden. Deze hebben altoos die eigenſchap, dat zij vermaken, en meer of min verraſſchen; de andere zijn niet anders dan de gewoone zinnelijke ſtijl des digters. Bijaldien men dit niet onder het oog hield, zou men in vermoeden geraken, als of ik alle beelden, metaphoren enz. tot het vernuft bragt — en dan zoude men mij zeer verkeerd verſtaan. ADDISON zegt ook daarom, op de meermalen aangehaalde plaats — dat eene gelijkheid, zal ze vernuftig zijn, niet aanſtonds elk in 't oog moet loopen, maar eenigzins dieper leggen; — en brengt dit voorbeeld bij: wanneer een digter den blanken boezem van zijn meisje bij de ſneeuw vergelijkt, dan is die vergelijking geen trek van vernuft, — maar zij wordt het, als hij 'er bijvoegt met een zugt: dat dezelve ook tevens zo koud is. Deze diepere ligging, als ik zo mag ſpreken, maakt tevens het verraſſchende uit, dat men ten minſten in eenige mate altoos in trekken van vernuft vindt.

Digitized by Google

niet eens tot het *vernuft* behoren; maar bij hem die ze voorſtelt, wanneer hij door nieuwheid en onverwagtheid treffen wil, gebrek aan *vernuft* verraden: daar het valsch vernuft integendeel, even gelijk het ware, wel de kenmerken van nieuwheid, oirſpronkelijkheid, treffend vermogen, vertoont, maar wederom zulke andere eigenſchappen mist, welke aan het ware vernuft eigen zijn, en welke men in alle ware vernuftige voorſtellingen met reden vordert. Het valsch vernuft is klatergoud, een valſche diamant; het ware is zuiver goud — een diamant zuiver van water, ſchoon van glans, en welgezet. Het eerſte flikkert; het tweede licht. Doch ter zake.

Van tweeërlei aart en hoedanigheid zijn de kenmerken van waar vernuft. Zij zijn, of wezenlijk, of toevallig; dat is, zij zijn, of van dien aart, dat zij altoos en in alle gevallen de egtheid van het vernuft beſlisſen, of dat zij alleen onder zekere omſtandigheden zulks doen. Ik zal mij wat uitgewikkelder verklaren.

Een trek van vernuft, van wat aart dezelve ook zij, wanneer dezelve gegrond is op opgemerkte gelijkheden, betrekkingen of ſamenvoegingen, welke geenszins zinnelijk waar zijn, is nimmer goed, en behoort nergens tot het ware vernuft; insgelijks wanneer zij al in den grond waar is, maar egter onduidelijk voorgeſteld, dan is zij insgelijks, van wat ſoort, of op wat plaats zij gevonden wordt, geen trek van waar vernuft. — In deze twee gevallen doet 'er het ſoort van poëzij of de plaatſing niets toe, om den aart van het vernuft te bepalen. Maar het vernuftige kan waar en duidelijk in de voorſtelling zijn, doch niet wel te pas gebragt, kwalijk geplaatst, van een verkeerd ſoort; — of het kan eindelijk waar, duidelijk en welgeplaatst zijn, maar zo op elkander geſtapeld, dat hetzelve een

digt-

Digitized by Google

digtſtuk ontſiert, gelijk veelvuldige ſpecerijen de ſpijs bederven. — In de twee laatſte gevallen hangt de waarheid van het vernuft af van de wijze op welke, of van den aart van het digtſtuk, waarin zij geplaatst zijn; in de twee eerſte gevallen doet 'er de aart van het kunstwerk niets toe. Deze laatſten noeme ik daarom, onderſcheidshalve, wezenlijke; de eerſte toevallige eigenſchappen van *waar* vernuft.

Men ziet uit deze korte opgave, dat ik alle de kenmerken van het waar vernuft tot deze vier brenge; *waarheid in de opgemerkte en voorgeſtelde gelijkheden, ſamenvoegingen en betrekkingen — duidelijkheid in de voorſtelling — welgeplaatstheid* — en *ſpaarzaamheid.* Wanneer nu in een digtſtuk of ſtuk van welſprekendheid vernuft doorſtraalt, dat deze vier eigenſchappen heeft; dan kan men, zo over het algemeen, als met opzigt tot de bijzondere trekken, zeggen, dat 'er *waar* vernuft in gevonden wordt.

Doch het is noodig, elk dezer vier eigenſchappen afzonderlijk, en elk naar zijnen aart, uitgewikkelder voorteſtellen, en met voorbeelden optehelderen.

De eerſte eigenſchap, welke altoos, en in alle ſoort van digtſtukken, aan trekken van waar vernuft eigen is, is de waarheid der opgemerkte gelijkheden. Het ſpreekt van zelfs, dat ik hier, door de waarheid, niet ſlegts de wijsgeerige, maar ook de waarheid in de ſchoone kunſten, de digterlijke waarheid verſta. Deze nu hier opzettelijk te behandelen, zou mij te ver afleiden; en zij, die Bouhours, Batteux, Schlegel, Riedel, of ſoortgelijke Schrijvers gelezen hebben, of de moeite willen nemen van dezelve bij deze gelegenheid te willen opſlaan, weeten genoeg, wat ik be-

Digitized by Google

doele, wanneer ik van de digterlijke, of denkbeeldige, of zinnelijke waarheid ſpreke (*b*).

Even onnoodig is het, de noodzakelijkheid van deze eigenſchap te bewijzen. Zinnelijke gelijkheden, betrekkingen, overeenkomſten optemerken, dezelve voorteſtellen om te treffen, wanneer het dezelven aan waarheid mangelt, is ſtrijdig zelf met het gemeen menſchenverſtand (*ſenſus communis*); en ik durf daarom gerustelijk, met opzigt tot het vernuft, ook dezen regel aannemen:

Rien n'eſt beau, que le vrai, le vrai ſeul eſt aimable (*c*).

Het doet eene gelijkſoortige uitwerking, wanneer de man van vernuft gelijkheden voorſtelt, waar ze niet zijn, als wanneer een hiſtorieſchrijver bedrijven aanhaalt, die, of niet gebeurd, of op eene geheel andere wijze voorgevallen zijn — en daarom met weinig woorden gezegd, *Het valsch vernuft ſpeelt den leugenaar.* Wij zullen gelegenheid hebben dit uitgewikkeld in voorbeelden aantetoonen, wanneer wij over de vereischten van valsch vernuft handelen; hier zal ik

(*b*) Vooral verdienen de aanmerkingen van BLAIR, in zijne *Diſſertation on the poëms of Oſſian*, p. 406. gelezen te worden.

(*c*) Ik weet wel dat VAVASSOR, in zijn boek over het puntdicht, ſchrijft „ *Belle* „ *falſitas, plauſibile mendacium & ob eam cauſam gratiſſimum quod excogitatum ſo-* „ *lerter & ingenioſe* ". Ik heb het boek niet bij de hand, en kan daarom niet nazien, of men deze woorden zo naar de letter moet verſtaan, als BOUHOURS, in zijne *Maniere de bien penſer*, dezelve ſchijnt begrepen te hebben; maar dit egter is zeker, dat als men dit zeggen verder uitſtrekt dan tot het paradoxe, of de poëtiſche waarheid, men den bal deerlijk misſlaat.

Digitized by Google

ik aantoonen, hoe in de ſchoonſte voorbeelden van vernuft altoos waarheid in de opgemerkte gelijkheden plaats heeft.

Zo zegt de reij van *Aamſtellandſche Jofferen* tot *Machteld van Velzen*, bij HOOFT (*d*):

O roos vol geurs van deugd, aanzienelijke ſpruit
Die 't edel Weerder-huis ooit heeft gegeven uit,
Wat hebt ghij, in uw' lent, getroffen ſtraf een weêr,
Wat ſtort 'er onghenâe des hemels op u neêr.

Hier vinden wij door het vernuft opgemerkt, cierlijk en treffend voorgeſteld, niet alleen de gewoone gelijkheden, tusſchen een jonge maagd en eene roos — maar ook de meer ingewikkelde gelijkheid — tusſchen de aangename uitwerkſelen der deugd, en de reuk van de roos — tusſchen de jeugd en de lente — tusſchen de voorjaars ſtormen en buien, en de ongelukken haar, in hare jeugd, overgekomen. — Zijn deze gelijkheden waar? ja, zegt het gezond verſtand, ja, zegt het gevoel van het ſchoone. Zij treffen, zij behagen mij; 'er is tusſchen deze vergelekene onderwerpen eene zinnelijke overeenkomst. Zo is ook deze plaats van VONDEL (*e*), met opzigt tot FREDRIK HENDRIK:

Zijn lemmers deugt verſmaet de ſneê der Spaenſche klingen,
Zijn harnas uw piſtool. 't is quaet een Leeuw te dwingen
Die door 't benaeuſte ſtreeft, en maekt 'er 't ruimſte ſpoor.

De-

(*d*) GERRAARDT VAN VELSEN, bl. 516.
(*e*) *Poëzij* D. I. bl. 301.

Digitized by Google

Deze gelijkheid treft door hare onverwagtheid, kragt, en tevens door hare waarheid.

Zo zijn ook veelen van de Onderſchriften onder HOOFTS *Minnezinnebeelden;* bij voorbeeld:

Ik quijn. Een ander zal mijn lief haer trouw ontfaên;
Twee roozen even ſchoon; deez' pluikt men; die blijft ſtaen.

Des middags ſteekt de zon, die zoet is, als het daaght,
Zoo groeit de minnebrant, hoe ghij hem langer draaght.

De minne kluift mijn vleesch, ik rammel in mijn huidt,
Aan andren dient de lamp, zich zelve teert zij uit.

en zinſpeelende op een boog:

Al verght de min mij veel door ſtadig ongeval,
Hij moet mij buighen lang, eer hij mij breken zal.

En 't is juist het inzien in deze overeenkomst, deze gelijkheid, die ons behaagt, en welke ons het vernuft van den kunſtenaar doet bewonderen: maar wie kan opgemerkte gelijkheden bewonderen, waar men de overeenkomst tusſchen de vergelekene dingen niet zinnelijk gewaarwordt.

Zo geeſtig, treffend en ſchoon is ook het volgende van BERTAUD:

Quand

Digitized by Google

Quand je revis ce que j'ai tant aimé;
Peu s'en fallut que mon feu, rallumé,
N'en fit le charme en mon ame renaitre,
Et que mon cœur autrefois ſon captif
Ne reſſemblât l'eſcave fugitif,
A qui le ſort fit rencontrer ſon maitre.

Wat is hier het aartige, het treffende? niet anders dan de welgetroffene gelijkheid tusſchen twee verſchillende onderwerpen, en het treffende, het verraſchende in de voorſtelling.

Dit nu heeft plaats in alle ſoorten van vernuft. De hekelſchrijver is zo wel aan dien regel gebonden, als de verheven lierdigter: zelfs in de opgave der meest treffendſte, en in ſchijn vreemdſte overeenkomſten: Zo bij voorbeeld, POPE (*f*),

Some neither can for wits nor critics paſſ,
As heavy mules are neither horſe nor aſſ;
Thoſe half-learnd witlings, numerous in our iſle,
As half form'd inſects on the banks of Nile;
Unfinish'd things, one knows not what to call,
Their generation's equivocal.

Zo ook in het koddige en lagchverwekkende, bij voorbeeld bij HUIGENS:

Trijn

(*f*) *Eſſay on Criticism.*

Digitized by Google

Trijn riep, wat draegt gij, Klaes? een poignaert, ſeid' hij Trijn.
En 't was een fleſken wijn:
Geeft hier eens, ſeiſ' (en heeft het eens-teughs uytgedronken)
De lemmer is 'er uyt, de ſcheê is u geſchonken.

Hetzelfde heeft plaats, wanneer men dingen met elkander vergelijkt, die in contrast ſtaan, en waar in eene tegenovergeſtelde eigenſchap is, waar van de een de andere doet afſteken. Het punt van vereeniging, of de opgegevene betrekking, welke de grond is van het contrast, moet waarheid zijn: Zo bij HUIGENS,

Tijs was een Schilder en is een Doctor geworden,
En ſei ſijn' vrienden, die daer ſomtijds over morden,
De fauten die ick deed als Schilder ſagh elck een,
Nu, ſtopp ick's onder d' aerd, en ſoo en ſiet m'er geen.

Hier ſtaan Schilder en Doctor, met opzigt tot de zigtbaarheid hunner fouten, in contrast: maar in betrekking egter tot elkander, in zo ver beide zig aan zulke feilen ſchuldig maken, die beide ſchandelijk zijn — Eene zekere zinnelijke waarheid egter is 'er, zo in het contrast, als in de opgemerkte gelijkheid. MOLIERE heeft naderhand ook gezegd: in *le Medecin malgré lui.* „ *Le bon de cette* „ *profeſſion eſt, qu'il y a parmi les morts une honnêteté, une diſcretion* „ *la plus grande du monde; jamais on n'en voit ſe plaindre du medecin* „ *qui l'a tué.*"

Hoe meer nu het vernuft ſpeelt, hoe verder het de gelijkheden of betrekkingen uithaalt, des te omzigtiger moet hetzelve zijn, om de waar-

Digitized by Google

waarheid te behouden. Dit egter deed VOLLENHOVE, toen zijn ſpelend vernuft den akker des Pottebakkers, voor de dertig weggeworpene zilverlingen gekogt, met de aarde, op deze volgende wijze, vergeleek (g):

De Werelt is Godts akker,
Hij zelf de Pottebakker,
Die Adam in zijn hof
Uit kleigrond eerst boetſeerde.
Maar och die ſtof verkeerde
Door d'erfſchult weêr tot ſtof.

Wat raad dan voor die ſterven,
Als vreemden, afgezworven?
Godts bloet en bloedig zweet
Is prijs, daar vreemdelingen
De graffté voor ontfingen,
Die nu een rustbedt heet.

Soortgelijke ſpelingen egter, welken de Godgeleerdheid, vooral voor eenige jaren, zeer ſcheen optezoeken, zijn niet zelden vergezogt of ongegrond. —— Maar zie hier nog eenige voorbeelden van vernuftſtrekken, waarin digtkundige waarheid te gelijk gepaard gaat met fijnheid en oirſpronkelijkheid, en welke men niet dan door veel vernuft kan uitvinden. Zo ſchreef VOLTAIRE aan Mr. DE St. LAMBERT:

Ces

(g) Poëzij bladz. 41.

Digitized by Google

Ces fleurs d'ont Horace autrefois
Faiſoit des bouquets pour Glycêre,
S^t. Iambert, ce n'eſt que pour toi,
Que ces belles fleurs ſont ecloſes;
C'eſt ta main qui ceuille les roſes,
Et les epines ſont pour moi.

en in zijn *Ode ſur le Fanatisme*:

O religion bienfaiſante!
Ce farouche ennemi ſe vante
D'etre né dans ton chaſte flanc.
Mere tendre, mere adorable!
Croira-ton qu'un fils ſi coupable
Ait été formé de ton ſang.

Maar, daar dezelfde VOLTAIRE zijn vernuft zo dikwijls gebezigd heeft, om dingen belachlijk voorteſtellen, die ernſtig en eerwaardig zijn, zal ik nu nog eenige ſchoone, maar ernſtige trekken van vernuft aanhalen, uit YOUNGS digtſtuk, *Reſignation* genaamd, waar in hij al de kragt van zijn vernuft, zo ſterk als treffend, zo waar als duidelijk, inſpant, om dit, anders uitmuntend, vernuft van zijne dwalingen te overtuigen: tot dat einde zegt YOUNG onder anderen:

With ſo much ſunshine at command,
Why Light with darkneſſ mix?
Why dash with pain our pleaſure? why
Your Helicon with Styx.

Your

Digitized by Google

Your works in our divided minds
Repugnant Paſſions raiſe,
Confound us with a double ſtroke,
We ſhudder, whilst we praiſe;

A curious web, as finely wrought
As genius can inſpire,
From a black bag of poiſon ſpun
With horror we admire.

Forbear to fall on your own Sword,
To perish by your parts.

En deze vernuftige Aanſpraak eindigt hij met dezen treffenden en aandoenlijken wensch:

May this enable couch'd V—— taire,
To thee that —— All is Right,
His eye, by flash of wit ſtruck blind,
Reſtoring to its ſight;

If ſo, all's wel: who much have err'd,
That much have been forgiv'n;
I ſpeak with joy, with joy he'll hear,
V—— taires are, now, in Heav'n.

Geeſtig en verraſſend, ſchoon van een ander ſoort, is ook de vergelijking van HORATIUS, toen hy, met een Snapper opgeſcheept,

Digitized by Google

alles deed, om zig daar van te ontſlaan, maar eindelijk het opgevende van zich zelf zegt:

Daar hadt gij me op dit woord, gelijk een gek zien ſtaan
Of als een ezel, die met nederhangende ooren
Duikt, en erkent dat hij tot dragen is geboren.

en BOILEAU treft het wonder wel, wanneer hij van een Digter die zijne verzen drukken laat, zegt (*i*):

Des que l'impreſſion fait eclorre un poëte,
Il eſt eſclave né de quiconque l'achete.

zo ook wanneer hij zegt (*k*):

J'ai trop bien profité pour n'etre pas inſtruit,
A quels diſcours malin le mariage expoſe.
Je ſai, que c'eſt un texte ou chacun fait ſa gloſe.

Dus ook in alluſien; zo zeer deze treffen, als ze waarheid behelzen, zo verwarren en mishagen zij, als men daar in eene verkeerde toepaſſing ontdekt: dan tog verliezen zij al hun kragt, en ſchoonheid Maar hoe oirſpronkelijk, hoe ſchoon is deze volgende van VOLLENHOVE, waarin hij den bekeerden Moordenaar voorſtelt, en hen, die op

(*i*) *Satyre* IX.
(*k*) *Satyre* X.

Digitized by Google

op het voorbeeld van dezen gelukkigen kruiſeling zig met eene bekeering op hun ſterfbed vleien, door deze toeſpeling op een gebruik dat bij de krooning van Vorſten ſomtijds plaats heeft, affchrikt van zulk een nadeelig voornemen (*l*):

Misdadigen verſchoont, bevrijdt de Koning
Op eenen dag, het feest van zijne kroning;
Maar durft zig elk, die nooit den Vorst ontzag
Te hoonen, dit beloven dag op dag!

Treffend en vernuftig heeft de maker van de *Ode ſur la guerre preſente* (*m*), bij wijze van toeſpeling, gebruik gemaakt van de ſtrenge wetten tegen de Moordenaars; wanneer hij de Oorlogzugtige Vorſten dus aanſpreekt:

D'une goutte de ſang vous redemandez compte;
Vos loix aux meurtriers prodiguent des tourmens,
Aſſaſſins de l'Europe, & vous n'avez pas honte
D'en verſer des torrens!

Ook begrijpt elk uit den aart en het oogmerk der meer uitgewerkte gelijkenisſen, hoe nodig het zij, dat de opgemerkte gelijkheden waar zijn. Hier vertoont zig het vernuft in zijne oirſpronkelijkheid, treffend

(*l*) Bl. 64.
(*m*) *Treſor du Parnaſſe* Tom. II. p. 32.

Digitized by Google

fend vermogen, en ſieraad, bij uitſtek: zo zong MILTON, bij voorbeeld (*n*):

As when a vulture on Imaus bred,
Whoſe ſnowy ridge the roving Tartar bounds,
Dislodging from a region ſcarce of prey,
To gorge the flesh of lambs or yeanling kids,
On hills where flocks are fed, flies tow'ard the ſprings
Of Ganges or Hydaſpes, Indian ſtreams,
But in his way lights on the barren plains
Of Sericana, where Chineſes drive
Whith ſails and wind their cany waggons light:
So on this windy ſea of land, the fiend
Walk'd up and down alone, bent on his prey;

In ſoortgelijke gelijkenisſen is ook, behalven het vernuftige der uitvinding, het verrasſende; hoewel zo ſterk niet als in punten en antitheſen.

En wat de perſonificatien betreft, lees, bij voorbeeld, de Wandeling van het vergenoegen, in de brieven van POOT, en gij zult verwonderd ſtaan, zoo wel over het ware als over het vernuftige; wanneer hij zingt:

De

(*n*) B. III.

Digitized by Google

De VERGENOEGING *ging eens wandelen*
In 't ſchoonſte van den zomertijt,
En zagh de boeren 't koren handelen,
En d'akkers ploegen, wijdt en zijdt.
Zij zagh meteen hen d'uiers leegen
Der koeien, langs den groenen wegh,
En dankte God voor zijnen zegen,
Met een beſcheiden overleg.
Hier na genaekte zij een haven,
Betimmert met een ruime Beurs,
Daar zij den koopman ſnel zag draven,
En eindlijk moe zijn van veel keurs.
Men gingk 'er ſchip op ſchip ontlasten
Van duizent waeren op een rij.
De vlaggen zwierden bij de masten,
En 't winnen maekte 't woelen blij.
Val, riep men, niet bij deeze hoopen.
En berg u; daer komt weêr een ton.
Zoo moet men 's werelts rijkdom koopen.
Wij hebben zee te baet en zon.
Maer wat ſprak zij? 'k heb veld en ſteden
Bezien, en keere nu weêrom.
'k Ben moê gereist, maer wel te vreden:
'k Zagh overal mijn' eigendom. (o).

als

(o) POOT D. II. Bl. 34. en volg.

Digitized by Google

als ook een weinig verder, want de toepasſing van deze aangehaalde regels is te lang om uitteſchrijven:

't Vernoegen leerde mij in 't wout
Een Stoffſcheikunst die klei en blâren
Verandert in het fijnſte gout.
'k Zal mij met deze kunst behelpen
Zoo lang mijn leven duuren zal;
En daermê ook de wonden ſtelpen
Van 't hart, beſtelpt door 't hardt geval.
Wil ik u iet in ſtilheid zeggen;
Men reist en rost en rent in 't ront,
Langs zee en zant en hei en heggen,
Om minder, dan ons in den mont
Zou vallen, zoo wij bleven zitten,
Te vrede met ons lot en deel.
't Lui vleesch voelt zich op rust verhitten;
Het zoektze half, en hadze heel.

Uit het geen ik tot hier toe over de waarheid gezegd heb, blijkt wel genoegſaam, dat in het waar vernuft de opgemerkte gelijkheden, of betrekkingen altoos waar zijn: maar nog duidelijker zal dit blijken, wanneer wij nu aan den anderen kant het gebrek aan waarheid beſchouwen, als een kenmerk van valsch vernuft.

Dit gebrek heeft op onderſcheidene wijzen plaats. Ik zal 'er hier eenigen en zoo ik meen de voornaamſte opnoemen.

Voor eerst, wanneer de opgemerkte gelijkheden of betrekkingen geheel en al tegen de zinnelijke of denkbeeldige waarheid ſtrijden.

Ten

Digitized by Google

Ten tweeden, wanneer dezelve ſlegts in klanken beſtaan, als bij voorbeeld in de woordſpelingen.

Ten derden, wanneer dezelve buitenſporig zijn; zo datze, in voegen ze voorgeſteld zijn, geen waarheid tot hunnen grond hebben.

Ten vierden, wanneer dezelve van dien aart zijn, dat zij ongerijmde gevolgen naar zig ſlepen.

Ten vijfden, wanneer zekere trekken, onder ſchijn van nieuw, treffend, onverwagt, of verraſſend te zijn, egter niets zodanigs in zig hebben, wanneer men ze van nabij beſchouwt.

Van de eerſte ſoort vindt men 'er weinig bij de beste Digters; egter behooren 'er deze volgende mijns bedunkens toe, uit HUIGENS Zedeprinten, als wanneer hij van een *boer* zegt:

Hij is —— een hovenier in 't wild,
Een zoon die om de kost zijn grootemoeder vilt.

Een *wijs Hoveling* noemt hij op dezelfde wijze:

—— —— Een ſchaap dat bijten kan,
Vol levens onder 't ſtael van marmer in de kleeren.
Een vierde broer van dry die 't in den oven herdden,
En, ver van half geſengt, heel Salamanders werden.

Zo noemt hij *den beul* onder anderen;

Een chirurgyn in 't gros, die 't al geneest met koppen;
Een ſnyder buiten 't gild; een maeijer boven 't gras,
Een ſpeelman op de ſnaer van quyl en kennepvlas,
Een veerman van de dood die Charon meest helpt winnen.

Digitized by Google

Van dezen ſlag is ook de volgende ernſtige trek uit LA MOTTE, wanneer hy tot MARIA zegt (p):

Trop heureux, que ton cœur réponde
A l'effort que Dieu fait pour nous!
Soumiſe, tu deviens feconde,
Ton aveu *te tient lieu d'*epoux:

Meer voorbeelden zal men vinden van het tweede ſoort: dat is, wanneer de overeenkomst of gelijkheid eene gelijkheid van klanken en niet van zaken is; deze hebben onze beste Digters zeer bemind, en zo lang wij Digters gehad hebben, ziet men dezelve zeer dikwijls voorgeſteld. H. L. SPIEGEL zeide reeds in zijn Gedigt aan C. A. BOGERD.

Doch vind men ook behulp uit wel verſochte boeken
Ghewikt door langher hand, ghemunſtert en geſchuimt,
Der ſulker is 'er by Plutarchus groote ruimt,
Dien Bogherd, BOGHERD, *neemt gij 't rechter tijd in handen.*

Doch eer ik verder ga, moet ik over deze woordſpelingen eene aanmerking maken: en wel deze: dat zij namelijk tweërlei zijn; of zulken, waarin de bloote klank der woorden alleen de grond is van de opgemerkte en voorgeſtelde gelijkheid —— of zulken, waarin de klank ſlegts de aanleiding is geweest, tot het opmerken van gelijkheden, wel-

(p) *Oeuvres* Tom. VIII. p. 195.

Digitized by Google

welken egter buiten dien klank zouden hebben kunnen worden opgemerkt.

Een voorbeeld der eerſten is dit zeggen van J. SIX VAN CHANDELIER, op het huwelijk van J. J. DE DOOD.

Nu is de Dood *geſond, getrouwt, een ſteun van 't leven.*

Neemt aan den Bruidegom den naam van *de Dood* af, en de geheele opgemerkte gelijkheid is weg.

Een voorbeeld der laatstgenoemde is dit volgende van MOONEN op JOAN VAN DER BEEK.

O vroome van der Beek ———
——— *die elk koestert als een zon*
Elk door weldaedigheid beſproeit gelijk een bron
En nimmer drooge Beek.

Geeft aan dezen man een anderen naam als VAN DER BEEK, de opgemerkte gelijkheid blijft egter ſteek houden; de Digter had ze kunnen bezigen: ſchoon het ook aan den anderen kant waar is, dat 'er dan al het treffende en onverwagte uit verdwijnt; en dus ophoudt deze wezenlijke eigenſchap van vernuft te bezitten: waarom deze ſoort ook geen verdere aanmerking verdient.

Het is derhalven eigenlijk het eerſte ſoort hetwelk ik hier bedoele, en omtrend hetwelk ik durf vaſtſtellen, dat het altoos valsch vernuft is, om dat het nimmer waarheid, maar blote woordklank tot zijn grond heeft. Wil men voorbeelden; zo zegt J. ZEEUS (*q*).

O Hoe

(*q*) *Gedichten*, I. Deel. pag. 169.

Digitized by Google

ô Hoe klopt den Bruigom 't harte!
Welk een vreugde of hij gevoelt,
Nu hij eens na zoo veel ſmarte
In zijn Blaeu *zijn* wit *bedoelt.*

De Bruid heette BLAEU; ſchoone trek van vernuft niet waar.

Van hetzelfde maakſel is dit van J. WESTERBAAN op het Huwelijk van J. MAAS en J. VAN WEDE.

Hij (de Min) heeft na zijn hand de Goden konnen ſetten
En maakt zig van het Woud en alle dieren baas,
De Viſſen in de Zee die luijſtren na ſijn wetten,
En dat hij daer vermag mist hem dat in de Maes?
Neen fiere jongeling, gij ſult hem niet ontkomen,
Uw Wee *werd u bereidt.*

en dit van A. HOOGVLIET op den verloren Zoon van F. DE HAES.

Wie ——
Roept niet tot eer der digtkunst uit,
Dat zij de hazen *menigmalen*
Hervormt in Bijbelnagtegalen
Begaaft met godlijk maatgeluit.

Het geen D. WILLINK heeft nagevolgd in zijn Gedicht op de Herderszangen van A. DE HAEN.

Terwijl

Digitized by Google

Terwijl de ſchoone Poëzij
Door dankbaarheid genoopt zal van hunn lof gewagen,
Zo lang men Dichtkunst eert aan 't wimpelvoerend T,
Daar zij dit wonder ſteeds in 't Zangkoor zal verhalen;
Een haen *verwon de Nagtegalen!*

Neemt in deze laatſte voorbeelden den klank der woorden weg en de gelijkheid is niet alleen verdwenen, maar de voorſtelling is zelfs ongerijmd.

KATRYNE L'ESCAILLE was 'er ook eene groote liefhebſter van. Onder de voorbeelden, bij haar te vinden, munt zeker deze volgende in vrugtbaarheid uit. Op het Huwelijk van A. VERHAMME en J. M. SLACHREGEN zingt zij:

Schuw geen ſlachregen, *noch geen ſtorm! ſpoed derwaarts heen;*
'T is een ſlachregen, *die u moet gelukkig maken;*
Door een ſlachregen *moogtge uw zielzon zien te moet;*
Door een ſlachregen *zal uw boezem hevig blaken;*
Die weder op haar beurt zal blusſchen uwen gloed.

En waar kan huwlijksmin met meerder voorſpoed bloeijen
Daar alle heil in een ſlachregen *toe komt vloeijen.*

Zo ook P. ZWEERTS aan den Heer P. HOLLEBEEK en KLARA HELENA DE LA FONTAINE.

Koom gulle vreugd, maak nu de geesten wakker!
Maak blij gebaar! Hier mengt een beek, *zo rein,*
Een beek *die vloeit in Gods beminden akker,*
Zich met een klare en heldere Fontein,

Digitized by Google

Doch reeds voorbeelden genoeg; te meer daar onze beste hedendaagſche Digters zig van dergelijke vernuftſpelingen beginnen te onthouden.

Van hetzelfde ſoort zijn alle Anagrammaas, Chronoſtica, en dergelijke kunſtige, doch onſmaaklijke voordbrengſels, die noch het verſtand, noch het gevoel aandoen, en welke men daarom als onnuttige, kinderagtige kunstjes aanmerkt, om dat zij noch onze verſtandelijke vermogens eene aangename of nuttige werkſaamheid verſchaffen, noch het voelend vermogen van onzen geest bezig houden.

'Er is nog een ſoort van vernuft, hetwelk ADDISON gemengd vernuft noemt, en daar in beſtaat, dat de voorgeſtelde gelijkheden ten deelen in de klank, ten deele in de zaak hunnen grond hebben. Hier toe brengt hij die woordſpelingen, waardoor men, een woord in verſcheide beteekeningen nemende, daar door raadſelagtige, puntagtige en ſoortgelijke voorſtellingen uitvindt, welke treffen. —— Lord KAIMES (*r*) heeft een groot aantal voorbeelden van dit ſoort van vernuft aangehaald, doch oordeelt 'er anders niet gunſtig over; ook merkt hij aan, dat hoe volkomener eene taal wordt, hoe minder woorden men 'er vindt, die waarlijk van eene gelijke beteekenis zijn; en meent daarom dat dergelijke ſpelingen in waarde afnemen met het toenemen van de taal.

Vraagt men nu, of dezelve tot het waar of tot het valsch vernuft behoren, dan antwoorde ik. —— Dit gemengd vernuft, gelijk ADDISON zegt (*s*), is ſamengeſteld uit waar en valsch vernuft, en is meer

(*r*) *Elem.* Ch. X.
(*s*) *Spectator* Vol. I. n. 62.

Digitized by Google

meer of minder goed, naar dat de gelijkheid meerder in zaken of in woorden ligt. Zoo, bij voorbeeld, wanneer ANTONIDES (*t*), in een zijner zegezangen, zinſpelende op de naam van de RUITER (*u*) zegt:

De Ruiter *laet zijn* Zeepaert *draven*,

Is hier, door de overdragtige benoeming van een Oorlogſchip, geen enkele woordſpeling, maar benevens dezelve eene gelijkheid in zaken, die oorzaak is, dat deze voorſtelling, mijns bedunkens, geene berisping verdient.

Het natuurlijk gevolg nu van deze aanmerking is, dat men dergelijke ſpelingen beöordeelen moet naar de plaats, waar in men dezelven aantreft, en naar de wijze waarop dezelve gebezigd worden. In ernſtige, hartstogtelijke of verhevene voorſtellingen paſſen loutere woord-

(*t*) *Poëzij*, Bl. 44.

(*u*) Zo is het ook met andere woordſpelingen, waarin eigenlijk de overeenkomst tuſſchen de zaken het treffende en verraſſende uitmaakt, offchoon 'er eenige ſpeling van woorden bij komt; bij voorbeeld, in dat zeggen van RACINE in zijne Athalie:

Je crains Dieu, cher Abner, & n'ai pas d'autre crainte.

Welke gedagten egter HUIGENS reeds heeft, in zijn Hofwijck, wanneer hij zegt:

Soo ſchrijv' ick op de deur van mijn ontſloten ſlot,
Siet HOFWYCK *daer voor aen*, Men vreest 'er niet, als God.

In deze gezegdens is zeker eene woordſpeeling, daar het woord *vrees* in eene meer of min verſchillende beteekenis genomen wordt —— maar waarom behaagt zij? alleen daarom, om dat het treffende en onverwagte niet zo zeer uit de woorden als uit de zaken vloeit.

Digitized by Google

woordſpelingen in het geheel niet, om dat zij altoos iets beuzelagtigs in zig hebben, dat ſtrijdig is met den aart van ernſtige onderwerpen —— maar een Schrijver die louter amuzeeren of badineeren wil, die wil doen lachen, kan 'er zig ſomtijds, egter zeer ſpaarſaam van bedienen, om het koddige en belagchelijke van zijne voorſtellingen te vermeerderen; gelijk, bij voorbeeld, als HUIGENS zegt:

Een bult is geen gebrek, *het is een* overvloed.

Of de maker van dit Graffchrift:

Beneath this ſtone my wife doth lie
She's *now at* rest *and ſo am i.*

Zo ſchreef HOOFT insgelijks al jokkende aan Mevrouw —

Mevrouw als met papier
De rijmen dezer bladen
Uw boekerij verlaaden,
Beveeltze maar aan 't vier;
Dat zij hun lijf en leeven
Weer leevren aan den brandt,
Is niet onbillijk: Want
Die heeft het hun gegeven.

als ook aan Mevrouw VAN ZUILICHEM:

Levend

Digitized by Google

Levend kleinood, deughdenvat,
Hemels weelde, werelds ſchat,
Stichteres van blijde branden,
Licht der edele verſtanden,
Flonkerbag in Hollands pruik,
Die voor ſchoonheidts prachtig puik,
Gaat bij jongen en bedaaghden,
Ooghjen *van het gildt der maaghden,*
Dank heb Venus dat z' u veught
'T ooghjen *bij, der mannejeughdt.*
Want al is een minlijk Ooghjen
Noch zoo gaauw zoo glad van booghjen,
Het en heeft geen vollen aardt
Voor het wel en is gepaart.

Zo ſpeelde VOLTAIRE zeer geestig met het woord *Miracle*, wanneer hij de mirakelen van Mr. DE PARIS belagchelijk wilde maken (*v*):

Les ſaints ont des plaiſirs que je ne connay pas,
Les Miracles *ſont bons; mais ſoulager ſon frère,*
Mais tirer ſon ami du ſoin de la miſère,
Mais a ſes ennemis pardonner leur vertus,
C'eſt un plus grand miracle, *& qui ne ſe fait plus.*

Der-

(*v*) *Diſcours ſur la vraie vertu.*

Digitized by Google

Dergelijke ſpelingen zal niemand, denk ik, voor valsch vernuft aanzien. De kiesſche BOUHOURS keurt ook daarom de volgende ſpeling goed:

Enfin dan l'arriere ſaiſon
La fortune d'Armand s'accorde avec la mienne;
France, je ſors de ma priſon,
Quand ſon ame ſort de la Sienne.

te weten: RICHELIEU was geſtorven en de Maarſchalk DE BASSOMPIERRE kwam uit de Baſtille.

Maar altoos moeten deze ſpelingen en opgemerkte gelijkheden nieuw, treffend, in het ooglopend en zeldſaam zijn: anders zijn zij laf, verveelend en vermoeiend.

Zo zijn 'er bij HUIGENS veelen, welken geen de minſte aartigheid hebben, om dat zij of duister, of ingewikkeld zijn, of in het geheel niet treffen; bij voorbeeld:

Teun wil niet ſpeelen als heel groot ſpel,
Dat heeft hij wel; want hij heeft het wel.

als ook:

Ik ſtiet een dronckaert in een plas
Hij danckte *mij geduldigh:*
Mij dunkt het geen onreden was;
Hij was m' een plas-danck *ſchuldig.*

als ook:

Jan,

Digitized by Google

Jan, hebt gh' een' malle klucht ontijdigh voortgebracht
Men lacht wel met u, maar met u is 't dat men lacht.

en zo bij menigte (*w*).

Maar ook zo dra de voorſtelling ernſtig is, dan kan het beuzelagtige der ſpeling met woorden niet anders dan in contrast ſtaan met het ernſtige der voorſtelling; en zij is dus in alle ſoortgelijken onnatuurlijk, en valsch vernuft. Zo wanneer POPE zegt in een Lijkdigt op eene ongelukkige Vrouw:

Cold is that breaſt, which warm'd the world before.

Doch ik zal mij over dit Stuk niet breder uitlaten. Want hoe zeer in de vorige eeuwen, deze ſoort van vernuft gezien en in gebruik was, zo is men thands, ook in dit opzigt, tot de eenvoudigheid der Ouden weergekeerd (*x*). Daarom beſluit ik deze weinige aanmerkin-

(*w*) Er is nog een ſoort van woordſpelingen, die alleen daarom treffen en vermaken, om dat zij ons in den geenen, die dezelve voordbrengt, een zekere vlugheid doet ontdekken, welke ons treft en vermaakt; bij voorbeeld, toen Lord MANNERS den Kancelier MORUS toeduwde: *Honores mutant mores;* antwoorde de laatstgemelde daarop zonder eenige tusſchenpoos; Mylord ſpreek liever Engelsch, en zeg *Honours change Manners.* GESSNER heeft in zijne *Iſagoge in Eruditionem univerſalem* §. 854. daar van eenige andere voorbeelden aangehaald — doch daar de vlugheid in het antwoorden alleen hier de oorzaak van het vermaak is, doen ſoortgelijke woordſpelingen het geſchil, over de egtheid of valsheid van het vernuftige derzelve, in het geheel niet af, waarom ik ook over dezelve geen grootere uitweiding noodig agte.

(*x*) Eenige weinigen onder de Ouden hebben het egter in hunne werken gebragt. ADDISON getuigt, dat het ſoms bij Griekſche Puntdigters gevonden wordt, doch nimmer bij VIRGILIUS, LUCRETIUS, CATULLUS, zelden bij HORATIUS: dikwijls bij OVIDIUS en doorgaans bij MARTIALIS.

Digitized by Google

kingen met de volgende regels van BOILEAU, die daar omtrend in weinig woorden zo veel zeggen, als ik mogelijk op eenige bladzijden zoude kunnen doen.

Jadis de nos auteurs les pointes ignorées
Furent de l'Italie en nos vers attirées,
Le vulgaire ebloui de leur faux agrément
A ce nouvel appas courut avidement.
Le faveur du public excitant leur audace,
Leur nombre impetueux inonda le Parnaſſe.
Le Madrigal d'abord en fut enveloppé
Le Sonnet orgueilleux lui meme en fut frappé.
La Tragedie en fit ſes plus cheres delices;
l'Elegie en orna ſes douloureux caprices.
Un Heros ſur la ſcene eut ſoin de s'en parer.
Et ſans pointe un amant n'oſa plus ſoupirer.
On vit tous les Bergers, dans leurs plaintes nouvelles,
Fideles a la pointe encor plus qu'a leur belles.
Chaque mot eut toujours deux viſages divers.
La Proſe la recut auſſi bien que les vers.
l'Avocat au Palaïs en heriſſa ſon Stile,
Et le Docteur en chaire en ſema l'evangile.
La Raiſon outragée enfin ouvrit les yeux,
La chaſſa pour jamais des diſcours ſerieux,
Et dans tous ces Ecrits la declarant infame,
Par grace lui laiſſa l'entrée en l'epigramme;
Pourvu que ſa fineſſe, eclatant à propos
Roulât ſur la penſée & non pas ſur les mots.

Ainſi

Digitized by Google

Ainſi de toutes parts les deſordres ceſſerent.
Toute fois a la Cour les Turlupins reſterent.
Inſipides Plaiſans, Bouffons infortunez,
D'un jeu de mots groſſier partiſans ſurannez,
Ce n'eſt pas quelquefois qu'une Muſe un peu ſ ne
Sur un mot en paſſant ne joue & ne badine,
Et d'un ſens detourné n'abuſe avec ſucces:
Mais fuyez ſur ce point un ridicule excés,
Et n'allez pas toujours d'une pointe frivole
Aiguiſer par la quene une Epigramme folle.

Maar 't ontbreekt ten derden het vernuft ook aan waarheid, wanneer de voorgeſtelde gelijkheden of betrekkingen buitenſporig zijn — dat is, wanneer 'er wel eenige gelijkheid gevonden wordt tuſschen twee vergeleken wordende onderwerpen, doch welke in de vergelijking of te klein of te groot is, naar den aart der voorſtelling; want men weet dat het buitenſporige in de vergelijking een van de middelen is om te doen lagchen: dan deze buitenſporigheid, welke men eigenaartiger contrast noemt, bedoele ik hier niet, gelijk blijken zal uit de volgende voorbeelden — wanneer HOOFT zegt:

In de bladen van een roosje
Vindt gij o mijn zoetſte Troosje
Kleene gift, waar zij zo groot
Als de gunst, te kleen een doosje
Waar de gantſche wereldskloot.

Digitized by Google

dan is deze vernuftstrek door buitensporigheid onwaar. Dat men de gandsche wereld, zo men die bezat, gaarne ten geschenke zoude geven aan eene geliefde, dat men zeggen kan,

Give me the world, and ask me where's my bliss'?
I grasp thee to my breast and answer: this!

Dat men met al het goed van de wereld aan zijne minnaares te schenken, nog niet zou voldoen aan zijne uitgestrekte genegenheid, laat zig hooren —— maar de gandsche wereld als een doosje te beschouwen om een geschenk in over te zenden, is buitensporig.

Even zo oordeele ik ook over de volgende regels van YOUNG, die wel sterk zijn, maar egter iets hebben van het buitensporige:

The day to short for my distress; and night
Ev'n in the zenith of her dark domain
Is sunshine *to the* colour *of my fate.*

HOOFT heeft hetzelfde denkbeeld slaauwer, en dus meer naar waarheid, wanneer hij zegt:

Nu ik mijn schoone zielzon mis
Schaft mij de dagh maar duisternis.

Het diepst van den nacht in deszelfs akeligste donkerheid kan nooit eene zinnelijke gelijkheid hebben met het zonlicht, of in eene geëvenredigde beterekking staan tot hetzelve, als hetzelve staat tot de akeligheid

Digitized by Google

heid van onze gesteldheid en omstandigheden. — Dat is te sterk, en die te sterk spreekt, spreekt buitensporig.

Zo is ook het volgende Fransche Puntdigt op de veroveringen van Lodewijk den XIV^en^.

Louis plus digne du trone
Qu'aucun Roi que l'on ait vu,
Enseigne l'art a Bellone
De faire des impromptu.
C'est une chose facile
Aux disciples d'Apollon,
Mais ce conquerant habile
A plutot pris une ville
Qu'ils n'ont fait une chanson.

Het buitensporige geeft hier aan de gedagten zelfs eene houding die min of meer burlesk is.

Buitensporig kan men ook noemen zulke vernuftige gezegdens, welke als algemeen worden voorgesteld, daar zij slegts in sommige gevallen waar zijn — bij voorbeeld *de stijl is als het water, de beste is die, welke den minsten smaak heeft:* dit is wel vernuftig gezegd, maar te algemeen, het past alleen op zulke voorstellingen, waarin alle vernuft of tooi van uitdrukking kwalijk geplaatst is (y).

Even zo buitensporig was ook de wensch van PLINIUS (z) wanneer hij zegt:

(y) Deze aanmerking behoort aan TAUBLET.
(z) in *Panegyr.*

Digitized by Google

„ zegt: *Quid felicius nobis, quibus non jam illud optandum eſt, ut nos diti-*
„ *gat Princeps, ſed Dii quemadmodum Princeps. Civitas religionibus dedita*
„ *ſemperque Deorum indulgentiam pie merita, nihil felicitati ſuae putat*
„ *adſtrui poſſe, niſi ut Dei Caeſarem imitentur.*" De vergelijking tusſchen de Goden en den Vorst en de wijze van ſamenvoeging is hier zeker te ver getrokken en maakt het vernuftige van de voorſtelling daardoor buitenſporig.

Maar ik heb nog gezegd, dat het eene vernuftige voorſtelling insgelijks aan waarheid ontbreeken kan, wanneer dezelve ongerijmde gevolgen met zig ſleept. „ *Quelqu'un me diſoit un jour*, zegt
„ TRUBLET, *les tigres reprimés ſe changent en ſerpens, or j'aime encore*
„ *mieux la ferocité & la violence que les trahiſons & les noirceurs. Peut-*
„ *on être ainſi la dupe des mots! Car il s'enſuit de cette belle phraſe*
„ *qu'il vaudroit mieux qu'il n'y eut ni loix ni bourreaux.*"

Zo ook wanneer MALHERBE zegt (*a*) van Vorſten:

Ont-ils rendu l'eſprit? ce n'eſt plus que pouſſiere,
Que cette majeſté ſi pompeuſe & ſi fiere,
Dont l'eclat orgueilleux étonnoit l'univers:
Et dans ces grans tombeaux, ou leurs ames hautaines
Font encore les vaines,
Ils ſont mangez des vers.

Dan volgt 'er zeer natuurlijk, dat de zielen der afgeſtorvenen zig in de

(*a*) *Poëzij* p. 5.

Digitized by Google

de graven bevinden, en aldaar even zo handelen, als zij in dit leven gedaan hadden (*b*).

Het ſpreekt van zelfs, dat, wanneer men van ongerijmde gevolgen in dit opzigt ſpreekt, men dezulken niet bedoelt, welke de man van vernuft zelf voorzag en met opzet 'er in vooronderſtelde, toen hij zijne voorſtelling deed; deze zijn zelfs een van de bronnen van het lagchverwekkende en ſtekelachtige, zo als bij HUIGENS:

Griet heeft goe vuijsten en goe nagelen daar toe;
En maeckt haer armen mann met beide dickmaal moe,
En antwoordt, als ick ſegg, 't en voegt niet voor de vrouwen;
De man is toch haer hoofd, ſij magh haer hoofd wel klouwen.

Maar ik heb ook ten vijfde gezegd, dat het zulke vernuftstrekken aan waarheid ontbreekt, welken wel den ſchijn hebben van nieuwheid,

(*b*) Vergelijk BOUHOURS, *Maniere de bien penſer.* Zo ook, wanneer Madame DESHOULIERES in haren Herderszang, *le Ruiſſeau* genoemd, zegt:

Ruiſſeau, nous paroiſſons avoir un même ſort;
D'un cours precipité nous allons l'un & l'autre,
Vous a la mer nous a la mort.
Mais helas! que d'ailleurs je vois peu de rapport,
Entre votre courſe & la nôtre.
Vous vous abandonnez ſans remords, ſans terreur
A votre pente naturelle,
Point de loi parmi vous ne la rend criminelle.

Zo is 'er in de laatſte drie regelen wel waarheid op zig zelf, maar in de vergelijking en ſamenvoeging vloeit 'er deze ongerijmdheid uit: dat het een geluk is zonder wet te leven en zijne neiging onbekommerd te mogen volgen.

Digitized by Google

heid, treffend of verrasfend vermogen, maar welke egter van nabij bezien, verdwijnen, en meer laf dan geestig zijn (c) —— Dit is voornaamlijk de fout van zulke Schrijvers, welke zonder vernuft, vernuftig ſchrijven willen; en niet zelden het lot van hun die overal hun vernuft willen ten toon ſpreiden. Van deze ſoort zoude ik een geheele ſtapel van voorbeelden kunnen aanvoeren; maar het zou overtollig en nutteloos zijn. Elk tog, dien het lust ſoortgelijke Schrijvers opteſlaan, en welke natie heeft de zijnen niet, zal 'er overvloedig aantreffen.

Dan niet alleen bij de zulken vindt men deze vernuftſpelingen, maar zelfs bij de beste Schrijvers, ook onder de Nederlanders, vooral bij de zulken, die veel met vernuft op hadden, gelijk onze oudſte waren; en waarvan 'er onze Natie een groot aantal heeft. —— De werken van DEKKER, HUIGENS, HOOFT; de vroegere van SPIEGEL, KOORNHERT, BREDEROO, VAN DE VENNE, LE BRUNE, ROEMER VISSCHER en ſoortgelijke, vloeien over van vernuftige invallen, en geestige trekken —— geen wonder dan, dat men hier en daar 'er ook zulken aantreft, welke niets om het lijf hebben, en dus tot het valsch vernuft behoren. Het is tog niet alleen eene opmerking, welke door de ondervinding bevestigd wordt —— dat menig goed en vernuftig Schrijver deze of geene gedagte bij den eerſten inval, voor vernuftig

(c) *Ces penſées* zegt BOUHOURS, *ont pour ainſi dire un premier coup d'œil qui flatte, & qui rejouit; mais quand on les regarde de près, on trouve que ce ſont des beautez fardées qui n'ebloüiſſent qu'a la premiere vue; ou des louis d'or faux qui ont plus d'éclat que les bons, mais qui valent beaucoup moins. Maniere de bien penſer* p. 237. alwaar hij ook veele voorbeelden uit Franſche Schrijvers aanhaalt.

Digitized by Google

tig houdt, welke, na datze eenige tijd de proef van zijn groeiend oordeel heeft doorgeſtaan, hem zelf, zouteloos of belagchelijk voorkomt, en die hij gaarne zou doorſchrappen bij aldien het als nog in zijne magt ſtond: maar ook dat Schrijvers, die het 'er op gezet hebben om vernuftig te zijn, hoe veel waar vernuft zij anders ook bezitten, zeer dikwijls even door deze gezetheid, onder de trekken van waar vernuft, ſommigen van valsch vernuft, plaatſen; dan eens door overijling, dan eens door gebrek aan genoegſame onderſcheiding tusſchen waar en valsch vernuft.

Ik zal eenige weinige voorbeelden van deze ſoort van valsch vernuft opgeven, en wel zulken, die ik gevonden heb bij Schrijvers van waar vernuft. Bij voorbeeld, PLATINA, na dat hij de levens der Pausſen beſchreven had, ſchreef een werk de *honeſta voluptate*, waarin hij ook over het bereiden van ſpijzen handelt: Hier op maakte SANNAZARIUS dit Puntdigt: (*d*)

Ingenia & mores, vitasque obitusque notaſſe
Pontificum, arguta lex fuit hiſtoriae.
Tu tamen hinc lautae tractas pulmenta culinae,
Hoc Platina eſt ipſos paſcere Pontifices.

Zo dra men tog opmerkt, dat 'er geen de minſte betrekking is tusſchen die twee Schriften, dan datze door den zelfden man geſchreven zijn, vervalt het vernuftige in deze ſamenvoeging.

Soort-

(*d*) *Epigr.* L. 1. n. 21.

Digitized by Google

Soortgelijke vindt men ook bij DEKKER in zijne Puntdigten, als bij voorbeeld (e).

Bid ſeven dingen, mensch, wilt gij behouden zijn,
Volbrengt 'er tweemaal vijf, gelooft 'er een dozijn.

Eene toeſpelinge op de zeven deelen van het volmaakte Gebed, de tien Geboden en de twaalf Artikelen —— zo ook:

Onmetelijck is God, hij meet'et all alleen:
Ontelbaar is oock God, want hij en is maer een.

Het lieven neem de man, de vrouw 't believen waer,
Want ſij is 't hert van hem, en hij het hoofd van haer.

Zo is ook het Bijſchrift van ANTONIDES op JACOB VAN DALEN:

De Schilder toont ons hier VAN DALEN.
VAN DALEN? *neen zijn beeltenis.*
Zijn geest en artzenijkonst is
In 't gladde koper niet te malen.
Was hij bekranst met lauwerbladen
Hy praalde ſchoon als een Apol.
Ofſchoon de nijt, verwoet en dol,
Haer gal uitbraekt, 't kan hem niet ſchaden.
De zon is niet vergramt op blinden,
Of die haer luister niet en vinden.

Bij

(e) Bl. 16, 17, 19.

Digitized by Google

Bij HOOFT, die veel van de Italianen had ontleend, en zig naar hun in veel opzigten, vooral in het minnedigt gevormd had, vindt men ze ook: bij voorbeeld in zijn *Geſpan van Schoonheden*, zijn deze volgende:

Tandetjes, albaste klipjes,
Daar het hobbelende boot
Van mijn hart op ſtukken ſoot;
Blixemſchuitjes, vrolijke ooghjes,

Die het rijzen doet mijn aeren
Dan de zon de natte blaeren.

Die dit leest denkt in den eerſten opſlag: dat is geestig, vernuftig uitgedrukt — maar hij legt het boek neêr, peinst er een oogenblik op, zoekt naar de waarheid van de opgemaakte gelijkheid; maar ziet, ze is'er niet.

VONDEL heeft ze in zijne beste ſtukken minder, egter treft men ze hier en daar aan. Zo bij voorbeeld aan den Apoſtel Paulus:

Gij ijvert om Godts duif de vleugels fel te korten:
Met eenen Jeſus glans te ſmooren in zijn bloet;
Zoo komtge, van dien glans getroffen neer te ſtorten.
En voelt de kracht van 't kruis in 't brullen van uw ſtoet.
Damaskus hoort verbaest u Christus naem trompetten
Den wreeden Wolf verkeert in een zachtzinnig lam,
Dat in een mande zich ter muuren aflaet zetten,
En Benjamin gevoelt den klaeuw van zijnen Stam.

Digitized by Google

In de ſneldigten van HUIGENS vindt men 'er ook veelen, welken onder den ſchijn van aartig en vernuftig, niets hebben, dat waarlijk treft, het zij in de zaak, het zij in de wijze van uitdrukking.

Doch reeds genoeg van deze ſoort. — Het eenvoudig kenmerk van dezelve is; dat de opgemerkte en voorgeſtelde gelijkheden of betrekkingen 'er niet waarlijk in zijn; maar dat het treffende of het puntige van de uitdrukking den Lezer in den eerſten opſlag wanen doet, als of ze 'er waarlijk in gevonden werden.

Waarheid en onwaarheid, als een der wezenlijke kenmerken van waar en valsch vernuft afgehandeld zijnde, ga ik nu over tot de *duidelijkheid*, als een tweede kenmerk van het waar vernuft.

Deze duidelijkheid is tweeledig; Zij is of betrekkelijk tot de voorgeſtelde gelijkheden, betrekkingen en overeenkomſten zelve, of tot de wijze van voorſtelling. Het kan zijn, dat 'er tusſchen twee onderſcheidene onderwerpen eene overeenkomst, betrekking of gelijkheid plaats heeft, maar dat dezelve al te fijn, al te ingewikkeld, al te ver gezogt is, dan dat zij geſchikt zij, om te kunnen dienen tot beantwoording aan het oogmerk van den ſchoonen kunſtenaar: — of deze overeenkomst of gelijkheid kan natuurlijk en goed zijn, maar te gelijk door den kunstenaar onduidelijk worden voorgeſteld. In het laatſte geval hapert het aan den Kunstenaar alleen, maar in het eerſte geval eigenlijk aan de ſamengevoegde onderwerpen, en ſlegts in zo verre aan den Kunſtenaar, als deze, volgens de regulen van den goeden ſmaak, verpligt is, zig te onthouden van de voorſtelling van zulke overeenkomſten, gelijkheden of betrekkingen, welke of door hunne al te groote fijnheid, of door hunne onnatuurlijkheid en vergezogtheid, onduidelijk in hunnen aart zijn.

Hier

Digitized by Google

Hier uit nu volgt zeer natuurlijk, dat de duidelijkheid als eene eigenſchap of kenmerk van het waar vernuft beſchouwd, dan, in een werk, of in eenen trek van vernuft plaats heeft —— wanneer de kunſtenaar zulke gelijkheden, overeenkomſten of betrekkingen opmerkt en voorſtelt, welke, ſchoon nieuw en treffend, egter door hun, voor welken hij arbeidt, zonder merkelijke of vermoeiende inſpanning kunnen nagegaan, en begrepen worden; zo dat zij zig aanſtonds de voorgeſtelde gelijkheid zinnelijk kunnen vertegenwoordigen, zonder dat het noodig is, dat zij alvorens met het hoofd in de hand eene poos zitten te peinzen, om zig de voorgeſtelde overeenkomst te kunnen vertegenwoordigen. —— Wanneer de wijze van voorſtelling zo nauwkeurig is, dat zij het punt der overeenkomst, der gelijkheid, der betrekking zodanig onder het oog krijgen, dat zij geen gevaar loopen van de verſchillende onderwerpen, of een van beide, of beide te ſamen, van een verkeerde zijde, en in een verkeerd daglicht te beſchouwen; maar dat zij in tegendeel het punt der overeenkomst zodanig zien, als de kunſtenaar het hun voor oogen ſtellen wil.

Zie daar de duidelijkheid in haren aart, zo als zij eene eigenſchap is van het waar vernuft, kort en eenvoudig voorgeſteld. Laat ons nu dit gezegde met voorbeelden ophelderen.

De volgende regels uit de aangehaalde rei van HOOFT zal ons aanleiding geven tot eenige aanmerkingen over de duidelijkheid. De rei zegt tegen MACHTELD VAN VELZEN:

O klare Spiegel van getrouwigheidt en zeên
Hoe zeer bezwalken U deez' eeuws verdorvenheên.

Hier

Digitized by Google

Hier is de gelijkheid tusſchen het zedig en eerlijk gedrag van MACHTELD; of liever tusſchen de zedige en eerlijke MACHTELD zelve, en eenen ſpiegel —— tusſchen de verdorvenheden der eeuwe, en den damp die de Spiegel bezwalkte. Hier hebben wij twee gelijkheden, nieuw, en treffend, maar tevens duidelijk; zo in de zaak, als in de wijze van voorſtelling.

Zie hier de ontwikkeling daarvan. De ſpiegel was klaar, dat is van zuiver glas, zonder zulke wezenlijke gebreken, waar door de beelden, welke zij vertonen moest, noodzakelijk verminkt of veranderd werden voorgeſteld. —— Het karakter van MACHTELD was zo zuiver en onbeſproken, dat men het beeld van trouwe en zedigheid ongeſchonden en onvervalscht in haar aanſchouwen kon. ——

Doch de ſpiegel was bezwalkt, niet door hare eigene onvolkomenheden, maar door toevallige van buiten aankomende omſtandigheden, welke niet aan den ſpiegel te wijten waren, en daarom ook de inwendige hoedanigheid van den ſpiegel niet verminderden. — MACHTELD was in hare eer en zedigheid gekwetst, en dus buiten ſtaat om dat beeld, hetwelk zij voorheen vertoonde, thands in dezelfde zuiverheid en ſchoonheid voorteſtellen: maar zij zelve was 'er de oorzaak niet van. Van buiten aankomende omſtandigheden, list en geweld hadden haar misvormd, en gelijk den ſpiegel, ook haar bezwalkt. — Doch haar zedelijk karakter was daar door even min benadeeld, als de ſpiegel door den damp; zij werd ſlegts belet om dat te vertoonen, wat men voorheen in alle deszelfs helderheid en ſchoonheid in haar had beſchouwd. Daarom laat 'er de Digter ook aanſtonds opvolgen:

O eere

Digitized by Google

O eere des geſlaghts der vrouwen vol van druk,
Hoe eerloos doet bij U 't ondeughdige geluk,
O welgeboore Vrouw; beſchreijelijk voorwaar!
Voorwaar beklaghlijk zijn zo veel ellenden zwaar,
Die uw verwonne borst, met droefheit opgevult,
Bedrukken al te ſaam en geene bij uw ſchult.

Treffend voorbeeld van waar vernuft, zo met opzigt tot de duidelijkheid der gelijkheden zelve, als met betrekking tot de duidelijkheid in de voorſtelling.

Voegt hier bij nog deze volgende voorbeelden, wanneer HOOFT van Graaf *Floris* ſprekende, die eertijds anderen onderdrukte, maar nu zelf in boeien was, zegt!

——— ——— ——— ——— *de wouw*
Plagh eens de ſchrik te zijn van kiekens mak en duiven;
Gekeert is 't en hij zelf benageldt in de kluiven
Van moediger gediert ——— ——— ———

en aan ROZEMOND (*f*):

Rozemondt, hoor je ſpeelen nocht zingen?
Ziet den dageraadt op komen dringen,
Dartele duiven en zwaanen en muſſen
Zouden den vaak uit uw' oogen wel kuſſen,
Zoo 't u luste de doode *te ruimen,*
Om de lust van de leevende *pluimen.*

LE

(*f*) *Zangen*, bl. 645.

Digitized by Google

LE BRUNE zegt van den voorſpoed (*g*):

Wel aen, die niet wilt zijn verleijt,
Tracht naer de gulde matigheijd:
Laet u de grootsheijd niet verblinden,
Als voorſpoeds wind blaest in u want,
En al te zeer uw zeijlen ſpant,
Ziet dan een reefjen in te binden.

Schoon en duidelijk is ook de vernuftige wijze, op welke VOLTAIRE de *ſmart* beſchouwt, wanneer hij zegt (*h*):

C'eſt a la douleur même
Que je connais de Dieu la ſageſſe ſuprême.
Ce ſentiment ſi promt dans nos corps repandu,
Parmi tout nos dangers ſentinelle aſſidu,
D'une voix ſalutaire inceſſamment nous crie
Menagez, defendez, conſervez votre vie.

Zo insgelijks zijne vernuftige beſchrijving van de *vermaken* (*i*):

Les plaiſirs ſont les fleurs que notre divin maitre
Dans les ronces du monde autour de nous fait naitre;
Chacune a ſa ſaiſon, & par des jours prudens
On peut en conſerver dans l'hiver de nos ans.
Mais s'il faut les cueillir, c'eſt d'une main legère,
On fletrit aiſement leur beauté paſſagere.

hoe

(*g*) *Emblemata* p. 138.
(*h*) In zijn *Diſcours ſur la nature du plaiſir.*
(*i*) *Discours ſur la Moderation.*

Digitized by Google

hoe fijn, hoe uitgezogt deze gelijkheden zijn, ze zijn egter duidelijk voorgesteld, en men behoeft geene groote inspanning om dezelve te bevatten.

Zo is ook deze opgemerkte gelijkheid bij HUIZINGA BAKKER (*k*):

Een volk niet slaefs maer vrijgeboren,
Herneemt zijn recht, door dwang verlooren;
Verzaekt den dwinger, zweert hem af.
Geen vogeltje zogt ooit gereeder
Den vrijdom uit zijn levend graf
In 't ruim der lucht klapwiekend weder.

Hier nu staat tegen over de onduidelijkheid; en deze heeft op veelerhande wijzen plaats. Eenige voorbeelden zullen dit ophelderen: wanneer VONDEL (*l*), bij gelegenheid van het overlijden van ERNST KAZIMIR VAN NASSAU, zegt:

Nu zal hij stadt noch slot
Noch schansen meer bestormen en belagen,
Of dondren met kortouwen, als een Godt.

is 'er iets onduidlijks in de voorstelling van de opgemerkte gelijkheden tusschen een groot Veldheer en God, gelijk blijken zal wanneer men zig deze volgende vragen doet 1.) is 'er eenige gelijkheid tusschen het

(*k*) *Poëzij*, bl. 7.
(*l*) *Poëzij*, D. II. bl. 9.

Digitized by Google

het beſtormen van ſchanſen, het ſchieten van kanon, en het werk van God; en zo ja welke wordt hier tog eigenlijk bedoeld. 2.) Wien moet men door EEN God verſtaan; daar 'er geen blijk is, dat VONDEL in dit Gedicht gebruik maakt van het Heidensch Godendom —— 3.) hoe komt hier de vergelijking te pas tuſschen een geſtorven Veldheer en een God; daar de Digter den geſtorven Veldheer betreurt, en ſlegts eene voorheen plaats gehad hebbende betrekking opgeeft.

Veel beter heeft VONDEL eene ſoortgelijke gelijkenis gebezigd, wanneer hij zegt (*m*) van FREDRIK HENDRIK den *Bosch* belegerende:

Hij denckt niet eens om 't oog te luicken
Ten ſlaep, als of *hij waer gewoon*
Te waecken eeuwigh met de Goon.

Maar wanneer men ſoortgelijke vragen, als ik zo even opgegeven heb, doen moet, om de vernuftige voorſtelling te verſtaan; en men die vragen, noch nauwkeurig, noch gemaklijk, kan beantwoorden, dan is zulk eene voorſtelling op de eene of andere wijze onduidelijk.

Het zeggen van GLEIM, met opzigt tot den grooten FREDERIK:

Frei wie ein Gott, von furcht und graus,
Vol menſchlichen gefuhls,
Steht er und theilt die rollen aus,
Des groſſen trauerſpiels.

(*m*) *Poëzij*, D. I. bl. 35.

is wel duidelijker, maar 'er hapert bij mij in dat, wie ein Gott, altoos nog iets; —— om dat ik vragen moet wie is die *een God.*

Zo is het ook gelegen met dat zeggen van YOUNG in zijne *Night thoughts* (*n*) wanneer hij den mensch noemt:

Midway from nothing *to the deity.*

Zonder hier over veel te hairkloven, is het egter zeker, dat 'er tusschen *niets* en de *Godheid* geen middelweg of middelding kan begrepen worden —— en dat dus dit geheele denkbeeld duister is; ja zelfs dat het, als men 'er op wil door denken, *non sens* wordt.

Verkeerde samenvoeging van ongelijkfoortige dingen maakt ook een trek van vernuft onduidelijk; zo bij voorbeeld; als LA MOTTE den Zaligmaker aanspreekt en zegt (*o*).

Le foible Adam dechu du celeste heritage
Ne laisse à ses enfans que le crime & la mort.
Du vaisseau menacé d'un eternel naufrage
Tu fus le Pilote *& le* port.

Beide deelen van dit denkbeeld op zig zelf genomen, zijn waar; maar de samenvoeging brengt 'er duisterheid in. Men wil kort en rijk zijn, en men wordt duister, gelijk HORATIUS zegt:

—— —— *Brevis esse laboro,*
Obscurus fio. —— ——

Zo

(*l*) N. 1.
(*o*) HYMNES (p. 191, *van het* VIII. D. *zijner Werken.*).

Digitized by Google

Zo ook, wanneer men niet in het derde der vergelijking blijft. Bij voorbeeld, wanneer VONDEL zegt:

Noch 't woeste ſchuim en 't bruizen van dien vloet
Des dwingelands op zijnen ſtalen degen
Afſluiten. —

De degen is niet geſchikt om ſchuim en golven van zig aftekeeren. Soortgelijke gedagten worden door VONDEL op andere plaatſen veel duidelijker voorgeſteld, wanneer hij bij voorbeeld zegt (*p*):

Om zulk een ſtorm des tijts vol ongevals
Tot 's Koning dienst te ſluiten op zijn hals.

en ook:

Montros getroost zig dan het muiten
Der ſchelmen op zijn borst te ſluiten.

Deze voorgeſtelde gelijkheid is duidelijk; en men vat aanſtonds het punt of de zijde van het voorwerp, hetwelk ons wordt voorgehouden.

Onduidelijk is ook alles wat met zig niet zinnelijk kan voorſtellen, maar waar door onze verbeelding in de war geraakt.

Zo is het volgende in VONDELS Klinkdicht op het verongelukken van

(*p*) D. I., Bl. 11. en 12.

Digitized by Google

van Doctor Roscius, die zijne vrouw en kind, van onder het ijs, uit het water willende redden, tevens omkwam.

Hij volght haer bleeke ſchim naer 't zaligh paradijs.
Vraegt iemandt u naer trouw, zoo zegh; zij vroos tot ijs,
En ſmolt aen geest, en hij gingh met haer adem glippen.

Hier vindt men wel het onverwagte en treffende, maar het ontbreekt hier aan duidelijkheid.

Vollenhove heeft ook een feil tegen de duidelijkheid, wanneer hij zegt (*q*):

't Geloof die groote verrekijker
Waarvoor de werelt valt te kleen.

Het geloof een verrekijker te noemen gaat wel: maar de werelt is niet te kleen voor dien verrekijker, maar zij is te veel nabij ——

Met de beste verrekijker ziet men het best voorwerpen die ver afſtaan; maar of gebrekkig, of in het geheel niet, zulke voorwerpen, welke zeer nabij zijn. —— Hier is de onduidelijkheid, om dat het vernuft in de vergelijking eene verkeerde zijde aanbiedt.

En wanneer Hooft de faam perſonificeerende zegt (*r*):

En 't leelijk ongerucht ſterft 't geener ſtonden
Maar wispelt na en voor
Met vaale wieken door
Der menſchen monden.

(*q*) *Kruistriumf*, bl. 4.
(*r*) G. van Velzen, bl. 508.

Digitized by Google

is 'er eene onduidelijkheid in deze perſonificatie, welke ſchoon men de meening wel eenigzins vat, egter eene onaangename verwarring in de gedagten van den leezer veroorzaakt, en dezen trek van vernuft van hare ſchoonheid berooft. *Wispelen* is hier *vagari*; maar nu —— ſchoon het waar is dat de faam kan gezegd worden overal heen te vliegen, heeft egter geen Digter behalven HOOFT, gezegd, dat zij door de monden heenen zwerft. VIRGILIUS ſtelt de zaak dus voor: (*s*)

Extemplo Libyae magnas it fama per urbes;
Monſtrum horrendum, ingens, cui quot ſunt corpore plumae
Tot vigiles oculi ſubter, mirabile dictu,
Tot linguae totidem ora ſonant, tot ſubrigit auris.

en op een andere plaats (*t*):

—— *concuſſam bacchatur fama per urbem.*

en (*u*):

Sed circum late volitans jam fama per urbis
Auſonias tulerat ——

Maar nimmmer heeft, noch VIRGILIUS, noch OVIDIUS en STATIUS, welken de beſchrijving van VIRGILIUS hebben nagebootst, noch

(*s*) *Aen.* IV. 173. ſeq.
(*t*) VI. 166.
(*u*) *Aen.* VII. 104.

Digitized by Google

noch onder de nieuwen ROUSSEAU, VOLTAIRE, HOOGVLIET, de faam voorgeſteld, als door de monden vliegende. Ik vermoede, dat HOOFTS oirſpronkelijk vernuft, deze paſſages der Ouden in zijne gedagten hebbende, dezelve eenigermate heeft willen veranderen, ten einde aan dezelve de gedaante der nieuwheid te geven; en dat hij mogelijk het volgende zeggen van ENNIUS,

——— *Volito vivus per ora virum.*

en van VIRGILIUS,

——— *Tentanda via eſt, qua me quoque poſſim*
Tollere humo, victorque virum volitare per ora.

heeft willen toepaſſen op de faam; en dat zo, door de gedeeltelijke verwisſeling, en de gedeeltelijke ſamenvoeging van twee verſchillende beelden, de onduidlijkheid veroorzaakt is, welke wij in de aangehaalde regels hebben opgemerkt. De faam vliegt, bij perſoonsverbeelding, van mond tot mond; maar zij vliegt niet door elke mond heen.

Onduidelijkheid is ook ſomtijds het gevolg van twee duidelijke, maar verkeerd op elkander volgende denkbeelden. Een voorbeeld hiervan vinde ik in de volgende voorſtelling van VONDEL (*y*):

Men maeit geen roem van 't lange leven,
Dat vrugtloos heen gedreven,
Gelijk een waterlooſe wolck,
Onnut is voor het volk.

Had

(*y*) *Poezij* D. II. bl. 20.

Digitized by Google

Had VONDEL hier gebleven in het denkbeeld van eenen akker, welke door gebrek aan goed koorn, den maaier te leur ſtelde, dan bleef alles eenvoudig en duidelijk. Of hij kon gezegd hebben: 'Er druipt geen roem uit een lang leven, dat vrugtloos heengedreven, gelijk een wolk zonder water, van geen nut is; maar nu door het ſamenvoegen van *maeien* en die *waterlooze wolk* ſpringt hij van de eene gelijkheid op de andere, voegt ongelijkſoortige dingen ſamen, en zondigt zo tegen de wet der duidelijkheid.

Eene dergelijke feil meene ik te beſpeuren in de volgende regels van het Klinkdicht op het treurſpel van *Jephta* (*w*):

Treurſpeler, O ghij hebt ons teder hart verraden,
De roos van ieders wang met tranen hing geladen,
Als gij dat ſchoone hooft van 't witte lichaem ſnoet.

Om de vergelijking duidelijk te maken, moet men aan de *roos*, geen *tranen*, maar *dauwdroppelen* laten hangen, dan houdt zig de ſpeling ſtaande, en is volkomen duidlijk. Ik zou aan eene roos, wanneer 'er van eene eigenlijke roos geſproken werd, wel *tranen* toeſtaan, maar nu *roos* reeds een overdragtige benoeming is, wordt de overdragt als 't ware verdubbeld, en dit geeft duisterheid. — Eenen minnaar bij voorbeeld, die in den morgen, terwijl de dauw nog op de bloemen lag, bij een roosje ſtond, en klagend zeide:

Bloozend roosje, ſtaan 'er tranen
Op uw wangen? treurtge meê?

Zoude

(*w*) *Poëzij*, D. I. bl. 296.

Digitized by Google

zoude ik niet durven berispen; maar zo als VONDEL het hier voordraagt is de ſpeling onduidelijk en ongeoorloofd.

Wanneer de opgemerkte gelijkheid of betrekking in zig zelf al te ingewikkeld is, dan wordt daardoor het beeld of de voorſtelling onduidelijk: een voorbeeld levert ons VIRGILIUS op, in deze ingewikkelde perſonificatie (x):

Daphni tuum Poenos etiam ingemuiſſe leones
Interitum, montesque feri ſilvaeque loquantur.

Hier hebben wij voor eerst; de leeuwen voorgeſteld als treurende over den dood van *Daphnis*; dan vervolgens komen hier bergen en bosſchen voor, als verhalende, dat de leeuwen den dood van Daphnis betreuren: —— Deze verdubbeling van perſonificatie veroorzaakt eene al te groote ingewikkeldheid, en daardoor, eene onduidelijkheid, in de vernuftige voorſtelling.

Vergezogtheid ſtaat ook dikwijls over tegen duidelijkheid. Neem eens, als HUIGENS een viool, en een ſpinwiel, ſamen vergelijkende, zegt (y):

Het ſpinwiel en de veel ſchijnt ſchier een ding te zijn;
De recht' hand roert het werk, en doet alleen de ſnaer gaan;
De ſlincke doet het werck, dan eens grof dan eens fijn,
Mits duijm en vingeren ſorghvuldigh op een haer gaen.
't Is waer dat d'een geluijd en d'ander gaeren ſpint:
Maer, als w' eens ſullen gaen daer wij toch allegaer gaen,
Sal gaeren en geluijd d'een zijn als d'ander, wind.

Te

(x) *Eclog.* V. 27.
(y) D. II. bl. 58.

Digitized by Google

Te regt tog zegt QUINTILIANUS (z) „ *Nihil videatur fictum, nihil* „ *ſollicitum: omnia potius a cauſa quam ab Oratore profecta credantur.*"

Vergezogte vernuftsſpeelingen vindt men ook bij LE BRUNE in zijne Emblemata, als bij voorbeeld (*a*):

De Vorſchen van den Nijl, een vremd en ſnoo gebroedſel
Wanneer zij zien de Slang, die hun bejaeght tot voedſel,
Zij vatten over dwersch een rietjen in de mond
Om niet verſtickt te zijn door deze looze vond.
De Draeck die oude ſlang, die ſpant ons ook zijn netten
Hij bijt ons in de hiel, maer 't kan ons daer niet letten:
Als Chriſtus in de mond, 't geloof is in ons hert,
De duijvel heel vergeefs zijn tanden open-ſpert.

als ook:

Ziet aen dees jonghe lien: ſij boerten, en ſij ſpeelen:
Geen kortswijl of genucht en kan haer oijt vervelen,
Een lighter in de ſchoot, als een verwonnen knecht,
Dit tot een doel zijn hand, voor ijders handel leght,
Dat is Dalilas ſchoot, daer in veel menſchen roncken:
Zij krijgen ſlagh op ſlagh, nochtans ſij blijven droncken,
En ſticken in haer vier; z'en kennen niet den man
Die ſlaet; en lijf en ziel in d'helle werpen kan.

Fijne gelijkheden egter zijn daarom niet vergezogt noch onduidelijk:

(z) L. IV, c. 2.
(*a*) Bl. 160.

Digitized by Google

delijk: in tegendeel het vernuftige, gelijk ik meermalen heb aangemerkt, veronderſtelt eene zodanige gelijkheid, welke niet gemeen is. Vernuftig ſchoon en fijn was het zeggen van VILLARS tegen Lodewijk den XV^en^, zo als VOLTAIRE het hem in den mond legt:

Ce heros eut raiſon, quand cherchant les batailles,
Il diſait a Louis —— je ne crains que Verſailles;
Contre vos ennemis je marche ſans effroi,
Defendez-moi des miens, ils ſont pres de mon Roi.

en in HOOFTS *Minnezinnebeelden*, dit volgende:

O valſche ſpiegel, diep ſchijn ik in U te ſtaan,
Maar ziet men, tast men wel, het is 'er ver van daan.

Vooral zo als het in het Fransch wordt uitgedrukt:

Madame eſt le miroir. J'y ſemblois avoir place;
Mais à bien y ſonder, j'en trouve nulle trace.

Als ook nog dit volgende van VOLTAIRE (*b*) op de ledigheid:

s'Occuper c'eſt ſavoir jouir.
l'Oiſiveté peſe & tourmente,
l'Ame eſt un feu qu'il faut nourrir,
Et qui s'eteint s'il ne s'augmente.

Na

(*b*). *Lettre a Madame la Princeſſe de ***.*

Digitized by Google

Na het afhandelen der twee eigenſchappen van het waar vernuft, welke ik te voren *wezenlijke* genoemd, en nader omſchreven heb, ga ik nu over tot die, welke ik in het begin dezer afdeelinge toevalſige genaamd heb, en welke mijns oordeels deze twee zijn, *welgeplaatstheid* en *ſpaarzaamheid.*

Een trek van vernuft noeme ik dan welgeplaatst, wanneer zij het hoofdoogmerk van den kunſtenaar in zijn kunstwerk bevorderlijk is; en kwalijk geplaatst, wanneer dezelve eene tegengeſtelde uitwerking heeft. Daaromtrend juist te denken, is het gevolg van den egten en verfijnden ſmaak, en daartoe eene geregelde handleiding te geven, zo moeielijk als gewigtig; uit hoofde, dat niet zelden de grootſte vernuften zig in hunnen luiſter vertoonen, waar zulks aan hun hoofdoogmerk niet zeer gunſtig was, en dit, door overvloed van geeſtige invallen en vernuftige trekken, welken in bedwang te houden, geen gemaklijk werk is.

Wanneer ik nu, uit dit oogpunt, de beste werken van vernuft beſchouwe en het gezond verſtand raadplege, dan worde ik overtuigd, dat de verſchillende ſoorten van vernuft, als het koddige, het boertende, zo wel als het ernſtige, treffende enz., zullen zij wel geplaatst zijn, moeten overeenkomen met den aart der voorſtellingen, in dewelke zij gebezigd worden. Dat een trek van vernuft die lagchen doet, niet te pas komt in eene ernſtige voorſtelling; — dat een ingewikkelde vergelijking, hoe ſchoon, hoe treffend op zig zelf, niet te pas komt in eene voorſtelling, welker aart is eenvoudigheid en natuurlijkheid; — dat in alle voorſtellingen, waar de aandagt *alleen* op de zaak, en in het geheel niet op de kunſtige uitdrukking moet gevestigd worden, het vernuft kwalijk geplaatst — dat is, overtollig en nadeelig is.

Laat

Digitized by Google

Laat ons deze drie aanmerkingen met voorbeelden ophelderen, en zo nader beveſtigen.

Met opzigt tot het eerſte, zo komt het mij voor, dat men alle geeſtige kwinkſlagen, welke ernſtige voorſtellingen zo doen voorkomen, dat men lagchen moet, als kwalijk geplaatst moet veroordeelen. HUIGENS heeft zig daar aan nu en dan ſchuldig gemaakt; als bij voorbeeld, wanneer hij een gierigaard, die aangezet werd, om een gedeelte zijner goederen aan zijne kinderen ten huwelijk mede te geven, uit hoofde dat God dit zegenen zoude, laat zeggen:

—— —— Wel dat's een raed,
Wil God wat zegenen, hij zegene mijn kinderen,
Mij lust om harent wil mijn goetje niet te minderen.

Zo kan insgelijks eene enkele uitdrukking, zonder dat de kunſtenaar zulks bedoelt, meer koddig, dan ernſtig zijn. Gelijk toen VONDEL ſprak van eenen Leeraar, die zig door zijn werk zeer had afgeſlooft, en bij die gelegenheid, onder de ongemakken, die uit eene naarſtige bediening van het Leeraarampt ontſtaan, dit volgende opgaf:

Het kaakebeen lijt last in 't leeren.

Eene dergelijke uitdrukking paste veel beter in eene koddige of boertige voorſtelling. Zo ook deze volgende, wanneer hij, na gezegd te hebben van de kunſtige afbeelding van MARGARETA VAN RYN (c),

De

(c) *Poëzij*, D. II. bl. 347.

De verſche bloemen op de wangen,
De zwier van 't blonde hair, de mont,
Een opgelooken morgenſtont,
De harten prikken met verlangen,
Dat poesligh en gezielt albast
Des blanken boezems ——

'er in eenen adem bijvoegt:

—— —— *O dat* ſopje
Van Schaepeſtremſel, *lekker kropje;*
Gij noot een Engel zelf te gast.

Mijne tweede aanmerking was deze; dat eene opmerking van gelijkheden die ingewikkeld zijn, niet wel geplaatst is, in zulke voorſtellingen, welke uit hunnen aart, natuurlijkheid en eenvoudigheid vorderen. Het is daarom, dat de grootſte Digters altoos in agt genomen hebben, om hun vernuft te ſchikken, naar den aart hunner onderwerpen, of van de perſoonen welke zij ſprekende invoeren. Zo legt, bij voorbeeld HOOFT aan de Prinſeſſe van Orange, bij gelegenheid van de belegering van 's Hertogenbosch, deze, wel geestige, maar teffens natuurlijke ſpelingen van het vernuft, in den mond (*d*):

Ik

(*d*) *Ged.* bl. 708.

Digitized by Google

Ik pooghde 't gloedtje van mijn' liefde
Misschien te koelen, voor een' stondt,
Kon nijptang 't flitsjen, dat mij griefde,
Wat trekken uit de diepe wondt.
Maar 't schijnt gewelrhaakt, dit is 't mangel.
Helaas! mijn hart
Voelt maklijk inwaarts gaan den angel;
Te rug, met smart.

Mijn' zughjens, tedere getuigen,
Van d'ongeneezelijke quaal,
Die plagh uw open oor te zuigen.
Nu stoppen 't koper, en metaal.
Terwijl gij breidelt d'oorloghskansen,
Met wal en graf,
Trompet, en schut, (ach arme) schansen
Mijn klaghten af.

'k Hoor alle daaghs van versche dooden,
Gevelt in hol, oft galerij.
Elk overlijdt aan eige looden;
Maar aller koegels moorden mij.
Want ik mij elkmaals voel bezeeren,
Als van een punt,
Die denk; op 't hoofdt met witte veeren,
Was dat gemunt.

Digitized by Google

Zo geestig en overeenkomstig tevens met het karakter van WARENAR, laat HOOFT denzelven vertellen, hoe hij met zijn haan gevogten had, en zig verontschuldigen, door eene opgemerkte gelijkheid tusschen dien haan en een huisbreker (*e*):

Daer heb ik noch een bataëlje gehadt met onzen haen,
Die leit ter doot gewont, gesteeken en gekurven;
O! die schelm hadd' mij ook ten naesten bij bedurven,
Maer de kop worde me kroes, en ik gaf hem zukken lap;
Hij was daer in de vloer doende met zijn klaeuwen, schrap, schrap,
Daer de Pot stondt begraeven, bij gans ele weeken,
Ik loof niet of de koks hadden 't hem in esteeken.
Gans lijden ik was zoo op mes-peertjen; ik was zo quaet.
Zouw ik niet? daer een dief te vijnen op hieter daet?
Terwijl dat hij in 't breeken was, ik liet me van de noot raên,
Die een dief in zijn huis vijnt, mach hem zonder ommezien doodslaen.

Hoe natuurlijk en eenvoudig, uit zulk een karakter als dat van WARENAR was, voordvloeiende, en dus hoe welgeplaatst zijn deze vernuftstrekken? deze vergelijking van een krabbenden haan, met een huisbreker?

Daarentegen, wanneer men, bij voorbeeld, in de mond van eenen eenvoudigen herder, vernuftspelingen ligt, die noch overeenkomen met den kring van het herdersleven, noch eenvoudig of natuurlijk genoeg

(*e*) Bl. 568.

Digitized by Google

noeg zijn voor den ſpreker, dan is zulk een vernuftstrek, kwalijk geplaatst, en daarom in het ſtuk, waarin hij voorkomt, valsch vernuft. Hier over is FONTENELLE dikwijls berispt; in het bijzonder door REMOND DE ST. MARD, en dikwijls niet zonder reden. Zo is bij voorbeeld het karakter dat HILAS opgeeft van LIGDAMIS (*f*), veel te puntagtig en te gezogt uitgedrukt:

——— ——— *Il eſt du caractere*
Dont un amant m'eut plu ſi j'euſſe été bergere;
Il ne connoit nul art, en aimant, que d'aimer;
Son cœur ne fut jamais trop prompt a s'enflammer.
Il aime, mais forcé par les jeux d'une belle,
Et ſon amour devient un eloge pour elle.
Le bonheur d'être aimé n'eſt pour lui qu'un bonheur;
Il en ſent le plaiſir & renonce a l'honneur.
Il n'en prend point le droit d'augmenter ſon audace,
Les faveurs qu'on lui fait, ſont toujours une grace.

VOLTAIRE zegt daarom ook (*g*):

Le

(*f*) *Poeſ. Paſtor* p. 29. Zie ook SCHLEGEL von dem eigentlichen gegenſtande der ſchäferpoeſie, p. 410. die over dit ſtuk zeer veel goeds heeft aangemerkt.
(*g*) *Epitre ſur l'agriculture.*

Digitized by Google

Le Normand Fontenelle au milieu de Paris
Preta des agremens au chalumeau champêtre,
Mais il vantoit des ſoins qu'il craignait de connaitre,
Et de ſes faux bergers il fit des beaux eſprits.
Je veux que le cœur parle, ou que l'auteur ſe taiſe.
Ne celebrons jamais que ce que nous aimons.
En fait de ſentiment l'art na rien qui nous plaiſe;
Ou chantez vos plaiſirs ou quittez les chanſons;
Ce ſont des fauſſetés, & non des fictions.

Dergelijke punten zijn ook mogelijk al te veel in de anders zo geestige Herderskout van THIRSIS en FILLIS, in de *Proeve van Digtoeffening* (*h*); bij voorbeeld in deze regels:

THIRSIS.

Uw oom gaf my zyn woord, hy ſtemt in onze trouw.

FILLIS.

Gaf hy zyn woord aan u, zo zorg hy dat hy 't hou.

TIRSIS.

Kent gy myn rykdom wel, myn vrienden en geſlacht?

FILLIS.

Ja maer is 't u bekent dat ik die weynig acht.

TIR-

(*h*) Bl. 17, en volgende.

Digitized by Google

TIRSIS.

Het is myn eigen land, het geen wy ginds zien leggen.

FILLIS.

Voor my, ik heb 'er niets ter wereld op te zeggen.

TIRSIS.

Zo ik mij niet bedrieg, dat voorwerp zietge in my.

FILLIS.

O gy bedriegt u wis, want niemand ſpreekt als gy.

TIRSIS.

Denk welk een hartenleed dit aen uw oom zal baeren.

FILLIS.

Hebt gy malkander lief, zo moogt gy t'zamen paeren.

In deze en ſoortgelijke regels mangelt het zeker niet aan geest; maar de vraag is alleen hier, of zij ſtrooken met de gevoelige eenvoudigheid van het Herdersdicht? en hier aan twijfel ik; even zo als aan het zeggen van die Herderin, in de *Aminta* van TASSO, welke dan eens een roos, dan eens een lelij nam, en door een gemaakte glimlach ſcheen te zeggen, dat zij die nam, niet om ze te verhoffen, maar om hare eigene ſchoonheid te meer te doen uitſteken:

Ne porto voi per ornamento mio
Ma porto voi ſol per vergogna voſtra.

Digitized by Google

Maar ik heb ten derden opgemerkt, dat in alle voorſtellingen, waarin de aandagt van den lezer of toehoorder, alleen op de zaak, en in het geheel niet op de kunſtige of vernuftige wijze van uitdrukking moet geveſtigd worden, het vernuft kwalijk geplaatst is. De reden is deze, om dat, zo dra men de kunſtige uitdrukking bewondert, de aandagt meer of min van de zaak zelve wordt afgetrokken; het geen zeker nadeelig is aan de voorſtelling zelve.

Ik zal dit met tweeërlei voorbeelden ophelderen.

In het verhevene van het eerſte ſoort, dat is, wanneer het voorgeſtelde onderwerp zijne verhevenheid met zig brengt, en niet ontvangt uit de hand van den kunſtenaar, dat is, uit de wijze van voorſtelling, kan de aandagt volledig bezig gehouden worden, met het onderwerp zelf; en alle ſieraad, alle kunſtige uitdrukkingen zijn overtollig, en nadeelig. —— Zo dra wij dezelven opmerken, valt onze aandagt natuurlijker wijze op dezelve, en wordt min of meer van de hoofdvoorſtelling afgetrokken; en alle bewondering, alle vermaak door de kunst veroorzaakt, ſtrekt tot vermindering van het verhevene, hetwelk 'er in het onderwerp zelf gelegen is, om dat 'er onze aandagt niet geheel op geveſtigd blijft.

Dat deze aanmerkingen nu gegrond zijn, blijkt niet alleen uit den aart der zake, maar ook door treffende voorbeelden. Men leze de beste Schrijvers over het verhevene, en zie de voorbeelden, welken zij van het verhevene van het eerſte ſoort bijbrengen, en men zal bevinden, dat in geen derzelver eigenlijke vernuftſtrekken of ſpeelingen zijn. In het zeggen van Mozes: *God zeide daar zij licht en daar was licht!* in het, *qu'il mourut!* van CORNEILLE; in het zeggen van de *Ryk* bij Juffrouw van MERKEN: *geef mij mijn ketens weer;* en ſoort-

gc-

Digitized by Google

gelijken, vindt men de eenvoudigſte wijze van voorſtelling, welke men kan uitdenken; en zo dra men deze uitdrukkingen vernuftiger wilde maken, zou de voorſtelling zelve haare kragt voor een gedeelte verliezen. Van hier ook, dat, als men de voorſtelling van onderwerpen, welken in zig zelf verhevendheid genoeg hebben, door zijn vernuft treffender maken wil, men doorgaands geheel en al zijn doel mist, in welke feil, HOOGVLIET, nu en dan, in zijne beſchrijving der Hemelſtad gevallen is, gelijk genoeg bekend is.

Het vernuft van de beste Digters heeft dikwijls daar in misgetast, dat zij eene gezogte en kunſtige uitdrukking kozen boven de eenvoudige, in zulke gevallen, waarin de vernuftige gezogtheid meer nadeel dan voordeel geeft. HOOFT, bij voorbeeld, zegt in de uitbreiding van den 103^en^ Pſalm; dat God de gebreeken van den mensch *in denker plompt*, dat is *vergeeft*, daar niet aan denkt. Soortgelijke uitdrukkingen zijn wel nieuw, en in zeker opzigt vernuftig, maar al te ver gezogt, kwalijk geplaatst; —— even zo, wanneer hij in den 45^en^ Pſalm, waar des Konings Dogter wordt vermaand haar maagſchap te vergeten, zijn vernuft dus laat ſpelen:

Hoort deijrn, en vat, hier is de knoop gelegen.
Als met een ſpons ſchikt uit het hart te veegen
Uw maagſchap breedt —— ——

Dit was niet zelden ook de fout van ANTONIDES. Zijn vrugtbaar vernuft zogt akoos ſterke woorden, zelfs om de eenvoudigſte zaken uittedrukken.

In alle ſoortgelijke voorbeelden ziet men, dat het vernuft opgemerkte gelijkheden voorſtelt, om daar door de uitdrukking op te ſieren;

Digitized by Google

ren; terwijl de eenvoudigſte voorſtelling van meer kragt zou geweest zijn, om de aandagt van den lezer op de zaak zelf te vestigen. Maar het tegendeel heeft plaats, wanneer het vernuftige van de uitdrukking de zaak zelve, te levendiger, te treffender, voor onze oogen ſtelt; gelijk in alle gevallen, waarin het vernuft wel geplaatst is. VONDEL was zeker daar een groot meester in. —— Zie hier een voorbeeld: toen MARIA REIGERSBERG haren man behulpſaam was in het vlugten uit Loeveſtein, en hem daar den bekenden raad toegaf, zegt VONDEL niet eenvoudig —— DE GROOT *gaf gehoor aan haren raad* —— maar vernuftig, en tevens treffend, door het vernuftige der voorſtelling (*i*):

Terſtont verandert hij in boeken.

Men gevoelt, door het geestige van deze uitdrukking, veel meer van het ſpoedig en hagchelijk beſluit van DE GROOT, dan men door een eenvoudig voorſtel zoude gedaan hebben.

Zo ſpeelt zijn vernuft ook op het vertrek van DE GROOT, dat des morgens voorviel, op deze wijze (*k*):

's Avonts daelt het hemelsch wonder
Met zijn ſtralend aengezicht:
Maer DE GROOT *ons Hollandsch licht,*
Gaet helaes! hier 's morgens onder.
Hoe gelukkig is de nacht
Die den dagh uit hem verwacht!

Maar

(*i*) *Poëzij* D. I. bl. 320.
(*k*) *Ibid.* bl. 357.

Digitized by Google

Maar het geen ik gezegd heb, met opzigt tot het verhevene van het eerſte ſoort, heeft ook plaats, bij het hartstogtelijke in den hoogſten trap; dat is, wanneer de ziel geheel hartstogt is; en niets, buiten het onderwerp van hare hartstogt, ziet, opmerkt, gevoelt. In de voorſtelling van zulk eene hartstogt, zijn alle vernuftige trekken nadeelig. Zij houden het verſtand te veel bezig, en laten even daardoor het hart lediger, dan zij anders zouden gedaan hebben. Zij trekken den aandagt af, of verdeelen ten minſten denzelven; en de Digter, die in dat geval alleen roeren moet, vermaakt tevens, door het kunſtige dat 'er in de voorſtelling doorſtraalt, en verliest daardoor aan den eenen kant meer, dan hij in een ander opzigt wint.

Men beproeve, even gelijk in het vorige geval, de voorbeelden van zulke gezegdens, waarin de hartstogten, in hunnen hoogſten trap, natuurlijk worden voorgeſteld, en men zal te vergeefsch in zulke voorſtellingen trekken van vernuft zoeken. In het zeggen van *Margaretha Hooft* bij Juffr. VAN MERKEN: *Gelei mij waar gij wilt:* en ſoortgelijken, is geen vernuft, maar de zuivere taal des harte, dat geheel bewogen niets ademde dan gevoel.

Dan ik zeg met opzet, de voorſtelling van eene hartstogt in haaren hoogſten trap, — want wanneer de hartstogt in eenen minderen trap wordt voorgeſteld, dat is, wanneer de ziel met het voorwerp zo niet is ingenomen, dat zij geheel hartstogt is, maar dat 'er eenige plaats overig is, voor het verſtand of vernuft, dan kunnen 'er, in de voorſtelling van zulk eene hartstogt, eenige trekken van vernuft plaats hebben, zonder dat de voorſtelling 'er bij lijdt, of dat de kunſtenaar zijn oogmerk mist. Onder deze bepaling kan gevoel en vernuft zeer wel ſamen gaan. Ik zal het met voorbeelden ophelderen.

Digitized by Google

Toen *Joſeph* zo geheel door de aandoening overweldigd werd, dat zijne geheele ziel enkel hartstogt, enkel gevoel was, zeide hij, zo eenvoudig als men het zig kan voorſtellen: *Ik ben Joſeph! leeft mijn Vader noch?* Maar vooronderſtelt nu, dat een kunſtenaar *Joſephs* zeggen opſieren wilde, en hem dus liet ſpreeken: *Ik ben een lot van uwen ſtam! verheft hij zijnen kruin nog onder de boomen?* of dat hij, op eene ſoortgelijke wijze, meer vernufts wilde doen doorſtralen; zou men hem prijzen? Pleegt ſlegts met uw hart raad, en dat zal, bij aldien onze ſmaak, door het glinſteren van het vernuft, door kunſtige anthitheſen, enz., nog niet vervoerd en bedorven is, u veel meer doen gevoelen, bij Joſephs eenvoudige woorden, dan bij de opgeſierdſte uitdrukkingen. En waarom? Het antwoord is gemakkelijk —— om dat Joſephs ziel toen geheel hartstogt was —— maar het geen in de natuur waar is, is ook waar in de kunſtige voorſtelling.

Een gelijkſoortig voorbeeld levert ons de geſchiedenis van David op. Toen zijn Zoon Abſalom doorſteken was, riep hij, geheel droefheid, alleen deze weinige woorden uit: *Abſalom mijne Zone, ach dat ik voor u geſtorven ware! Abſalom! mijn Zone! mijn Zone!* Zie daar de eenvoudige taal van het beroerde, en in de grievendſte ſmart gedompeld, vaderlijke hart. Alle verſiering, alle ſpeling van het vernuft in deze voorſtelling, is kwalijk geplaatst, om dat zij de beroering verzwakt: — Maar dezelfde David zingt een Lied op het ſneuvelen van Saul en Jonathan. De hartstogt van droefheid was toen bij hem niet in hare hoogstmogelijke ſterkte. Zij werd vergezeld van meer bedaarde overwegingen, welken hem vrijheid lieten, om zijn onderwerp van meer zijden te bezien. Van daar dat 'er, in hetzelfde gezang, hoe zeer het gevoel daar ook in doorſtraalt, trekken van vernuft, ſieraden der digt-

Digitized by Google

digtkunde, beelden, gelijkenisſen, perſonificatien zijn, zonder dat men dezelve kwalijk geplaatst noemen kan.

Maar wanneer Graaf *Floris* door HOOFT, in deszelfs GERRARET VAN VELZEN, ſprekende wordt ingevoerd, na zijne gevangeneming; wanneer hij in zijne gevangenis, aan zig zelf overgelaten, een prooi is van naberouw, ſchrik, angst, droefheid, vertwijfeling, en dan in dezen toeſtand zegt:

——— ——— *Mij, dien met feestigh groeten*
De morgen annebad, en d'avond trad met voeten.
Maar hoe doch? Aij ik dool, mijn ſcheut begon veel eer;
Aan 't vallen was ik lang, maar gistren kwam ik neer.

Zo is 'er, vooral in de laatſte wending van gedagten, en de geestige wijze van uitdrukking, te veel vernufts, om natuurlijk te zijn. —— Dat iemand, zo als Graaf *Floris* toen geſteld was, begint te bedenken, dat hij lang aan het vallen geweest, doch gistren eerst op den grond gekomen was, om dat hij toen gevangen werd, verraadt te veel kunst, in de wijze van uitdrukking en voorſtelling, dan dat men zulks kan vooronderſtellen, in een mensch, die overrompeld is van beroerende hartstogten; en deze trek van vernuft is in deze alleenſpraak, die over het geheel zeer ſchoon is, kwalijk geplaatst; gelijk ook de woordſpeling, welke voorkomt in den laatſten regel:

Ellend, wordt gij niet mat *zoo* mat *mij haastig af* (*l*).

Zo

(*l*) Zie nog eenige voorbeelden bij BOUHOURS *Manière de bien penſer*, p. 252. en volg.

Digitized by Google

Zo is het ook met geestelijke gezangen, waarin de ftille aandagt zig verlustigt, door een eerbiedig gevoel der volmaaktheden van het Opperwezen; van 's menfchen afhankelijkheid, nietigheid; het beminlijke, voordelige en zalige van den waren Godsdienst, en foortgelijke gewaarwordingen: Daar in zijn zulke trekken van vernuft, welke treffende punten, antithefen, woordfpelingen zijn, doorgaands kwalijk geplaatst; offchoon ik niet alle treffende gezegdens, aan welken het vernuftige niet geheel kan betwist worden, met SCHLEGEL daar uit zoude willen verbannen: maar deze volgende is mij, bij voorbeeld, te gezogt en te kunftig. LA MOTTE, na de magt van het Opperwezen te hebben voorgefteld, eindigt op deze wijze den 146. Pfalm:

Ifraël connoit fon effence;
C'eft a nous qu'il a dit: Je fuis celui qui fuis.
Mais les nations egarées
A l'erreur demeurent livrées,
Le jour eft pour nous feuls; elles n'ont que des nuits.

Maar in andere Gezangen, welke meer kunst dulden, bij voorbeeld in de Cantate, kan men fomtijds trekken van vernuft plaatfen — mits dezelve anders overeenftemmen met den aart der voorftellingen, en niet overvloedig daar in voorkomen. Zo bij voorbeeld LA MOTTE in zijne Cantate, *Les Philiftins défaits:*

Ifraël pourfuivez vos tirans difperfés;
Le Ciel vous livre la victoire;
Les pleurs que vous avez verfés,
Sont les garants de votre gloire.

Ein-

Digitized by Google

Eindelijk moet ik een woord zeggen over de ſpaarzaamheid, als eene toevallige eigenſchap van het waar vernuft beſchouwd. — Hoe groot tog het onderſcheid zij tusſchen kunstwerken en kunstwerken, is 'er egter geen van die, welke niet eene zekere, en met zijnen aart overeenkomende, eenvoudigheid vordert; — Men vindt 'er geen, die niet door overtolligheid kan bedorven worden. AULUS GELLIUS (*m*) zeide reeds: „ *Unumquodque genus, cum ornatur caſte pudiceque, fit illu-* „ *ſtrius; cum fucatur, & praelinitur, fit praeſtigioſum.*" Dit geeft ons zelfs aanleiding, om vast te houden, dat, hoe zeer de ſmaak der verſchillende Natiën onderſcheiden is, en de eene veel meer op vernuft gezet is dan de andere, egter deze wet der ſpaarzaamheid eene algemeene wet is, om dat zij gegrond ſtaat op den aart der zake en op de natuur van het menſchelijk hart. Door deze ſpaarzaamheid tog in agt te nemen, treft men het hart, waar men het hart raken moet; en vermaakt het verſtand, waar zulks met vrugt geſchieden kan; maar ook omgekeerd, door den al te grooten overvloed, ſpeelt men, waar men ernſtig moet zijn, en laat het hart koel, waar hetzelve moest bewogen worden. De grootſte vernuften egter ſtaan voor dit gebrek bloot, de levendigheid van hunnen geest geeft hun zulken overvloed, van gelijkheden en betrekkingen tusſchen verſchillende onderwerpen, aan de hand, dat 'er eene merkelijke mate van zelfverlochening noodig is, om niet van al zijne ſchatten gebruik te maken, en zig in al zijne rijkheid te vertoonen. Hiertoe is ſmaak en een fijn oordeel noodig. Laat mij de zaak door eene gelijkenis ophelderen.

Dorinde, eene ſchoone vrouw, heeft grote ſchatten; een aanzien-

(*m*) *Noct. Att.* L. VII. c. 14.

Digitized by Google

zienlijken voorraad van pragtige en waarlijk ſchoone kleederen; hare peerlen en juweelen zijn menigvuldig, op het ſchoonſt gezet, en elk van die, afzonderlijk beſchouwd, moet verwondering verwekken bij den kundigen aanſchouwer. —— *Dorinde* moet zig in het openbaar vertoonen. Elke ſnoer paarlen, elke diamant behoort haar, en ſchijnt eerbiedig te verzoeken, om aan haar hoofd of armen te mogen ſchijnen. Elk vercierſel biedt zig aan, om haare ſchoonheid te vergrooten, en ſtelt daar in als 't ware zijn eer. *Dorinde* ſtaat verlegen, zij wilde gaarne zig in haar vollen luister vertoonen, zonder egter hare ſchoonheid en bevalligheid te verliezen; dan zij ziet daartoe geen ander middel, dan de wet der ſpaarzaamheid te betragten; en niet alleen zig te bedienen van zulke ſieraaden, welke in haren toeſtand, en naar de gelegenheid des tijds, geſchikt zijn tot haar oogmerk — maar teffens te zorgen, dat het eene ſieraad het ander niet verderve, en dus de uitwerking van het geheel ſtremme; maar dat elk van die onderſcheiden kan gezien worden, en met de rijkheid tevens de bevallige eenvoudigheid gepaard ga. Maar bijaldien mijne *Dorinde* dit uit het oog verliest, en zo veele ſieraaden, zo veele paarlen en juweelen, aan haar lichaam plaatst, als zij bezit —— en zij alleen haren rijkdom wil doen ſchitteren, dan zal, niet tegenſtaande de inwendige ſchoonheid van elk dezer ſieraaden op zig zelf, de geheele tooi, uit hoofde van het gebrek aan de wet van ſpaarzaamheid, of verbijſterend, of zelf in ſommige gevallen belagchelijk zijn. De toepaſſing met opzigt tot den ſchoonen kunſtenaar is gemaklijk. POPE heeft hetzelfde geleerd in deze ſchoone regels (*n*):

Some

(*n*) *Eſſay on criticiſm.* vſ. 289 — 304.

Digitized by Google

Some to Conceit alone their taſte confine,
And glitt'ring thoughts ſtruck out at ev'ry line;
Pleas'd with a work where nothing's juſt or fit;
One glaring Chaos and wild heap of wit.
Poets like painters, thus, unskill'd to trace
The naked nature and the living grace,
With gold and jewels cover ev'ry part,
And hide with ornaments their want of art.
True Wit is Nature to advantage dreſs'd,
What oft was thought, but ne'er ſo wel expreſs'd;
Something, whoſe truth convinc'd at ſight we find,
That gives us back the image of our mind.
As ſhades more ſweetly recommend the light,
So modeſt plainneſs ſets off ſprightly wit.
For works may have more wit than doeſ'em good,
As bodies perish thro' exceſs of blood.

Spottend maar niet te min waar is ook, het geen BUTTLER in zijn *Hudibras* zegt (o):

We grant, altho' he had much Wit,
H' was very shy of uſing it;
As being loath to wear it out,
And therefore bore it not about;
Unleſs on Holy-days, or ſo,
As Men their beſt Apparel do.

Elk

(o) *Part.* I, *Canto* I. vs. 45-50.

Digitized by Google

Elk zal dit ook over het algemeen ligtelijk toeſtemmen, maar de toepaſſing van de wet der ſpaarſaamheid op de bijzondere gevallen is op verre na zo gemaklijk niet. Mogelijk moet men hier veel meer aan den kunſtenaar overlaten, en minder bijzonderen, dan men met opzigt tot de andere kenmerken van het waar vernuft doen kan, en doen moet. Zeker is het, dat men met geen mogelijkheid bepalen kan, hoe veel vernuftstrekken 'er in een Digtſtuk mogen voorkomen; —— maar dat men veel beter doet van den kunſtenaar te raden, om zijnen ſmaak te vestigen, door het lezen van goede modellen, dan hem aan ketenen vast te leggen, die tog altoos maar ingebeeld of willekeurig zouden zijn. ——

Maar 'er is een groot onderſcheid tusſchen de verſchillende ſoorten van Digtwerken, met opzigt tot het vernuft. Sommigen gedogen zeer weinig vernuftstrekken, als bij voorbeeld het Herdersdicht, het Geestelijk Lied, het Treurſpel, het Heldendicht, de hooge Ode. Sommigen dulden een groter overvloed, als bij voorbeeld het Lierdicht, de gewoone Ode, het Blijſpel. Anderen eindelijk zijn dikwijls hunne voornaame ſchoonheden aan het vernuft verſchuldigd. Zoo is bij voorbeeld de Fabel, het Hekeldicht, het Puntdicht.

Dit laatſte zelfs trekt TRUBLET zo ver, dat hij zegt, dat 'er Werken zijn, waar in niet te veel vernuft kan plaats hebben. Laat ons hem zelf hooren (*p*):

Exces d'eſprit, dit-on, defaut de goût. Je le veux bien. Mais ou eſt il cet excès d'eſprit? Pas même dans la Bruyere. Je paſſe le droit, mais je nie le fait.

Zie daar hoe hij het bewijst. De plaats is wel wat lang, maar zij verdient egter hier geheel gelezen te worden.

Trop

(*p*) *Eſſais*, Tom. II. p. 218, & *ſuiv.*

Digitized by Google

Trop d'eſprit eſt encore un obſtacle a la perſuaſion en detournant l'attention du fond des choſes, pour l'appliquer a la maniere dont elles ſont exprimées. Ce n'eſt pas que pour faire recevoir la verité, il ne faille la dire d'une maniere qui plaiſe; mais c'eſt au coeur qu'il importe de plaire plutot qu'a l'eſprit. Or on ne plait au coeur, qu'en y excitant des ſentimens. — La regle de ne pas montrer trop d'eſprit, regarde encore les ouvrages de pur agrément, dans lesquels au ſe propoſe d'intereſſer & de toucher comme les Tragedies. Elle regarde les hiſtoires & les ouvrages de narration, ou le Lecteur cherche principalement les faits mêmes; & enfin tous ceux ou l'on introduit des perſonnages, & dans lesquels l'Auteur ne parle pas en ſon nom. Comme ces perſonnages ſont cenſés parler ſur le champ, ce ſeroit aller contre la vraiſemblance, que de les faire parler avec trop d'eſprit, ou du-moins avec cette ſorte d'eſprit qui ſent la recherche & le travail.

Mais il y a d'autres ouvrages ou l'on ne cherche gueres que le plaiſir qui nait des choſes ingenieuſes. Tels ſont un Diſcours Academique, un Compliment, un Eloge &c. Je mets dans le meme rang les ouvrages ou l'on ſe propoſe a-la-verité d'inſtruire, mais ſur des matières dont la plupart des Lecteurs ne veulent s'inſtruire que pour le plaiſir, comme la Poëſie. Les ouvrages de cette eſpece ne ſauroient être trop ingenieux, pourvu neanmoins qu'ils ſoient ſolides. Il me ſemble donc que ceux qui, pour condamner un ouvrage, tel par exemple, que les caracteres DE LA BRUYERE, *diſent qu'il y a trop d'eſprit, ne s'expriment pas exactement. Car qu'eſt ce qu'un ouvrage plein d'eſprit? c'eſt un ouvrage rempli de penſees & d'expreſſions neuves, fines, delicates, fortes, ſublimes. Or plus il y a de ces ſortes de penſées & d'expreſſions dans un ouvrage de la nature de celui de Mr.* DE LA BRUYERE, *plus il eſt parfait, plus il eſt ce qu'il doit être. Ce qui ſeroit affectation dans tout autre ouvrage, ne l'eſt pas dans celui-ci. C'eſt*

Digitized by Google

par cette abondance d'eſprit qu'il eſt ſi agréable a ceux qui en ont eux-memes beaucoup. J'avoue qu'il fatigue ceux qui en ont moins; mais, comme je l'ai dit ailleurs, il ne les fatigue que parce qu'ils ſont foibles. Il leur faut plus d'application qu'a d'autres pour bien ſentir toutes ces beautés, & cette application les laſſe. Mais l'ouvrage n'en vaut pas moins pour etre au deſſus de leur portée; c'eſt au contraire ce qui en prouve l'excellence. Eſt ce un defaut dans le ſoleil de répandre une lumiere éclatante, parce qu'il y a des yeux foibles qui ne peuvent la ſoutenir, & qui ſont incommodés d'un trop grand jour?

Maar zonder opzigt tot de bijzondere ſoort van werken, welken TRUBLET bedoelt, kan men nog verſcheiden algemeene aanmerkingen op zijne redeneering maken, welken aantoonen, dat zijne wijze van denken minder verſchilt van de onze, dan men, in den eerſten opſlag, waanen zoude.

Voor eerst, brengt hij onder het denkbeeld van vernuft, veel meer, dan eigenlijk gezegd onder vernuft behoort; —— alle nieuwe, ſterke, verheven gedagten, zijn daarom nog geen vernuft; gelijk wij te voren hebben aangetoond. Dit toegepast op het werk van BRUYERE vermindert het getal der eigenlijke vernuftstrekken reeds aanmerkelijk.

Ten tweeden. Een Schrijver van een vrugtbaar vernuft ſchrijft nimmer alleen voor zulken, die met hem in vernuft gelijk ſtaan, maar ook voor lezers van minder vernuft. — 'Er is zeker nog een middelweg tusſchen:

Scribat carmina circulis Palaemon,

en

Me rapis juvat auribus placere (q).

Ten

(q) MARTIAL. *Epigr.* L. II. Ep. 86.

Digitized by Google

Ten derden. Alle overbodige inſpanning vermoeit, — en die vermoeit behaagt niet meer, — eene eenvoudige maar tevens ware opmerking in het Wetboek der ſchoone kunſten. Men mooge dit zwakheid noemen, maar het is een gebrek, hetwelk het menschdom onder elkander gemeen heeft. De ſchoone kunſtenaar moet 'er aan te gemoet komen.

En eindelijk. TRUBLETS gelijkenis van de Zon ontleend, treft in het geheel haar doel niet. Men wil zo min altoos in de Zon, als altoos in de ſchaduw zitten. Eene afwisſeling van beiden behaagt het meest. Weinig menſchen zijn arenden; en men kan verdienſte hebben, zonder juist een arend te zijn.

Maar om dit ſtuk te beſluiten, voege ik hier nog maar alleen bij — dat het onmogelijk is, juister regels optegeven, ter nadere bepaling van deze zo zeer geroemde ſpaarzaamheid, dan die algemeene, welke ik reeds gegeven heb. Ik zal alleen nog maar, ten voorbeeld, een onzer grootſte vernuften bijbrengen, om aantetoonen, in wat opzigten deze ſpaarzaamheid al uit het oog verloren wordt. In de zangen van HOOFT is het mij altoos voorgekomen, dat deze ſpaarzaamheid te weinig in agt genomen is.

Minnezangen zijn voorſtellingen van gevoel, van tedere gewaarwordingen, welke hier en daar naif —— en met fijne trekjens van vernuft doormengeld mogen zijn; maar plaatst 'er te veel vernuft in, dan wordt het gevoelige verminderd, de minnaar ſchijnt meer met zijn verſtand, dan met zijn hart geſproken te hebben, en men verliest den verliefden uit het oog, om den kunſtenaar, den vernuftigen te bewonderen. —— Dit laatſte nu ſtrijdt met des Digters oogmerk —— hij mist zijn doel, en dit alleen door het overtollige van zijn vernuft. —— Men ſla nu HOOFTS zangen op, en men zal dit

Digitized by Google

in verſcheiden derzelven kunnen opmerken. Ik kan niet wel voorbeelden uitkippen, of ik zou geheele zangen moeten uitſchrijven en ontleden; men moet ze beſchouwen uit dat oogpunt, waaruit ik de overtolligheid van het vernuft heb voorgedragen. — En wil men eene handleiding, men leze en herleze, bij voorbeeld: *Het geſpan der ſchoonheden.* — *Aan de oogen mijner Vrouwe* —, als ook — *Volmaakte mondt kon hij kuſſen* (r) — en vrage zig, of de meeste trekken meer gevoel dan vernufts in zig bevatten —. of een gevoelige minnaar zo ſpreekt? — zo bij aanhoudendheid ſpreekt? of de zagte tedere gewaarwordingen daardoor niet, of verdonkerd, of geheel verbannen worden? en zo ja, of dit alles niet door overvloed van vernuft veroorzaakt wordt?

In YOUNGS Nagtgedagten treffe ik ook deze overtolligheid aan, zo ik mij niet bedriege; ——. veele trekken zijn veel te kunſtig voorden treurigen toon, waarop het geheele Digtſtuk geſtemd is; en zijn daardoor vergezogt, onnatuurlijk. ——

Ik zeg dit niet, om deze voordbrengzelen van HOOFTS of YOUNGS vernuft op een lagen prijs te ſtellen —— maar alleen om aantetoonen, dat de beste Schrijvers zelfs, zig, door eene grote mate van vernuft, ſchuldig gemaakt hebben, aan eene al te groote verkwisting; en dat 'er derhalven veele omzigtigheid noodig is, om den middelweg te gaan, en men derhalven, vooral aan jonge vernuften, niet genoeg kan aanbeveelen, zodaanige middelen, als geſchikt zijn, om hun voor deze en andere gebreken te waarſchouwen.

Dan daartoe is eigenlijk het tweede gedeelte uwer Vrage, Wel-Ed. Heeren, geſchikt, waartoe ik derhalven overgaa.

DER-

(r) Bl. 662, 663.

Digitized by Google

DERDE AFDEELING.

OVER DE BEHOEDMIDDELEN TEGEN HET VALSCH VERNUFT.

Na eene uitgewikkelde behandeling der kenmerken van het waar en valsch vernuft, zal het minder moeilijk zijn, om den jongen kunſtenaar den weg te wijzen, langs welken hij zijn ſpelend vernuft binnen de behoorlijke grenzen kan houden; dan het zoude wezen, alvorens wij deze kenmerken behoorlijk ontwikkeld hadden. De ſmaak tog, als eene hoedanigheid van den kunſtenaar beſchouwd, is dat vermogen, waardoor hij, gemaklijk, en zonder dat het telkens noodig zij, zig angſtvallig de regels te herinneren, en in al hunnen omvang voorteſtellen, het ſchoone van het mismaakte weet te onderſcheiden. Heeft derhalven de kunſtenaar zig de kenmerken van het waar en valsch vernuft eigen gemaakt, en dezelve in de voorbeelden van beide ſoorten aanhoudend en oplettend beſchouwd; is daardoor zijn vermogen tot eene hebbelijkheid geworden; dan zal hij ook in ſtaat zijn, om zig te wagten voor het valsch vernuft; en de klippen mis te zeilen, op welken, niet zelden, een jong kunſtenaar van een levendig en vrugtbaar vernuft, ſchipbreuk lijdt.

Zie daar, met weinige woorden, dit gedeelte der Vrage beantwoord. Maar de Edele Maatſchappij zoude met zulk eene ſchets

Digitized by Google

niet te vrede zijn. Zij verlangt, gelijk ik met alle regt vooronderſtellen mag, eene meer uitvoerige ontwikkeling van het valsch vernuft, met opzigt tot deszelfs bronnen en toevallige oorzaken. Deze nu zo nauwkeurig als mogelijk is aantewijzen, zal de gereedſte handleiding zijn, om over de bijzondere behoedmiddelen eenige aanmerkingen medetedeelen.

De bronnen van het valsch vernuft zijn, of bij den kunſtenaar zelfs, dat is, in zijne natuurlijke zielsvermogens zelven te vinden; of zij zijn hun aanwezen aan toevallige, en van buiten aankomende omſtandigheden verſchuldigd. Laat ons dit altoos nauwkeurig onder het oog houden.

Het is eene menschkundige opmerking, dat een levendig, vrugtbaar vernuft zeldſaam gepaard gaat, met een fijn doordringend oordeel. Ik laat het aan den Metaphijſicus over, om de oorzaken van dit verſchijnſel opteſpeuren en aantewijzen. Het zij mij genoeg, dat het in de daad zo met de zaak gelegen is, en dat de natuur zeldſaam alle hare gaven, aan een en denzelfden perſoon ſchenkt; maar door verſcheidenheid van gaven, menſchen aan elkander verknogt en dienstbaar maakt.

Weinigen zeker is het te beurt gevallen, om met HORATIUS, POPE, BOILEAU, RABENER en anderen, zo wel door de levendigheid en vrugtbaarheid van hun vernuft, als door de ſchranderheid van hun oordeel, beroemd te worden: — en zie daar een der bronnen van het valsch vernuft, en wel die, welke in de natuurlijke zielsvermogens van den vernuftigen man zelf te vinden is. De man van een uitſtekend vernuft, maar van een middelmatig oordeel, vindt een ruim veld voor zig. Duizend gelijkheden, overeenkomſten, betrek-

Digitized by Google

trekkingen merkt hij op; duizend ſamenvoegingen maakt hij, die allen getuigen van zijn vindingrijk vermogen. Zijne voorſtellingen vloeijen 'er van over, zijn nieuw, treffend, vermaken en houden bezig. Maar hoe is het met dezelve geſteld, als men ze van nabij beſchouwt. —— Deze zijn onnatuurlijk, anderen buitenſporig, duister, vergezogt, kwalijk geplaatst; —— of in zulk een menigte op elkander geſtapeld, dat men 'er door in verwarring geraakt. Hij is een Landman gelijk, die gras, klaver, boekwijt, tarwe, rogge, gerst, bloemen, planten, —— alles onder elkander plaatst, en ſtrijdende dingen ſamenvoegt. Het een verſtikt het ander, het een komt nauwlijks te voorſchijn, het ander kwijnt, een derde ſpilt op, en zo komt 'er een akker te voorſchijn, niet ongelijk aan een voordbrengſel van het valsch vernuft.

Maar welk is nu het behoedmiddel daartegen? Mijn Landman zal wel doen, wanneer hij zijne zaden en planten van elkander ſcheidt, den verſcheiden aart derzelve, zo wel als van den grond dien hij bearbeidt kennen leert, aan elk zijner zaden en planten, den hun voegenden grond aanwijst, en liever eenige zijner zaden niet gebruikt, dan dat hij door een verkeerd gebruik alles zoude bederven. — Even zo zal het vrugtbaar en levendig vernuft, zig het best tegen zijne natuurlijke neiging tot buitenſporigheid wapenen, wanneer hetzelve alle die middelen in het werk ſtelt, welke de beste wijsgeeren tot verfijning van het oordeel aanprijzen. De beoefening der Wiskunst, die breidel van eene buitenſporige verbeeldingskragt, en al te dartel vernuft, geeft aan de ziel eene hebbelijkheid, om zig juiste denkbeelden te vormen; en geen ſchoonheid te zoeken, ten kosten van de waarheid.

Zijn

Digitized by Google

Zijn oordeel derhalven opteſcherpen; waarheid en valschheid te onderkennen; zig de regulen van den goeden ſmaak zo eigen te maken, dat men eene zekere hebbelijkheid verkrijgt, om dezelve toetepaſſen; liever weinig en waar, dan veel en valsch vernuft te vertoonen; den aart der kunstwerken, waaraan men arbeidt, grondig te kennen; nimmer overdadig te zijn in het voorſtellen van zijn vernuft, maar altoos de ſpaarzaamheid, als eene hoofddeugd van den vernuftigen Schrijver, te beſchouwen; en in het algemeen het valsch vernuft, in deszelfs nadeeligen invloed, zo op de ſchoone kunſten en wetenſchappen, als op de geheele Natie, te leeren kennen; —— zie daar de beste behoedmiddelen, van welke een dartelend vernuft zig, niet zonder vrugt, bedienen zal, om zijne natuurlijke zielvermogens te verbeteren, en dezelve te doen opwegen, tegen zijn al te losbandig vernuft.

't Is waar, 'er is niets nadeeliger voor het vrugtbaar vernuft, dan eene zekere beſchroomdheid en angstvalligheid onder het werken, waardoor men elke uitdrukking, elke tour, elke voorſtelling nauwkeurig beproeft, en met een zekere vrees neêrſtelt —— maar behalven het geen ik gezegd hebbe over die hebbelijkheid, om een juist oordeel te vellen, over trekken van vernuft, zonder eene angstvallige herinnering van de regelen, weet ik geen ander middel, om van het eene uiterſte niet in het ander te vallen, dan de bekende en algemeene raad van Lord ROSCOMMON:

To write with fury, but correct with ſtegm,

zorgvuldig in agt te nemen.

Maar

Digitized by Google

Maar de andere bron van het valsch vernuft is die, welke niet zo zeer in de ziel van den kunstenaar zelf schuilt, als wel, in van buiten aankomende en toevallige omstandigheden te vinden is. Men weet, hoe veel invloed kwade voorbeelden maken kunnen, op een vernuft, hetwelk anders eene genoegzame mate van oordeel bezit, om zig zelf te leiden, bijaldien het niet, door kwade voorbeelden, op den dwaalweg geholpen wordt. Dit nu heeft dikwijls plaats. In eene eeuw, waarin een kiesche smaak heerscht, zo wel onder de kunstenaars, als onder die geenen, voor welken de kunstenaar arbeidt, vindt men altoos veel minder valsch vernuft, dan wanneer dit onkruid voor eene fraaie bloem gehouden wordt. Een kunstenaar tog zoekt zijne land- en tijdgenoten te vermaken en te behagen; maar scheppen nu deze behagen in alle die voorbrengselen en schoonheden, welke de kiesche en gezuiverde smaak onder het valsch vernuft rangschikt; dan wordt ook de schranderste kunstenaar niet zelden weggesleept; hij geeft aan den bedorven smaak zijner eeuwe toe; de kwade voorbeelden, welke hij dagelijks voor zijne oogen heeft, en welke de toejuiching van het gemeen erlangen, vervoeren hem; hij gewent zig daaraan, en loopt eindelijk den verblinden hoop na, op dien weg, op welken 'er ook voor hem roem te behalen is. Dat dit nu geene verdigte schilderij is, leert ons de geschiedenis. Zo ging het in die eeuwen van Grieken-land, waarin de edele eenvoudigheid geweken was, en plaats gemaakt had, voor opgesmuktheid, onnatuurlijkheid, vergezogtheid enz. Zo ging het bij de Romeinen na de eeuw van Augustus. Daar bij komt nog, dat men dikwijls bespeurt, hoe de zugt tot het nieuwe en treffende, wanneer dezelve zig niet meer verzadigen kan met de edele eenvoudigheid, dat kenmerk der ware schoonheid, door het zoeken

Digitized by Google

naar nieuwe en treffende ſieraden, de eenvoudigheid uit het oog verliest, ja zelfs begint te veragten, en daardoor zig vergaapt aan klatergoud (y). Zij die de werken van SENECA, bij voorbeeld, gelezen hebben, weten hoe veel vernuft 'er dikwijls, in de voorſtellingen van dezen Wijsgeer te vinden is; maar zullen ook tevens opgemerkt hebben, hoe ver zijne ſchrijfwijze verwijderd is, van die edele eenvoudigheid, zo eigen aan de eeuw van AUGUSTUS; hoe weinig hij de wet der ſpaarzaamheid heeft in agt genomen, en hoe hij zig, boven zijne voorgangers, heeft zoeken te verheffen, door eene ingewikkelde, raadſelagtige en vernuftige wijze van voorſtelling, welke egter maar al te dikwijls, door vergezogtheid en onnatuurlijkheid, valsch vernuft verraadt.

Nog veel erger was het geſteld, in de donkere middel eeuw, toen ſchepte men ſchier alleen vermaak in het valsch vernuft. Getuigen zijn de *Chronoſtica*, de *verſus Leonini*, de woordſpelingen, de letterkeeren en ſoortgelijke. Van hier ook, dat de beste ſchrijvers, de uitſtekendſte vernuften, welken na het herſtel der fraaie letteren en de opkomst van den goeden ſmaak geleefd hebben, nog zo veel valsch vernuft, in het midden van egte ſchoonheden, lieten doorſchijnen. Zij waren 'er zo aan gewoon; de goede ſmaak had nog zijnen volkomenen wasdom en kragten niet. Hunne land- en tijdgenooten, waren

(y) *Quand on cherche trop le brillant, il arrive ſouvent qu'on le preferе au ſolide; ou aſſocie de mauvaiſes pointes à des traits vraiment ingenieux. On va, ſi je puis m'exprimer ainſi, de la fleur a la fleurette, du vrai beau, a ce qui n'en a que l'apparence: & c'eſt en effet, ce qui eſt arrivé à pluſieurs de nos meilleurs ecrivains, jusqu'au regne de Louis XIV.* zegt TRUBLET.

Digitized by Google

ren 'er nog al te veel mee ingenomen; en dit alles werkte ſamen, om aan de trekken van valsch vernuft (wel niet aan de groven der middeleeuw, maar aan de meer verfijnde) te veel waardij te geven, dan dat zij, die anders ſmaaks genoeg bezaten, om zelf zig naar de ouden te vormen, het tot die hoogte konden brengen, waartoe hunne modellen het gebragt hadden. Dit beſpeurt men duidelijk in de werken van DANTE, ARIOSTO, TASSO, onder de Italianen, van SPENCER, DRYDEN, SHAKESPEAR onder de Engelſchen; en van RONSARD en zijne tijdgenooten onder de Franſchen; om geen meer voorbeelden aantehalen.

Met opzigt tot onze Natie zal ik ſlegts noemen HOOFT, VONDEL en HUIGENS; drie uitſtekende vernuften, maar bij welken men egter trekken van valsch vernuft aantreft; en zie hier de reden daarvan. Hij die de werken van deze drie mannen kent, en hunnen digterlijken geest daarin van nabij beſchouwd heeft, zal tevens beſpeurd hebben, dat deze drie uitſtekende vernuften, te gelijk eene uitſtekende mate van ſchranderheid en wijsheid bezaten, —— een fijn oordeel en veel doorzigt in andere wetenſchappen. Van waar derhalven die overgeblevene neiging tot valsch vernuft, welke vooral in HUIGENS, zo ſterk doorſteekt in het vermaak, dat hij vond om met woorden te ſpeelen? Mij dunkt ik kan 'er met alle reden op antwoorden, dat de oorzaak daarvan niet zo zeer te zoeken is, in hunne natuurlijke vermogens, en het gebrek aan een fijn oordeel, maar voornamelijk daarin, — dat de ſmaak der Natie, over het geheel genomen, toen nog niet genoegſaam gevormd was; —— dat de voorbeelden, welke hun omringden, daar men weet hoe veel HOOFT in 't bijzonder van de Italianen had overgenomen

Digitized by Google

men (s), zo veele verleiders waren, door welke hun dartelend vernuft wel eens tot buitensporigheid verleid werd; —— dat het hun aan genoegsame kennis en ontwikkelde begrippen, van de eenvoudige beginsels der ware schoonheid ontbrak, waardoor zij verhinderd werden, om dien trap van volkomenheid te bereiken, welken zij meer dan waarschijnlijk in deze eeuw zouden beklommen hebben; —— welke oorzaken mij zelfs meermaalen zo gewigtig zijn voorgekomen, dat ik mij verwonderde, dat 'er geen meer trekken van valsch vernuft, bij VONDEL en HOOFT ten minsten, te vinden waren; maar dat zij zonder die hulpmiddelen, welke wij thans hebben, het zo ver gebragt hebben, dat zij in meer dan een opzigt, en onder de behoorlyke bepalingen, ook voor ons tot modellen kunnen dienen.

Maar welke zijn nu de beste middelen om deze bron van het valsch vernuft te stoppen? De smaak zeker laat zig niet gemaklijk dwingen, en het is geen werk van eenige dagen, om zig te ontslaan, van die vooroordeelen, welke men, door leer en voorbeeld, van jongs af, heeft ingezogen. Dit alles gaat langsamerhand; en op de volgende wijze is het in Europa hier omtrend gegaan. Na de duistere tijden der middel-eeuw begon men eindelijk zig te wenden tot de Ouden. Men lasze; en het natuurlijk gezond verstand schiep behagen in de eenvoudige wijze, om waarheden voortedragen, en aangenaame denkbeelden voortestellen. Men begon dit natevolgen; aldoende leerde men; gewende zig aan zulk eene wijze van denken, spreken en schrijven.

(s) *Les Poëtes Italiens*, zegt daarom BOUHOURS, *Maniere de bien penser* p. 194. *ne sont gueres naturels, ils fardent tout, & le Tasse par ce seul endroit est bien au dessous de* VIRGILE,

Digitized by Google

ven. Het voorbeeld en gezag van zulken, die veel invloed hadden, werkte mede, om den ſmaak te verbeteren; men begon de redenen opteſpeuren, waarom de goede ſmaak boven den bedorven ſmaak te ſchatten was, en men vondt die in de geſteldheid der menſchelijke ziel zelf. Dit gaf aanleiding, om ook de zielkunde, in hare betrekking tot de ſchoone kunſten en weetenſchappen, te beoefenen; en uit dezelve, zo wel het oogmerk, als de bijzondere regulen, der ſchoone voordbrengſelen afteleiden. Hier door geraakte men aan vaste beginſelen, en door aan dezelve de vermaardſte kunſtſtukken der oudheid te toetſen, werd men van de grondigheid en vrugtbaarheid derzelve ook ondervindelijk overtuigd. Zo doende werd de ſmaak gevestigd, het vernuft binnen zijne behoorlijke paalen beteugeld, en voor buitenſpongheid bewaard. Maar ook even dit vormde den ſmaak der volken. Het gewennen aan kunſtſtukken van ware ſchoonheid en waar vernuft, kan niet anders dan afbreuk doen, aan de buitenſporige neiging tot het nieuwe, onnatuurlijke, vergezogte, gedwongene; en integendeel het vermaak, en het behagen in wezenlijke ſchoonheden, opwakkeren. ——

Dezen weg nu beſtendig inteſlaan; alle verbasteringen met leer en voorbeeld te ondermijnen; —— de zuivere wijsbegeerte, als de beste leidsvrouw van kunst en vernuft te eerbiedigen; —— de beste modellen ſteeds onder het oog te houden, en aan de Natie als zodanig voorteſtellen; —— het valsch vernuft in zijnen nadeeligen invloed te ontleden; —— het geen nog niet genoegſaam, of nauwkeurig genoeg voorgeſteld is, nader te ontwikkelen; —— vaste en eenvoudige beginſels optegeven, waardoor het ware ſchoon van het valſche gemaklijk onderſcheiden kan worden; —— zie daar de eenvou-

Digitized by Google

digſte en gereedſte middelen, om dat geen opterigten wat de Engelſchen *Standard of taste* noemen.

In hoe ver nu onze Natie daarin reeds gevorderd zij, en in hoe ver zij nog daartoe moet aangeſpoord worden, is eene vrage, welke ik thans niet ondernemen wil te beantwoorden; te meer, daar zig de vrage der Maatſchappij zo verre niet uitſtrekt.

Zie daar, Wel-Edele Heeren! mijne gedagten ter beantwoording der Vrage van Leydens Edele Maatſchappij, zo kort en duidelijk mij mogelijk was, voorgedragen. Het zij mij alleen nog geöorloofd, het geene ik gezegd heb, kort bij een te trekken, en in weinige woorden te ſchetſen.

Het vernuft is de ſierlijkheid, en het treffend vermogen der Digterlijke uitdrukking, uit hoofde van opgemerkte en voorgeſtelde gelijkheden, overeenkomſten en betrekkingen.

Dit vernuft heeft plaats in alle ſoort van Digtſtukken, ſchoon in een onderſcheide mate, en op zeer onderſcheide wijzen.

Zal dit vernuft *waar* kunnen genoemd worden, dan moet, in de opgemerkte en voorgeſtelde gelijkheden, de Digtkundige waarheid plaats hebben; niets buitenſpoorigs, niets gedrongens, niets ongerijmds, niets dat alleen ſchijn heeft, moet daarin gevonden worden.

Dan 'er wordt daarenboven vereischt, dat de voorſtelling duidelijk zij, dat de lezer niet in verwarring gerake, maar zonder merkelijke of vermoeiende inſpanning, het punt der vergelijking onder het oog krijge.

Dan ook deze twee vereischten, hoe wezenlijk zij ook zijn, zijn egter

Digitized by Google

egter nog niet genoegſaam. Elke Digterlijke gedagte of voorſtelling, elk Digtſtuk, moet vercierd zijn met zulk een ſoort van vernuft, als overeenkomt met den aart van de hoofdvoorſtelling, anders is het vernuft, hoe ſchoon op zig zelf en in het afgetrokken, kwalijk geplaatst; ja in ſommige voorſtellingen, als het verhevene van het eerſte ſoort, en het hartstogtelijke in den hoogſten trap, is alle vernuft overtollig en ſchadelijk.

Maar laat het vernuft waar, en duidelijk, en welgeplaatst zijn, 'er is eindelijk nog eene wet van ſpaarzaamheid, die ook hier in agt moet genomen worden, ten einde voortekomen, dat gelijk menigvuldige ſpeceriijen de ſpijs bederven, ook een Digtſtuk niet overladen wordt met vernuftſtrekken; en de lezer verbijsterd werde door al den glans, dien hij op eens voor zijne oogen ziet.

Deze wet der ſpaarzaamheid egter, heeft ook hare bijzondere bepalingen, met opzigt tot de verſchillende ſoorten van Digtſtukken; en men kan daaromtrend niet wel bijzondere wetten maken, maar men is genoodzaakt, hier omtrend veel overtelaten aan den kiesſchen ſmaak der Digters.

Hieruit nu volgt, dat het een zaak van groot aanbelang is, gemaklijke en zekere behoedmiddelen, tegen het valsch vernuft aan de hand te geeven.

Maar dewijl het valsch vernuft zijn oirſprong verſchuldigd is, of aan de zielvermogens van den kunſtenaar zelf, namelijk aan gebrek van oordeel en grofheid van ſmaak; —— of aan den genius zijner eeuwe en de voorbeelden die hem omringen; — zo zijn, in het eerſte geval, de beste behoedmiddelen, de ſcherping van het oordeel en de verfijning van den ſmaak; en in het laatſte, tevens het aan de hand ge-

ven

ven van goede modellen; ten einde de kunſtenaar zig, langs dezen weg, wagte voor valsch vernuft, en van zijne natuurlijke talenten op de best mogelijke wijze gebruik make.

Ik heb Wel-Edele Heeren! in het bewerken van deze Schets, de moeilijkheid gevoelt van den op mij genomen taak, en vooral van het wel beöordeelen der vernuftstrekken, welke ik tot opheldering mijner gezegdens moest aanvoeren, en het zal UEd^ns daarom niet verwonderen, dat ik deze Verhandeling onderſchrijve met de volgende Spreuk van POPE:

't Is hard to ſay, if greater want of ſkill
Appear in writing or in judging ill.

Digitized by Google

T O E T S

VAN

NIEUWERWETSCHE

T A A L K U N D E.

DOOR

Mr. ZACHARIAS HENRIC ALEWIJN.

Non enim, cum fingerentur homines, analogia demissa coelo formam loquendi dedit: sed inventa est, postquam loquebantur, & notatum in sermone, quid quo modo caderet. Itaque non ratione nititur, sed exemplo: NEC LEX EST LOQUENDI, SED OBSERVATIO: *ut ipsam analogiam nulla res alia fecerit, quam consuetudo.*

QUINCTILIANUS.

Digitized by Google

INHOUD.

I. *Vergevenis, lezenaar, het verſcheel.*

II. *Gebeurenis: koomst; hij koomt: bevoorderen.*

III. Metaplasmus: *langwylig, onnaſpoorlijk, ſpellen, verrer, overtallig, middenſte, gebrekig.*

IV. *De rechte hand, de ſlinke zyde.*

V. *Perle d'amour: lyteeken, lidteeken, lydoren, liddoren.*

VI. *Wyleneer: van dag, des dags, in de daad, met de daad.*

VII. *Aart, aartig, aarten, ontaarten: eenvouwig, meervouwig.*

VIII. *Ten rechte, ten onrechte: ten gast gaan, ten velde trekken,* enz.

IX. *Ten eenemaal.*

X. *Ten aanziene, ten ſlotte.*

XI. *Daar te boven: zich ontmoeten, zich omhelzen, zich vervelen:* ſubjunctivus: *des leven's, Jacob's, mijn's: alōm,* enz.

Digitized by Google

TOETS

VAN

NIEUWERWETSCHE

TAALKUNDE.

Sedert eenige jaren is de beoeffening onzer Nederduitſche taal niet weinig toegenomen, ook by zulken, die er zich anders niet byzonder op toeleggen. En geen wonder: de hulpmiddelen zijn vermeerderd, er is vry wat over onze taal geſchreven, de genootſchappen zijn vermenigvuldigd, de weg is dus gebaand. Maar even hierdoor heeft bykans iedereen, geleerd, en ongeleerd, eene verbeelding gekregen, dat hy bevoegd is, om zich voor keurmeester en wetgever op te werpen. Elk wil op zyne wyze de taal beſchaven. Het gevolg nu, gelijk natuurlijk is, is allerongelukkigst. Men heeft zoo wat gelezen, men weet er zoo iets van; maar men heeft niet alles in zijn' zamenhang doorkeken, en althands geenen ommegang gehad met de ouden. Evenwel ſlaat men handen aan het werk. Is het wonder, dat het kwalijk uitvalt?

Het is aan zulke en diergelyke oorzaken, dat wy te danken hebben die vreemde en aanſtootelyke ſchrijfwyzen, welke men heden ten dage zoo veel in allerleie ſchriften aantreft: hoedanige zijn, by

Digitized by Google

voorbeeld, *gebeurenis*, *vergenenis*, *ten rechte*, *daar te boven*, *eenvouwig*, *aartig*, en wat er van dien ſmaak meer is, waarvan verſcheidene ſtalen in deze verhandeling zullen voorkomen. En dit zoude men geerne voor taalbeſchaving willen doen doorgaan.

Het gelust my, zulk eene fraaie taalgeleerdheid eens wat nader te onderzoeken; en ik vleie my, dat het na gedaan onderzoek klaar blyken zal, dat deze en diergelyke zoogenaamde taalbeſchaving niets anders is, dan een volſtrekt willekeurigen handel, rechtſtreeks geſchikt om de taal te bederven. Ook zal by een aandachtig beſchouwen van zaken de allereerſte oorſprong van dit kwaad niet moeielijk te ontdekken wezen, zijnde daarin gelegen, dat men veelal, onder ſchijn van de regelmatigheid voor te ſtaan, dien grooten regel van TEN KATE d. 1, bl. 13, 14. vergeet, *dat men de taalwetten of taalgebruiken moet* vinden, *en niet* maken.

Intuſſchen zal men, zoo ik hope, van my niet verwachten, dat ik telkens met het aanhalen van voorbeelden bewyze, dat er iemand is, die deze vreemde ſchrijfwyzen waarlijk gebezigd heeft. Indien ik daartoe de ſchriften van anderzins geleerde en achtenswaardige mannen aantoog, dit zoude min of meer hatelijk zijn. En, bracht ik voorbeelden by uit dagelijks uitkomende blaadjens, ſchoon dezelve veelal meerderen invloed hebben op het vormen van de taal, dan men mogelijk wel denkt, dan zou men my waarſchynelijk uitlachen. En waartoe zou die omſlag ook dienen? Wie geen vreemdeling is in de hedendaagſche ſchriften, zal van zelfs, helaas! genoeg ontdekken, dat ik my geene ſchaduwbeelden gemaakt hebbe, om het vermaak te genieten van er tegen te kunnen vechten.

Voor het overige zal de eene nieuwigheid dien naam in meerder'

na-

Digitized by Google

nadruk verdienen, dan de andere: ook zal het eene woord ruimer ſtof opleveren, of van meerder aanbelang zijn, om er over uit te weiden, dan het andere. En, ſchoon dit eenige ongelijkheid veroorzake, zal de lezer het zelve, zoo ik vertrouwe, wel ten besten willen nemen.

I.

VERGEVENIS, LEZENAAR, HET VERSCHEEL.

Vergiffenis komt van *vergeven*, *leſenaar* van *lezen*, *verſchillen* en *het verſchil* van *ſchelen*. En daarom willen ſommigen liever *vergevenis*, *lezenaar*, en *het verſcheel*, ſchryven. Maar men heeft niet opgemerkt, zoo het ſchijnt, dat in onze taal de E en I menigvuldig verwiſſeld, en de medeklinkers zeer dikwils, ook met verſcherping, verdubbeld worden. Wegens dit laatſte, in het byzonder wegens de verwandeling van V in FF, en van Z in SS, denke men ſlechts om *even* en *effen*, *nevens* en *neffens*, *tevens* en *teffens*, *grove* en *groffe*; *twivelen*, nu *twijffelen*; *begraffenis* voor *begravenis*, waarvan TEN KATE, d. II. pl. 83.; *bezem*, van ouds ook *beſem*; *beziën* en *beſen*; *broze* en *broſſe*, *lozen* en *loſen*. Wegens de verwiſſeling van E en I beſchouwe men, *lekken* en *likken*, *ſmelten* en *ſmilten*, *rechten* en *richten*, *hen* en *hin*, *pen* en *pin*, *ſchel* en *ſchil*; *led*, nu *lid*, *leden*; *ſchep*, nu *ſchip*, *ſchepen*; *ſpet*, nu *ſpit*, *ſpeten*; *ſmed*, nu *ſmid*, *ſmeden*; *gift* van *geven*, *vergift* van *vergeven*, *pligt* van *plegen*; *wigt*, *gewigt*, van *wegen*. Beide, de verdubbeling van conſonanten, en de wiſſeling van E en I, heeft men in *verſchelen* en *verſchil*.

Digitized by Google

ſchillen, *ketelen* en *kittelen*; van welk laatſte, gelijk ook van verſcheidene hier voor gemelde voorbeelden, men HUYDECOPERS *Proeve van taal- en dichtk* kan inzien ook in *ſteken*, met het mes, en *ſtikken*, met de naalde. Om nu niet te melden van *verbleeken* en *verblikken*, *kweeken* en *verkwikken*, enz.

II.

GEBEURENIS; KOOMST, HY KOOMT; BEVOORDEREN.

Met het zoo even gemelde *vergeevenis* heeft zeer vele overeenkomst het nieuwerwetſche *gebeurenis* voor *gebeurtenis*. Heeft men wel opgemerkt, in welk eene zee van verwarring men komt met zoo te ſchryven, indien men namelijk zich zelve in alles gelijk wil zijn? Zal men dan ook ſchryven *erkennenis*, *bekennenis*, *ontkennenis*, *geſtellenis*, *ontſtellenis*, *verheurenis*? *belovenis* voor *beloftenis*? *geborenis* voor *geboortenis*? *ontſtanenis*, of immers *onſtandenis*, van het oude *ſtanden*, voor *ontſtentenis*? Fraai Duitsch! Verg. TEN KATE, d. II, pl. 82 — 84. Dit heet eerst de regels vinden, niet maken!

Koomst, *overeenkoomst*, voor *komst*, *overeenkomst*. En dus dan ook *beloofte* voor *belofte*?

Hy koomt, voor *hy komt*, is verſchoonelyker. *Koomt* is eene omzetting van *komet*, als *hoopt* van *hopet*. Maar waarom niet *komt* met uitwerping van de E; als *veroorloft* van *veroorlovet*, of liever als *gemogt* van *gemoget*. Verg. TEN KATE d. I, pl. 571. De Engelſchen ſpel-

den

Digitized by Google

den *to hope* en *to come*, *he hopes* en *he comes*, eveneens, en ſpreken het evenwel verſcheidenlijk uit, het eene lang, *hoop* en *hoops*, maar het andere kort, *com* en *coms*. De Landfriezen zeggen ook *kommen*: de Hoogduitſchen eveneens. Blijks genoeg, dat ons *komt*, en ook *komst*, niet onnatuurlijk zijn.

Bevoorderen voor *bevorderen* is mede wel te verdedigen. Maar waarom liever het lange dan het meer gewone korte? Immers is het gebruik der korte harde voor de lange zachte O niet buiten voorbeeld: *broosch*, *brosch*; *hertoog*, nu *hertog*; *ſtroop*, nu *ſtrop*; *ſtroot*, nu *ſtrot*; *zoog*, *zeug*, *zog*: doet er by, *beloven*, *ik beloofde*, *de belofte*; *gebieden*, *ik gebood*, *het gebod*; en meer anderen: verg. ſlechts TEN KATE, d I, pl. 285 — 288. Zoo men *bevoorderen* kiest, waarom dan ook niet *een voorst* voor *een vorst*? *een ooſtersch voorst*; *de voorſten van Europa*. Beide woorden toch, zoo *bevorderen* als *vorst*, komen van *voor*: verg. KILIAAN, en HOOGSTRATEN, op *vorst*.

III.

METAPLASMUS: LANGWIJLIG, ONNASPOORLYK, SPELLEN, VERRER, OVERTALLIG, MIDDENSTE, GEBREKIG.

Uit het voorgaande heeft men reeds eenigzins kunnen opmerken, hoe groot de heerſchappy van den *metaplasmus* in onze taal is, en tevens, hoe zeer men er hedendaags veelal tegen ingenomen is. De *metaplasmus*, door ſommigen rijmverlof genoemd, is die gedaantewisſeling der woorden, waardoor in de zelve Een of meer letters, ver-

Digitized by Google

verplaatst, veranderd, aangenomen, of weggeworpen worden. De tegenwoordige kieschheid is daar verbazend tegen ingenomen. Maar is er wel ooit eene taal geweest, of noch, waarin men van den *metaplasmus* geen gebruik gemaakt heeft? en zullen wy de eenigſte zijn, die dit niet doen mogen? Ja, het blijkt gedeeltelijk reeds uit het vorige, en het zal noch nader blyken, dat wy den zelven niet misſen kunnen. Intusſchen verzende ik den lezer naar VERWER, *Idea gramm. linguae Belg.*, cap. 17; naar TEN KATE, d. II, pl. 28 — 30., en in zyne twee proeven van geregelde afleiding doorgaans; en naar de *Maatſchappy der N. L. letterk.*, d. III, bl. 137 — 190.

Men ſpreekt hedendaags van *oorſprongelijk*, *koningrijk*, *langwylig*, *vergangelijk*, in plaatze van *oorſpronklijk*, *koninkrijk*, *lankwylig*, *vergankelijk*; eveneens als of de verwisſeling van G en K iets ongehoords ware. Het tegendeel is zeker. Vergelijkt onder anderen VOSSII *tractatus de literarum permutatione*, voor zijn *etymologicon linguae Latinae*, op de C en op de G. En deze overgang van G in K heeft vooral plaats onmiddelijk achter de N, als blyken kan uit *benker* van *hangen*, *ſprinkhaan* van *ſpringen*, *ſprankel* en *ſprenkelen* van *ſprengen*, *krinkel* en *krinkelen* van *kring*, *rinkel* en *rinkelen* van *ring*, *jonker* en *jonkvrouw* van *jong*, en meer diergelyken.

Men verkiest *onnaſpoorlijk* te ſchryven, en bedenkt niet, dat, indien dit alleen goed is, men dan ook dient te ſchryven *een ſlotel*, *eene ſprook*, *de kokenmeid*: verg. TEN KATE, d. I, bl. 279 — 285.

Men maakt onderſcheid tusſchen *letters ſpellen* en *kleederen ſpelden*. *Spellen* is zekerlijk het oorſpronklyke, ook in de beteekenis van *aciculis figere*: ziet KILIAAN. Maar het gebruik heeft, *ſpellen* alleen in de beteekenis van voorzeggen, of liever van verklaren (ziet HUYDE-

CO-

COPER, *Proeve*, II, 842,) onveranderd gelaten, terwijl wy doorgaans zoo wel de letters *ſpelden* als de kleederen. Indien *ſpellen* alleen goed is, dan moet men ook *heller*, *keller*, en *verrer*, ſchryven.

Men verkiest *kleiner*, *teerer*, *verrer*, *zwarer*, *hoorer*, *heirvoerer*, enz., te ſchryven: zeker veelal in weerwil van de uitſpraak; en niet tegenſtaande de invoeging van de D by ons zeergemeenzaam is; verg. TEN KATE, d. II, bl. 28.

Men ſpreekt van *overtallig* voor *overtollig*; en men denkt niet om *rot* en *rat*, *rochelen* en *rachelen*, *ſchoften* voor *ſchaften*, *onbeſchoft* voor *onbeſchaafd*, *docht* en *dacht* van *denken*, *brocht* en *bracht* van *brengen*, enz.

Men geeft aan *middenſte* de voorkeur boven *middelſte*. Zal men dan ook ſchryven, *inmiddens*, interea; *middenen*, remedia of opes; *de midden*, het middellijf, *een geſchil bemiddenen*? En ontbreekt het ons aan andere voorbeelden der wisſeling van N en L? *pasquin*, nu *paskwil*; *koren*, nu *korel*; *vermeten*, nu *vermetel*; *metſenaer*, nu *metſelaar*; *knuiven*, nu *kluiven*; *ganery*, nu *galery*; *ſnikheet*, oulings ook *ſlikheet*; *zeiſne*, oulings ook *ſeyſel*; *Nicolaas*, oulings ook *Liclaes*.

Eindelijk, om niet te veel om te halen, men keurt *gebrekkig* af, en kiest *gebrekig*. Waarom? Het komt van *gebreken*. Maar mag daarom de K niet verdubbeld worden in *gebrekkig*? Komt niet *vergiffenis* van *vergeven*, *leſenaar* van *lezen*? Vergelijkt wat wy hierover in de eerſte afdeeling gezeid hebben. Doet er by de volgende voorbeelden van verdubbeling, zoo in het zelfde woord als in afſtammelingen: *leken* en *lekken*, *leeder* en *ladder*, *hage* en *hegge*, *korel* en *korrel*; *geſprekken* van *ſpreken*; *wakker* van *waken*; *zwikken* van *zwiken*, *zwyken*, *bezwyken*; *voltallig* van *getal*, *getalen*; *ſchipper* van *ſchip*, *ſchepen*; en wat dies meer zy.

Digitized by Google

IV.

DE RECHTE HAND, DE SLINKE ZYDE.

Gewoonlijk zegt men *de rechteR hand, de ſlinkeR zyde:* thands verkiest men veelal, met aflating van de R, *rechtE* en *ſlinkE* te ſchryven. Laat ons zien, wat de voorkeur verdient.

Vooraf moet ik twee dingen aanmerken. Eerſtelijk, het gebruik van *rechteR*, in onderſcheiding van *rechtE*, geeft duidelijkheid en gemak, en het tegengeſtelde duiſterheid en verwarring; gelijk het zoo by voorbeeld, wanneer men van *den rechten vleugel* ſpreekt, duiſter is, of er mede gemeend worde de *rechter*, of wel de *bedoelde*, vleugel. Ten anderen, eens vooronderſteld zijnde, dat de onderſcheiding van *rechteR* en *rechtE* oorſponklijk willekeurig mogt zijn, zoo behoort de zelve echter dan tot die willekeurigheden, welke door een zeer langdurig gebruik gevestigd zijn, en waarvan wy dus niet buiten dringende redenen mogen afgaan.

Laat ons nu de wederzijdſche gronden van bewijs nagaan, zoo voor het eene als voor het ander: en wel, eerst de gronden van redenkaveling, daarna die van gezag van voorbeelden.

RechteR en *ſlinkeR*, zal men misſchien zeggen, zijn eene ſoort van gradus comparativus; en hoe komt die hier te pas? Heeft men meer ſoortgelyke uitdrukkingen in onze taal? Men zegt *de ledige hand*, en niet *de ledigeR:* dus dan ook de *rechtE hand*, en niet *de rechteR.*

Maar aan den anderen kant mag men vragen: Hoe zullen zy, die voor *rechtE* en *ſlinkE* pleiten, het maken, wanneer zy eens, in het onzydige geſlacht met den articulus indefinitus *een*, moeten ſpreken van een

Digitized by Google

een rechter oog of ſlinker been? Stelt eens, dat eene Frankiſche wet op het uitſtooten van een rechter oog, of het afhouwen van een ſlinker been, eene zekere geldboete ſtelde: zullen zy dan ſchryven; *voor een recht oog* —, *voor een ſlink been* —? Want *rechtE* en *ſlinkE* kan daar achter het onbepaalde *een* niet vallen: men zeit niet *een dikke oog* of *een kwade been*, maar *een dik oog* en *een kwaad been.* Dus dan ook *een recht oog* en *een ſlink been*? Maar dit zoude immers geen Duitſch zijn.

En wat aangaat de geopperde tegenwerping van den comparativus in *rechteR*, *ſlinkeR:* eerſtelijk, mogen wy niet denken, dat ons *helder*, ſchoon thands gebruikt als poſitivus, oorſpronklijk mede een comparativus is van *hel*? En diergelyke woorden zijn er mogelijk meer, ſchoon zy my nu niet inſchieten. En ten anderen, *rechteR* en *ſlinkeR* zijn wezenlijk eigenlyke vergelykingen, en dus komt daarby de uitgang van den comparativus zeer te pas, gantsch anders dan in *de ledige hand*, dat geen vergelykend, maar een ſtellig, denkbeeld is. Zoo ſpreekt men van *het meerder deel* in tegenſtelling van *het minder deel*, van *de hooger vermogens der ziel* in tegenſtelling van *de lager*, van *eene nadere verbintenis* in tegenſtelling van *eene eerdere.* Noch ſterker: men zegt *de oostE wind*: (dat men zoo behoort te ſchryven, en niet *de oosteN wind*, zal ik mogelijk noch eens elders betoogen: hier maakt het geene verandering in het bewijs.) maar zegt men ook *de oostE hoek*, *de oostE gevel*? Neen: men zegt *de oosteR hoek*, *de oosteR gevel.* Waarom? Denkelijk, omdat men in het denkbeeld van *den ooster' hoek* de vergelyking meer in het oog houdt dan in dat van *den oosten wind.* Als de ooste wind waait, is 'er geen weste wind. Maer het gene eenen ooster' hoek heeft, heeft ook een' wester'. Eveneens, waar eene ledige hand

Digitized by Google

is, daar is tevens juist geene volle: maar wat eene rechter zyde heeft, heeft zekerlijk ook eene ſlinker. Klaarder: eene ledige hand vooronderſtelt geenzins, dat de andere vol is; maar een ooster hoek vooronderſtelt volſtrekt eenen tegenoverſtaanden wester hoek, eene rechter zyde vooronderſtelt van zelfs eene tegenovergeſtelde linker zyde.

Dan, genoeg hier van. Laat ons nu ook de gronden van gezag nagaan.

Aan den eenen kant kan men zeggen: De Hoogduitſchen ſchryven, die rechtE Hand / der linkE Fuſs. En by ons heeft KILIAAN, reeds omtrend twee eeuwen geleden, *luſtE hand*, *luchtE hand*, *rechtE hand*, en *ſlinckE hand*; alles zonder R.

Aan den anderen kant zal men zeggen; dat elke taal hare eigenſchappen heeft, en dus het voorbeeld der Hoogduitſchen ons niet raakt; en voords, dat er van *rechteR*, *ſlinkeR*, en *lufteR*, vry meerder en veel ouder voorbeelden zijn. Niet alleen PLANTIJN, die een vijfentwintig jaar vroeger ſchreef dan KILIAAN, heeft, *de luchteR handt*, *de rechteR handt*, en *de ſlinckeR handt*; ſchoon ook, wy bekennen het, *de ſlinckE oft linckE ſijde*, *de ſlincke handt*: maar, klimmen wy allengs noch Een of twee eeuwen hooger op, men vindt genoegzaam altijd, byna zonder uitzondering, *rechteR* en *ſlinkeR*.

Ik zoude hier verſcheiden bladen met het aanhalen van voorbeelden kunnen vol maken; doch het uitſchryven zou my, en het gezicht daarvan denkelijk den lezer, vervelen. Ik zal derhalve uit ſommigen maar enkele voorbeelden bybrengen, en van de overigen zoo veel zeggen als ik meene genoeg te zijn tot overtuiging *Hiſt. van Zeghelein*, 1563, bl. 28, aangeh. in HUYD. *Proeve*, VI, 799: *Het verbief ſinen* rechteREN *voet*. *Wijngaart van ſinte Franciscus*, 1518, fo. 31, b: *Ende zijn* rechteR *ſijde hadde een rode langhe wijde wonde*. En zoo *rechteR*

teR in beide de handſchriften van *ſinte Franciscus leuen*, daar ter plaatze. BARTOLOMEUS ENGELSMAN *vande eigenſcappen der dingen*, 1485, heeft niet alleen, XV, 34, *die* rechteR *mamme* en *die* lufteR *mamme*; maar, als men de moeite wil nemen van na te lezen het 36 en 54 cap. van dat zelfde boek, en het 56 cap. van het VII boek, zal men vinden; in nominativo en accuſativo, *die* lufteR *ſide*, *die* rechteR *ſide*; noch n nominativo, *dat* lufteR *deel*; met voorzetſels, *aen die* lufteR *ſide*, *tegen die* rechteR *ſide*, *in die* lufteR *ſide*, *inden* rechteR *ventrikel*; en eindelijk den gebogenen uitgang, *in den* lufteREN *arme*, *van den* rechteREN *ventrikel*, *den* rechteREN *voet*, *den* lufteREN *voet*. Zoo in den Delfſchen bybel 1477, *dijn* rechteR *hant*, *ouer die* rechteR *handt*, *ſijn* luchteR *hana*, *aen die* luchteR *ſijde*, enz. Doch ook vinde ik daar, Richt. III, *op ſijn* rechtE *dye*; dat misſchien eene loutere drukfout, alſhands het eenigſte voorbeeld is, dat my tot noch toe by de ouden is voorgekomen. Voords, in *Die pelegremaedſe van dat heilighe lant*, HS. 1476, vindt men *rechteR* en *luchteR* op alle bladzyden; b. v. fo. 1, b, *ij milen van rama op die* luchteR *hant*; fo. 2, b, *alſmen inder doren coemt op die* rechteR *ſide*: en zoo misſchien veertig malen in den omtrek van twaalf bladen, die het handſchrift uitmaken. *Dat leuen ons heren*, HS., fo. 115, c: *ende een riet in ſijn* rechteR *hant*. de vier euangelien, HS. Matth. VI: *laat dijn* lufteR *hant niet weten wat dijn* rechteR *haut doet*. *Die epistelen der apostelen*, HS., Gal. II, fo. 56, a: *Jacob peter ende johannes — gauen mi ende barnabe die* rechteR *hande*. *Der yſtorien bloeme*, HS., fo. 5, c:

Digitized by Google

* *Ende bat hem herde vriendelike*
Vor janne ende jacoppe die gelike
Dat die .j. mochte ter rechteR *hant*
Sitten ende dander ter ſlinker –

Eindelijk, JACOB VAN MAERLANT, rijmbijbel 1270, fo. 40, a; van Ayoth, dat is Ehud:

Ayoth dede maken horen wi dichten
.J. cort zwaert dat hi decken mochte
Onder hem ſo waer hijt brochte
Hi gordet vp die rechteR *zide*

en wat lager:

* *Ende eglon die ſtont vp te hant*
Ende nam ayoth metter luchteR *hant*
Ende trac ſijn zwaert vten ſcoe dure

Zoo ſtaat er in het handſchrift ℍ; maar in ℂ, fo. 34, a, leest men:

Daer nam ajot die rechteR *hand*
Ende trach wt ſiin ſwaert aldare

het welk beter is, wat den zin aangaat, maar niet ten opzichte der geſchiedenisſe; want Ehud trok het zwaard, niet met de rechter, maer met de flinker hand: ziet Richter. III. 21.

Ziet daar een aantal voorbeelden; en dat noch aanmerkelijk vermeerderd had kunnen worden: maar de opgegevene zullen genoegzaam zijn. Alleen moet ik noch doen opmerken, dat ik met voordacht alle aanhalingen vermijd heb, waartegen men eenig verzet zoude kunnen hebben, als

Digitized by Google

als *ter rechter hant*, *vander lufter ſide*; *metter rechter hant*, en diergelyke, hoedanige men er ſlechts twee zal vinden onder de bygebrachte voorbeelden, en die ik ook daarom met een ſterretjen geteekend heb. Die twee geteekende uitgenomen, zijn alle de overige, zoo ik meene, voldingende zonder eenige uitzondering.

Nu late ik het aan den lezer over, om te kiezen, wat hem meest gegrond voorkomt: ik denke niet, dat hy lang in twijffel zal ſtaan.

V.

PERLE D'AMOUR: LYTEEKEN, OF LIDTEEKEN; LYDOREN, OF LIDDOREN.

Tot de rechte ſchrijfwyze der woorden kan de kennis der ware afleiding zeer veel toebrengen, terwijl eene dwalende afleiding ons tot belachelyke dwaasheden kan doen vervallen. De makelaar, die zich verbeeldde, dat de benaming van zijn ambt zoo veel was als *maak-klaar*, en dit aan zyne deur liet zetten, toonde baarblijklijk onkundig te zijn, dat het woord *makelaar* afdaalt van *makelen*, het frequentativum van *maken*, en ſtelde zich daardoor bloot aan wel verdiende beſpotting. Maar zyne vennooten maken het zeker niet veel beter, wanneer zy in de boedellijſten telkens het vreemd verzonnen *perle d' amour* doen lezen, in plaatze van *perlemoer*, dat niets anders is dan *perlemoeder*, of, zoo als KILIAAN heeft, *perlen-moeder*; gelijk het ook in het Hoogduitsch Perlemutter, in het Engelsch *mother of paerl* heet. Wie eens lachen wil over ſoortgelyke vreemde afleidingen in het Latijn, zie QUINCTILIANUS in, p. 80, 81, edit. BURM.

De ſchrijfwyze van *lyteeken* of *lidteeken*, *lydoren* of *liddoren*, als of deze

deze woorden van *lyden* of van *lid* kwamen, is zeker verſchoonelyker, doch met dat al niet goed. Laat ons zien, hoe het zijn moet.

De ouden kunnen ons in dezen niet wel te recht helpen: zy zelve ſchreven op allerlei wyzen. KILIAAN heeft *lijck-*, *lick-*, *en lid-teecken*, *lijck-* en *lick-doren*. PLANTIJN kent alleen *lickdoren* en *lidtteeken*. De eigenlyke ouden verſchillen niet minder. Men vindt *lijck* en *lick*, met C of CK. JAC. VAN MAERLANT, *ſpieg. hist.*, I, I, 50, 69:

Sonder eenen, die van deſen doene
Leui ende oec Symoene
Lijctekijn *brochten ende mare*

Wijngaert van ſinte Franciscus, 1518, fo. 30, c: *vanden heyligen* licteekenen *ons heren.* fo, 32, b:— *mosten die* licktekenen *in handen ende in voeten vernemen.* ziet ook fo. 32, a, en fo. 36, c. Men vindt ook *litteken* met T'T. *Eſopet*, HS., fab. 34:

Maer wachti wel dat ſeggic die
Alſoe langhe alſic tlitteken *ſie*

Dat leuen ons heren, HS., fo. 163, a: *Dat onſe here thomas ſijn handen ende ſyde gaf te tasten ende die* litteyken *ſijnre wonden toende.* en even zoo fo. 163, d. Deze ſchrijfwyze ſchijnt meestal in de handſchriften gevonden te worden, gelijk ze dan ook meermaals voorkomt in de beide handſchriften van *Sinte Franciscus leuen:* als in ⊕, fo. 83, b, fo, 87, c, fo. 88, c, fo. 100, d; en in ♆, fo. 56, c, fo. 59, c, fo. 60, a, en fo. 67, b. Ik meene ook in *Walewein*, HS. 1303,

Digitized by Google

1350, zoo gevonden te hebben, doch heb denkelijk een' misslag begaan in het aanteekenen. Dan, by dezen ontmoete ik ook *liteken* met eene enkele T, fo. 36, b:

Want onder voren ende naer
Waſer wel xx. doot bleuen
Dien walewein hadde ghenomen tleuen
Ende den menegen ſo ghewont
Dat ſijs ne worden gheſont
Ende die meneghe liteken *ghegeuen*
Si mochtene betogen al hare leuen

en fo. 36, c:

Daerne was niemen ſo coene
*Dien * te ſoukene begherde* * Die hem
Hien gaf hem metten ſwerde
Liteken *daer hine gherochte*
Dat hijt wel betoghen mochte

Uit dit alles blijkt klaar, dat de ouden ons in dezen kwalijk den weg kunnen wyzen, daar zy zelve onderling verſchillen. Maar de ware afleiding zal ons op dezen weg een beter leidsman zijn. Beide *lijkteeken* en *lijkdoren* komen van *lijk:* niet in de beteekenis van *gelijk*, zoo als KILIAAN, blykens de rangſchikking, waarin hy de woorden plaatst, ſchijnt gemeend te hebben, als ware het de gelykenis van een teeken, de gelykenis van eenen doren; maar in de beteekenis van *vleesch*, van waar ook een dood lichaam, dat enkel vleesch zonder geest is, *een lijk* ge-

Digitized by Google

noemd word. *Lijkteeken* is een teeken in het vleesch, *lijkdoren* een doren in het vleesch. Verg. ECCARDUS *ad catechesin Theotiscam*, p. 119, 120; TEN KATE, d. II, bl. 280; WACHTER., *Glossar. Germ.*, vocibus *leiche* & *leichmal*; en vooral JUNIUS in *Glossario Gothico*, op *leik*, bl. 229, 230. *Lik* voor *lijk* is by nawerping, als *slik* voor *slijk*, *begrip* voor *begrijp*, en *dikwils* voor *dikwijls*. En het ouden *litteeken* met TT is meer eene spelling van tongslag, dan eenig bewijs van afleiding; gelijk zy zoo *comenscap* schreeven voor *koopmanschap*, niet omdat zy het van *komen* afleidden, maer omdat zy het veelal zoo uitspraken.

VI.

WYLENEER: VAN DAG, DES DAGS: IN DE DAAD, MET DE DAAD.

De voorgang der ouden is van veel gezag in de taalkunde; en de regelmatigheid is van grooten invloed: maar beide dienen een weinig inschikkelijkheid te hebben voor het gebruik.

Te willen zeggen, De ouden schreven zoo, derhalve moeten wy ook zoo schryven, dit gaat niet aan. Men dient op zijn minst te zorgen om voor zyne tijdgenooten verstaanbaar te blyven.

Aan den anderen kant, iets te verwerpen, omdat het, hoe zeer met de regelmaat der ouden overeenkomende, met de onze minder strookt, dit gaat mede niet aan. Ook hier moet het gebruik in aanschouw komen: zoo niet, dan zal men in het ongerijmde vervallen.

Belangende het eerste: voor *weleer* schreven de ouden *wyleneer*. Indien wy ook zoo moeten schryven, gelijk iemand dit beweert, dan loo-

Digitized by Google

loopen wy gevaar van onverſtaanbaar te worden En moeten wy dan ook niet *viellicht* ſchryven voor *veellicht*, *met dien* voor *met een*, en *magſchien* voor *misſchien*?

Aangaande het andere: *van daag* en *des daags* ſchijnt zekerlijk beter overeen te komen met der ouden *van den dage* en *des Sondages*; daarentegen *van dag* en *des dags* met ons *van den dag* en *des Zondags*: eveneens ſtrookt *in der daad* en *met der daad* beter met der ouden *in der weereld* en *met der vrouwe*; en in tegendeel *in de daad*, *met de daad*, met ons tegenwoordig *in de wereld*, *met de vrouwe*. Maar heeft men de gevolgen wel doorgedacht?

Hoe! *Van dag*? Dus dan ook *te weg brengen* voor *te weeg brengen*? *paadjen* en *bladjen* voor *paadjen* en *blaadjen*?

Des dags daaraan? Derhalve dan ook *ſlags raken* voor *ſlaags*? *zijns wegs gaan* voor *zijns weegs*?

In de daad, *met de daad*? En waarom minder *in der daad*, *met der daad*, dan *in der ijl*, *in der waarheid*, *in der tijd*, *met der tijd*, *met der haast*, *uit der mate*? Neen! wy moeten geleerd zijn, en ſchryven, *ik kwam in de ijl*, *hy liep met de haast*! Ja, in de waarheid, dit loopt met de haast in de ijl!

VII.

AART, AARTIG, AARTEN, ONTAARTEN: EENVOUWIG, MEERVOUWIG.

Ik kan noch niet begrypen, waarom of onze nieuwerwetſche ſchryvers *aart*, *aartig*, *aarten*, *ontaarten*, enz., met eene T ſchryven. Is

Digitized by Google

het, om *aardig*, elegans, venuſtus, te onderſcheiden van *aardig*, *aardachtig*, dat naar aarde ſmaakt? Dan is dit ten minſten eene willekeurige onderſcheiding, die zoo haast verworpen als aangenomen mag worden. Op welk eene wyze *aard*, indoles, zeer geleidelijk van *aarde*, terra, kan worden afgeleid, is te zien by TEN KATE, d. II, bl. 634; en over den voorgang van verſcheiden vroeger ſchryvers, die alle *aarden*, *aardig*, met D ſchreven, zie men H. PIETERSON, *Vier verhandel.*, bl. 78 — 84. HUYDECOPER in zyne *Proeve* hield zich ook aan de D: I, 500, *aardigheid*; 840, *onaardige*; II, 833, *aardigheid*; en in de byvoegſ. op I, 658, *veraard*: zoo ook II, 564, *onaardige*; ſchoon in den nieuwen druk te dezer laatſter plaatze de T by ongeluk is ingeſlopen. Men doe er by uit de ouden deze volgende voorbeelden. JACOB VAN MAERLANT, *Spieg. hist.*, I, I, 8, 3; van de ſchepping der beesten:

— *want hi viſiert*
Beesten van ſomegen aerde
Die hi maecte van der aerde:

daar men voor *ſomegen* misſchien *ſo menigen* moet lezen; verg. HUYDEC. op STOKE, I, 72. Voords, CLAES WILLEMSZ, *Der minnen loep*, HS. 1486, II, 10:

Toecht an nyemant gheen onwairde
Mer vindij yemant van quader airde

enz. *Aard* is hier vrouwlijk, gelijk meermaals by de ouden. Noch eens *aarde* in de voorr. voor het III. boek:

Mer

Mer ſij en willen niet ten zwaerde
Ende zijn recht ghierich van aerde
Goet te gaderen tallen tijden

Gelijk nu de ſchrijfwyze van *aartig* voor *aardig*, en van alles wat daarmede verwantſchapt is, geenen grond heeft, zoo is die van *eenvouwig* en *meervouwig*, ſchoon deze misſchien noch eenig voorwendſel heeft, niet te min even zeer van genoegzamen grond ontbloot. Men leidt *een-* en *meervouwig* af van *vouw*, ruga, *vouwen*, plicare. Maar ſchrijft men dan ook *eenvouw* en *meervouw*? Neen: men ſchrijft *eenvoud* en *meervoud* met eene D. Dus dient men dan ook *eenvoudig* en *meervoudig* met eene D te ſchryven. *Eenvoudig* komt van *eenvoud*, als *eendragtig* van *eendragt*. Ja, de D is hier eene wortelletter, als blyken kan uit het Hoogd. *falte*, ruga, *falten*, plicare, en uit de overige verwantſchapte talen, waarvan TEN KATE, d. II, bl. 491. Verg. H. PIETERSON, *Vier verhandel.*, bl. 243, 244. Ons *vouw*, eigenlijk *vou* zonder W, is ſlechts, met achterafwerping van de laatſte lettergreep, en ons *vouwen*, eig. *vou-en*, is, met uitſmyting van de D gelijk meermaals, eene verkorte uitſpraak van het oude en echte *voude* en *vouden*. Ziet ook de werken van de *Maatſchappy der NL. letterk.*, d. III, bl. 161.

VIII.

TEN RECHTE, TEN ONRECHTE: TEN GAST GAAN, TEN VELDE TREKKEN, *ENZ.*

Ten rechte wordt van ſommigen beweerd, en, *Hy werd daarmede ten onrechte beſchuldigd*, is eene nieuwerwetſche ſchrijfwyze, die merke-

Digitized by Google

lijk doordringt; ik begrype niet, op wat grond. Zijn *recht* en *onrecht* adjectiva, dan moet er *te* voorop, niet *ten*: verg. *Maatsch. der NL. letterk.*, d. II, bl. 120, 121, §. 37. Zijn *recht* en *onrecht* daarentegen substantiva, of substantijfsgelyken, ook dan moet er *te*, niet *ten*, bykomen, gelijk uit het vervolg dezer aanteekening blyken zal. Ik bekenne, men vindt reeds in onze bybelvertaling beide *t' onrecht* en *ten onrechte; Matth.* V. 22, I *Pet.* II, 19: doch de ouden schreven altijd *te*, nooit *ten; te recht* en *te onrecht*. Ziet hier eenige voorbeelden. JACOB VAN MAERLANT, rijmbybel, 1270, in het slot, fo. 186, d:

V dankix te rechte *meda*

De zelfde, in zynen *Spieg. hist.*, I, III, 14, vs. 71, 72:

Grote blisca sō was daer,
Dat trike was te rechte *cōmen,*
Dat tonrechte *was genomen.*

JAN VAN HEELU, aangehaald door den heer VAN LELYVELD achter het I. d. van HUYD. *Proeve*, bl. 503:

Alse wale als menste te rechte *mach kinnen*

Esopet., HS., fabel 50:

Nv eest seegt hi wel te rechte *vergaen*

Die

Digitized by Google

Die nieuwe dochtrinael of *ſpyeghel van ſonden*, HS., vs. 440:

My dincke diet wel te rechte *ſpelde*

Epistelen der apost., *HS.*, op verſcheiden plaatzen: als, gloſa op I Cor. XI, fo. 33, b: *want ſi niet* te rechte *en ghinghen totter tafele ons heren.* Gal. II, fo. 56. b: *Mer do ic ſach dat ſi totter waerheit der ewangelien niet* te rechte *en wanderden.* II. Tim. II, fo. 89, b: Te rechte *vertreckende dat woert der waerheit ſcuwe blaſphemelike ende ydel ſprekinghe.* I Pet. II, fo 115, d: *mer hi gaf hem ſeluen dien* te onrecht *oerdelden.* In *dat prologus van den apoſtelen werc*, fo. 129, a: *mer alle die woerde dieſe* te recht *inſiet ſijn elker quellen der ſielen een medicine.* Maar al voorbeelden genoeg uit de oude. Wilt ge er noch een paar van het laatſte der zestiende eeuw, PLANTIJN en KILIAAN kunnen die geven in hunne woordenboeken, daar men beide *te recht* en *t'onrecht* vindt; by den eerſten op de T, de R, en de O, by den laatſten op de T en de O.

Voords, *wat ten gast gaan*, *ten velde trekken*, en diergelyken, aangaat, die men hedendaags menigvuldig ontmoet; wat voorwendſel heeft men voor deze ſchrijfwyze? Dat *gast* manlijk, en *veld* onzydig is? Maar dan moet men ook ſchryven, *ten keer gaan*, *ten koop hebben*, *ten moede zijn*, *ten pronk ſtaan*, *ten rug keeren*, *ten vrede zijn*, *ten bedde liggen*, *ten boek zetten*, *ten hoi en ten gras*, *ten huis blyven*, *ten leen geven*, *ten paard ryden*, *ten water gaan*, en wat diergelyke wartaal meer is. Men ſchijnt zich onbedachtelijk in te beelden, dat *te* alleen voor vrouwlyke woorden komt; maar dit is geheel mis: *te* komt ook voor manlyke en onzydige, gelijk uit de reeds aangehaalde voorbeel-

Digitized by Google

beelden blijkt Zelfs heb ik by onderzoek bevonden, dat van de woorden, die *te* voorop nemen, de vrouwlyke noch geen derdedeel uitmaken. Doch dit wil ik liever, dewijl het hier te breed zonde uitloopen, in een afzonderlijk vertoog behandelen.

IX.

TEN EENEMAAL.

Ten eenEmaal? Dit kan men nooit goed maaken. Het is by my twijffelachtig, of *maal* manlijk of vrouwlijk is, Men zegt, *ten derden maal*, en, *voor de derde maal:* wel of kwalijk, wete ik noch niet. Men maakt het ook onzydig: *voor dit maal.* Dan, van welk geslacht het ook zijn moge, het nieuwerwetsche *teN eenEmaal* is nooit te verdedigen, wijl *ten* nooit voor vrouwlyke woorden komt; gelijk *maal* vrouwlijk zoude zijn, indien men *eenE* moest schrijven. *teN eeneN maal* is dragelijk; ook *tE eenE maal*, indien *maal* ooit vrouwlijk zijn kan maar best van allen *tE eeneN maal*, gelijk de ouden schreven. Dat *te* ook voor manlyke en onzydige woorden gesteld wordt, blijkt uit de vorige afdeeling dezer verhandeling. KILIAAN op de E, heeft *t' eeneN mael.* Even zoo MELIS STOKE, IX, 852:

So hadde de Grave aldaer te voren
De grote scepe ghemannet wale
Met sine lude tenen male.

en

en 901:

Dat daer bi verloren waer
Sgraven doen altenen male.

Het zelfde, doch eenigzins in eenen anderen zin, in *Walewein*, HS., 1350, fo. 12, b:

Dat hi hem rouede vander ſide
Sinen ſcilt altenen male
Ende ſinen halsberch goet van ſtale

daar *altenen male* beteekent *in eens, te gelyker tijd.* Noch in eenen anderen zin in het zelfde werk, fo. 1, a:

Die coninc artur ſat tenen male
Te carlicen (*) *in ſine ſale*

daar *tenen male* het zelfde is met *op zekeren tijd.* Dus *ten zelven male* voor het gene wy zouden zeggen *ter zelver tijd, op dat maal*, by STOKE, IX, 869:

—— *de viande,*
De daer laghen lancs den ſande,
Ende dwers den diepe, ten zelven male.

En

(*) Wegens *Carlicen* zie men, des begeerig, de *tweede proeve van oudheid-, taal-, en dichtk.*, van het genootſ. *Dulces ante omnia Muſae*, bl. 11, in de aant.

Digitized by Google

En *ten eerſten mael* voor *ten eerſten*, *terſtond*, by BARTOLOMEUS ENGELSMAN, *vande eygenſcappen der dingen*, 1485, XVIII, 15: *ende* ten eerſten mael *als die baſiliscus den wezel ſiet ſo loept hi en wech ende die wezel loepet hem na ende dootten.*

X.

TEN AANZIENE, TEN SLOTTE.

Aan de ſubſtantiva, die door het voorzetſel *ten* beheerscht worden, geven wy veelal den verlengden uitgang met E. Dit doen wy omtrend de manlyke woorden, als, *ten dage*, *ten dienste*, *ten overvloede*, *ten ſtryde*: vooral echter omtrend de onzydige, als, *ten beſluite*, *ten bewyze*, *ten grave*, *ten jare*, *ten vure*. Maar wy doen dit niet altijd: wy zeggen ook, *ten aanvang*, *ten hemel*, *ten opbouw*, *ten ſpiegel*, *ten ſpot*, *ten val*, alle manlyke ſubſtantiva: en even zoo met onzydige, *ten eigendom*, *ten leven*, *ten offer*, *ten oordeel*, *ten teeken*, *ten toppunt*.

Men bedriegt zich derhalve, wanneer men, even als of wy in alle geval de E achteraan moesten klampen, volſtrekt *ten aanziene* en *ten ſlotte* wil geſchreven hebben.

Maar laat ons ook noch eens elk woord afzonderlijk beſchouwen.

Aanzien is geen ſubſtantivum: het is een werkwoord, een infinitivus, ſlechts de plaats vervangende van een ſubſtantivum, gelijk allerlei infinitivi zoo meer gebruikt worden, het zy met het bepalende lidwoord, *het loo-*

Digitized by Google

loopen, het zien, het ſpelen, of ook zonder het zelve, *loopen, zien, ſpelen.* Hoe gaat het nu toe met de infinitivi, dus ſubſtantive gebruikt, als er *ten* voorop komt? Geeft men den zelven dan ook eene ſleepende E achteraan? Immers, neen. Of ſchrijft men ook, *ten zeggenE van goede mannen? ten aanhooren E van een' ieder? ten overſtanE van ſchepenen?* of, om een werkwoord te kiezen, waarmede men misſchien zal meenen dat *aanzien* meer gelijk ſtaat, ſchrijft men ook, *ten uwen gevallenE? ten gevallenE van eenige weinigen?*

Slot is een ſubſtantivum: maar men vergeet de buiging van dit woord, wanneer men *ten ſlotte* zeit. Of zal men ook zeggen, *ten jongſten dagge, ten graffe brengen?* of, om wat nader by te blyven, *te lotte vallen? Slot* maakt *ſlote*, als *lot lote, ſtrot ſtrote, hol hole, hof hove:* verg. HUYD. *Proeve*, I, 566, 695, en VIII, 1040. Dus, niet *ten ſlotte*; maar, of *ten ſlote* met eene enkele T, wanneer men namelijk volſtrekt den ſleependen uitgang kiest, of, het gene my meer behagen zoude, eenvoudig *tot ſlot*, even als *tot ſpot*, of ook wel *ten ſlot*, als *ten ſpot. Ten ſlote* vinde ik by KLUIT, *Vindic. artic.* ὁ ἡ τὸ, parte I, tom. I, pag. 140: *Dit zegge ik* ten ſlote, *dat niemand* —. Het zelfde las ik ook onlangs in een boekjen, getyteld, *De ſouvereiniteit der Staten van Holland verdedigd*, 1785, bl. 143: *Laat ons zyne denkbeelden hier* ten ſlote *byvoegen.* Het eenvoudige *tot ſlot* behaagt my best.

Digitized by Google

XI.

DAAR TE BOVEN: ZICH ONTMOETEN, ZICH OMHELZEN, ZICH VERVELEN: *SUBJUNCTIVUS*: DES LEVEN'S, JACOB'S, MIJN'S: ALÖM, VOORÄL, VERÄNDEREN, *ENZ.*

Daarenboven ſchreef men van ouds, getuigen PLANTIJN en KILIAAN. Maar van dat *en* weet men, zoo het ſchijnt, geene reden te vinden, en wil daarom *daar te boven* geſchreven hebben. Maar, zal men dan ook voor *daarentegen*, mede by PLANTIJN te lezen, *daar te tegen* ſchryven? voor *daar en tuſſchen*, ook by KILIAAN te vinden, *daar te tuſſchen?*

By dit alles voege men noch het nieuwerwetſche *zich ontmoeten* en *zich omhelzen*, dat zuiver Fransch is, *ſe rencontrer*, *ſ'embraſſer*, en *ik vervele my hier*, *je m'ennuye ici*, in plaatze van, *elkander ontmoeten*, *elkander omhelzen*, *het verveelt my hier*; en diergelyken: ook het menigvuldig gebruik van den ſubjunctivus, waarin men de Hoogduitſchen ſchijnt te willen navolgen, zoo niet te overtreffen: *Ik zegge, dat hy dat gedaan hebbe*; *Ik denk wel, dat hy komen zulle.* Is dat Nederduitſch! Maar het verveelt my, hierop langer te blyven ſtaan.

Eindelijk, noch een paar kleinigheden. Onder alle nieuwigheden zijn er mogelijk geene zoo belachelijk als de overtollige ſny- en ſcheiteekenen boven de woorden, waar van men de eerſte apoſtrophi noemt, de andere met twee ſtippen uitdrukt. Het tydig gebruik van beide is niet te verwerpen. Maar wie moet niet lachen, wanneer hy in navolging

Digitized by Google

ging van de Engelſchen, by voorbeeld, *des leven's*, *Jacob's*, *mijn's*, en diergelyken, vindt. Dat men my toch eens zegge, welk eene letter ontbreke aan *levens* of *Jacobs*. Immers geene. Waartoe dan die apoſtrophus? En wat letter ontbreekt er aan *mijns*? Is dat niet ſlechts eene verplaatzing van de E, nadat zy in eene I veranderd is, van het oude *mines*, waarvan *miins*, nu *mijns*? even gelijk uit het oude *wine wijn*, uit *tide tijd*, uit *kriget krijgt*, enz. Vergelijkt myne *Verded. van dichterl. vryheden*, §. 135 en 142, in de *Werken van de Maatſ. der NL. letterk.*, d. III. En wat de ſtippen boven de vocalen aangaat, waartoe dienen die toch, by voorb. in *alōm*, *vooräl*, *veränderen*? Of liep men anders gevaar van *a-lom*, *voo-ral*, *ve-ranleren*, te lezen? Eene verregaande voorzichtigheid! want anders mogt men by de woorden, *Uw heileeuw is aan 't dagen*, eens denken aan eene *hei-leeuw*, zoo als men van een heikonijn ſpreekt. Maar waarom dan ook geene ſtippen boven de conſonanten? by voorbeeld boven de R in *oudraad*, en boven de tweede L in *levenslang*? want men mogt eens *ou-draad*, of *leven-ſlang*, lezen! Dan,

Obe! jam ſatis est ineptiarum!

Digitized by Google

Digitized by Google

VERTOOG

OVER DE

VOORZETSELS

TE, TEN, TER.

DOOR

Mr. ZACHARIAS HENRIC ALEWIJN.

Digitized by Google

INHOUD.

I. *Beteekenis van* TE, TEN, TER, §. 2.

A. 1. TE *is* tot, §. 4.

2. TEN *is* tot den, tot eenen, §. 5.

3. TER *is* tot der, tot eener, §. 6.

B. *Maar, omgekeerd, is*

1. TE *ook* tot den, tot eenen, §. 7.

2. TEN en TER *ook wel enkel* tot, §. 8.

C. TE, TEN, en TER, *hebben ook noch andere beteekenisſen*, §. 10.

II. *Byzonder gebruik van elk dier woordekens*, §. 11.

A. TEN *voor manlyke en onzydige naamwoorden*, §. 12.

B. TER *voor vrouwlyke*, §. 13.

1. *doch dit heeft uitzonderingen*, aldaar.

2. *welke nader onderzocht worden*, §. 14.

C. TE *komt voor alle drie de geſlachten*, §. 20.

1. *Voorbeelden daarvan, in ſubſtantiva.*

a. *van tijd*, §. 25.

b. *van plaats*, §. 27.

c. *andere*, §. 29.

d. *die zelden voorkomen buiten vereeniging met* TE, §. 31.

e. *by de ouden*, §. 33.

2. *Beſluit*, §. 35.

Digitized by Google

VERTOOG

OVER DE

VOORZETSELS

TE, TEN, TER.

Het hoofdoogmerk dezer verhandeling is, te toonen, dat TE zoo wel voor manlyke en onzydige ſubſtantiva, als voor vrouwlyke, geſteld kan worden. Echter zal ik by deze gelegenheid ook iets zeggen van TEN en TER.

§. 2. En wel vooraf moét ik met een woord ſpreken van de onderſcheidene beteekenisſen van alle drie, TE, TEN, en TER.

§. 3. Men houdt het in het algemeen daarvoor, dat TE *tot* beteekent; en dat TEN en TER, als ineen getrokken uit *te den* en *te der*, of uit *te eenen* en *te eener*, zoo veel beduiden als *tot den*, *tot het*, *tot der*, *tot eenen*, *tot een*, *tot eener*: HUYD., *Proeve*, X, 129, VI, 230. De zaak is op zich zelve waar, maar heeft hare bepalingen. Laat ons eerst zien, in hoe verre zy waar is, en dan de uitzonderingen.

§. 4. TE beteekent *tot*, en wel by allerlei geſlachten: *te vriend houden*, *te hulpe komen*, *te gelde maken*. Doet er by uit *Eſopet*, een handſchrift, zoo ik meene, van de veertiende eeuw, fab. 59:

Daar na als die hinde ghenas
Ende ſi te haer ſelues *comen was*

Digitized by Google

en fab. 60:

Doe quam mijn vrouwe venus voert
Ende ſeide te iuno *deſe woert*

§. 5. TEN is *te den*, of *te eenen*, beide zoo in het manlyke als in het onzydige: *ten ſtryde trekken*, *ten vure doemen*, *ten ſpiegel ſtrekken*, *ten getale van tweehonderd*; dat is, *tot den ſtrijd*, *tot het vuur*, *tot eenen ſpiegel*, *tot een getal*. *Eſopet*, fab. 13:

Doe was die vosſinne gram
Ende liep teſt ten bome *quam*

fab. 48:

Doe was reinaert herde gram
Hi liep tes bi ten herde * *quam* * herder

in welke beide plaatzen tevens *tes* voorkoomt voor *tot des*, *tot dat*; waarin juist de zelfde zamentrekking is, als in *ten* voor *tot den*. Noch, fab, 54:

Daar na quam tscimminkel (†) *voert*
Ende ſeide ten liebaert *deſe woert*

En zoo *ten koning zenden* in onze bybelvertaling, II Sam. XIX, 14, in plaatze van *tot den koning*.

En

(†) Een *ſcimminkel*, by KILIAAN *ſcheminckel* met eene E, is een aap. Hiervan ons *ſcherminkel* met eene ingeſlopene R, *een magere ſcherminkel*. Ik zou dit met voorbeelden kunnen ſtaven, en verder opheldéren; doch het zoude ons tè ver van den weg af helpen.

Digitized by Google

§. 6. Met TER is het eveneens, zijnde ineen getrokken uit *te der* of uit *te eener*: *ter ſtraffe vorderen*, *ter vrouwe nemen*; dat is, *tot de ſtraf*, *tot eene vrouwe*. Wederom *Eſopet*, fab. 36:

Doe ſeide die caluwe man ter vlieghen

§. 7. Intusſchen heeft dit alles zyne bepalingen. TE beteekent niet altijd eenvoudig *tot*, maar ook wel, en zelfs dikwils, *tot den*, *tot eenen*, enz., in alle drie de geſlachten: *te grond gaan*, *te kermis gaan*, *te veld gaan*, *te raad krygen*, *te vrouw hebben*, *te pand geven*; dat is, *tot*, of *naar*, *den grond*, *tot de kermis*, *tot het veld*, *tot eenen raad*, *tot eene vrouw*, *tot een pand*. Noch eens *Eſopet*, fab. 35:

Des boet hi hem den wolf te borghe

dat is, *tot eenen borg*.

§. 8. In TEN en TER is de artykel *den* en *der*, of *eenen* en *eener*, opgeſloten, maar niet altijd: zy beteekenen ſomwylen eenvoudig *tot*. Dus TEN voor enkel *tot* met manlyke, en vooral met onzydige woorden: *ten koning kiezen*, *ten overvloede*, *ten Satan zijn* (II Sam. XIX, 22.), *ten gebruike*, *ten gelukke*, *ten gevalle*, *ten nadeele*, *ten voordeele*. En eveneens TER voor het eenvoudige *tot*: *ter aanmoediging*, *ter bevestiging*, *ter eere*, *ter ſtaving*, *ter ſterkte*, *ter verantwoording*.

§. 9. Deze laatſte aanmerking kan dienen tot verdediding der ſpreekwyzen, *ten dezen dage*, *ten dien einde*, *ten zynen gevallen*, *ten mynen opzichte*, *ter dezer tijd*, *ter myner keuze*. Indien TEN en TER nooit enkel *tot* beteekenden, konden zy hier niet vallen; want dan zou by voorb. *ten dezen dage* zoo veel zijn als *tot den dezen dage* en *ter myner*

Digitized by Google

keuze als *tot de myner keuze*, dat wartaal zijn zoude: maar, dewijl TEN en TER volgens de naaſtvoorgaande aanmerking ook wel voor het eenvoudige *tot* genomen worden, zoo zijn die ſpreekwyzen niet af te keuren. Met dat al zoude ik voor my, zoo niet in alle, ten minſten in de meeste dezer voorbeelden, het korte TE verkiezen.

§. 10. Verder: op de ſtelling, dat in TE, TEN, TER, de beteekenis van *tot* heerſcht, vallen mede verſcheiden uitzonderingen. Die woordekens hebben buiten deze beteekenis ook noch vele andere. Want, ſchoon men ſommige van die beteekenisſen misſchien ook wel met *tot* zoude kunnen wisſelen, andere kunnen dit niet lyden. Ik zal ſlechts eenige der voornaamſte opgeven. Dus heeft men die van

AAN; *te roer ſtaan, ten disch zitten, ter rechter hand*:

BY; *te einde, ten ingang, ter helft*:

DOOR; *te* . . . . . , *ten* . . . . , *ter deure in-* of *uitgaan*:

IN; *te weide gaan, te midden, ten noorde, ten jare, ter goeder trouwe*:

MET; *te vuur en te zwaard vervolgen, ten* . . . . . , *vlug ter pen, ter vlucht*:

NAAR, adverſus; *te jagt gaan, te Rome ryden* (VELDEN. chron.), *ten hemel gaan, ter helle varen*:

NAAR, ſecundum; *te ſynen beelde* (Byb. 1477.), *ten* . . . . . , *ter begeerte*:

OP, in meer dan Een zin; *te wagen, te markt zitten, ten dage, ten verzoeke, ter bede*:

UIT; *te* . . . . . , *ten* . . . . . , *ter oorzake, ter liefde*:

VAN; *te moede zijn, ten* . . . . , *vlug ter been zijn*:

VOOR, in tweederlei zin; *te oogen brengen* (STOKE), *ſpyze genoeg te veertig dagen* (Eſopet), *ten* . . . . . , *ter* . . . . . :

§. 11.

Digitized by Google

§. 11. En dit zy genoeg van de beteekenisſen. Nu gaan wy over ter aanwyzing van het byzondere gebruik van elk der drie voorzetſels, geſchikt naar het geſlacht der zelfſtandige naamwoorden. En wel eerst met een enkel woord van TEN, daarna iets breeder van TER, en eindelijk uitvoerig van TE; welk laatſte toch de hoofdbedoeling van dit vertoog uitmaakt.

§. 12. Wat TEN betreft, dit heeft altijd, zonder uitzondering, of manlyke, of onzydige, maar nooit vrouwlyke, naamwoorden achter zich: MOONEN, *ND. ſpraekk.*, ho. 42, bl. 297, 298, en HUYD., *Proeve*, X, 129, VI, 230. Dit heeft geen verder bewijs noodig. Alleen merke men aan, het gene ik ook reeds elders vermaand heb, dat de uitgang der ſubſtantiva, zoo manlyke als onzydige, wel ſomtijds met eene E verlengd wordt, maar niet altijd: *ten dage*, en *ten beſluite*, maar *ten aanvang*, en *ten eigendom; ten dienste*, en *ten bewyze*, maar *ten hemel*, en *ten leven; ten overvloede*, en *ten grave*, maer *ten opbouw*, en *ten offer; ten ſtryde*, en *ten vure*, maer *ten ſpot*, en *ten oordeel.*

§. 13. TER past natuurlijk alleen voor vrouwlyke naamwoorden: Zie MOONEN en HUYD. als voren. Evenwel zoude men zeggen, dat het ſomtijds ook voor manlyke en onzydige gebruikt werd. Voor manlyke; als, *ter Dood*, *wel* of *kwalijk ter Gang*, *ter Loop* of *ter Loops*, *ter goeder Naam en faam ſtaan*, *ter Nood*, *ter naauwer Nood*, *ter Stond*, *ter Toetze*, *ter Tijd*, *ter Uitvoer brengen.* Voor onzydige; als, *ter Been*, *ter Harte*, *ter Leen*, *ter Ooren*, *ter Ure.* Dan, laat ons over deze voorbeelden eenige aanmerkingen maken.

§. 14. *Dood* is zoo wel vrouwlijk als manlijk.

Gang en *Loop* zijn volſtrekt manlijk, en ſchynen niet wel anders te kunnen zijn volgens den negenden geſlachtregel van VERWER, in *Idea*

Digitized by Google

gramm. ling. Belg., cap. 4, p. 17, 18. *Gang* is een ingekorte infinitivus van het oude *gangen*, nu *gaan*, als *loop* van *loopen*. Dus zijn *ter Gang* en *ter Loop* loutere verbasteringen. Ziet over *Gang* noch iets beneden, §. 18: en over het geslacht van *Loop* HUYD. *Proeve*, VI, 799, daar hy handelt over *Op den loop zijn*. *Ter loopE* schreven onze bybelvertaalders, I Sam. XVII, 17.

§. 15. Gantsch anders is het met de drie volgenden, *ter goeder Naam*, *ter naauwer Nood*, en *terStond*. *Naam*, *Nood*, en *Stond*, waren oulings alle drie ook vrouwlijk.

Naam. Walewein, HS. 1350, fo. 16, a:

Waert v wille ende bequame
So soudic gherne uwe name
Weten eer ghi henen vaert
Deer * *walewein sat up zijn paert*
Hi seide dies ne staet mi tonberne
Want ic wil se *iou seggben gherne*
So wat somijns daer na ghesciet
Mire name *ne loochen ic niet*
Nochtan ne was noit man geboren
Soudi se *weten bine moeste te voren*
Daer omme vraghen zijt v bequame
Walewein es mine name

* De heer

Daar hebt ge, in nominativo en in accusativo *mine name*, in genitivo (†) *mire*, dat is *myner*, en noch twee maal in accusativo het vrouwlyke *se*.

Nood

(†) *in genitivo*] blykens meer andere voorbeelden van *loochenen* met den tweeden naamval. Ziet HUYD. op MELIS STOKE, VI, 511.

Digitized by Google

Nood. Blanſeſtoer ende ſtorijs, HS., fo. 7, d:

Ic wane dv ſtoris oec heues doet * * gedood
Ochte bracht in alſo grote noet
Dat hem rouwet dat hi leuet

En zoo byna altijd by de ouden. Verg. MELIS STOKE, V, 583, 977, VIII. 1091, en elders.

Stond. CLAES WILLEMSZ, *Der minnen loep*, H S. 1486, II, 8:

Die letteren las ſy opter ſtont

BARTOL. ENGELSMAN, *vande eygenſcappen der dingen*, 1485, *vande auontſtonde*. Verg. MELIS STOKE, II, 10, 521, IV, 112, VI, 1027, IX, 904.

§. 16. *Toets* heet thands manlijk te zijn. Doch HUYDECOPER ſchijnt het voor vrouwlijk gehouden te hebben, ſchryvende in zyne *Proeve*, op II, 198, *ik twijffel of deeze ſpreekwijs* de toets *zal konnen uitſtaan*. En, ſchoon ik het niet bewyzen kan, ben ik echter zeer geneigd te denken, dat het ook by de ouden vrouwlijk geweest is, even als meer andere woorden van dien uitgang; *koets, ſchets, plaats, ſpits, ſpiets, trits, rets, ſchaats*.

Tijd is zoo wel vrouwlijk als manlijk; en het eerſte van ouds ruim zoo gemeenzaam als het tweede. Ziet HUYD., *Proeve*, II, 205.

§. 17. *Uitvoer* is manlijk; doch in *ter Uitvoer* ſchijnt het eene verkorting te zijn van *uitvoering*. Of zoude *ter Uitvoer* zynen oorſprong verſchuldigd zijn aan eene onbedachtzame vertaling van het onduitſche *ter*

exe-

Digitized by Google

executie? Zeker, het is opmerkelijk, dat diergelyke overzettingen wel eens meer aanleiding gegeven hebben tot foortgelyke misflagen. Toevallig zijn er my twee van dien aard kort na malkander onder het oog gekomen in de *Vaderlandfche hiftorie* van WAGENAAR, d. VII, bl 449 en 451, daar men, *ter eerfter aanleg*, en *ter gehoor geleid*, lezen kan; beide kwalijk, doch beide, zoo het fchijnt, oorfpronklijk uit de vertaling van het meer gebruikelyke onduitfch, *ter eerfter inftantie*, en *ter audientie geleid*.

§. 18. *Ter Been*; als *op de Been*. TENKATE, d. I, bl. 414, meent, dat *been* oudtijds ook vrouwlijk geweest is, en wil daaruit beide deze fpreekwyzen verklaren. HUYD. daarentegen, *Proeve*, VI, 799, verklaart *op de been* door *op de beenen*, maar zwijgt van *ter been*.

In beide is *been* zekerlijk voor *beenen*. De ouden fchreven her meervoud meermaals by verkorting. Dus zoude ik voorbeelden kunnen bybrengen van *velefcaep*, *die goede wijf*, *vijftien vers*, voor *fchapen*, *wyven*, *verzen*. Dan, om niet te ver af te dwalen, men beschouwe flechts het gene HUYD. ter gemelde plaatze heeft aangeteekend omtrend *been*, en *voet*, en *wapen*; en voege er by deeze twee volgende aanmerkelyke voorbeelden. *Ferguut*, HS., fo. 1, a.

Mallic fpranc op fine been

en BARTOL. ENGELSMAN, V, 53. *Crura dat fijn* die been *beneden den knyen*.

Intusfchen is hiermede de fpreekwyze *ter been* noch niet gewettigd. Want, fchoon *been* voor *beenen* ftaat, TER evenwel voegt zich ook in het meervoud niet dan voor vrouwlyke woorden, als *ter zielen*. En het

Digitized by Google

het tegendeel kan men geenzins bewyzen uit *ter ooren*, dewijl *oor* van ouds mede vrouwlijk is.

Zouden wy niet mogen vooronderſtellen, dat ook *Been* van ouds vrouwlijk geweest is, gelijk TEN KATE wil? Want, ſchoon het ons tot hier toe aan bewijs ontbreekt, zou dit echter licht zoo kunnen zijn. Wie had gedacht, dat *Naam* ooit vrouwlijk gebruikt was? of dat *Beeld* zoo gevonden werd? En evenwel, van het eerſte zagen wy dit boven, §. 15; en van het andere zie men verſcheiden voorbeelden in den Delfſchen Bybel van 1477, Daniël II. en III.

Zoo men dit niet vooronderſtellen wil, dan zijn wy wederom genoodzaakt een verloop te erkennen. En dan is de vraag, Vanwaar dit verloop? Denkelijk uit de ſpreekwyze *op de been*, waarin men uit onkunde *Been* als vrouwlijk heeft aangemerkt. *Been* voor vrouwlijk houdende, kon men ook zeggen *ter been*. En dit *ter Been* is denkelijk weder de aanleiding geweest tot *ter Gang*, waarvan boven in §. 14. Zoo brengt de eene dwaling de andere voord.

§. 19. *Hart* was oulings buiten twijffel vrouwlijk; en is het noch in ons *van goeder harte*. *Blanſefloer ende florijs*, HS., fo. 6, a.

Ende hi bi lichte mochte gewinnen
Jn die herte *ene andre minnen*

Ziet ook den Delfſchen Bybel 1477, I Kon. (I Sam.) XVII, 28; JAC. VAN MAERLANT, *Spieg. hist.*, I, V, 3, 32; en voords den nieuwen druk van HUYDECOPERS *Proeve*, d. II, bl. 158, 159.

Wat *ter Leen* belangt, dit is denkelijk eene verkorting van *ter leening*, gelijk wy dit zelfde over *ter Uitvoer* hebben aangemerkt.

Oor en *Uur* zijn beide van ouds ook vrouwlijk.

§. 20. En dit zy genoeg van TEN en TER. Wy gaan nu over tot

Digitized by Google

het voornaamſte dezer verhandeling; om namelijk te toonen, dat TE niet alleen voor vrouwlyke ſubſtantiva geſteld wordt, maar by alle drie de geſlachten. Ik moet my verwonderen, dat de anders zoo oplettende TEN KATE dit over het hoofd gezien, en daardoor aanmerkelijk gedwaald heeft. Hy beſluit namelijk, d. I, bl. 404 en 428, uit de ſpreekwyzen *te Vrede* en *te Gronde*, dat *vrede* en *grond* niet altijd manlijk zijn. Zeker, een vreemd beſluit, gelijk uit het vervolg noch klaarder blyken zal. MOONEN in zyne *Spraekkunst*, ho. 42, bl. 299, maakt wel geene uitdruklyke melding van de geſlachten; maar evenwel, daar hy in het vorige aan TEN het manlyke en onzydige, aan TER alleen het vrouwlyke geſlacht had toegekend, maakt hy opzichtelijk TE eene verzameling van woorden van allerlei geſlacht.

§. 21. Heden ten dage wil men zyne geleerdheid toonen; en daardoor leest men veelal in dagelijks uitkomende ſchriften, *ten gronde gaan*, *ten laste leggen*, *ten velde trekken*, *ten voorſchijn komen*, *ten wege brengen*, *ten rechte*, *ten onrechte*, en wat dies meer is, alles met TEN: zekerlijk alleen om die reden, dat men oordeelt, dat manlyke en onzydige woorden niet TE maar TEN vereiſchen.

§. 22. Hoe ongerijmd deze ſtelling zy, meene ik reeds eenigermate te hebben doen voelen in de achtſte afdeeling myner Toetze van nieuwerwetſche taalkunde, en kan ik voords naar mijn inzien niet klaarder bewyzen, dan door eene vergelyking van alle woorden, die ooit of ooit TE voorop nemen. Ziet hier dan eene lijst der zelve, zoo volledig als my doenlijk geweest is. En, ſchoon my mogelijk noch een enkel woord ontſlipt mogt zijn, meene ik echter te mogen hopen, dat deze lijst genoegzaam zijn zal ter overtuiging; ja, dat er uit blyken zal, dat TE, wanneer men wel telt, minst voor vrouwlyke naamwoorden gebruikt wordt,

Digitized by Google

wordt, juist andersom, dan men thands voorgeeft, en meerder voor manlyke, allermeest voor onzydige.

§. 23. Om evenwel den lezer niet te vervelen met eene dorre opeenstapeling van een anderhalf honderd woorden zonder zin of zamenhang, zoo wil ik de zelve in eenige soorten deelen, en achter elke afdeeling eenige korte aanmerkingen er tusschen voegen.

§. 24. De zelfstandige naamwoorden, die TE voorop krygen, zijn veelal, of (I.) betrekkelijk op de tijd, als *te Avond*; of (II.) betrekkelijk op eenige plaats, als *te Bedde*: andere wederom (III.) hebben geene van deze betrekkingen, als *te Rade gaan*: eenige weinige (IV.) komen buiten vereeniging met TE zelden of nooit voor, als *te Onvrede*: en eindelijk, (V.) er zijn noch enkele, die, of volstrekt, of op die wyze met TE, thands buiten gebruik zijn, en genoegzaam alleen by de ouden gevonden worden. Naar deze opgave van den aard der woorden wil ik de verdeeling der volgende lijst inrichten.

De woorden, die ook by MOONEN te vinden zijn, zal ik, om niet telkens den naam te herhalen, met een starretjen voorop teekenen, en die ik uit HUYDECOPER op STOKE heb, met een kruisjen.

§. 25. (I.) Substantiva van tijd, of die daar voor kunnen doorgaan.

Manlyke. *te Achtermiddag. te Avond. te dezen Dage, te dien Dage. te Herfst. te Mei. te Middag. te Nacht. te Namiddag. te Ochtend. te Winter, te Zomer.*

Vrouwlyke. *te Lente. te Middernacht. te Kerstijd. te eeniger Tijd.*

Onzydige. *te Hooi en te Gras. te Nieuwjaar. te één Uur, te twee Uren*, enz.

§. 26. Men zegt *te Avond kom ik by u*, maar *teN avond van zijn leven*, en *de dag neigt teN avond*. Van dit en diergelyke woorden, die beide

Digitized by Google

TE en TEN voorop nemen, het zy met, het zy zonder, onderſcheid van beteekenis, zullen wy breeder ſpreken beneden, §. 28, als wy over *te Einde* handelen.

Nacht, thands meest als manlijk gebruikt, was voorheen ook vrouwlijk. *Eſopet*, fab. 58:

Die hane crayet ende wacht
Al die ghetiden vander nacht

en elders meermaals. Vergelijkt de ſchriften van HOOFT, en den Statenbybel. Waarom of alleen het manlyke hier zou moeten gelden, zoo als DAV. VAN HOOGSTRATEN wil, betuige ik niet te weten. De ſpreekwyze *te middernacht* toont duidelijk het tegendeel.

Te Ochtend: meest *van ochtend*. Over het geheel moet ik aanmerken, dat in deze lijst wel eens hier en daar een woordjen zal ingeſlopen zijn, waarvan men zou kunnen twijffelen, of het wel zoo met TE voorop gebruikt worde. Evenwel, het getal van zoodanige woorden zal niet groot zijn; en ik mag wel lyden, dat men de zulke, omtrend welke ik my bedrogen heb, voor niet geſchreven houde.

Uur is ook vrouwlijk.

§. 27. (II.) Zelfſtandige naamwoorden van eene plaats, of die in zulk eene zamenvoeging als plaatzelyke beſchouwd kunnen worden.

Manlyke. * *te Berge ryzen. te Gast.* * *te Grond. te Ingang. te Molen brengen.* * *te Rug.* * *te Stal. te Smul.* * *te Wagen.* * *te Wege brengen.*

Vrouwlyke. *te Biecht. te Bleek. te Brúiloft. te Helling; de ſchuit moet te helling. te Jagt. te Kermis. te Koets.* * *te Kooi. te Loef* of *te Loefwaards. te Markt. te Mis. te Oeffening. te Preek. te Rust. te Wacht.* * *te Weide. te Zee.*

On-

Digitized by Google

Onzydige. *te Badgaan. te Bal. te Bedde. te Bezoek. te Einde. te Feest, te Gezelſchap. te Honk. te Hoof. te Huis; te uwen huize, te mynen huize. te Ijs. * te Land; ergens te Land komen* (aanlanden). *te Midden. * te Roer. te Salet. * te Scheep. te School. * te Veld gaan; het koren ſtaat te veld; te Velde trekken. * te Venſter. * te Water. * te Wed.*

§. 28. *Te Stal*, dat ten minſten niet zeer gemeen is, late ik voor rekening van MOONEN; die echter zyne verzameling van woorden met TEN, TER, en TE, ſchijnt byeen gebracht te hebben uit VÓNDELS ſchriften.

Van *Smul* wete ik het geſlacht niet, doch ſchatte het manlijk.

Van *te Wagen* en *te Koets* kan men voorbeelden vinden in HUYDECOPERS *Proeve.*

Bleek meene ik dat vrouwlijk is; en dat men ook zegt *ter bleek*, en *op de bleek.*

Te Einde. Ook *teN Einde*, zoo voor *opdat*, als in *ten einde brengen.* By deze gelegenheid moet ik een' uitſtap doen. — Sommige woorden nemen beide TE en TEN voorop: eenige onverſchillig, als *te Ingang* en *teN Ingang*, *te Onderpand* en *teN Onderpand*: andere met een zeker onderſcheid. En dit onderſcheid hangt in ſommige enkel af van het gebruik, zoo dat er kwalijk reden van gegeven kan worden, zoo echter, dat de ſpreekwoordelyke gezegden, waarin de letterlyke beteekenis van het ſubſtantivum min of meer verdonkerd is, liever TE voorop nemen: dus, *het hair rijst te Berge*, maar *wy trekken teN Berge; te dien Dage*, maar *teN Dage als gy daar van eet*; *te Goed houden*, uitſtel van betaling geven, maar *teN Goede houden*, wel opnemen; *te Goed hebben*, noch te vorderen hebben, maar *teN Goede duiden*, gunſtig uitleggen; *te Huis*, maar *teN Huize van Pieter; te Kost leggen*, maar *teN Koste van zijn*

Digitized by Google

leven; te Kwaad zijn, noch ſchuldig zijn, maar *teN Kwade duiden*; ongunſtig uitleggen; *te Last leggen*, beſchuldigen, maar *teN Laste van iemand komen*, tot iemands bezwaar. Andere zijn er, in welke het onderſcheiden gebruik van TE en TEN meer bepaald is door de meest gebruikelyke beteekenis van die voorzetſels zelve, in dier voege, dat TE *in* of *op* beduide, hebbende het voorkomen van een zijn *in* eene plaats, TEN daarentegen, dat meerder te kennen geeft eene beweging *naar* eene plaats, *tot*, *tot aan*, of *naar* beteekene; zoo dat TE en TEN in dezen omtrend zoo veel verſchillen als der Latynen *in loco* en *in locum*: dus *te Avond*, in den avond, als de avond daar zal zijn, maar *de dag neigt teN Avond*, naar den avond; ook *teN Avond van zijn leven*, verſus vitae finem; *te Einde de laan*, dat is op het einde, maar *de laan teN Einde gaan*, en *een werk teN Einde brengen*, dat is tot aan het einde; ook *teN Einde*, opdat, dat is, tot dat einde, en *teN Einde van zeven dagen*, verſus finem ſeptem dierum; *te Vuur zetten*, op het vuur, maar *teN Vure doemen*, tot het vuur. — Deze aanmerking is misſchien niet zeer volledig, maar kan evenwel genoegzame aanleiding geven, om dit ſtuk verder na te ſporen: en hiertoe heb ik de zelve hier zoo goed ik kon voorgeſteld.

Feest is ook vrouwlijk.

Gezelſchap is thands onzydig: ziet HOOGSTRATEN. By de Hoogduitſchen is het vrouwlijk, en van ouds was het ook zoo by ons, verg. KLUIT op *Prieſterſchap*, bl. 331, heel onderaan. En, indien de tweede regel, aldaar op het einde van bl. 333. te lezen, zal doorgaan, dan behoort het noch zoo te zijn.

School is ook vrouwlijk.

Venſter is mede van tweederlei geſlacht, onzydig, en vrouwlijk. En

zoo

Digitized by Google

zóo was het reeds van ouds. *Der apostelen werc*, (Handel. der apost.) H.S., XX, 9: *Nv sat daer een ionghelinc* opt *venster ende hiet euthicius.* Maar Genes. XXVI, 8, in den Delfschen bybel, 1477, *soe sach abimalech die coninc vanden palestinen tot* eenre venster *wt.* en MAERLANT, *Spieg. hist.*, I, I, 49, vs. 17 en 25: *ter nort veinster*, en *ter oest veinster.*

§. 29. (III.) Andere naamwoorden.

Manlyke. * *te Barste stooten, zich te Berste boesten.* * *te Hoop.* * *te Keer. te Koop. te Kost leggen. te Last leggen. te eenen Maal.* * *te Moede zijn.* † *te Monde slaan. te Post.* * *te Pronk.* * *te Rade gaan; te Raad krygen.* * *te Vyand maken.* * *te Voet gaan; te Voet vallen.* * *te Vondeling leggen.* * *te Vrede.* * *te Vriend houden. te Wille zijn.*

Vrouwlyke. * *te Baat.* * *te Beurt vallen.* * *te Hulp. te Huur. te Kust en te Keur. te Minne* (voedster). * *te Schande.* [* *te Spijt.*] *te Vrouw hebben. zich te Weer stellen.*

Onzydige. *te Berde brengen. te Boek zetten. te Borde komen. te Galop. te Gelde maken. te Goed hebben; te Goed houden. te Gruis stooten. te Kwaad zijn. te langen Laatsten. te Leen.* * *te Lijf slaan; iemand te Lijf willen. te Lote vallen. te Niet loopen. te Onderpand. te Ongeluk. te Ongenoegen.* * *te Onrecht.* * *te Paard. te Pand.* * *te Pas brengen, te pas komen; wel* of *kwalijk te Pas zijn. te Pulver.* * *te Recht; te Recht brengen; eenen misdadigen te Recht stellen. den pot te Vuur zetten; te Vuur en te zwaard. te Wapen.* * *te Werk komen; te Werk stellen; vriendelijk* of *onvriendelijk met iemand te Werk gaan. te Wijf hebben. te Woord staan.* * *te Zeil.*

§. 30. *Te kost leggen. Kost, kosten*, impensae. Van wat geslacht is dit woord? H. PIETERSON, in zyne geslachtlijst, schrijft: *Kost, m. Kosten, onkosten, v.* Maar hy had het tegendeel kunnen leeren uit het voorbeeld, door KLUIT op HOOGSTRATEN uit DE DECKER aangehaald:

Digitized by Google

haald: *Voorwaer met* kleenen kost *beſteed ghy my ter aerde;* zijnde dit eene vertaling van het gene OVIDIUS zong, *Heroid.* VII, 188: *Inſtruis* impenſa *noſtra ſepulcra* brevi. KILIAAN ſchijnt het manlyke, PLANTIJN het vrouwlyke te begunſtigen. Dan, om ons hiermede niet op te houden, duidelijk heeft men het manlyke by VELDENAER, *Chron. van Holl.*, bl. 33: *Ende want veel ridders nu ter tijt hem* dien cost *ontſien, ſo laten ſi off die feest*: het welk in de Latijnſche *Cronica de Hollant*, in MATTHAEI *Anal.*, to. IX, p. 98, aldus wordt uitgedrukt: *Et quia nunc temporis multi milites* pecuniae ſuae *conſulunt, quare feſtivitatem ſuae promotionis omittant.* Zoo ook by MELIS STOKE, VIII, 584, 585:

Dat ſi hem helpen teſer ſtonden
Op haren cost: *want hine conde*
Nu den cost *niet volghelden.*

Ziet ook een voorbeeld uit W. SILVIUS in HUYD. *Proeve*, d. II, bl. 250, aant. *n*; en in het opſchrift eener *Ordonnatie* van 1521, in de *Vaderl. hist.*, d. IV, bl. 430.

Van *te eenen Maal* zie men onze Toets van nieuwerwetſche taalkunde, in de IX. afdeeling.

Van *Post* is my het geſlacht niet klaar gebleken: te weten in deze zamenvoeging; want voor een' postbode is het manlijk.

Huur, by HOOGSTRATEN overgeſlagen, is vrouwlijk. Zoo ſtellen het ook MOONEN en PIETERSON. En men vindt het dus gebruikt door onze kantteekenaars op Exod. XXII, 15, en door DE GROOT, in zyne *Holl. rechtsgel.*, III, 19.

Te Kust en te Keur: eene ſpreekwyze, die zeer gemeenzaam is. HOOFTS zangen, bl. 171, dr. in folio:

Krielt

Digitized by Google

Krielt het van vryers niet om uwe deur?
Moogh je niet gaan niet te kust' en te keur?

Gantsch anders VONDEL, in zijn treurſpel *Adonias*, bl. 7:

Een zoon van David blijf voor geene Abizag ſtaan.
Gy mooght door al het rijck ten kuſſe en keure *gaan.*

even als of hy wilde zeggen, dat Adonias door het gantſche rijk heen alle vrouwen mogt gaan kuſſen, en dan kiezen. Maar het kuſſen komt by die ſpreekwyze niet altijd te pas; by voorbeeld, *Dat boek kan men te kust en te keur krygen.* Ik heb wel eens gedacht, of niet *te kust en te keur* eene verbastering zijn mogt van *te keuze en te keur*, by wyze van tautologie of opeenſtapeling.

Te Spijt late ik geheel en al voor MOONENS rekening: ik geloove niet, dat het goed is, of ooit gebruikt wordt. Men zegt *teN ſpijt*, en niet *te ſpijt*. *Spijt* is by MOONEN, ho. 14, vrouwlijk; zoo ook by PIETERSON. HOOGSTRATEN en KLUIT kiezen mede het vrouwlyke, ſchoon tevens voorbeelden gevende van het manlyke. Ik ſchatte het manlijk, om de zelfde reden als *gang* en *loop*, waar van boven, § 14. Of, zoo ik hier in dwalen mogt, dan heeft *teN ſpijt* zijn' oorſprong uit het onzydige geſlacht, dat voorheen in gebruik ſchijnt geweest te zijn, (z. KLUIT) en maakt dus geene uitzondering op den regel wegens TEN, boven in §. 12 voorgeſteld.

Van *te Recht* en *te Onrecht* hebben wy in het breede geſproken in onze Toets, afd. VIII.

Woerd was voorheen ook vrouwlijk. MELIS STOKE, IV, 1245

Digitized by Google

Oec ſo wist wel van Reneſſe
Mijn heer Jan, de deſe woort
Seſſe ſier knapen ſeide voort.

Eſopet, H S., fab. 4:

Doe quam mijn here die havech voert
Ende ſeide ten ſcape deſe woert

Ziet noch twee andere voorbeelden uit den zelven boven, §. 4 en 5; en vergelijkt wat HUYDECOPER in zyne *Proeve* heeft over *Antwoord*.

§ 31. (IV.) Woorden die buiten vereeniging met TE zelden of nooit voorkomen.

Manlyke. *te Geef. te Onvrede. te Viervoet* (ſpoorſlags). * *te Voorſchijn.* * *te Zoek.*

Vrouwlyke. *te Dege. te Grabbel.* * *te Leur. te Loer zitten.* * *te Ontijd.* * *te Prijk zitten. te Sluik. te Stade komen. te Week zetten.*

Onzydige. *te Bruik maken.* * *te Gemoete. te Mortel ſlaan. zich te Onbruik maken.*

§. 32. Doordien deze woorden genoegzaam nooit gebruikt worden buiten vereeniging met TE, zoo is der zelver geſlacht ook byna niet te bepalen, en bykans geheel onzeker. Ik heb aan elk hunner een geſlacht toegekend, meestal niet uit overtuiging, maar, of by giſſing, of op het gezag der ſpraakkunſtenaars.

Dege, deugd, waarvan oulings *Degen*, held, is zekerlijk vrouwlijk.

Te Prijk is misſchien eene verkorting van *te prijken*.

Zoo

Digitized by Google

Zoo ook *te Loer* voor *te loeren*, *te Week* voor *te weeken*. Evenwel, met zeit ook *op de loer zitten*, en *in de week zetten*.

Gemoet is onzydig: *in 't gemoet komen*.

§. 33. (V.) Eindelijk komen zulke ſpreekwyzen, die men alleen by vroeger ſchryvers vindt, en welke nu buiten gebruik zijn.

Manlyke. *te Afternoen*. † *te Baliuwe*, *te Gode*, † *te Keiſere*. † *te Hem*, † *te Jou*, † *te U*. *te Borge*. *van dage te Dage*; *te veertich Dagen*. † *te haren Lachter*. *te Noen*. † *te Prige*. † *te Rieſe*. † *te Stride*.

Vrouwlyke. † *te deſer Dinc*. † *te Gavele*. *te ſijnre Gelikeniſſe*. *te Haer ſelven*. *te Hant*. *te Handen*. † *te Kwiste gaen*. † *te Mate*. † *te Vriendſchap*.

Onzydige. *te ſynen Beelde*. † *te Dale*. † *te tween Deelen*. *te Gemake*. † *te Goede nemen*. *te haren Hole*. *te ſinen Kinden*. *te Nutte*. † *te Ongemake*. † *te Oogen brengen*. † *te Spele*. *te Sticke ſlaen*. en zoo voords.

§. 34. Omtrend deze laatst opgegevene ſpreekwyzen zal men misſchien oordeelen, dat ik er ſommige niet had moeten plaatzen, by voorbeeld, *te Borge*, *te Haer ſelven*, *te ſinen Kinden*; want dat der ouden TE, in die zamenvoeging niets anders zijnde dan ons *tot*, op die wyze genoegzaam voor alle ſubſtantiva kon gebruikt worden. Men heeft in de zaak zelve gelijk: maar ik heb dezen evenwel, daar ik ze in mynen weg ontmoette, niet willen overſlaan. Zy kunnen mede ten betooge dienen, hoe de ouden TE voor allerlei geſlacht gebruikten.

Voorder is het geſlacht van ſommige dezer woorden my mede niet klaar gebleken.

Prige is manlijk. MELIS STOKE, I, 276:

Ende quamer omme tenen wighe
Bi Autſore mit groten prige.

Digitized by Google

Een *Ries* is een roekeloos mensch, gelijk HUYDECOPER op verſcheiden plaatzen van zynen MELIS STOKE leert. Maar daarom wete ik noch niet, van wat geſlacht *Rieſe* is in *te Rieſe*; even het zelfde, dat ik omtrend *Post* in *te Post* aanmerkte, boven, §. 30.

Ding werd by de ouden meermaals vrouwlijk gebruikt. *Walewein*, HS. 1350, fo. 35, c:

Sidi ſot of ſide ries
Dat ghi dus deſer dinc *gewaget.*

Eſopet, fab. 35:

Tſaep hadde van den wolue ſorghe
Te wederſegghene deſe dinc

ook wijst dit de ſpreeekwijs *te deſer dinc* zelve uit.

Te Hant is het zelfde met ons *thands*, dat daarvan afkomſtig is.

Te Handen meene ik in den zelfden zin gevonden te hebben in *Eſopet*, fab. 31; daar van een' hond, die oud begon te worden, gezeid wordt:

Hi verloes ſinen loep te handen
Ende die beten vanden tanden.

Voor *te Goede nemen* zegt men thands *teN goede*: voor *te Nutte*, dat men in onze bybelvertaling vindt, *teN nutte*: voor *te Oogen brengen* zegt men *voor oogen*: voor *te Sticke*, *aan ſtukken.*

Voor het overige zal men het my wel ten goede willen houden, indien

Digitized by Google

dien ik eenig woord, in Een der vijf afdeelingen voorkomende, by vergisſing verkeerd geplaatst mogt hebben.

§. 35. Nu is het beſluit licht op te maken. Eene ſlechts oppervlakkige beſchouwing van het voorgaande doet elk, die niet willens blind is, ten klaarſten zien, dat TE zich by allerlei geſlachten voegt. Dit heeft geene verdere ontwikkeling noodig. Of zal men evenwel volharden in zyne eens aangenomene wanbegrippen, en blyven ſchryven *teN gronde gaan*, *teN laste leggen*, *teN velde trekken*, *teN rechte*, en wat er van zulk eene wartaal meer zy? Maar dan dient men immers, om de regelmatigheid te bewaren, ook te ſchryven, *teN achtermiddag* en *teN winter*, *teN hooi* en *teN graze*, *teN rug gaan* en *teN wege brengen*, *teN bedde liggen* en *teN huis zijn*, *teN keer gaan* en *teN koop hebben*, *teN goed hebben* en *teN paard ryden*; en zoo met alle manlyke en onzydige woorden? Maar dit gelijkt immers beter naar Walsch dan naar Nederduitsch?

§. 36. Laat ons verſtandig handelen, en de taal gebruiken, zoo als onze ouders ons de zelve hebben overgegeven. Vinden wy iets, dat door verloop van tijd verbasterd is, dit mogen wy, zoo veel de verſtaanbaarheid toelaat, en zoo verre het zonder merkelyken aanſtoot geſchieden kan, weder te recht brengen. Maar laat ons vooral ons wachten van eerst regels te willen maken, en dan de taal naar de zelve te dwingen, ſteeds indachtig aan het gulden zeggen van TEN KATE, *dat men de taalwetten of taalgebruiken moet* vinden, *en niet* maken.

Digitized by Google

* * *

NOODWENDIG NABERICHT.

Hoe het bygekomen is, begrype ik eigenlijk niet, maar eerst zeer laat, en lang na dat deze twee vorenſtaande verhandelingen reeds geſchreven en verzonden waren, is myne aandacht gevallen op de nieuwſte of zesde uitgave van HOOGSTRATENS geſlachtlijst der zelfſtandige naamwoorden. Dezen nieuwen druk doorbladerende, vond ik in den zelven zeer veel, zoo in opzicht van de geſlachten als van andere zaken, dat in myne verhandelingen had kunnen te pas gebracht worden, en zekerlijk, indien ik het in tijds had opgemerkt, door my zoude aangehaald geweest zijn. Ter verbetering van mijn gepleegd verzuim heb ik best geoordeeld, den lezer het navolgende hier alles by een onder het oog te brengen.

In de eerſte myner twee vorenſtaande verhandelingen ſprak ik, bl. 307, van de verwiſſeling van *Midden* en *Middel*, en, bl. 317—319, van de ſpelding van *Aardig* of *Aartig*. Men vergelyke deswegens den heer KLUIT op *Midden*, bl. 320 naar het einde, en op *Aert*, bl. 20.

In het Vertoog over TE, TEN, TER, ſprak ik, §. 14., van het geſlacht van *Gang* en *Loop*. Ik heb grooten lust, die twee woorden te brengen tot den regel, voorgedragen door den heer KLUIT in des zelfs nieuwe voorrede, §. 40, bl. XXXVIII; ſchoon die regel eigenlijk ſpreekt van zulke woorden, die van het praeteritum imperfectum komen, daar in tegendeel *gang* en *loop*, immers *loop*, afgekorte infinitivi zijn: trouwens

Digitized by Google

wens, *ſleep* en *ſteek*, by dien regel onder de voorbeelden gezet, zijn in het zelfde geval. Van *Naam* in het vrouwlyke geſlacht, §. 15, zie men noch twee voorbeelden, uit STOKE, by den heer KLUIT op *Naem*. Wegens het geſlacht van *Toets*, §. 16, vergelyke men de gemelde voorrede, §. 77. Met het gene ik zeide van de ingekorte meervouden, *been*, *ſcaep*, *wijf*, *vers*, voor *beenen*, *ſcapen*, *wyven*, *verzen*, §. 18, vergelyke men mede die voorrede, §. 111, 112. Van *Hart*, §. 19, en *Nacht*, §. 26, beide van ouds vrouwlijk, zie men den heer KLUIT op die woorden. *Noen*, en dus ook *Afternoen*, beide onder de manlyke woorden geplaatst, §. 33, zou volgens hem vrouwlijk zijn. Ten laatſten, wat *Woord* en *Ding* betreft, §. 30, 34, als van ouds ook vrouwlijk opgegeven; men verbetere dit, voor zoo verre het verbetering noodig mogt hebben, uit de meergemelde voorrede, §. 112, bl. CIII, CIV; doch met bedachtzaamheid: want op *Ding* erkent de heer KLUIT, dat dit woord wezenlijk meermaals vrouwlijk gebruikt is geworden.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

3 2044 092 544 790

Digitized by Google